

วารสารไทยศึกษา
Journal of Thai Studies

ฉบับ พลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย

ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖ - มกราคม ๒๕๕๗

บรรณาธิการประจำฉบับ

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ผู้เขียน

ธีรโชติ เกิดแก้ว

นภัส ขวัญเมือง

ดลยา เทียนทอง

รุ่งอรุณ กุลอำรง

รัตนพล ชื่นคำ

สุรชัย ชินบุตร

สุนันทา เจริญปัญญาภัย

ศิริวรรณ ศิริบุญ

แนะนำหนังสือ

อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ISSN 1686 - 7459

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๙๓-๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

<http://www.thaistudies.chula.ac.th>

E-mail: thstudies@chula.ac.th

ท่านที่สนใจวารสารไทยศึกษา

ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

ศาลาพระเกษีย โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๓๐๐๐ - ๓ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๑

สยามสแควร์ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๔๘๘๘ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๕

มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร. ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๒ - ๕ โทรสาร ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๕

มทส (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) นครราชสีมา โทร. ๐ ๔๔๒๑ ๖๑๓๑

ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖ - มกราคม ๒๕๕๗

ISSN 1686 - 7459

เจ้าของ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการ :

ศ.กิตติคุณ ดร. ปราณี กุลละวณิชย์

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ศ. พิเศษ ดร. ประคอง นิมนานเหมินทร์

ราชบัณฑิต สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน ราชบัณฑิตยสถาน

ศ. กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุญนาค

ภาควิชาอักษรศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน

ศ. ดร. ศิราพร ณ กลาง

เมธีวิจัยอาวุโส ปี ๒๕๕๔ ผู้อำนวยการศูนย์ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. ดร. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา

ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้เขียนาณุประจำฉบับ :

รศ. ดร. ลันติ ฉันทวิลาสวงศ์

อาจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. ดร. วิพรรณ ประจวบเหมาะ

นายกสมาคมนักประชากรไทย

รศ.ดร. สมพงษ์ ศิริโสมถะศิลป์

ผู้อำนวยการสถาบันการขนส่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. สุกัญญา สุจฉายา

ผู้อำนวยการศูนย์คดีชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ.ดร.กัณฐิกา ศรีอุดม

อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

เกสัชกรสุรพล ไกรสราวุฒิ

รักษาการผู้อำนวยการธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ. ดร. อาทิตย์ ทองทักษ์

อาจารย์ประจำภาควิชาวิศวกรรมคอมพิวเตอร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ. ฤทธิรงค์ จิวากานนท์

อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ. ดร. เปรม สวนสมุทร

อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ตรวจสอบภาษา (ภาษาอังกฤษ) :

Frederick B. Goss

ออกแบบปกและรูปเล่ม :

ผศ. ฤทธิรงค์ จิวากานนท์

ฝ่ายจัดการวารสาร :

รุ่งอรุณ กุลธำรง

วารภรณ์ จิวชัยศักดิ์

วาสนา ชันชนะ

ฝ่ายการเงิน :

จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม

กำหนดออก :

ปีละ ๒ ฉบับ

ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม

ฉบับที่ ๒ สิงหาคม - มกราคม

ค่าบอกรับสมาชิก :

สมาชิกปีละ ๑๖๐ บาท

ขายปลีกฉบับละ ๑๐๐ บาท

พิมพ์ที่ :

โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารไทยศึกษา เป็นวารสารวิจัยราย ๖ เดือน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยเกี่ยวกับไทย - ไทยศึกษา ในลักษณะสหวิทยาการเพื่อสร้างพลวัตและความเป็นเลิศแห่งองค์ความรู้ไทย - ไทยศึกษา และเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการด้านไทย - ไทยศึกษา ทุกบทความที่ตีพิมพ์ได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เนื้อหาและข้อคิดเห็นในบทความเป็นความคิดเห็นของผู้เขียนไม่ถือเป็นการรับผิดชอบของคณะกรรมการ

ติดต่อสมัครสมาชิกวารสารหรือส่งบทความวิจัยลงตีพิมพ์ได้ที่ :

สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๗๔๙๓ - ๕

ศูนย์ข้อมูลไทยศึกษา โทร. ๐ ๒๒๑๘ - ๗๔๑๐ โทรสาร. ๐ ๒๒๕๕ - ๕๑๖๐

E-mail : thstudies@Chula.ac.th เว็บไซต์ : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

Journal of Thai Studies

Vol. 9 No.2 August 2013 – January 2014

ISSN 1686-7459

Published by : Institute of Thai Studies Chulalongkorn University

Editors :

Prof. Dr. Pranee Kullavanich

Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda

Prof. Dr. Piyanart Bunnag

Prof. Dr. Siraporn Nathalang

Assoc. Prof. Dr. Suchitra Chongstitvatana

Profession Advisory Committee :

Assoc. Prof. Dr. Santi Chantavilaswong

Assoc. Prof. Dr. Vipap Prachuabmoh

Assoc. Prof. Dr. Sompong Sirisoponsilp

Assoc. Prof. Sukanya Sujachaya

Dr. Kanthika Sriudom

Mr. Surapon Kraisaravudh

Asst. Prof. Dr. Arthit Thongtak

Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon

Dr. Pram Sounsamut

Language Expert :

Frederick B. Goss.

Cover designed and Art work :

Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon

Journal Administrator :

Rungaroon Kulthamrong

Waraporn Chiwachaisak

Wassana Khunchana

Finance :

Chantip Champatipngam

Issue Date :

Two issues per year

issue 1 February – July

issue 2 August – January

Subscription Rate :

Member : 160 Baht a Year

Retail : 100 Baht per issue

Publisher :

Chulalongkorn University Printing House, Bangkok, Thailand

The Journal of Thai Studies is a biannual publication with the objective of disseminating research regarding Thai-Tai studies. Working within an interdisciplinary environment in order to foster dynamism and excellence in the field of Thai-Tai studies, the Journal of Thai Studies serves as a platform to exchange ideas among Thai-Tai studies scholars. Every article that is printed in the journal is given peer review by expert scholars. The subject matter and opinions expressed in the articles are those of the authors and do not necessarily represent the views or policies of the Institute of Thai Studies.

To subscribe to the Journal of Thai Studies or to request a copy of any of the journals, please contact: Institute of Thai Studies, 9th Floor, Prajadhipok – Rambhai Barni Building, Chulalongkorn University, Phayathai Road, Pathumwan, Bangkok, 10330, 0 2218 7493 - 5:

Thai Studies Information Center 0 2218 7410; Fax: 0 2255 5160

E - mail : thstudies@Chula.ac.th website : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

สารบัญ

หน้า

- ★ บทบรรณาธิการ
- ★ พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ ๑
หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ
ธีรโชติ เกิดแก้ว
Buddhist Virtues: Sacredness or the Ideals for Practice
Teerachoot Kerdkeaw
- ★ อุโบสถเจดีย์ : พุทธศิลปสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่..... ๔๑
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นภัส ขวัญเมือง
The Pagoda-Hall : A New Form of Buddhist Architecture
in the Reign of King Rama V
Napat Kwanmuang
- ★ ความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทย ๗๓
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดลยา เทียนทอง
The Advancement of Thai Traditional Craft and Needlework of
Thai Women in the Reign of King Chulalongkorn (Rama V)
Dollaya Tiantong
- ★ การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์..... ๙๙
รุ่งอรุณ กุลธำรง
The Existence of Chang Sa-na or Sewing Work
in Thai Society in the Rattanakosin Era
Rungaroon Kulthamrong

- ★ เพลงพื้นบ้านในบทละครตีกตาบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ๑๓๑
 เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 รัตน์พล ชื่นคำ
 Folk Music in the Classical Dance Drama of H.R.H. Prince
 Narisaranuvattiwongse
Rattanaphon Chuenka
- ★ สัญลักษณ์ข้าวโองาสวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม..... ๑๖๑
 ในพิธีถวายข้าวพืชมภาคและเสียคำหัว
 สุรชัย ชินบุตร
 Symbols of the Monastery Serfs of Wat Phra That Phanom
 in Khao Phichaphagaya Offering and Sia Kha Hua Ritual
Surachai Chinabutr
- ★ การพัฒนาการพาณิชย์ของไทย ๑๙๑
 สุนันทา เจริญปัญญา
 Developing of Thai Merchant Marines
Sunanta Charoenpanyaying
- ★ สถานภาพชายฝั่ง ความมั่นคงในชีวิต และวิถีชุมชนชายฝั่งทะเลไทย..... ๒๒๙
 ศิริวรรณ ศิริบุญ
 Coastal Conditions, Human Security and Ways of Live of
 Thai Coastal Communities
Siriwan Siriboon
- ★ แนะนำหนังสือตำนาน..... ๒๘๑
 อาทิตย์ ชีรวณิชกุล

บทบรรณาธิการ

วารสารไทยศึกษา เป็นวารสารวิจัยด้านไทย - ไทยศึกษาที่สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยดำเนินการเพื่อเป็นสื่อกลาง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการด้านไทย - ไทยศึกษา โดยการนำเสนอบทความวิจัยด้านไทยศึกษาในลักษณะสหวิทยาการของคณาจารย์ นักวิชาการทั้งภายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยอื่น

วารสารไทยศึกษา ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ นี้เสนอบทความวิจัยเกี่ยวกับพลวัต และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย ประกอบด้วยเรื่องราวพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรมไทย การเย็บปักถักร้อยของสตรีไทย งานช่างสนะ เพลงพื้นบ้าน ข้าโอกาส การพาณิชยกรรมไทย ความมั่นคงในชีวิตของชาวฝั่งทะเลไทย ซึ่งแสดงให้เห็น ความสำคัญของสถานการณ์ เจือนไข และบริบทต่างๆ ในสังคมที่ทำให้เกิดพลวัต และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม สุดท้ายปิดเล่มด้วยการแนะนำหนังสือตำนานที่รวม บทความเรื่องตำนานนำเสนอแนวทางการอ่านอย่างเป็นวิชาการ เข้าใจความรู้สึกนึกคิด ของคนโบราณ

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอขอบพระคุณผู้เขียนและผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความร่วมมือสร้างพลวัตและความเป็นเลิศแห่งองค์ความรู้ไทย - ไทยศึกษา อันจะเป็นประโยชน์ส่วนรวมของสังคมไทยต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา
บรรณาธิการ

พุทธคุณ : ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรือพระคุณความดีที่ต้องนำไปปฏิบัติ*

ธีรโชติ เกิดแก้ว**

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งนำเสนอสาระสำคัญของพุทธคุณ คือพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่เกิดจากการตั้งความปรารถนาอย่างแน่วแน่ การบำเพ็ญบารมีมาอย่างต่อเนื่องและการพัฒนาตนตามหลักอริยมรรคจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยสรุปมี ๓ ประการ คือพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งแก่นแท้ของพุทธคุณไม่ใช่เรื่องของความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจที่ดลบันดาลเรื่องต่าง ๆ ให้แก่ผู้บูชา แต่เป็นเรื่องของปัญญา ความบริสุทธิ์ และพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ที่ชาวพุทธจะต้องบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ไม่ใช่มีไว้เพื่อสวดอ้อนวอนหรือร้องให้ดลบันดาลในเรื่องที่ต้องการ เพื่อป้องกันการเข้าใจผิด และรักษาสัจธรรมของพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป

---

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของสารนิพนธ์ “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธคุณในสื่อสิ่งพิมพ์พระเครื่อง” หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๔

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Buddhist Virtues: Sacredness or the Ideals for Practice*

Teerachoot Kerdkeaw**

Abstract

This article aims to clarify the meaning of Buddhist virtues that originally referred to the ideals of the Lord Buddha. Buddhist virtues are the single-minded wish, diligent meditation, and self-cultivation according to the noble path (magga). These are the processes of the Lord Buddha used to achieve enlightenment. In other words, Buddhist virtues are the wisdom, the purity, and the compassion of the Lord Buddha. The essence of these virtues is not the sacredness or miracles that happen to worshippers. Instead, it is the ideal achieved through these three practices of the Lord Buddha which all Buddhists should worship by following in his footsteps.

Buddhist virtues, in conclusion, are not what happen when praying or by expecting miracles. On the contrary, righteous perception and practice are the sole way for preserving Buddhism and passing it down to later generations.

---

* This article is a part of a minor thesis “Analytical Study of the Virtues of the Buddha as Appeared in the Buddhist Amulet Printed Media” for the Award of the Degree of Doctor of Philosophy (Buddhist Studies) Mahachulalongkornrajavidyalaya University 2011.

** Assistant Professor, Department of Humanity and Society of Liberal Arts, Huachiew Chalermprakiet University.

ความนำ

พุทธคุณเป็นคำที่ชาวไทยพุทธรู้จักกันมาช้านาน ตั้งแต่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยจนกระทั่งได้เข้ามามีบทบาทสำคัญแทนความเชื่อเดิมและศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาก่อนหน้านั้นในฐานะศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือ ที่สำคัญพุทธคุณเป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาในพระพุทธศาสนา และเป็นรัตนะหนึ่งในพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพ บูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน

พุทธคุณเป็นพระคุณสมบัติอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากการตั้งความปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมี ๑๐ จนครบบริบูรณ์ทั้ง ๓๐ ประการ (สมมติสภารม) และการบำเพ็ญความเพียรทางจิตตามหลักอริยมรรคจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง มิใช่เกิดจากผู้มีฤทธิ์หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ใดบันดาลให้

พุทธคุณเป็นแนวทางปฏิบัติและหลักยึดเหนี่ยวทางใจที่นำผู้ศรัทธาให้เข้าถึงพระคุณความดีของพระพุทธเจ้าแล้วน้อมนำไปปฏิบัติตามเพื่อบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้งและความหมดจดแห่งจิตตามรอยพระบาทของพระองค์ เพราะถ้าพิจารณาถึงเนื้อแท้ของพุทธคุณทั้ง ๙ ประการแล้วจะพบว่า พุทธคุณทั้งหมดเกิดจากการพัฒนาตนสู่ความรู้แจ้งและความบริสุทธิ์ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่จะต้องปฏิบัติตาม มิใช่เกิดจากการดลบันดาลจากเทพหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์เหมือนมนุษย์และธรรมชาติแต่อย่างใด และพุทธคุณก็ไม่ใช่อำนาจในเชิงดลบันดาลเรื่องต่างๆ ที่มนุษย์ร้องขอ และไม่ใช่อำนาจศักดิ์สิทธิ์บุคคลหนึ่งจะนำเอาไปใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างสิ่งต่างๆ ให้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์สามารถบันดาลเรื่องต่างๆ ให้แก่มนุษย์

ปัจจุบันคนไทยจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจพุทธคุณที่ไม่ตรงกับแก่นแท้ของพุทธคุณ และมีคนส่วนหนึ่งได้นำพุทธคุณไปใช้กับวัตถุที่สร้างขึ้น ได้แก่ วัตถุมงคล และเครื่องรางของขลังต่างๆ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของอิทธิฤทธิ์ อำนาจ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถป้องกันภัย อันตราย เรื่องเลวร้ายหรือดลบันดาลเรื่องต่างๆ ให้แก่ผู้บูชาสักการะ ที่สำคัญก็คือมีการประชาสัมพันธ์ความเชื่อเรื่องพุทธคุณผ่านสื่อต่างๆ ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งทำให้ความเชื่อที่มีต่อพุทธคุณในลักษณะดังกล่าวแพร่หลายมากขึ้น นับวันความเชื่อ ความเข้าใจ และการปฏิบัติต่อพุทธคุณของคนไทยบางส่วนจะออกนอกกรอบของความจริงมากยิ่งขึ้น

จากปัญหาดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่า ควรที่จะสื่อสาระที่เป็นจริงของพุทธคุณตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เพื่อสร้างศรัทธาและการปฏิบัติต่อพุทธคุณให้ถูกต้องอันจะเป็นการสืบทอดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นลัทธิธรรมให้ดำรงอยู่ต่อไป

ความหมายและประเภทของพุทธคุณ

พุทธคุณ หมายถึง พระคุณความดีของพระพุทธเจ้าที่เกิดจากการพัฒนาชีวิตด้วยการบำเพ็ญบารมี สะสมความดีมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง

พุทธคุณที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมีอยู่หลายแห่ง แต่ในบทความนี้ ผู้เขียนขอสื่อสาระสำคัญของพุทธคุณใน ๓ หมวด คือ

๑. พุทธคุณ ๙

พุทธคุณในหมวดนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ หลายแห่ง เช่น มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์^๑ อังคุตตรนิกาย จั๊กกนิบาต^๒ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย^๓ และ ปกรณวิเสส วิสุทธิมรรค^๔ เป็นต้น ซึ่งพุทธคุณแต่ละข้อมีความหมายและสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑.๑ อระระหัง

พุทธคุณข้อนี้มักแปลตรงตัวว่าทรงเป็นพระอรหันต์ แต่พระพุทธ-

---

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔/๖๕-๖๖. การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย-บาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้เกณฑ์ดังนี้ ตัวเลขแรกหลังชื่อย่อคัมภีร์ หมายถึง เล่มที่... ตัวเลขที่สองหมายถึง ข้อที่... ตัวเลขที่สาม หมายถึง หน้าที่...

^๒ อง.จก.ก. (ไทย) ๒๒/๒/๒-๓.

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมณุตปาสาทิกาย นาม วินยฎฐกถาย ปฐโม ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๙-๑๓๒.

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค นาม ปกรณวิเสสสุส ทุติโย ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๕๒-๒๖๘.

โฆสจารย์^๔ ได้อธิบายพระคุณสมบัติของพระพุทเจ้าข้อนี้ไว้ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ๔ ความหมาย คือ

๑.๑.๑ ผู้ห่างไกลจากกิเลสที่เปรียบเสมือนข้าศึก

๑.๑.๒ ผู้ทำลายซีก้าแห่งสังสารวัฏ

๑.๑.๓ ผู้ควรรับปัจจัยสี่เพราะพระองค์เป็นพระทักษิโณยบุคคล ผู้ประเสริฐ เรื่องนี้จะไปสัมพันธ์กับสังฆคุณในฐานะที่พระพุทเจ้าทรงเป็นพระอริยสงฆ์ รูปแรกในพระพุทศาสนาด้วย

๑.๑.๔ ผู้ไม่ทำบาปในที่ลับ เพราะพระองค์ทรงหมดกิเลสแล้ว พุทคุณข้อนี้สอดคล้องกับคุณสมบัติของพระอรหันต์ที่พระพุทเจ้าตรัสไว้ใน มหาอัสลปรุสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกัว่า *“...เพราะไม่มีบาป อุกุศลธรรมที่ทำให้ เศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ทำให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป”*^๕

สาระสำคัญของพุทคุณข้อนี้อยู่ที่เป้าหมายสูงสุดของพุทธรรม คือ การขจัดกิเลสที่เป็นสาเหตุของความทุกข์ทั้งมวล เรื่องนี้วิเคราะห์ได้จากหลัก อริยสังขี หรือหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่กล่าวถึงแก่นของพุทธรรม คือ การทำจิตให้ บริสุทธิ หลุดพ้นจากกิเลส

คำว่า “อรห” หรือที่คนไทยเรียกติดปากว่า “อรหันต์” ได้มีการนำมา ใช้ในความหมายที่ไม่ตรงกับเนื้อแท้ของพุทคุณข้อนี้ประการหนึ่ง คือ คนไทยบางส่วน ได้ยกย่องพระภิกษุบางรูปว่าเป็นพระอริยบุคคลโดยกำหนดจากฤทธิ์ อำนาจพิเศษ เช่น พระอริยสงฆ์หรือบริสุทธิ์สงฆ์^๖ หรือบางคนยกย่องพระเกจิอาจารย์บางรูปเป็น

^๔ มหามกุฎราชวิทยาลัย, สมณตปาสาทิกาย นาม วินยฎฐกถาย ปฐโม ภาค, หน้า ๑๑๙.

^๕ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

^๖ ยุทธนา พินิจพันธ์, “บริสุทธิ์สงฆ์ ขุนพลแห่งกองทัพธรรม พระอาจารย์สมคิด ฐิตสกุโข วัดนครอินทร์ นนทบุรี”, **ศักดิ์สิทธิ์**. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๖๓๘ (๑ สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๑.

เทพเจ้าผู้มีฤทธาณาภาพ เช่น เทพเจ้าแห่งด้านขุนทด^๔ เป็นต้น ผิดกับในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นผู้รับรองว่าบุคคลนั้นๆ จะเป็นพระอริยะหรือไม่ ตามภาวะแห่งจิตที่เข้าถึงกระแสธรรมของแต่ละบุคคลว่าอยู่ในระดับใด ซึ่งปรากฏหลักฐานยืนยันชัดเจนว่าพระอริยะบุคคลเท่านั้นที่จะรู้ว่าใครเป็นพระอริยะบุคคลหรือไม่ และพระอริยะบุคคลระดับต่ำกว่าก็ไม่สามารถกำหนดจิตของพระอริยะบุคคลที่มีภูมิธรรมสูงกว่าตนได้ มีแต่พระอริยะบุคคลที่บรรลุธรรมขั้นสูงเท่านั้นที่จะกำหนดจิตของพระอริยะบุคคลระดับต่ำกว่าได้ ที่สำคัญคือปุถุชนไม่สามารถกำหนดรู้จิตของพระอริยะบุคคลได้เลย^๕ ดังนั้น การที่มีผู้กล่าวว่าภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นพระอริยะบุคคลโดยกำหนดจากฤทธิ์ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์จึงไม่ตรงกับหลักพุทธธรรม

๑.๒ สัมมาสัมพุทธโ

พุทธคุณข้อนี้ แปลว่าผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง ซึ่งมีสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑.๒.๑ ธรรมที่ทรงตรัสรู้ล้วนเป็นสังขธรรม และสังขธรรมที่ทำให้พระองค์ทรงได้พระนามว่า “พุทธะ” คือ อริยสัง ๔ ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้ประเสริฐมี ๔ ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^๖

๑.๒.๒ การตรัสรู้นั้นเกิดจากการบำเพ็ญเพียรของพระองค์เองและเป็นการค้นพบด้วยพระองค์เอง ไม่มีใครเป็นครู อาจารย์ผู้สอนแนวทางแห่งโลกุตตระเรื่องนี้ศึกษาได้จากพระนามของพระพุทธเจ้าคือ อภิภู ที่แปลว่า พระผู้เป็นเอง หมายถึง พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าเพราะการตรัสรู้ของพระองค์เอง^๗

สาระสำคัญของพุทธคุณข้อนี้มุ่งแสดงสังขธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และการบรรลุสังขธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเกิดจากการบำเพ็ญบารมีของ

^๔ น.นิพพาน, “หลวงพ่อกุณ ปรสิสุทโธ เกจิอมตะแห่งศตวรรษ”, **ศักดิ์สิทธิ์**, ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๖๓๘ (๑ สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๕๔.

^๕ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มงคลตถุทีปนี ทูติโย ภาค**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๔๖๘-๔๖๙.

^๖ วิ. มห. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑-๒๒.

^๗ ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๙๗/๒๑๗.

พระองค์เอง ไม่ใช่เกิดจากการดลบันดาลของเทพหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ พุทธคุณข้อนี้นี้ยังแสดงการพึ่งตนเอง ทั้งนี้วิเคราะห์จากการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า ที่เกิดจากความเพียรพยายามของพระองค์เอง ดังจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้ ชาวพุทธพึ่งตนเองไว้ในอรรถตถรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทหลายประการ เช่น “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่น ใครเล่าจะเป็นที่พึ่ง เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่ พึ่งอันได้โดยยาก”^{๑๒}

พระพุทธพจน์นี้ได้ยืนยันถึงการให้ความสำคัญกับศักยภาพของมนุษย์ แต่ละคน และกล่าวอย่างถึงที่สุด การที่สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งหมด โดยเฉพาะใน ทางธรรมจึงนับเป็นหลักประกันความสำเร็จในการพัฒนาตนของมนุษย์อย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังได้แสดงถึงความจริงที่ว่า ความสุข ความทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความเจริญ หรือความเสื่อมที่แท้จริงอยู่ที่การกระทำของมนุษย์ ไม่ได้เกิดจาก โชควาสนา การดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษร หรือฤกษ์ยาม เรื่องที่ยืนยัน ความจริงข้อนี้ศึกษาได้จากปุพพัตถสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตที่ว่า “สัตว์เหล่าใด ประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่า ฤกษ์ดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบุชาติในพรหมจารีบุคคล...”^{๑๓}

๑.๓ วิชชาจะระณะสัมปันโน

พุทธคุณข้อนี้นี้ แปลว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา พุทธคุณข้อนี้นี้ มีเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจอยู่ ๒ เรื่อง คือ

๑.๓.๑ ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชา หมายถึง ความรู้แจ้งที่กล่าวไว้ในกัณฑ์ทรกสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกัณฑ์ได้ชื่อว่าญาณมี ๓ ประการ คือ (๑) ปุพเพ นิวาसानุสสติญาณ ระลึกชาติในอดีตได้ (๒) จุตูปปาตญาณ รู้การตายและการเกิดของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะทั้งหลาย^{๑๔}

^{๑๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐ /๘๒.

^{๑๓} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐.

นอกจากนี้ในสามัญญผลสูตร ที่มกนิกาย สิลขันธวรรค ยังได้กล่าวถึง วิชา ความรู้แจ้งไว้อีก ๘ ประการ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณในวิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิต (๒) มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจที่เกิดจากอำนาจฌาน เช่น เนรมิตกาย เป็นต้น (๓) อิทธิวิธึ แสดงฤทธิ์ต่างๆ เช่น เหาะไปในอากาศ เป็นต้น (๔) ทิพพโสถ หูทิพย์ สามารถฟังเสียงต่างๆ ได้ดี (๕) เจโตปริยญาณ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติในอดีตได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ สามารถเห็นเรื่องลงต่างๆ ได้ตามปรารถนา (๘) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ^{๑๔}

พุทธคุณ ๕ ประการในวิชา ๘ ได้แก่ ฤทธิ์ทางใจ การแสดงฤทธิ์ ได้ การกำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ ระลึกชาติได้ และมีตาทิพย์ แม้จะเป็นเรื่องที่มีอยู่จริงก็ตาม แต่พระพุทธองค์จะทรงนำมาใช้เท่าที่จำเป็น ส่วนใหญ่มักใช้ในกรณีเป็นอุบายสอนคน หรือปกป้องพระพุทธศาสนา เช่น การแสดงยมกปาฏิหาริย์ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ได้มีผู้ตีความไปในทางฤทธิ์อำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ในเชิงดลบันดาล และนำไปสู่การเข้าใจผิดของคนบางส่วนว่า พุทธคุณ คือ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถบันดาลสิ่งต่างๆ ให้แก่มนุษย์โดยนำไปผนวกเข้ากับลัทธิไสยศาสตร์ เวทมนตร์ คาถาซึ่งไม่ตรงกับแก่นแท้ของพุทธคุณ เนื่องจากพุทธคุณตั้งแต่ข้อที่ ๒-๖ หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อภิญา ๖” เป็นพระคุณสมบัติที่เกิดจากการฝึกจิตให้เป็นสมาธิขั้นฌานสมาบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงจัดพุทธคุณเหล่านี้ว่ายังอยู่ในขั้นโลกียะ ยังไม่สามารถทำให้หลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง

๑.๓.๒ ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ คำว่า “จรณะ” คือ ความประพฤติที่เป็นแนวทางบรรลुวิชาหรือนิพพาน ซึ่งพระอรรถกถาจารย์^{๑๕} ได้อธิบายว่า ได้แก่ จรณะ ๑๕ ประการ คือ (๑) ถึงพร้อมด้วยศีลตามสถานภาพของแต่ละบุคคล (ศีลสัมปทา) (๒) การปฏิบัติตามหลักธรรมที่ทำให้ชีวิตเจริญองกงาม (อปัณณกปฏิบัติ)

^{๑๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔.

^{๑๕} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๑๔๙. การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย-บาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้เกณฑ์ดังนี้ ตัวเลขแรกหลังชื่อย่อคัมภีร์ หมายถึง เล่มที่...ตัวเลขที่สอง หมายถึง ข้อที่...ตัวเลขที่สาม หมายถึง หน้าที... แต่ถ้ามีตัวเลขเพียง ๒ ตัวเลข ตัวเลขแรกจะหมายถึง เล่มที่... ตัวเลขที่สองจะหมายถึง หน้าที...

และในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาตได้แสดงหลักธรรมที่เนื่องด้วยจรรยาข้อนี้ไว้ ๓ ประการ คือ อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ คือ ระวังไม่ให้อกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้ อารมณ์ภายนอกที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจที่จะส่งผลให้เกิดการกระทำที่ไม่ชอบ โภชนะ มัตตัตถุญญา ความรู้จักประมาณในการบริโภคที่เกิดจากการใช้ปัญญา พิจารณาถึงความพอเหมาะเพื่อให้การบริโภคเป็นไปตามจุดมุ่งหมายและประโยชน์ที่แท้จริง ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความเพียร ตีนตัวอยู่เสมอ เพื่อมิให้ถูกนิรณห์เข้าครอบงำ มีความพร้อมทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจทุกอย่างให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ^{๑๓} การปฏิบัติตนในสังฆธรรม ได้แก่ หลักสัปปริสธรรม หมายถึง ธรรมของคนดีที่แสดงไว้ใน จูฬุณณสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัญณาสกัมี ๗ ประการ คือ ศรัทธา มีความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หิริ มีความละอายต่อบาป โอตตปปะ มีความเกรงกลัวต่อบาป ไม่กล้าทำชั่ว พหุสุต เป็นผู้ศึกษา เรียนรู้มาก วิริยารัมภะ มีความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง สติ มีสติระลึกรู้อยู่เสมอ และปัญญา มีปัญญา รู้เห็นเรื่องต่าง ๆ ตามความจริง^{๑๔} (๕) ฉาน ๔ คือปฐมฉาน ทุตติยฉาน ตติยฉาน และจตุตถฉานที่เป็นผลของการพัฒนาจิตตามหลักสมถกรรมฐาน^{๑๕}

๑.๔ สุกะโต

พุทธคุณข้อนี้ แปลว่า ผู้เสด็จไปดีแล้ว พระพุทธโฆสจารย์ ได้อธิบาย ความหมายของพุทธคุณข้อนี้ไว้ ๔ ประการ คือ

๑.๔.๑ ผู้ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘

๑.๔.๒ ผู้ดำเนินไปสู่พระนิพพาน

๑.๔.๓ ผู้เสด็จไปดีแล้ว เพราะทรงละกิเลสได้ด้วยอรหัตตมรรค

๑.๔.๔ ผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่สัตว์โลก เพราะการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้ามีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลกเป็นสำคัญ^{๑๖}

^{๑๓} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙.

^{๑๔} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๗.

^{๑๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑.

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมณุตปาสาทิกาย นาม วินยฎฐกถาย ปฐโมภาโค, หน้า ๑๒๒.

พุทธคุณข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความดีที่เกิดการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ที่ทำให้พระองค์ทรงบรรลุอรหัตมรรคและความดีที่ต่อยอดคือการทำให้ผู้อื่นได้ปฏิบัติ ตามอริยมรรคด้วย

๑.๕ โลกะวิหุ

พุทธคุณข้อนี้ แปลว่า ผู้รู้แจ้งโลกทั้งปวง จากการศึกษาพบว่าโลกที่ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้นมี ๒ ลักษณะ คือ โลกภายนอกหรือโลกวัตถุ เช่น โลกมนุษย์ สัตว์โลก โอกาสโลก เป็นต้น และโลกภายในหรือโลกทางจิต เช่น โลก ๔ คืออริยสัง ส์ เป็นต้น^{๒๑}

พุทธคุณข้อนี้มุ่งแสดงถึงพระอัจฉริยภาพทางปัญญาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงรอบรู้โลกทั้งทางกายภาพและจิตภาพ ทรงถึงที่สุดแห่งโลก มีพรหมจรรย์สมบูรณ์ แล้ว ไม่ทรงยึดติดในโลกนี้และโลกหน้า และโลกที่ทรงให้ความสำคัญยิ่งคือโลกภายใน ที่เป็นนามธรรม โดยเฉพาะอริยสังสัที่ทรงบัญญัติไว้ในร่างกายมนุษย์ที่ยาวประมาณ ๑ วา ซึ่งเป็นโลกที่ไม่สามารถถึงได้ด้วยการเดินทาง^{๒๒} แต่เข้าถึงได้ด้วยการพัฒนาจิต ให้เกิดปัญญา พระองค์ทรงเป็นผู้หลุดพ้นจากโลกทางวัตถุ และสอนให้ชาวพุทธละ ความยึดติดในโลกวัตถุด้วย เรื่องนี้ศึกษาได้จากโลกวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “เธอทั้งหลายจงมาดูโลกนี้อันวิจิตรดุจราชรถที่พวกคนเขลาหมกมุ่นอยู่ แต่ผู้รู้หาข้อง อยู่ไม่”^{๒๓}

๑.๖ อนุตตะโร ปุริสะทัมมะสาระถิ

พุทธคุณข้อนี้ แปลว่า ผู้สามารถฝึกบรูษที่สมควรฝึกได้ ไม่มีใคร ยอดเยี่ยมกว่าด้วยคุณ เช่น ศิล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณที่สสนะ เป็นต้น เพราะทรงฝึกพระองค์จากบุุชสู่ความเป็นพระอริยบุคคลด้วยการบำเพ็ญ บารมีมาอย่างยาวนาน สำหรับการฝึกผู้อื่นพระองค์จะทรงกำหนดวิธีการฝึกที่ เหมาะสมแก่บุคคลนั้นๆ ขอให้ดูตัวอย่างที่พบต่อไปนี้ประกอบ คือ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔-๑๒๗.

^{๒๒} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๕/๓๔-๓๕.

^{๒๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑/๘๖.

๑.๖.๑ วาสนา หมายถึง พฤติกรรมที่ทำงานชิ้นและได้กลายเป็นนิสัย ประจำตัวที่สั่งสมมาในอดีตชาติ เช่น ทรงแสดงพระอภิธรรมโดยให้พระสารีบุตร นำไปแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปที่อดีตชาติเคยเกิดเป็นค่างคาหนุ อาศัยอยู่ในบริเวณ ที่อยู่ของพระภิกษุที่เรียนพระอภิธรรม ฟังการสาธยายพระอภิธรรมเป็นประจำ ทำให้ ภิกษุเหล่านั้นมีความชำนาญในพระอภิธรรมและบรรลุธรรมในเวลาต่อมา^{๒๔}

๑.๖.๒ อุปนิสัยอันเป็นพื้นฐานหรือลักษณะของจิต หลักธรรมที่แสดง ถึงการฝึกมนุษย์ในข้อนี้ศึกษาวิเคราะห์ได้จากทรงกำหนดวิธีให้เหมาะกับจริตของ มนุษย์ ๖ ประการ คือ (๑) คนราคะจริต หมายถึง คนที่มีนิสัยรักสวयรักงาม ต้องฝึก จิตด้วยการเจริญอสุภะและกายคตาสติ (๒) คนโทสะจริต หมายถึง คนที่ชอบใจร้อน โกรธ หงุดหงิดง่าย ต้องฝึกจิตด้วยการเจริญพรหมวิหาร ๔ และกสิณ ๑๐ (๓) คน โมหะจริต หมายถึง คนที่หนักไปทางเขลา ต้องฝึกจิตด้วยการอยู่ใกล้ครูผู้เป็นกัลยาณมิตร เพื่อศึกษาเล่าเรียน สอบถามข้อที่ตนสงสัย (๔) คนวิตกจริต หมายถึง คนมักชอบ วิตกกังวล คิดฟุ้งซ่าน ต้องฝึกจิตด้วยการเจริญอานาปานสติหรือการเพ่งกสิณ (๕) คนสังขารจริต หมายถึง คนที่มักมีจิตซบเซา ซึ้ง เชื่องช้า ต้องฝึกจิตด้วยพุทธานุสติ ธรรมานุสติ สังฆานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ และเทวตานุสติ (๖) คนญาณจริตหรือ พุทธิจริต หมายถึง คนมักที่ชอบคิดพิจารณา ต้องฝึกจิตด้วยมรณานุสติ อุปสมานุสติ จตฺตาตฺตวํฐฺฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา^{๒๕}

๑.๖.๓ ความถนัด (อธิมุติ) เช่น ทรงแสดงธรรมแก่พวกขงู ที่พากันชำระบาปด้วยการอาบน้ำและบูชาไฟว่า น้ำที่คนพากันไปอาบหรือไฟที่คนพากัน บูชาไม่อาจทำให้คนสะอาด (หมดจากบาป อุกุศลธรรม) ได้ แต่เรื่องที่จะทำให้คน สะอาดได้ คือ สัจจะและธรรม^{๒๖} ซึ่งพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายว่า สัจจะในที่นี้ หมายถึง วจีสัจจะ คือ การพูดคำสัตย์และวีรตตีสัจจะ หมายถึง การมีความตั้งใจจริง ที่จะงดเว้นจากอกุศลธรรมทั้งปวง ส่วนธรรม หมายถึง อริยมรรค และอริยผล^{๒๗}

^{๒๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมมปทฎฐกถาย ญฺุโร ภาโค**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๘๘.

^{๒๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๔/๑๕๖/๔๓๐.

^{๒๖} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔/๑๘๒-๑๘๓.

^{๒๗} ขุ.อ.อ. (บาลี) ๔/๘๐.

๑.๖.๔ อินทรีย์ เช่น ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรที่ว่าด้วยอนัตตา รวมถึงความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์ด้วยแก่ พระปัญญาวัคคีย์เป็นเหตุให้พระปัญญาวัคคีย์ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าบรรลुพระอรหันต์ เป็นต้น^{๒๘}

การฝึกมโนษย์ของพระพุทธเจ้าจะมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัย แวดล้อมและปัจจัยภายในของบุคคลแต่ละคน บางครั้งก็ทรงใช้วิธีการฝึกแบบพิเศษ ได้แก่ อิทธิฤทธิ์ เช่น การฝึกใจรองกุสิมมาลที่ฆ่าคนมาเป็นจำนวนมากโดยใช้อิทธิฤทธิ์สังขารซึ่งพระอรธรรคทจารย์อธิบายว่า พระองค์ทรงบันดาลฤทธิ์หลายอย่าง เช่น ย่อหนทางให้สั้นเพื่อทรงดำเนินได้เร็วจนใจรองกุสิมมาลตามพระองค์ไม่ทัน เป็นต้น^{๒๙} เรื่องนี้ย่อมชี้ชัดถึงความเป็นอัจฉริยบุคคลของพระพุทธเจ้าที่ทรงฝึกได้กระทั่งใจรองกุสิมมาล

อีกตัวอย่างหนึ่งของหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ฝึกพุทธบริษัท คือ อนุพุพิภทา หมายถึง ธรรมเทศนาที่แสดงความลุ่มลึกลงไปตามลำดับ เป็นหลักธรรมที่พระองค์ทรงใช้ฝึก ขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังธรรมให้ประณีตขึ้นไปจนกระทั่งมีอุปนิสัยแก่กล้าสามารถที่จะเข้าถึงธรรมชั้นสูงได้มี ๕ ประการ คือ (๑) ทานกถา แสดงเรื่องการให้ การเสียสละ (๒) สีลกถา แสดงเรื่องความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม (๓) ลักคกถา แสดงเรื่องความสุข ความเจริญของสววรรค์ (๔) กามาทีนวกถา แสดงเรื่องผลเสียของกาม (๕) เนกขัมมานิสังสกถา แสดงเรื่องผลดีของการละกามออกบวช ประพฤติพรหมจรรย์^{๓๐} อนุพุพิภทานี้เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมาก ในช่วงเริ่มประกาศศาสนา ส่งผลให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาหันมานับถือพระพุทธศาสนา เป็นจำนวนมาก

ถ้าพิจารณาถึงพระคุณสมบัติข้อนี้จะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเตรียมความพร้อมก่อนที่จะฝึก (แสดงธรรม) บุคคลที่จะทรงเสด็จไปโปรด ด้วยการกำหนดวิธีการสอน สื่อการสอน และพุทธธรรมที่สอดคล้องกับอุปนิสัยเป็นต้นของบุคคลนั้นๆ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังทรงให้ความสำคัญต่อการฝึกตนอย่างมาก เห็นได้

^{๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑.

^{๒๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๘/๒๔๒.

^{๓๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๐/๑๘๘.

จากพุทธตำราสที่ตรัสไว้ในนาควรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทหลายข้อ เช่น “ในหมู่มนุษย์ คนที่อดกลั้นถ้อยคำสว่างเกินได้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด”^{๙๐}

ข้อสรุปของการฝึกตนตามพุทธคุณข้อนี้คือ การฝึกกายให้มีพฤติกรรมทางกาย วาจาที่ดั่งงามด้วยศีล และการฝึกจิตให้มั่นคง บริสุทธิ์ด้วยสมาธิและปัญญา ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนดีแล้วในขั้นนี้ได้รับการอธิบายจากพระอรชกถาจารย์ว่า หมายถึง ผู้ที่บรรลุอริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค^{๙๑}

๑.๗ สัตถา เทวมะนุสสานัง

พุทธคุณข้อนี้ แปลว่า ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของครูที่ดี ทรงสอนด้วยความเมตตา มิใช่เพื่อลาภสักการะและคำสรรเสริญ และทรงมุ่งประโยชน์สุขของผู้ฟังเป็นสำคัญ (พหูชนิตาย พหูชนสุขาย) เรื่องนี้ศึกษาได้จากวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในโสณทัณฑสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธ วรรค ๔ ประการ คือ

๑.๗.๑ ทรงชี้แจงให้เห็นชัดเจน เป็นขั้นตอนของการแจกแจงเรื่องที่สอน แสดงเหตุและผลให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง เช่น เมื่อทรงแสดงธรรมที่เป็นกุศลก็ทรงชี้ให้เห็นว่าธรรมที่ยกขึ้นแสดงนั้นเป็นกุศลอย่างไร มีประโยชน์หรือผลดีอย่างไร (สันทัสสนา)

๑.๗.๒ ทรงโน้มน้าวใจของผู้ฟังให้อยากรับไปปฏิบัติ ทรงบรรยายให้ผู้ฟังซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญเรื่องนั้นๆ จนใจยอมรับ อยากรลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ เช่น ทรงแสดงธรรมที่เป็นกุศลมูล หมายถึง หลักธรรมที่เป็นต้นเหตุของความดีงามต่างๆ คือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง แล้วทรงโน้มน้าวจิตของผู้ฟังให้อยากปฏิบัติตามหลักกุศลมูลดังกล่าว (สมาทพนา)

๑.๗.๓ เราใจให้อาจหาญแกลัวกล้ำ ทรงกระตุ้นให้ผู้ฟังเกิดความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ กระทำให้สำเร็จ ลู่งาน ไม่ย่อท้อ ไม่กลัวลำบาก ตัวอย่างที่

^{๙๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๙๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๒๕.

พระพุทธเจ้าทรงใช้เทคนิคนี้คือทรงแสดงอนุบุพพิกถา หมายถึง หลักธรรมที่ลุ่มลึกตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ทาน การเสียสละจนถึงเนกขัมมะ คือการออกจากกาม (สมุตเตชนา)

๑.๓.๔ ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง เป็นเทคนิคของการทำให้ผู้ฟังเกิดความชื่นบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือประโยชน์ที่จะได้รับและแนวทางที่จะนำไปสู่ความสำเร็จขั้นที่สูงขึ้นไป เช่น ทรงแสดงอัมมิกถา คือ เรื่องที่ประกอบด้วยธรรมทำให้ผู้ฟังได้ปิติ เสื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก (สัมปหังสนา)^{๓๓}

นอกจากนี้ เรื่องที่ยืนยันความเป็นครูของพระพุทธเจ้ายังมีกล่าวไว้อีกหลายแห่ง เช่น ในปาสาทิกสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรคได้กล่าวถึงพระนามของพระพุทธเจ้าคือ ตถาคต ที่สะท้อนถึงอัจฉริยภาพของความเป็นครูในความหมาย ๕ ประการ คือ (๑) กาลวาทิ ผู้ตรัสในเวลาที่เหมาะสม (๒) สัจจวาทิ ผู้ตรัสสภาวะที่เป็นจริง (๓) อัถตวาทิ ผู้ตรัสปรมาตถนิพพาน (๔) อัมมวาทิ ผู้ตรัสถึงมรรค ผล (๕) วินยวาทิ ผู้ตรัสถึงวินัยมีการสำรวม เป็นต้น^{๓๔}

๑.๘ พุทโธ

ความหมายของพุทธคุณข้อนี้ศึกษาได้จากขุททกนิกาย จุฬนิเทศที่ได้กล่าวถึงความหมายของพุทธคุณข้อนี้ไว้หลายประการ เช่น ผู้ตรัสรู้สิ่งจะทั้งหลาย ผู้ทำให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ ผู้เป็นพระสัมพันธัญญ (รู้ธรรมทั้งปวง) ผู้เห็นธรรมทั้งปวง ผู้เบิกบาน ผู้เป็นพระชินาสพ (ผู้สิ้นอาสวกิเลส) ผู้ปราศจากอุปกิเลส ผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะอย่างสิ้นเชิง ผู้เสด็จถึงทางสายเอก ผู้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และผู้ขจัดความไม่รู้ ซึ่งพระนามว่า พระพุทธเจ้านี้ ไม่มีใครทรงขนานนามให้พระองค์ทั้งสิ้น แต่เป็นพระนามที่เกิดขึ้นพร้อมกับการได้บรรลุพระสัมพันธัญญญาณที่โคนต้นโพธิ์ของพระองค์เอง^{๓๕}

^{๓๓} ที.สี. ๙/๓๒๒/๑๒๖, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๓.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๗.

^{๓๕} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๗/๓๓๗-๓๓๘.

พุทธคุณข้อนี้ช่วยให้เห็นภาพรวมของหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาว่าเป็นหลักเพื่อพัฒนาชีวิตมนุษย์สู่ความรู้แจ้งและความหมดจดแห่งจิตที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเป็นสำคัญ

๑.๙ ภาวะวา

พุทธคุณข้อนี้มีความหมายหลายประการดังที่ปรากฏในขุททกนิกาย จุฬนิทเทส เช่น

๑.๙.๑ ผู้ทำลายกิเลส เช่น รากะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

๑.๙.๒ ผู้จำแนกแยกแยะ แจกแจงธรรม

๑.๙.๓ ผู้ถึงที่สุดแห่งภพ (นิพพาน)

๑.๙.๔ ผู้อบรมพระวรกาย (ด้วยศีล) และจิตด้วยสมาธิ และปัญญาอย่างบริบูรณ์ เป็นต้น^{๑๖}

พุทธคุณข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสาระสำคัญที่เป็นแก่นแท้ของพุทธคุณ คือ การทำลายกิเลสตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญาที่เป็นหลักพัฒนาชีวิตจากปุถุชนสู่อริยชนซึ่งเป็นแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วอย่างบริบูรณ์

จากพุทธคุณ ๙ ที่กล่าวมาทั้งหมดย่อมยืนยันถึงพุทธภาวะที่เป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าใน ๓ ประการสำคัญ คือ ความบริสุทธิ์ทางจิต ความรู้แจ้งเห็นจริง และความมีเมตตาที่สะท้อนภาพออกมาในรูปของกรุณาที่ยิ่งใหญ่ เพื่อช่วยเหลือให้เวไนยสัตว์ได้บรรลุความบริสุทธิ์ รู้แจ้งเห็นจริงตามพุทธคุณในหัวข้อต่อไป

๒. พุทธคุณ ๓

พุทธคุณในหมวดนี้ปรากฏอยู่ในฎีกาวิสุทธิมรรค^{๑๗} ที่พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายสรุปจากพุทธคุณ ๙ ประการเพื่อแสดงถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าที่สำคัญ ๓ ประการ

^{๑๖} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒/๔๖-๔๘.

^{๑๗} วิสุทธิฎีกา. (บาลี) ๑/๑. การอ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้เกณฑ์ดังนี้ ตัวเลขแรกหลังชื่อย่อคัมภีร์ หมายถึง เล่มที่... ตัวเลขที่สอง หมายถึง หน้าที่...

๒.๑ พระวิสุทธิคุณ

พระคุณคือความหมดจดจากกิเลส ได้แก่ พุทธคุณข้อที่ ๑ (อรหัง) ข้อที่ ๓ (วิชชาจรณสมฺปนฺโน) และข้อที่ ๙ (ภควา) พุทธคุณข้อนี้ชาวไทยบางส่วนมักเรียกว่า บริสุทธิคุณ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยังไม่ถูกต้องนัก เพราะคำว่า “บริสุทธิ” ใช้ในความหมายทั่วไป และมักนำไปใช้เรื่องที่เป็นโลกียะ แต่คำว่า “วิสุทธิ” หมายถึงความหมดจด สะอาดอย่างแท้จริง และใช้เฉพาะกับความหลุดพ้นเท่านั้น

๒.๒ พระปัญญาคุณ

พระคุณคือความรู้แจ้งในสังขารมทั้งหลาย ได้แก่ พุทธคุณข้อที่ ๒ (สมมาสมฺพุทฺโธ) ข้อที่ ๕ (โลกวิทู) และข้อที่ ๘ (พุทฺโธ) พุทธคุณข้อนี้ได้สะท้อนถึงลักษณะของพระพุทธานุสสาว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญาหรือเหตุผล ไม่ใช่ศาสนาที่มุ่งให้คนเชื่อเพียงอย่างเดียว และในขณะเดียวกันก็แสดงถึงการดำเนินชีวิตที่ต้องใช้ปัญญากำกับด้วย

นอกจากนี้ยังมีศัพท์ที่แสดงถึงพระคุณสมบัติข้อนี้ของพระพุทธเจ้าอีกหลายประการ เช่น ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระวินัยปิฎก มหาวรรค^{๙๘} ได้กล่าวถึงพระปัญญาที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าในวันที่พระองค์ทรงตรัสรู้ภายใต้คำศัพท์เหล่านี้ คือ

๒.๒.๑ จักขุ จักขุในที่นี่ หมายถึง ปัญญาจักขุ^{๙๙} คือการเห็นด้วยตา คือ ปัญญา สำนวนบาลีใช้คำว่า “ได้ดวงตาเห็นธรรม” เมื่อสืบค้นคำว่า “จักขุ” ที่เกี่ยวข้องกับพระคุณข้อนี้พบว่ากล่าวไว้ในขุททกนิกาย มหานิเทศ ๕ ประการ คือ (๑) มังสจักขุ หมายถึง ตาเนื้อ คือทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส และเห็นได้ไกล (๒) ทิพพจักขุ หมายถึง ตาทิพย์ ทรงมีพระญาณที่หยั่งเห็นหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปต่างๆ กันตามผลกรรม (๓) ปัญญาจักขุ หมายถึง ตาคือพระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้สังขารม (๔) พุทธจักขุ หมายถึง ทรงประกอบด้วยอินทริยบโรปรียัตตญาณและอาสยานุสยญาณที่ทำให้ทรงทราบอริยาศัยและอุปนิสัยของเวไนยสัตว์แล้วทรง

^{๙๘} วิ.ม.ท. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒.

^{๙๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๓.

สั่งสอนให้บรรลुकุณวิเศษต่างๆ (๕) สมันตจักขุ หมายถึง ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณอันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ^{๔๐}

๒.๒.๒ ญาณ หมายถึง การหยั่งรู้ตามความจริง ซึ่งคำว่า “ญาณ” มีปรากฏอยู่ในหลายหมวด เช่น ญาณ ๓ ที่กล่าวไว้ในทสุตตรสูตร ได้แก่ (๑) อตติตังสญาณ ปรีชาหยั่งรู้ส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ ปรีชาหยั่งรู้ส่วนอนาคต (๓) ปัจจุปันนังสญาณ ปรีชาหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน^{๔๑} เป็นต้น

๒.๒.๓ ปัญญา ความรอบรู้

๒.๒.๔ วิชชา ความรู้แจ้ง

๒.๒.๕ อาโลกะ แสงสว่างแห่งปัญญา

คำเหล่านี้มีความหมายตรงกับคำว่า “ปัญญา” ที่แปลว่า ความรอบรู้ ทั้งสิ้นและความรอบรู้ที่ได้จากการตรัสรู้นี้เองที่ทำให้พระพุทธเจ้าได้พระนามว่า สัพพัญญู หมายถึง ผู้รู้ธรรมทั้งปวงซึ่งแสดงถึงความสำคัญของปัญญาที่ทำให้พระองค์ทรงบรรลุธรรม ไม่ใช่อำนาจอื่นใด

๒.๓ พระมหากรุณาธิคุณ

พระคุณคือความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ได้แก่ พุทธคุณข้อที่ ๔ (สุคโต) ข้อที่ ๖ (อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ) และข้อที่ ๗ (สตุถา เทวมนุสสานิ) พุทธคุณข้อนี้ได้แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อสัตว์โลกทุกจำพวกโดยไม่จำกัดเชื้อชาติ วรรณะที่เกิดจากพระเมตตาของพระองค์ที่เรียกว่า อัมปิฌัญญาเมตตา

พุทธคุณ ๓ เป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่แสดงถึงภาวะของพุทธคุณที่แท้จริงว่าเป็นเรื่องของธรรม มิใช่ความศักดิ์สิทธิ์หรือฤทธิ์ในเชิงดลบันดาล และเป็นหลักที่ชาวพุทธต้องนำไปปฏิบัติตามเพื่อให้บรรลุพุทธคุณทั้งสามซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชีวิตในพระพุทธศาสนา

^{๔๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๔/๕๑/๕๒.

^{๔๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔.

๓. พุทธคุณ ๒

พระพุทธคุณหมวดนี้ปรากฏอยู่ในภิกขุวิสุทธิธรรมค^{๓๒} เป็นหมวดที่กล่าวถึงการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้าใน ๒ เรื่องสำคัญ คือ

๓.๑ อัตตहितสมบัติ

ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ในส่วนพระองค์ทั้งในส่วนของศีล สมาธิ และปัญญาที่ทรงทำเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว พระคุณสมบัตินี้ หมายถึง พระปัญญาคุณและบริสุทธิคุณ

๓.๒ ประทิตปฏิบัติ

การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ต่อผู้อื่น หมายถึง การบำเพ็ญเพื่อประโยชน์ต่อผู้อื่น เรื่องนี้จะไปสัมพันธ์กับพุทธจริยา^{๓๓} หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี ๓ ประการ คือ

๓.๒.๑ โลกัตถจริยา พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อชาวโลก เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์อุบัติขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นสำคัญ เรื่องที่ยืนยันความจริงข้อนี้ศึกษาได้จากภยเภรวสูตร มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสกัที่ว่า “สัตว์ผู้ไม่มีความหลง (พระพุทธเจ้า) ได้อุบัติแล้วในโลก เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๔} หรือศึกษาจากพุทธโอวาทที่ทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ได้แก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายให้ได้รับประโยชน์และความสุขเช่นกัน^{๓๕} เรื่องดังกล่าวได้แสดงถึงเป้าหมายของการทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลกเป็นสำคัญ

^{๓๒} วิสุทธิฎีกา. (บาลี) ๑/๑๔๔/๓๑๓.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๗.

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐/๔๑

^{๓๕} วิมหา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

นอกจากนี้เรายังสามารถวิเคราะห์สาระสำคัญของพุทธคุณได้จากคำเหล่านี้ คือ โลกนาถ ที่แปลว่า ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกและการเป็นที่พึ่งของพระองค์จะอยู่ในฐานะผู้สอน (สัตถา) ผู้อบรม ผู้พร่ำสอน (อนุสาสนี) แนวทางการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงสุด ไม่ทรงสอนให้ชาวพุทธยึดพระองค์เป็นที่พึ่งในลักษณะของบุคคลศักดิ์สิทธิ์เหมือนเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น

๓.๒.๒ ญาตัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ เช่น การแสดงพระธรรมโปรดพุทธบิดา การแสดงธรรมโปรดราหุลกุมารและทรงอนุญาตให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์บวชราหุลกุมารให้เป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา^{๔๖} การแสดงอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาที่ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต^{๔๗} และการเสด็จไปห้ามสงครามแย่งน้ำระหว่างญาติทั้งสองฝ่าย^{๔๘} เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ญาติเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมและบรรลุนิพพานเป็นสำคัญ

๓.๒.๓ พุทธัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้าหน้าที่ของพระพุทธเจ้าตามแนวคิดของเถรวาท คือ การพาเวไนยสัตว์ให้ข้ามพ้นสังสารวัฏ หลุดพ้นจากกองกิเลสและความทุกข์เป็นสำคัญ เรื่องนี้ศึกษาได้จากพุทธกิจที่ทรงกระทำในแต่ละวัน ๕ ประการ^{๔๙} ได้แก่ (๑) เวลารุ่งเช้าออกบิณฑบาต (ปุพฺพณฺเहे ปิณฺฑพาทตฺตญ) และการออกบิณฑบาตของพระพุทธเจ้าเป็นการเสด็จไปเพื่อโปรดบุคคลที่ทรงเห็นว่า จะบรรลุนิพพานที่เรียกกันในสังคมไทยว่าโปรดสัตว์ เรื่องนี้พระอรชกถาจารย์กล่าวว่า เป็นปุริภัตตกิจ หมายถึง กิจที่ทรงทำก่อนฉันอาหาร (๒) เวลาเย็นจะทรงแสดงธรรมแก่ผู้ที่เข้ามาเฝ้า (สายณฺเहे ธมฺมเทศนํ) พระอรชกถาจารย์กล่าวว่า เป็นปัจฉาภัตตกิจ หมายถึง กิจที่ทรงทำภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว (๓) เวลาพลบค่ำทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ (ไปโหเส ภิกฺขุโอวาทํ) พระอรชกถาจารย์กล่าวว่า เป็นปุริมยามกิจ หมายถึง กิจที่ทรงทำในช่วงเย็น (๔) เวลาเที่ยงคืนทรง

^{๔๖} วิมทา. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๑๑.

^{๔๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมฺมปทฺทฎฺฐกถาย ฃฎฺฐโร ภาโค**, หน้า ๘๗.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙-๑๒๓.

^{๔๙} สมเด็จพระสังฆราช (ปุลสเทว), **สวตมมตฺตฉบฺบหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๒.

ตอบปัญหาแก่เทวดา (อหุณฺรตฺเต เทวปญฺหํ) พระอรชกถาจารย์กล่าวว่า เป็นมัชฌิมยามกิจ หมายถึง กิจที่ทรงทำในเวลาเที่ยงคืน (๕) เวลาใกล้รุ่งเช้าทรงตรวจดูบุคคลที่ควรจะเสด็จไปโปรด (ปัจจุเสว คเต กาลे ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ) พระอรชกถาจารย์กล่าวว่า เป็นปัจฉิมยามกิจ หมายถึง กิจที่ทรงทำในยามสุดท้ายของคืนหรือเวลาใกล้รุ่งอรุณ^{๕๐}

การทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าที่กล่าวมาจะไปสัมพันธ์กับเป้าหมายของการประกาศสังฆธรรม คือ ประโยชน์และความสุข ซึ่งประโยชน์และความสุขโดยสรุปแล้วมี ๒ ประการ คือ ประโยชน์ระดับโลกียะ ได้แก่ประโยชน์ที่เกิดจากการรักษาศีล การให้ทาน และการเจริญภาวนาในระดับพื้นฐานทั่วไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทั่วไป และประโยชน์ระดับโลกุตตระ ได้แก่ หลักการพัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดไว้ในภพให้ต้องผจญอยู่กับความทุกข์ ดังนั้น เมื่อพิจารณาตรงนี้ ก็จะได้ข้อสรุปว่า พุทธคุณไม่ใช่เรื่องเร้นลับที่เป็นรหัสลับและไม่ใช่เรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์ที่มีอำนาจดลบันดาล แต่เป็นหลักพัฒนาชีวิตที่ต้องนำไปปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาชีวิตทั้งในระดับโลกียะและโลกุตตระ

ปัจจัยที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงสมบูรณ์ด้วยพุทธคุณ

จากการศึกษา ผู้เขียนได้พบปัจจัยสำคัญที่ทำให้พุทธคุณของพุทธเจ้ามีความสมบูรณ์ ๓ ประการ คือ

๑. ความตั้งใจที่เด็ดเดี่ยว (อธิษฐาน)

ความตั้งใจที่เด็ดเดี่ยวจัดเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธคุณ เรื่องนี้ศึกษาได้จากประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ในสมัยที่เกิดเป็นพระโพธิสัตว์ เช่น พระโคตมพุทธเจ้าสมัยที่ทรงเกิดเป็นพระโพธิสัตว์นามว่าสุเมธดาบสได้ตั้งใจที่เด็ดเดี่ยวเพื่อบูชาความเป็นพระพุทธเจ้าต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปงกรและได้รับ

---

^{๕๐} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๔/๔๕.

การพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๕๑} ดังนั้น ความตั้งใจที่เด็ดเดี่ยวจึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการพัฒนาตนเพื่อบรรลु พุทธคุณ (สัพพัญญุตญาณ) เป็นการตั้งเป้าหมายไว้ในใจอย่างแน่วแน่ เรื่องนี้ศึกษาได้จากอริยฐานจิตอย่างแน่วแน่ของพระโพธิสัตว์ที่จะบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อโพธิญาณ ณ โพธิบัลลังก์ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในอุปัญญาตสูตร อังคุดตตริกาย ทุกนิบาตว่า “เรจักเริ่มตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนว่า จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเกิด เมื่อยังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร”^{๕๒}

เรื่องนี้ย่อมยืนยันได้ว่าความตั้งใจอย่างแน่วแน่ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์บรรลุพุทธคุณ ดังนั้น การอธิษฐานในพระพุทธศาสนาจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏเป็นสำคัญ มิใช่อธิษฐานเพื่อตน นอกจากนี้ การอธิษฐานยังเป็นหลักธรรมเพื่อพัฒนาชีวิตที่เรียกว่า อธิษฐานธรรม^{๕๓} มี ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญา ความรู้ชัด หมายถึง ความเข้าใจชัดเจนในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความจริง (๒) สัจจะ การยึดมั่นในความจริง ที่รู้ชัดด้วยปัญญาตั้งแต่ระดับพื้นฐาน เช่น การรักษาคำสัตย์ จนถึงขั้นสูงสุด คือ ความจริงเชิงปรมาตม์ (๓) จาคะ การสละสิ่งของให้แก่ผู้อื่นตามควรจนถึงการสละกิเลส (๔) อุปสมะ การระงับ ข่มจิตของตนที่ขัดข้อง หมั่นหมองด้วยอำนาจกิเลสจนจิตให้สงบ

จะเห็นว่าสาระสำคัญของการอธิษฐานไม่ใช่เป็นการอ้อนวอน ร้องขอสิ่งต่างๆ จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่เป็นการตั้งเป้าหมายที่ชัดเจนด้วยใจที่มุ่งมั่นที่จะทำให้สำเร็จ การบรรลุเป้าหมายนั้นจำเป็นต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีในข้อต่อไป

---

^{๕๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ปฐมสมโพธิกถา (ภาษาบาลี) ฉบับคัดลอกคัมภีร์ใบลานอักษรขอม**. (กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔, ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) ๓๒/๑-๘๒/๑-๙.

^{๕๒} อง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐.

๒. การบำเพ็ญบารมี

การบำเพ็ญบารมีเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พระโพธิสัตว์บรรลุสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและทำให้พุทธคุณสมบูรณ์ เรื่องนี้ศึกษาได้จากการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ หลังจากที่ได้ตั้งความปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ซึ่งบารมีที่ได้บำเพ็ญนั้น ได้แก่ บารมี ๑๐ ประการ^{๕๔} ดังตัวอย่าง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวไว้ในชาดกมากมาย โดยเฉพาะมหานิบาตชาดกที่กล่าวถึงพระชาติสำคัญของพระพุทเจ้า ๑๐ ชาติ (ทศชาติ) เรียงตามลำดับบารมี ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ ทานบารมี การให้ สมัยที่เกิดเป็นพระเวสสันดร
- ๒.๒ ศีลบารมี การรักษาศีล สมัยที่เกิดเป็นพระกัณโฑ
- ๒.๓ เนกขัมมบารมี การออกบวช สมัยที่เกิดเป็นพระเตมีย์
- ๒.๔ ปัญญาบารมี ความรอบรู้ สมัยที่เกิดเป็นพระมหีสถ
- ๒.๕ วิริยบารมี ความเพียร สมัยที่เกิดเป็นพระมหาชนก
- ๒.๖ ขันติบารมี ความอดทน สมัยที่เกิดเป็นพระจันทกุมาร
- ๒.๗ สัจจบารมี การพูดความจริง สมัยที่เกิดเป็นวิธูรบถิต
- ๒.๘ อธิษฐานบารมี ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ สมัยที่เกิดเป็นพระเนมิราช
- ๒.๙ เมตตาบารมี ความรัก ความปรารถนาดี สมัยที่เกิดเป็นสุวรรณสาม

ดาบส

๒.๑๐ อุเบกขาบารมี ความเป็นกลาง ความเที่ยงธรรม สมัยที่เกิดเป็นพระนารทะ^{๕๕}

ตัวอย่างการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ในมหานิบาตชาดก ไม่ได้หมายความว่าพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเฉพาะบารมีข้อที่ปรากฏอยู่ในแต่ละชาดกเท่านั้น ถ้าศึกษาให้ละเอียดแล้วจะพบว่าพระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการในแต่ละชาติ แต่จะหนักไปในบารมีข้อใดข้อหนึ่งเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะบารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ต้องบำเพ็ญ และการที่จะทำให้บารมีทั้ง ๑๐

---

^{๕๔} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^{๕๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑-๒๔๔๐/๑๘๓-๕๖๐.

ประการนี้สมบุรณ์ พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญให้ครบ ๓ ชั้น เรียกว่าบารมี ๓๐ (สมติงสปารมี) คือ (๑) ระดับสามัญ เรียกว่า บารมี ยกตัวอย่างเช่น ทานบารมี คือ การให้สิ่งนอกร่างกาย ได้แก่ ทรัพย์สินเงินทอง (๒) ระดับสูงขึ้นไป แต่ยังไม่สูงสุด เรียกว่า อุปบารมี ยกตัวอย่างเช่น ทานบารมี คือ การบริจาคอวัยวะในร่างกายให้เป็นทาน (๓) ระดับสูงสุด เรียกว่า ปรมัตถบารมี ตัวอย่างเช่น ทานบารมี คือ การเสียสละชีวิตเพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น หรือบริจาคสิ่งที่ยิ่งด้วยชีวิต เช่น บุตร ธิดา หรือภรรยาให้เป็นทาน

จะเห็นว่า การอธิษฐานไม่ใช่เรื่องของการอ้อนวอนร้องขอ แต่เป็นบททดสอบ ศักยภาพของมนุษย์ว่าจะทำให้เป้าหมายที่ตนตั้งไว้นั้นสำเร็จได้หรือไม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การอธิษฐานเป็นเรื่องของกรรมที่ต้องลงมือกระทำด้วยตัวเอง ไม่ใช่การอ้อนวอน บนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจบุญ เห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการอธิษฐานในเชิงอ้อนวอนไว้ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ธรรม ๕ ประการอันเป็นสิ่งที่ไม่ปรารถนา ได้แก่ อายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์ มนุษย์ไม่สามารถได้เพราะการอ้อนวอนหรือเพราะการตั้งความปรารถนา (อธิษฐาน) ถ้าธรรม ๕ ประการนี้ มีได้เพราะการอ้อนวอนหรือเพราะการตั้งความปรารถนาแล้วไซ้ใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากอะไร”^{๕๖}

พุทธพจน์นี้ได้แสดงความจริงที่ว่า อายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์หรือเรื่องอื่นๆ มนุษย์ไม่อาจได้ด้วยกรอ้อนวอนจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะถ้าทำได้ คนทั่วโลกก็ย่อมได้สิ่งเหล่านี้เหมือนกันหมด เพราะทุกคนก็สามารถอธิษฐานร้องขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้เหมือนกัน แต่เรื่องเหล่านี้จะเกิดได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงหลักกรรมกับการให้ผลอยู่ที่ตัวมนุษย์ ไม่ใช่อยู่ที่อำนาจเหนือมนุษย์ เรื่องนี้ศึกษาได้จากแนวคิดของพระพุทธเจ้า (ประยูรย์ ปยุตโต) ที่ได้กล่าวถึงการอธิษฐานไว้ว่า “ชาวพุทธต้องพัฒนาตนจนก้าวพ้นจากการอ้อนวอน หวังพึ่งเทพเจ้าเข้าสู่ขั้นอยู่ร่วมกันด้วยไมตรี ดำเนินชีวิตด้วยความเพียรพยายาม การทำตามเหตุผล”^{๕๗}

^{๕๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๑.

^{๕๗} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๗๒.

๓. การดำเนินตามอริยมรรค

การอธิษฐานของพระโพธิสัตว์เป็นจุดเริ่มต้นของความสำเร็จคุณอันยิ่งใหญ่ บารมีที่บำเพ็ญอย่างบริบูรณ์แล้วเป็นธรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์บรรลุเป้าหมายคือ ความเป็นพระพุทธเจ้า แต่การจะบรรลุเป้าหมายได้นั้นพระโพธิสัตว์ต้องพัฒนาตนตามหลัก อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเมื่อกล่าวสรุปก็ได้แก่ หลักไตรสิกขา หมายถึง หลักการพัฒนาชีวิตเพื่อการบรรลุเป้าหมาย คือความเป็นพุทธ ประกอบด้วยข้อศึกษา ๓ ประการ คือ ศิล สมาธิ ปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่ขนิณาย มหารรค^{๔๔} ดังมีสาระสำคัญโดยสังเขปต่อไปนี้

๓.๑ ศิล ข้อฝึกหัดกาย วาจาให้อยู่ในกรอบของความปกติ

การอบรมหรือการพัฒนาตนเพื่อบรรลุพุทธคุณตามหลักศิลปใน อริยมรรคนั้นมี ๓ ประการ คือ

๓.๑.๑ สัมมาวาจา หมายถึง การพูดชอบ หรือการพูดที่ถูกต้อง ซึ่ง ท่านอธิบายว่า ได้แก่ วชิสุจริต ๔ ประการ ประกอบด้วย การพูดความจริง (สังจาจะ) การพูดด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวาน สุภาพ การพูดให้คนรักใคร่สามัคคีปรองดองกัน และการพูดเรื่องที่เกิดประโยชน์ต่อผู้ฟัง

๓.๑.๒ สัมมากัมมันตะ หมายถึง การประพฤติที่ถูกต้อง ไม่ส่งผล ให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น ซึ่งท่านอธิบายว่า ได้แก่ กายสุจริต ๓ ประกอบด้วย การไม่ทำร้าย เบียดเบียน ฆ่าชีวิตอื่น การไม่ละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น และการไม่ล่วงละเมิดทางเพศกับสตรีหรือบุรุษที่ไม่ใช่คู่ครองของตน

๓.๑.๓ สัมมาอาชีวะ หมายถึง การประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามภูมิรู้ และสถานภาพของแต่ละคน ละเว้นมิจฉายชีพที่ผิดกฎหมายและศีลธรรมซึ่งเป็นอาชีพที่ เบียดเบียนผู้อื่นและนำความทุกข์ ความเดือดร้อนมาให้ เช่น หลักมิจฉายฉนิชชา^{๔๕} หมายถึง การค้าขายที่ผิด ได้แก่ การค้าขายอาวุธ มนุษย์ สัตว์ที่จะนำไปฆ่า น้ำเมา รวมถึง

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕-๓๓๗.

^{๔๕} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๙๕.

ยาเสพติดและยาพิษ เนื่องจากการค้าขายสิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่การเบียดเบียนตน ผู้อื่น ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมซึ่งขัดต่อหลักอวิหิงสา

๓.๒ สมภาณี ความตั้งมั่นแห่งจิต

การอบรมหรือการพัฒนาตนเพื่อให้บรรลุพุทธคุณตามหลักสมภาณีใน อริยมรรคนั้นมี ๓ ประการ คือ

๓.๒.๑ สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรพยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หมายถึง ความเพียรที่ควรตั้งไว้ ๔ ประการ ที่ตรัสไว้ในสังวรสูตร อังคุตตรนิ กาย จตฺกณินฺนํ ๑) สังวรปธาน เพียรระวัง ยับยั้งไม่ให้อกุศลธรรมที่ยัง ไม่เกิดขึ้น มิให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธาน เพียรละหรือกำจัดอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภวานาปธาน เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) เพียรรักษากุศลธรรม ที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งขึ้นไปจนโพบายุส (อนุรักขนาปธาน)^{๖๐}

๓.๒.๒ สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ ตรัสในมหาสติปัฏฐานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค ประกอบด้วย (๑) กายานุปัสสนา หมายถึง การใช้สติกำหนดดูกายในลักษณะต่างๆ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ได้แก่ การใช้สติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) การใช้สติกำหนดรู้เท้าท่อนอิริยาบถ (อิริยาบถบรรพ) การใช้สติกำหนดการเคลื่อนไหวของร่างกายทั้งหมด (สัมปชัญญ บรรพ) การใช้สติกำหนดพิจารณาร่างกายให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่สะอาด น่าเกลียด (ปฏิกุ ลมนสิการ) การใช้สติกำหนดพิจารณาร่างกายให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุต่างๆ ที่ประกอบ กันเป็นร่างกาย (ธาตุมนสิการ) การใช้สติกำหนดพิจารณาขากศพในสภาพต่างๆ ใน ๔ ลักษณะ มีขากศพที่กำลังขึ้นฮึด เป็นต้น ให้เห็นธรรมชาติของร่างกายภายหลังการ แรกดับที่ต้องเปื่อยเน่าสลายไปเหมือนกันทุกคน (๒) เวทนานุปัสสนา หมายถึง สติ กำหนดรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไรใน ๓ ลักษณะ คือ ชอบ สุขใจ พอใจ (สุขเวทนา) ไม่ชอบ ทุกข์ใจ (ทุกขเวทนา) และเฉยๆ ไม่เป็นกลางๆ (อุทฺทมสุข เวทนาหรืออุเบกขาเวทนา) (๓) จิตตานุปัสสนา หมายถึง สติกำหนดรู้ภาวะทางจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ เป็นต้น (๔) อัมมานุปัสสนา หมายถึง สติกำหนดรู้

^{๖๐} อง.จตฺก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๒๔-๒๖

นิรณัน ๕ คือ กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ ๕ พยาบาท ความคิดร้าย ความแค้น
เคืองใจ ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม อุทัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยที่เกิดขึ้นกับจิต และการละนิรณัน^{๖๐} เป็นต้น

๓.๒.๓ สัมมาสมาธิ หมายถึง การตั้งมั่นแห่งจิตที่ชอบ ท่านอธิบาย
ว่า ได้แก่ ฌาน ๔ หรือที่เรียกว่า รูปฌาน ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ
จตุตถฌาน

ผลของสมาธิในระดับฌานทั้งรูปฌานและอรูปฌานยังอยู่ใน
ชั้นโลกียะยังไม่สามารถขจัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ต้องอาศัยปัญญาในระดับสูงที่
เรียกว่า การหยั่งรู้ (โพธิญาณ) ในหัวข้อต่อไป

๓.๓ ปัญญา ความรู้แจ้ง ความรู้ที่ตรงกับความจริง

การอบรมหรือพัฒนาตนตามหลักปัญญาเพื่อบรรลุพุทธคุณใน
อริยมรรคมี ๒ ประการ คือ

๓.๓.๑ สัมมาทิฐิ หมายถึง การเห็นชอบ ซึ่งท่านได้อธิบายว่า ได้แก่
(๑) การเห็นหรือการรู้อริยสัจ ๔ คือ รู้ความทุกข์ (ทุกข์) รู้สาเหตุของความทุกข์
(สมุทัย) รู้การดับทุกข์ (นิโรธ) และรู้แนวทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (ทุกขนิโรธคา
มินิปฏิบัติ) (๒) การเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตาด้วยอำนาจ
ของวิปัสสนาญาณ (๓) การรู้ว่าอะไรคือ อกุศล และอะไรคือ รากเหง้าของอกุศล
(อกุศลมูล) และรู้ว่าอะไรคือ กุศล และอะไรคือ รากเหง้าของกุศล (กุศลมูล)
(๔) การเห็นปฏิจจนสมุปบาท คือเห็นกระบวนการเกิดและการดับตามเงื่อนไขของ
องค์ธรรมในปฏิจจนสมุปบาท

๓.๓.๒ สัมมาสังกัปปะ หมายถึง การดำริชอบ ในเรื่องต่อไปนี้คือ
(๑) ความดำริในการออกจากกาม ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
ที่คอยสนองความอยากหรือตัณหา (๒) ความดำริที่ออกจากพยาบาท ได้แก่ ความ
นึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) ความดำริที่จะออกจากการเบียดเบียน ได้แก่ ความ
คิดที่ประกอบด้วยกรุณา

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๓๘๑/๓๐๒-๓๑๕.

ถ้าพิจารณาตามข้อสรุปของอริยมรรคข้างต้นนี้จะพบว่า เป้าหมายของพุทธคุณไม่ใช่เพื่อให้เกิดฤทธิ์อำนาจในเชิงบันดาลเรื่องที่อัศจรรย์ แต่เป็นเรื่องของคุณความดีที่เกิดจากการพัฒนาชีวิตมาโดยลำดับจนบริบูรณ์ส่งผลให้พระมหากษัตริย์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เปรียบด้วยพุทธคุณอันประเสริฐ ดังนั้นการนำพุทธคุณมาใช้ในเชิงอำนาจหรือเพื่อให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์จึงผิดไปจากเนื้อแท้ของพุทธคุณที่เป็นหลักปฏิบัติสู่ความรู้แจ้ง และความบริสุทธิ์ทางจิต แต่ถ้านำมาใช้เพื่อเป็นกุศโลบายดึงดูดคนเข้าหาศาสนาหรือเพื่อความเข้าใจหลักธรรมก็เป็นเรื่องที่ไม่ผิด เพราะพระพุทธเจ้าเองก็ทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์เพื่อการนี้เช่นกัน

การปฏิบัติต่อพุทธคุณที่ถูกต้อง

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญาที่มุ่งให้มนุษย์ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต เห็นได้จากคำสอนเรื่องปัญญาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ทั่วไปในคัมภีร์ทางพระพุทธานุศาสน์ และเป็นหลักธรรมที่ทรงแสดงไว้ควบคู่กับศรัทธาเสมอ ตัวอย่างเช่น กาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตร อังคตตรนิกาย ติกนิบาตที่ทรงสอนให้ชาวกาลามะใช้ปัญญาตรวจสอบเรื่องต่างๆ ที่รับมาให้รอบคอบก่อนที่จะเชื่อ^{๖๒} โดยเฉพาะชาวมงคัล คือ อิทธิปาฏิหาริย์ ฤทธิ์อำนาจที่เกิดจากความศักดิ์สิทธิ์ของวัตถุมงคลต่างๆ ที่กล่าวขานต่อกันว่ามีพุทธคุณสามารถบันดาลสิ่งที่มีมนุษย์ต้องการ

การที่ชาวพุทธหันไปให้ความสำคัญกับวัตถุมงคลเท่ากับเป็นการละทิ้งพระธรรมวินัยในฐานะที่พึ่งอันประเสริฐและในฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ที่ฆนิกาย มหาวรรค ที่ว่า “ธรรมวินัยที่เราแสดงแล้ว ปัญญาดีแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากที่เราล่วงลับไปแล้ว จะเป็นศาสนาของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเกิด”^{๖๓}

พุทธดำรัสดังกล่าวได้ให้ข้อสรุปว่า สิ่งที่สำคัญที่ชาวพุทธควรยึดเป็นสรณะที่พึ่งแทนพระพุทธเจ้าคือ พระธรรมวินัย ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์ไปที่พระธรรมวินัย จะพบวิธีการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายตามพุทธคุณที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

^{๖๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๒/๒๑๒.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

๑. พุทธคุณในฐานะที่พึ่งอันประเสริฐ

สาระสำคัญของพุทธคุณคือ ภาวะแห่งความรู้แจ้ง สะอาด บริสุทธิ์ ดังนั้นจุดเริ่มต้นของการเข้าถึงพุทธคุณในฐานะที่พึ่งอันประเสริฐกล่าวโดยสรุปมี ๒ ประการคือ

๑.๑ อจลศรัทธา : การที่มีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัย

ศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล หรือศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาในการพิจารณาเรื่องต่างๆ อย่างรอบคอบ จนเข้าถึงความจริงก่อนแล้วจึงเชื่อ ไม่ใช่เชื่อโดยปราศจากการไตร่ตรองตัวอย่างของหลักคำสอน ที่ว่าด้วยศรัทธาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้เป็นแนวทางปฏิบัติ ได้แก่ หลักศรัทธา ๔ ประการ คือ

๑.๑.๑ เชื่อกรรมหรือกฎแห่งกรรม (กัมมสัทธา)

๑.๑.๒ เชื่อผลของกรรมว่ามีอยู่จริงและให้ผลจริงตามลักษณะของกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล (วิปากสัทธา)

๑.๑.๓ เชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนมีกรรมเป็นของตนหรือแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรมและเป็นผู้รับผลของกรรมที่ตนทำไว้ทั้งดีและไม่ดี (กัมมัสสกตาสัทธา)

๑.๑.๔ เชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา)

ศรัทธาที่จะมีความมั่นคงได้นั้นจะต้องเกิดจากการมองเห็นคุณค่าของพระรัตนตรัย โดยเฉพาะพุทธรัตนที่ประกอบด้วยพระคุณสมบัติตามที่กล่าวแล้วในพุทธคุณหมวดต่างๆ ซึ่งจะเป็นแรงจูงใจให้ปฏิบัติตามพุทธคุณเหล่านั้นเพื่อบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้ง บริสุทธิ์ สะอาด และหลุดพ้นตามรอยพระบาทของพระพุทธองค์

๑.๒ ไตรสรณคณ : การเข้าถึงพระรัตนตรัย

การยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ไม่ใช่เป็นการยึดติดในวัตถุหรือตัวบุคคล แต่การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นการเข้าถึงด้วยใจที่มองเห็นคุณค่าความดีของพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง การเปล่งวาจาและการบูชาด้วยเครื่องสักการะเป็นเพียงองค์ประกอบเสริมที่จะทำให้อุบายตั้งมั่นเท่านั้น ซึ่งการเข้าถึงพุทธคุณในลักษณะดังกล่าวสามารถทำได้ ๒ วิธี

๑.๒.๑ การยึดเอาพุทธคุณเป็นแนวทางปฏิบัติ หมายถึง การเอา พระคุณความดีของพระรัตนตรัยมาตั้งเป็นเป้าหมายเพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงความดีนั้น มิใช่นำมาเป็นสื่อสร้างพลังอำนาจให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ในเชิงดลบันดาลสิ่ง ที่ปรารถนาให้แก่มนุษย์ แต่การเข้าถึงพุทธคุณนั้นจะต้องเข้าถึงตัวสภาวะที่แท้จริง คือ ความสะอาด บริสุทธิ์ สงบ สว่างโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรเทา ขจัดทุกข์และกิเลส ในใจให้หมดสิ้น^{๖๔} ดังนั้น การตีความพุทธคุณในพระเครื่องว่าเป็นเรื่องของอำนาจวิเศษ ที่จะบันดาลเรื่องต่างๆ ให้นั้น จึงคลาดเคลื่อนไปจากสาระสำคัญของพระพุทธรูป นับว่าเป็นอันตรายต่อพระพุทธรูปศาสนาประการหนึ่ง สอดคล้องกับคำวิจารณ์ของ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ว่าการตีความพระธรรมวินัยผิดหรือการทำพระธรรม วินัยให้ปริศนา ถือว่าเป็นภัยที่ร้ายแรงที่สุด^{๖๕}

๑.๒.๒ การพึ่งตนเองตามแนวทางแห่งพุทธคุณ เรื่องนี้ผู้เขียนสรุป จากพุทธคุณข้อว่า สัมมาสัมพุทโธ เพราะพุทธคุณข้อนี้มีนัยที่แสดงว่า พระพุทธเจ้า ตรัสรู้ได้ด้วยความเพียรพยายามของพระองค์ ไม่มีผู้อื่นทำให้ และเรื่องการพึ่งตนนี้ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสกับพุทธบริษัทบ่อยครั้ง เช่น ในมัคควรรค ขุททก นิกาย ธรรมบทที่ว่า “เธอทั้งหลาย ควรทำเพียรเองเถิด พระตถาคต (พระพุทธเจ้า) เป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น”^{๖๖} พุทธดำรัสนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องการบรรลุธรรม (มรรค ผล นิพพาน) เป็นเรื่องของปัจเจกชนแต่ละคนที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่พระองค์ ทรงวางไว้ด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงเป็นเพียงครูผู้สอนหรือบอกหนทางให้เท่านั้น อีกตัวอย่างหนึ่งของหลักคำสอน ที่สอนให้ชาวพุทธพึ่งตนเองปรากฏในอรรถวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท หลายเรื่อง เช่น “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่น ใครเล่า จะเป็นที่พึ่ง เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันดีโดยยาก”^{๖๗}

พุทธดำรัสชี้ให้เห็นว่าพระพุทธรูปศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่ศักยภาพของ มนุษย์ และยังสะท้อนถึงความจริงที่ว่า การพึ่งคนอื่นเสมือนหนึ่งเราไม่มีเสรีภาพที่จะ

^{๖๔} ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๖-๗.

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ภัยแห่งพระพุทธรูปศาสนาในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๖๖.

^{๖๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๖๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

ทำอะไรด้วยตนเอง ต้องรอคอยให้ผู้อื่นช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลาเช่นนี้จึงหาความเป็น
ไถ่ไม่ได้ ทั้งนี้ได้หมายความว่า พระพุทธศาสนาห้ามพึ่งคนอื่น แต่ให้รู้ว่าตราบไต่ที่ยัง
ต้องพึ่งคนอื่น ก็ยังไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม ไม่ใช่ที่พึ่งอันแท้จริง ขอให้ดูตัวอย่างที่พระอรช
กถาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า การทำกุศล การเข้าถึงสวรรค์ หรือการ
บรรลุมรรคผลเกิดขึ้นได้ด้วยการกระทำของเรา คนอื่นทำให้ไม่ได้^{๖๘} ดังนั้นการที่
ชาวพุทธหันไปพึ่งพาวัดกุศกดีศีลธิ์ในลักษณะของการอ้อนวอนให้ช่วยบันดาลให้ได้ในสิ่ง
ที่ต้องการจึงเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องตามพุทธประสงค์ เห็นได้จากทศนะของพระธรรม
ปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ที่ว่า “การรอคอยการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วผิดหลักกรรม
ทันที”^{๖๙} แต่ท่านก็ได้ให้เสนอทางออกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่าให้ใช้ความศักดิ์สิทธิ์เป็น
ตัวสื่อนำคนเข้าหาพระพุทธศาสนาโดยพยายามโน้มจิตของผู้ศรัทธามาสู่ปัญญา
ความบริสุทธิ์ และคุณธรรม ความศักดิ์สิทธิ์สูงสุด คือความบริสุทธิ์ ไม่ต้องมีฤทธิ์
อำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์เกิดจากคุณธรรม^{๗๐}

๒. พุทธคุณในฐานะหลักบูชาสูงสุด

ข้อสรุปเรื่องการเข้าถึงพุทธคุณในหัวข้อที่แล้วช่วยให้เราเห็นแนวทางปฏิบัติ
เพื่อเข้าถึงเป้าหมายของพุทธคุณในฐานะหลักบูชาสูงสุดคือ การยึดเอาคุณของพระ
รัตนตรัยมาเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายของพุทธคุณ เมื่อพิจารณาประเด็น
นี้จะได้ข้อสรุปถึงเรื่องที่จะวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ ๒ ประการ คือ

๒.๑ พุทธคุณในฐานะหลักธรรม

พุทธคุณไม่ใช่เรื่องของวัตถุหรือสัญลักษณ์แห่งความขลังความ
ศักดิ์สิทธิ์เชิงดลบันดาลอย่างที่ชาวพุทธไทยบางส่วนเข้าใจกันในปัจจุบัน การสร้าง
พระพุทธรูป พระเครื่อง และวัตถุมงคลอื่นๆ ไว่สักการบูชาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นใน
ภายหลัง แม้ในพระไตรปิฎกเองก็ไม่ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้ มีแต่เพียงกล่าวถึงอุปการบุคคล
หมายถึง บุคคลที่ควรแก่การสร้างสกุบไว้เคารพบูชาซึ่งแสดงไว้ ๔ ประเภท คือ

^{๖๘} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๕.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *เมืองไทยจะวิฤต ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต*. พิมพ์
ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๗๓.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม^{๑๖๑} มีเพียงคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาที่กล่าวถึงเรื่องพระพุทธรูปไว้ในหัวข้อ อุตเทสิกเจดีย์ หมายถึง เจดีย์ที่สร้างอุทิศพระพุทธรูป ได้แก่ พระพุทธรูปและการสร้างพระพุทธรูปไว้สักการบูชาได้มีในภายหลังจากที่พระพุทธรูปทรงปริณิพพานไปแล้วหลายปี อีกประการหนึ่ง พุทธคุณโมไซม์ไว้สวดอ้อนวอนหรือสวดเพื่อให้เกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์อย่างคนไทยบางส่วนเข้าใจกัน เรื่องนี้ศึกษาได้จากคำกล่าวของ ส.ศิวรักษ์ที่ว่า “บทพระพุทธรูป จะไปสวดอ้อนวอนขอพรพิเศษหรือบนบานศาลกล่าวใดๆ มิได้เลย เพราะพระพุทธรูปเป็นเพียงผู้สอนพระสังฆธรรม ทรงชี้ทางให้มนุษย์พ้นทุกข์เท่านั้น”^{๑๖๒}

ข้อวิจารณ์และพุทธดำรัสดังกล่าวได้แสดงแก่นแท้ของพุทธคุณว่าเป็นหลักปฏิบัติที่ชาวพุทธจะต้องดำเนินตามแนวทางที่พระพุทธรูปทรงวางไว้เพื่อเข้าถึงพุทธคุณในแต่ละข้อ และเมื่อศึกษาในประเด็นนี้ก็พบหลักปฏิบัติต่อพุทธคุณในฐานะต่อไปนี้

๒.๑.๑ พุทธคุณในฐานะภาวะที่ควรบูชา (พุทธบูชา) การบูชาในพระพุทธศาสนาที่นี้มี ๒ ประการ คือ (๑) อามิสบูชา คือ การบูชาด้วยสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน และของหอม เป็นต้น (๒) ปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๖๓} การบูชาทั้ง ๒ ข้อนี้ ปฏิบัติบูชาได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นการบูชาพระพุทธรูปอย่างสูงสุด^{๑๖๔} เพราะการปฏิบัติบูชานั้นจะทำให้พระพุทธรูปศาสนาดำรงอยู่ต่อไปได้และทำให้ผู้บูชาเข้าถึงพุทธคุณที่เป็นแก่นแท้จริงๆ ไม่ใช่พุทธคุณที่เป็นเปลือกนอกหรือพุทธคุณในเชิงฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์

การที่ชาวพุทธนำเอาพุทธรูปมาบรรจุไว้ในวัดดงมดต่างๆ แล้วพากันกราบไหว้ ถ้าพิจารณาในแง่ของโลกุตตรธรรมจึงเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับเป้าหมายของพุทธศาสนาที่ต้องการให้คนละความยึดติด หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นซึ่ง

^{๑๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓-๑๕๔.

^{๑๖๒} ส.ศิวรักษ์, ความเข้าใจพระพุทธรูปและมหาสาวิกาในสมัยพุทธกาล. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐.

^{๑๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๔/๑๖๐.

^{๑๖๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลคดกตปิण्या ปฐโม ภาค, หน้า ๓๖.

พระอริยนั้นทมนิ (พุทธทาส อินทปัญโญ) ได้กล่าวถึงการยึดมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ ความขลังที่เกิดจากการปฏิบัติตามศีลหรือธรรม รวมถึงการยึดติดในวัตถุเชิงอำนาจ วิเศษว่าเป็นสิลล์พตพรามาส หมายถึง การยึดมั่นในการประพฤติ การกระทำที่เคย ปฏิบัติต่อกันมาอย่างไรเหตุผล^{๑๔} แต่ถ้การกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องของการโน้มน้าว ประชาชนที่ยังไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งให้เกิดศรัทธาอย่างขึ้น ประกอบกับการอธิบายให้ประชาชนเข้าใจถึงพุทธคุณและแนวทางปฏิบัติตามพุทธคุณที่แท้จริงก็เป็น เรื่องที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา

๒.๑.๒ พุทธคุณในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้า เรื่องนี้ศึกษาได้จาก พุทธดำรัสที่ตรัสกับภิกษุที่มาเฝ้าก่อนที่พระองค์จะปรินิพพาน ในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ธรรมวินัยที่เราแสดงไว้ดีแล้ว บัญญัติไว้ดีแล้วจักเป็นศาสดาของพวกเขาทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว”^{๑๕}

พุทธดำรัสนี้ แสดงถึงพระธรรมวินัยเป็นหลักที่ชาวพุทธต้องให้ความสำคัญและให้ความเคารพในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้าที่เป็นรูปธรรมซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันด้วยการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตามจนเข้าถึงหรือเห็นธรรม ด้วยตนเองอันเป็นการจรโลงพระธรรมวินัยหรือกล่าวโดยภาพรวมก็คือ พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ แต่ตรงกันข้ามหากชาวพุทธไม่ศึกษาเล่าเรียน ถ้ายทอด และไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยก็จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้ด้วย

ปัจจัยที่จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่ได้ดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็น หน้าที่หลักของชาวพุทธที่กล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบท ๒ ประการ คือ (๑) คันถธูระ หมายถึง หน้าที่ในการศึกษาทำความเข้าใจพระพุทธพจน์ (พระธรรมวินัย) ทรงจำ รวมถึงเผยแผ่ สืบต่อด้วย (๒) วิปัสสนาธูระ หมายถึง หน้าที่ในการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่ได้ศึกษาจนเข้าใจอย่างถูกต้องแล้ว^{๑๖} เพราะการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจะทำให้ชาวพุทธเข้าถึงพุทธคุณที่ใช้ในความหมายว่า ดวงตาเห็นธรรม เข้าถึงธรรม หรือเห็นธรรม เรื่องที่ยืนยันข้อนี้ คือพุทธดำรัสที่ตรัสกับพระวักกิลีในวัคกิลีสสูตร

^{๑๔} พระอริยนั้นทมนิ (พุทธทาส อินทปัญโญ), **หลักพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๓), หน้า ๖๓.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๖} ธ.อ. (บาลี) ๑/๓.

อังกุตตรนิกาย เอกนิบาตว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม”^{๓๘}

๒.๑.๓ พุทธคุณในฐานะอารมณ์กรรมฐาน คือพุทธานุสติ หมายถึง การระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าทั้ง ๙ ประการที่กล่าวข้างต้นเป็นอารมณ์ เพื่อทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในองค์ภาวนา ส่วนวิธีการทำนั้นมีรายละเอียดค่อนข้างมาก จะไม่ขอกกล่าวในบทความนี้ แต่จะกล่าวถึงพุทธคุณในฐานะพุทธานุสติ^{๓๙} หมายถึง ภาวะที่พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงและพิจารณาถึงพระคุณสมบัติของพระองค์อันเป็น อารมณ์ของสมถกรรมฐานข้อ ๑ ใน ๔๐ ข้อ โดยมีจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติเพื่อ ผิกจิตให้หนึ่ง สงบ มั่นคงที่เรียกกันว่า สมาธิเป็นปฏิกิริยาที่เกิดจากพลังจิตที่สงบ บริสุทธิ์ ใสสะอาด มีพลัง ซึ่งเป็นอำนาจที่เกิดจากธรรมที่มุ่งให้จิตนิ่งสงบเพื่อพัฒนา ผู้ปัญญาเป็นสำคัญ มิใช่เป็นอำนาจที่เกิดจากการเสกเป่า หรือการดลบันดาลจากผู้ที่มี อำนาจหรือฤทธิ์เหนือมนุษย์ เช่น เทพ เป็นต้น และการที่พระภิกษุรูปใดนำเอาพลัง ของสมาธิไปใช้เพื่อเสก เป่าวัตถุใดๆ เพื่อให้เกิดอานุภาพศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นเรื่องที่ผิดไป จากพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

สาระสำคัญในเชิงปฏิบัติต่อพุทธคุณที่กล่าวมาทั้งหมด เมื่อวิเคราะห์ แล้วจะสรุปลงในหัวข้อธรรม เรื่องอัมมจริยา คือ การประพฤติธรรมที่ปรากฏอยู่ใน อัมมจริยสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต^{๔๐} และพระอรธกถาจารย์ได้อธิบายว่า หมายถึง การประพฤติตนตามกรอบของสุจริต ๓ ประการ คือ กายสุจริต วชิสุจริต และ มโนสุจริต^{๔๑} นอกจากนี้ พระสูตรดังกล่าวยังได้กล่าวถึงการประพฤติพรหมจรรย์ที่ พระอรธกถาจารย์อธิบายไว้ว่า คือ มรรคพรหมจรรย์ หมายถึง การปฏิบัติธรรม จนบรรลุอริยมรรค นอกจากนี้ การประพฤติธรรมนี้ยังปรากฏอยู่ในมงคลสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาตในฐานะวิธีการสร้างความเจริญ งอกงามให้แก่ชีวิตหรือที่ เรียกว่า มงคลชีวิต^{๔๒}

^{๓๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๙.

^{๓๙} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙-๑๘๐/๓๙-๔๐.

^{๔๐} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๕๖๕.

^{๔๑} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗/๑๒๑.

^{๔๒} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๖/๕๖๒.

หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธคุณโดยสรุปจะอยู่ในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาปทานสูตร ที่ฉนิกาย มหาวรรค^{๔๓} ซึ่งได้สรุป หลักปฏิบัติตามพุทธธรรมที่สะท้อนถึงเป้าหมายของพุทธธรรมคือ ความบริสุทธิ์ ทางกาย วาจา ใจ ๓ ประการ คือ

๑. ไม่ทำชั่วทางกาย วาจา และใจ

การปฏิบัติตามพุทธโอวาทข้อนี้สามารถกระทำได้ตั้งแต่หลักการพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีลที่เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตอื่น เว้นจากการละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น เว้นจากการละเมิดคุ้มครองของผู้อื่น เว้นจากการโกหกหลอกลวง และเว้นจากการ ทำลายตัวเองด้วยการเสพสิ่งมีนเมา และหลักอกุศลกรรมบถ หมายถึง หลักข้อห้าม ที่ขยายจากเบญจศีลให้ครอบคลุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจที่ไม่ถูกต้องของ มนุษย์ เพื่อมิให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมที่เสียหายที่นำความเดือดร้อนมาให้แก่ตัวเอง ผู้อื่น และสังคม กล่าวโดยรวมก็คือหลักคำสอนที่ว่าด้วยศีล และระเบียบวินัยที่มุ่งให้ มนุษย์รู้จักสำรวม ระมัดระวัง ละเว้นการกระทำที่นำไปสู่ความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่นโดยมีสันติภาพเป็นเป้าหมายสูงสุดทางสังคม และเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาจิตใจที่ตั้งมั่น (สมาธิ) และการหยั่งรู้ความจริงในสภาวะธรรมทั้งปวง (ปัญญา) ที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทางจิตได้อย่างสิ้นเชิง

๒. ทำความดีให้ถึงพร้อม

พระพุทธศาสนามองว่า การไม่ทำความชั่วถือว่าเป็นการทำความดีในขั้น พื้นฐาน แต่ยังมีความดีในระดับละเอียด ประณีตที่มนุษย์จะต้องเพียรกระทำให้ยิ่งขึ้น ไปอีก เรื่องนี้ ศึกษาได้จากการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ที่ใช้เวลา อย่างยาวนาน เรื่องนี้ช่วยให้เราเข้าใจว่า ความดีเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องทำให้สมบูรณ์ หลักที่สะท้อนถึงการสร้างความดีในพระพุทธศาสนามีมากมาย เช่น เบญจธรรมที่ว่า ด้วยหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อตนเอง ผู้อื่นด้วยความรัก ความปรารถนาดี (เมตตา กรุณา) มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบสัมมาชีพ มีความสำรวม ระมัดระวังเรื่องเพศ (กามสังวร) มีความจริงใจ (สังขะ) ต่อผู้อื่นที่แสดงออกมาด้วย

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

การไม่พูดโกหก หลอกลวง มีสติ สัมปชัญญะ ระลึกรู้และเลือกเฟ้นที่จะดีมีหรือ
บริโภคสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต และกุศลกรรมบถที่ว่าด้วยหลักการสร้างความดี
ที่ครอบคลุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ (กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต)
และบุพเพศตบุพเพตยาที่ว่าด้วยการสร้างความดีให้พร้อมอยู่เสมอ^{๔๔} เป็นต้น

สรุปว่าหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาล้วนมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความดี
ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงความดีขั้นสูงสุด เช่น ปธาน ๔ เมื่อกล่าวสรุปก็คือ หลักการ
สร้างความดีอย่างต่อเนื่อง และเป็นหลักการสร้างความดีที่ครอบคลุมทั้งทางกาย
วาจา และใจ โดยมุ่งประเด็นสำคัญไปที่จิตเป็นสำคัญ เนื่องจากพระพุทธศาสนา
มองว่าจิตเป็นบ่อเกิดของความดี ความชั่วที่จะส่งผลให้เกิดการกระทำทางกาย วาจา
และใจตามมา ดังนั้น การสร้างความดีจึงเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตเพื่อยับยั้งต้นตอ
ของความชั่วที่มาจากกิเลส และพัฒนาความดีที่มาจากคุณธรรม

๓. การทำให้ผ่องใสบริสุทธิ์

วิธีการทำจิตให้บริสุทธิ์ ได้ถูกแสดงไว้ภายใต้หลักวิปัสสนากรรมฐาน
หมายถึง กรรมฐานที่ทำให้เกิดการรู้แจ้ง เห็นจริง เกิดปัญญาหยั่งรู้เรื่องต่างๆ ตาม
ความจริง การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องของการใช้สติพิจารณาสภาวธรรม
หรือรูปนาม ชันธ์ ธาตุ อายตนะ และอินทรีย์จนเห็นไตรลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา จนละความยึดมั่นถือมั่นในรูปนามได้ ซึ่งมีรายละเอียดค่อนข้างมาก ไม่ขอ
กล่าวไว้ในที่นี้ แต่จะขอกล่าวถึงเรื่องความบริสุทธิ์ที่พระพุทธศาสนามองว่าเกิดจาก
การกระทำของเราเอง มิได้เกิดจากปัจจัยภายนอก ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในขุททก
นิกาย ธรรมบทว่า “คนทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่วด้วยตนเองก็
บริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์และความไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำ
คนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้”^{๔๕} พุทธดำรัสนี้ ช่วยให้เราได้แนวทางในภาพรวมว่า การพัฒนา
ตนให้บริสุทธิ์อยู่ที่มนุษย์แต่ละคนจะต้องลงมือด้วยตัวเอง มิใช่ไปพึ่งหมอไสยศาสตร์
อาจารย์ผู้เรืองวิชาคม หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด ซึ่งนักวิชาการ เช่น แสง จันทร์งาม^{๔๖}

^{๔๔} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^{๔๕} ข.ธ. (ไทย) ๒๐/๒๕/๑๖๕/๘๔.

^{๔๖} แสง จันทร์งาม, **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

วิจารณ์ว่า การเคารพบูชา (พระเครื่อง) ในลักษณะของการอ้อนวอนร้องขอทำให้ชาวพุทธหลงลืมพระพุทธรูปเจ้าทั้งในประวัติศาสตร์และพระพุทธรูปเจ้าโดยสภาวะ^{๘๗}เข้าข่ายในลักษณะวิญญานนิยม (Animism) เป็นลัทธิพศุพราวมลและเป็นเรื่องที่ยัดขวางทางไปสู่อริยมรรค

หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพุทธรูปคุณที่กล่าวข้างต้นสรุปได้ตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ การพัฒนากาย วาจาให้บริสุทธิ์ด้วยศีล พัฒนาจิตให้เกิดความตั้งมั่น (สมาธิ) และพัฒนาจิตที่ตั้งมั่นแล้วให้เกิดปัญญาหยั่งรู้เรื่องต่างๆ ตามความจริง หลุดพ้นจากกิเลสและดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง (ปัญญา) ซึ่งถือว่าเป็นการบรรลุเป้าหมายของพุทธรูปคุณอย่างสูงสุด หลักฐานที่ยืนยันความจริงนี้คือ พุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกัที่ว่า “เราสอนแต่ทุกข์ และความดับทุกข์เท่านั้น...”^{๘๘} หรือในพาราบทสูตร อังคุตตรนิกาย อัฐกถนิบาตที่ว่า “ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือ วิมุตติรส เหมือนมหาสมุทร มีรสเดียว คือ รสเค็ม”^{๘๙}

วิมุตติรสในพระพุทธรูปดำรัสนี้ หมายถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็นบรมสุขที่เกิดจากอิสรภาพแห่งจิตที่ไม่ถูกครอบงำจากกิเลส เห็นได้จากการกล่าวถึงลักษณะของพระนิพพานภายใต้ชื่อของความสุขไว้ในสุขวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๙๐} หรือ “สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบ (นิพพาน) ไม่มี”^{๙๑}

---

^{๘๗} พระพุทธรูปเจ้าในประวัติศาสตร์ หมายถึง มหาบุรุษผู้เกิดมาทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาวโลกอย่างเอนกอนันต์ พระพุทธรูปเจ้าโดยสภาวะ หมายถึง ความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน โดยองค์รวมก็คือภาวะของพุทธรูปคุณทั้ง ๙ ประการ นั่นเอง

^{๘๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๖/๒๕๐๗.

^{๘๙} อง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๐.

^{๙๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๖/๙๖.

^{๙๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๖๕.

สรุป

จากสาระสำคัญของพุทธคุณที่กล่าวมาทั้งหมดสรุปได้ว่า พุทธคุณคือ ภาวะแห่งความรู้แจ้ง ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานของพระโพธิสัตว์จนกระทั่งได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยพระคุณสมบัติอันประเสริฐ (พุทธคุณ) ๔ ประการ หรือเมื่อกล่าวอย่างย่อก็คือพุทธคุณ ๓ ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระมหากรุณาคุณ และพระวิสุทธิคุณ ซึ่งทำให้ได้สรุปถึงแนวทางการพัฒนาตนเพื่อเข้าถึงพุทธคุณของชาวพุทธใน ๒ ประการคือ ปัญญาที่เห็นแจ้งในสังขาร และความรู้ที่ สะอาดแห่งจิตที่ปราศจากกิเลส เมื่อพิจารณาในสาระสำคัญตรงนี้จะพบว่า พุทธคุณไม่ใช่ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเชิงดลบันดาลอย่างที่หลายคนเข้าใจ และไม่สามารถนำไปใช้สร้างสิ่งต่างๆ ให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ได้ เพราะการกระทำเช่นนั้นผิดไปจากเนื้อแท้ของพุทธคุณคือ พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ให้เป็นตัวแทนของพระองค์ที่ชาวพุทธจะต้องศึกษาทำความเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อบรรลุพุทธคุณ คือความเป็นผู้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขาร และมีจิตที่สะอาด บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส นี่คือเป้าหมายสูงสุดของการเข้าถึงพุทธคุณตามหลักพระพุทธศาสนา ยกเว้นแต่จะใช้พุทธคุณเพื่อเป็นกุศโลบายเพื่อฝึกจิตให้เกิดความสงบ ไนมน้าวประชาชนให้เกิดศรัทธาและตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมที่ดีงาม หรือให้เกิดผลดีต่อพระพุทธศาสนา แต่จะต้องระวังอย่าให้เกิดการยึดติดอย่างผิดๆ

บรรณานุกรม

- น.นิพนพาน. “หลวงพ่อกุณ ประสิษฐไธ เกจิอมตะแห่งศตวรรษ”, **ศักดิ์สิทธิ์**. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๖๓๘ (๑ สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๕๔.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **เมืองไทยจะวิกฤต ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สี่แฉกรวัน, ๒๕๔๕.
- _____. **ภัยแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.
- พระอริยนันทมุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ). **หลักพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๓.
- พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.
- _____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. **สมนุตปาสาทิกาย นาม วินยฎีกถาย ปฐโม ภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____. **สมนุตปาสาทิกาย นาม วินยฎีกถาย ทุตโย ภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____ . **ธมมปทภูฏกถาย ฉฏฐฎ ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

_____ . **วิสุทธิมคคสส นาม ปกรณวิเสสสส ทุติโย ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____ . **มมงคลตถทีปนิยา ทุติโย ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ยุทธนา พินิจพันธ์. “บริสุทธิสังฆ์ ขุนพลแห่งกองทัพธรรม พระอาจารย์สมคิด
ฐิตสกุโข วัดนครอินทร์ นนทบุรี”, **ศกดิ์สิทธิ์**. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๖๓๘
(๑ สิงหาคม ๒๕๕๒) : ๒๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิกถา (ภาษาบาลี)
ฉบับคัดลอกคัมภีร์โบราณอักษรขอม**. พิมพ์ประกาศเกียรติคุณสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๗.
กรุงเทพฯ : คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๓๗.

สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว). **สวตมนต์ฉบับหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ส.ศิวรักษ์. **ความเข้าใจพระพุทธเจ้าและมหาสาวิกาในสมัยพุทธกาล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๔.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

อุโบสถเจดีย์ : พุทธศิลปสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นภัส ขวัญเมือง*

บทคัดย่อ

พระอารามที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งสิ้น ๖ พระอารามด้วยกันคือ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสันตารถปริวรรต วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดอัมพวันคีรีนิมิตร และวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม บทความนี้นำเสนอถึงความสำคัญของอาคารหลังเดียวที่ยังหลงเหลืออยู่ในวัดอัมพวันคีรีนิมิตร ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานสูง โดยพื้นที่ในชั้นฐานสูงนี้ถูกใช้งานเป็นอุโบสถ แสดงให้เห็นว่าเป็นการรวมอาคารเจดีย์ และอาคารอุโบสถเข้าไว้ในอาคารหลังเดียวกัน ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “อุโบสถเจดีย์” เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ไม่เคยปรากฏขึ้นมาก่อนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มูลเหตุของการเกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมอุโบสถเจดีย์นั้น เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเกิดขึ้นจากพัฒนาการของการใช้พื้นที่ภายในเจดีย์ โดยปัจจัยที่ส่งผลอย่างมากต่อการใช้พื้นที่ภายในคือโครงสร้างของอาคาร ซึ่งอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคีรีนิมิตร ได้นำเอาวิธนาการโครงสร้างแบบตะวันตกมาผนวกกับรูปทรงอาคารแบบเจดีย์ จึงสามารถใช้งานพื้นที่ภายในเจดีย์ (เป็นอุโบสถ) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกประการหนึ่งซึ่งอาจเป็นมูลเหตุของการเกิดอุโบสถเจดีย์คือ พัฒนาการของความพยายามในการรวมอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้เป็นอาคารเดียวกัน โดยเริ่มสังเกตถึงความพยายามนี้ได้ในพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งประดิษฐานเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กไว้ภายในหอสองของอาคารอุโบสถ อันแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงที่ตั้งอาคารอุโบสถและเจดีย์ ซึ่งปกติจะแยกเป็นอิสระจากกัน พัฒนามาสู่ตัวอาคารที่วางตัวประชิดกันทางด้านข้าง และสุดท้ายพัฒนาสู่การผสมผสานรูปทรงตัวอาคารเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยการวางตัวอาคารซ้อนกัน โดยมีพระเจดีย์เทินอยู่ด้านบนอาคารอุโบสถ ดังปรากฏที่อุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคีรีนิมิตร

---

* อาจารย์ประจำสาขาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Pagoda-Hall: A New Form of Buddhist Architecture in the Reign of King Rama V

Napat Kwanmuang*

Abstract

Six royal temples were ordered to be built during the reign of King Rama V: Ratchabopitsahtimahasimaram Temple, Sattanatpariwat Temple, Dhebsirin Temple, Niwetdhammaprawat Temple, Aatsadangnimit Temple, and Benjamabopitdusitwanaram Temple.

The study focused only on the main hall of Aatsadangnimit Temple, which was built in a bell-shaped with a high base. The base functions as a hall for Buddhist ceremonies. Therefore, the structure is the combination of a pagoda and a hall and is referred to as a 'Pagoda-Hall'. This style never existed before the reign of King Rama V.

The reason for constructing the pagoda-hall was to maximize space utilization in the pagoda. The pagoda-hall adopted Western-style construction in order to do so. There had been previous efforts to combine a hall and pagoda in a single building. An example of this is the hall of Niwetdhammaprawat Temple, where a small bell-shaped pagoda is placed in a platform in the hall. Usually temple complexes include a hall and a pagoda that are built separately. However, as temple architecture evolved, these two structures began to share side walls, and finally were constructed as a single building by placing the base of the pagoda on top of the hall as illustrated in the pagoda-hall at Aatsadangnimit Temple.

---

* Lecturer, Thai Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University

บทนำ

พุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นในดินแดนประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยพุทธกาล ได้ถูกเผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบันตั้งแต่เมื่อใดนั้น ยากที่จะระบุ ชัดถึงเวลาที่แน่นอน แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในสมัยทวารวดี ซึ่งถือว่าเป็นยุคสมัยแรกของศิลปะไทยนั้น แสดงให้เห็นได้ว่าในสมัยทวารวดี น่าจะยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานมาแต่เดิม เช่นเดียวกับสมัยศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนาก็ยังคงเป็นที่ยอมรับนับถือในดินแดนไทยอย่างเหนียวแน่นในการนับถือพุทธศาสนา มีกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติทั้งทางฝ่ายพระสงฆ์ และฝ่ายฆราวาส อาคารจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับการใช้งาน สถาปัตยกรรมแต่ละแห่งที่เกิดขึ้นต่างถูกสร้างขึ้นด้วยจิตศรัทธา ศิลปวิทยาหลายแขนงถูกนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ จึงสามารถเรียกอาคารเหล่านี้ได้ว่าเป็น “พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม”

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์ผู้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเคยรับราชการทั้งในกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นความรุ่งเรืองที่เคยมีมาแล้วในอดีต ครั้นเมื่อการสร้างพระนคร จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะนำความรุ่งเรืองในอดีต ให้มาปรากฏในกรุงรัตนโกสินทร์ อีกครั้งหนึ่ง ทั้งในด้านกายภาพและด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งพระองค์ได้นำแบบอย่างของกรุงศรีอยุธยามาใช้ในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์^๑ จากข้อความข้างต้น เป็นไปได้ว่า การสร้างและการบูรณะพระอารามในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช น่าจะได้รับอิทธิพลจากรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยเช่นกัน ในระยะต่อมาประเทศไทยมีความสัมพันธ์ติดต่อกับชาวจีนมากยิ่งขึ้น ชาวจีนและช่างจีนส่วนหนึ่งเข้ามาพำนักอาศัยในพระนคร ประกอบกับพระราชนิยมในศิลปะแบบจีนของพระมหากษัตริย์ไทย พระอารามในช่วงนั้นจึงได้รับเอาวิธีการสร้างอาคาร ตลอดจนการประดับตกแต่งแบบจีนเข้ามาผสมผสาน

ประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาปัตยกรรมวัฒนธรรมถูกกระทบด้วยปัจจัยหลายประการ ที่สำคัญคือการแผ่ขยายของวัฒนธรรม

---

^๑ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย คักดีศรี, **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

ตะวันตก ซึ่งทำให้สังคมไทยต้องปรับตัว เป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในหลายๆ ด้าน รวมถึงพระอารามที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้รับผลกระทบนี้ด้วยเช่นกัน ตลอดการครองราชย์ ๕๗ ปี ตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๔๑๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระอารามขึ้นใหม่ทั้งสิ้น ๖ พระอารามด้วยกันคือ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสันตารถปริวัตร วัดเทพศิรินทราวาส วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดอัมพวันคณิศร และ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระอารามทั้งหมดนี้ ถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีที่ตั้งอยู่ทั้งในเขตพระนครและนอกเขตพระนคร พระอารามในแต่ละแห่งต่างก็มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความงดงามตลอดจนแสดงออกได้ถึงความเป็นเอกลักษณ์พิเศษจากพระอารามทั้งหมดดังกล่าว ปรากฏว่ามีพระอารามแห่งหนึ่งที่ได้ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมคือ พระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคณิศร เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ที่มีการผนวกการใช้งานและรูปทรงอาคารพระอุโบสถและพระเจดีย์เข้าไว้ในอาคารเดียวกัน ถือได้ว่าเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมพุทธศิลป์แบบใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รูปที่ ๑ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๒

รูปที่ ๒ วัดสันตนาถปริวัตร สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๔

รูปที่ ๓ วัดเทพศิรินทราวาส สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ (ที่มา : แนน้อย คักดีศรี, หม่อมราชวงศ์. มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๗.)

รูปที่ ๔ วัดนิเวศธรรมประวัติ สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ (ที่มา : แฉงน้อย ศักดิ์ศรี, หม่อมราชวงศ์. มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๐.)

รูปที่ ๕ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๔๒

รูปที่ ๖ วัดอัมมวงคณิมิตร สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ส่วนยอดเป็นพระเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนฐานด้านล่างใช้งานเป็นพระอุโบสถ เรียกลักษณะอาคารซึ่งรวมอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้ด้วยกันนี้ว่า “อุโบสถเจดีย์”

วัดอัมมวงคณิมิตร

วัดอัมมวงคณิมิตร สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีเนื้อความปรากฏอยู่ในราชกิจจานุเบกษา พระราชทานที่วิสุงคามสีมา วัดอัมมวงคณิมิตร ตอนหนึ่งดังนี้

...ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระราชวังเป็นที่ประทับในคิมหฤดู และทรงพระราชดำริเห็นว่า พระอารามที่ศิสะแหลมชำรุดทรุดโทรมมาก ทรงพระราชศรัทธาจะใคร่ปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์ดี แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระอารามที่ศิสะแหลมนี้ ตั้งอยู่ในที่ใกล้พระราชวัง เป็นที่เคลื่อนกล่นด้วยผู้คนไปมา ไม่เป็นที่วิเวกสถานควรแก่สมณะปฏิบัติ สมควรที่จะสถาปนาพระอารามในที่อื่นเปลี่ยนแทนพระอารามเดิมที่ศิสะแหลม ให้เป็นที่สุขสบายแลใหญ่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จะได้ตั้งอยู่ถาวรสืบไปภายหน้า จึงได้เสด็จพระราชดำเนินแสวงหาภูมิสถานมาถึงที่นี่ ทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นรมณีย

สถานสมควรจะสร้างพระอารามได้...แลได้ทรงกำหนดที่เขต
พระอุโบสถเปนสี่มาโดยปริมาตรวัดสุนนัยกลาง ๑๕ วา ๑ ศอก
วัดโดยรอบ ๒ เส้น ๙ วา พระอารามซึ่งมีเขตแดนตามที่กำหนด
มานี้ พระราชทานนามว่าวัดอัษฎางคนิมิตร...^๒

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์การก่อสร้างพระอุโบสถเจดีย์วัดอัษฎางคนิมิตร
ยังไม่อาจระบุได้แน่ชัดถึงสถาปนิกผู้ออกแบบ แต่มีการระบุที่ชัดเจนถึงผู้ทำงาน
ก่อสร้างอาคารคือ นายโยอาคิม แกรซี (Joachim Grassi) ซึ่งเป็นช่างฝรั่งที่มีผลงาน
มากที่สุด^๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นไปได้ว่า นายโยอา
คิม แกรซี น่าจะทำหน้าที่เป็นทั้งสถาปนิกผู้ออกแบบ และผู้รับเหมาในคราวเดียวกัน
ดังเช่นการก่อสร้างอาคารในวัดนิเวศธรรมประวัติ และอาคารอื่นๆ ซึ่งสร้างแล้วเสร็จ
ก่อนการสร้างพระอุโบสถเจดีย์วัดอัษฎางคนิมิตร โดยนายโยอาคิม แกรซี รับงาน
ออกแบบก่อสร้างในนามบริษัท GRASSI BROTHERS & Co / Architects &
Contractors

---

^๓ บัณฑิต จุลาสัย, และพีรศรี โกวาทอง. เอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
พระจุฬาราชยานุสถาน เกษสีซึ้ง. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓),
หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

^๔ พีรศรี โกวาทอง. ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ดินแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗.

รูปที่ ๗ อุโบสถเจดีย์ อาคารศาสนสถานหลังเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่ของวัดอัมมกวนคณมิตร

พระอุโบสถเจดีย์ : พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่

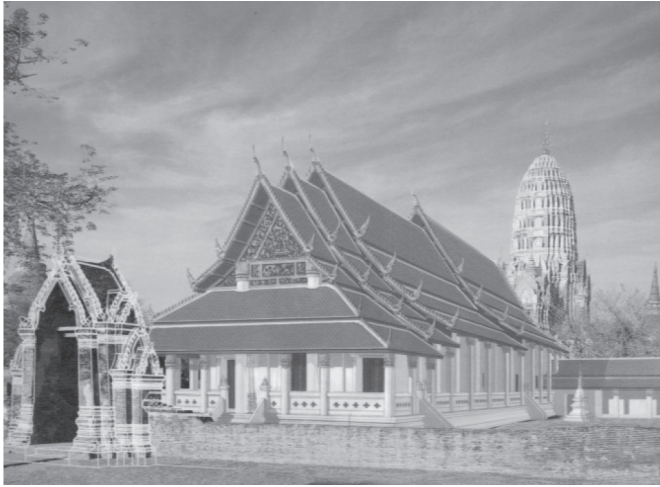
อาคารที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ส่วนใหญ่ล้วนถูกสร้างขึ้นภายในวัด ซึ่งอาคารเหล่านี้ต่างก็มีความแตกต่างกันทั้งด้านรูปทรงและการใช้งาน รวมทั้งการแสดงถึงความสำคัญของอาคารที่เป็นประธานของวัด ดังในสมัยสุโขทัย (รูปที่ ๘ และ ๙) และสมัยอยุธยา (รูปที่ ๑๐ และ ๑๑) ที่นิยมสร้างพระเจดีย์เป็นอาคารประธานของวัด และให้ความสำคัญกับพระวิหาร ซึ่งมีขนาดใหญ่และตั้งอยู่ในแนวแกนด้านหน้าพระเจดีย์ประธาน ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓ อาคารพระอุโบสถ มีบทบาทแสดงความสำคัญมากขึ้นทั้งในเรื่องที่ตั้ง และขนาดอาคารที่มีขนาดใหญ่กว่าพระวิหาร (รูปที่ ๑๒) กล่าวได้ว่ามีความนิยมในการสร้างพระอุโบสถเป็นอาคารประธานของวัด ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชนิมิตในการสร้างพระเจดีย์ดังเช่นในสมัยสุโขทัย พระอารามต่างๆ ที่สถาปนาขึ้นจึงปรากฏพระเจดีย์เป็นอาคารประธาน โดยมีพระอุโบสถและพระวิหารตั้งอยู่ในแนวแกนที่มีความสัมพันธ์กัน (รูปที่ ๑๓) จากที่ได้กล่าวข้างต้นและรูปภาพประกอบ จะเห็นได้ว่าตัวอาคารทั้งพระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์ ซึ่งเป็นอาคารสำคัญของวัด ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งอาคารสำคัญให้มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารที่มีความสัมพันธ์กันทางแนวแกน โดยแยกการใช้งานและแยกตัวอาคารเป็นอิสระจากกัน

รูปที่ ๘ ภาพจำลอง พระเจดีย์ประธาน และพระวิหารในสมัยสุโขทัย ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แสดงให้เห็นว่าตัวอาคารถูกวางตัวให้มีความสัมพันธ์กันในแนวแกนทางนอน และรูปทรงของอาคารต่างก็เป็นอิสระแยกจากกัน (ที่มา : Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Sukhothai : World Heritage.** (Thailand : Taweewat Press Co., Ltd., 1999).)

รูปที่ ๙ ภาพจำลอง พระเจดีย์ประธาน และพระวิหารในสมัยสุโขทัย ของวัดช้างล้อม (ที่มา : Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Sukhothai : World Heritage.** (Thailand : Taweewat Press Co.,Ltd., 1999).)

รูปที่ ๑๐ ภาพจำลอง พระเจดีย์ประธาน และพระวิหารในสมัยอยุธยา ของวัดราชบูรณะ มีลักษณะเช่นเดียวกันกับสมัยสุโขทัยที่ตัวอาคารถูกวางตัวให้มีความสัมพันธ์กันในแนวแกนทางนอน และรูปทรงของอาคารต่างก็เป็นอิสระแยกจากกัน (ที่มา : Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Ayutthaya : World Heritage.** (Thailand : Taweewat Press Co., Ltd., 1999).)

รูปที่ ๑๑ ภาพจำลอง พระเจดีย์ประธาน และพระอุโบสถในสมัยอยุธยา ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ที่มา : Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Ayutthaya : World Heritage.** (Thailand : Taweewat Press Co., Ltd., 1999).)

รูปที่ ๑๒ สมัยรัตนโกสินทร์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม อาคารพระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร
ตัวอาคารต่างแยกเป็นอิสระต่อกัน

รูปที่ ๑๓ วัดมกุฏกษัตริยาราม พระอารามสมัยรัชกาลที่ ๔ พระวิหาร พระเจดีย์ และพระอุโบสถ
ตัวอาคารวางตัวอยู่ในแนวแกนเดียวกัน โดยมีวิหารตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระเจดีย์ ถัดไป
ทางด้านหลังพระเจดีย์เป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ

ลักษณะของการวางตัวอาคารพระเจดีย์ พระวิหาร พระอุโบสถ แยกออกจากกันนั้น น่าจะเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนาน เหตุผลหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นที่มาของการวางตัวอาคารแยกเป็นอิสระต่อกัน พิจารณาตามความของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ สรุปความได้ว่า มูลเหตุของการเกิดมิมวัดนั้น สันนิษฐานว่าเกิดจากการที่เหล่าพุทธสาวกและฆราวาสที่เดินทางมาสักการะพระเจดีย์สังเวชนียสถานเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ฆราวาสบางคนมีความประสงค์ที่จะทำบุญด้วยการสร้างที่อาศัยถวายพระสงฆ์ ประกอบกับพระสงฆ์ก็สมัครใจที่จะอยู่ดูแลบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเช่นเดียวกัน จึงเป็นเหตุแห่งการเกิดมิมวัด จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของศาสนสถานในวัด เริ่มเกิดขึ้นจากพระเจดีย์เป็นอันดับแรก หลังจากนั้นเมื่อพระสงฆ์ได้มาพำนักจำพรรษา กุฏิจึงถูกสร้างเพื่อเป็นที่พักอาศัย ต่อเมื่อพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น มีความต้องการในการทำพิธีกรรม จึงน่าจะเป็นที่มาของการสร้างอาคารต่างๆ ขึ้น เช่น อุโบสถ และวิหารเป็นต้น ดังได้กล่าวไปแล้ว พิจารณาได้ว่า ในอดีตนั้นอาคารต่างๆ ในวัดถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน อาคารจึงแยกตัวเป็นอิสระจากกันตามความต้องการใช้งานและช่วงเวลาในการก่อสร้าง แม้ในเวลาต่อมา การสร้างอาคารในวัดจะถูกสร้างขึ้นพร้อมๆ กันก็ตาม แต่ก็เป็นไปได้ว่ายังคงรักษารูปแบบที่อาคารพระเจดีย์ พระอุโบสถ และพระวิหาร เป็นอาคารซึ่งแยกอิสระจากกันเช่นเดิม

พระอุโบสถเจดีย์วัดอัมมโกณนิมิตร ตัวอาคารเป็นพระเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่บนฐานสูง (รูปที่ ๑๖) ยื่นมุขทางเข้าหลังคาแบนทางด้านหน้า ถัดจากตัวอาคารเป็นลานซึ่งมีผนังเป็นวงกลม (รูปที่ ๑๗) มีผนังกระเบื้องแสดงอาณาเขตพื้นที่โดยรอบ ระหว่างผนังกระเบื้องในตำแหน่งทิศทั้งแปดเป็นที่ตั้งของเสมาหิน แสดงถึงการกำหนดบริเวณที่ถูกล้อมรอบด้วยเสมาทั้งแปดนี้ให้เป็นเขตพัทธสีมา เป็นอาคารอุโบสถสามารถใช้ประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์ได้ ลักษณะของอาคารที่ผนวกการใช้งานและรูปทรงของทั้งอาคารพระเจดีย์และพระอุโบสถเข้าไว้ด้วยกัน เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะแต่เดิมนั้นอาคารพระเจดีย์ และพระอุโบสถ ต่างมีตัวอาคารและการใช้งานที่แยกจากกันชัดเจน ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เมื่อพิจารณาถึงเฉพาะอาคาร พระเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ลักษณะของพระเจดีย์ที่มีการยกฐานสูงและมีการใช้งานภายในชั้นฐาน

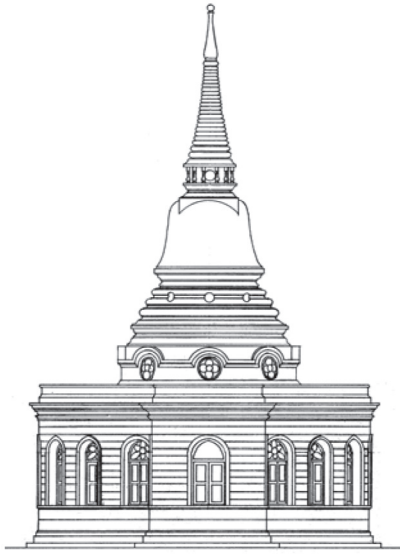
นั้นก็ปรากฏอยู่บ้าง เช่น พระเจดีย์วัดโปรดเกศเชษฐาราม (รูปที่ ๑๔) พระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร พระเจดีย์วัดประยุรวงศาวาส พระเจดีย์วัดปทุมวนาราม (รูปที่ ๑๕) แต่ก็ไม่ปรากฏพระเจดีย์แห่งใดมีการผนวกการใช้งานเป็นพระอุโบสถอยู่ด้วยกันในอาคารเดียว หรือหากจะพิจารณาว่าอาคารพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมรินทร์นี้เป็นอาคารอุโบสถ แต่มีรูปทรงอาคารแบบเจดีย์ทรงระฆัง ก็กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมอุโบสถที่ยังไม่เคยปรากฏที่ใดมาก่อนเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามผู้เขียนไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่า อุโบสถเจดีย์วัดอัมรินทร์นั้น เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ของประเทศไทย เนื่องจากอาจยังไม่มีข้อมูลละเอียดถี่ถ้วนในยุคสมัยต่างๆ เพียงพอ แต่จากข้อมูลที่ได้ผู้เขียนได้ทำการศึกษาพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถระบุได้ว่า อุโบสถเจดีย์วัดอัมรินทร์เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมรูปแบบใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะแสดงการวิเคราะห์ถึงมูลเหตุของการเกิดรูปแบบสถาปัตยกรรม อุโบสถเจดีย์ในเนื้อความถัดไป

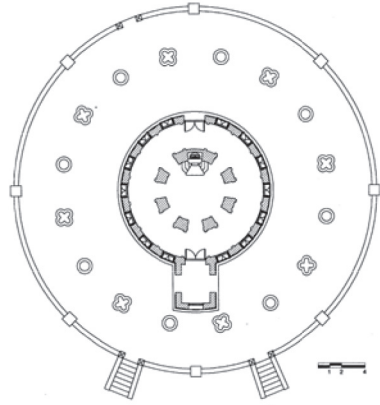
รูปที่ ๑๔ พระเจดีย์วัดโปรดเกศเชษฐาราม
พื้นที่ด้านล่างประดิษฐานพระพุทธรูป

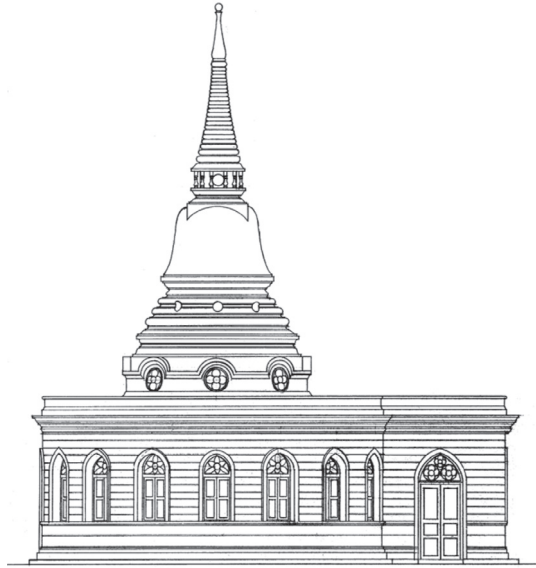
รูปที่ ๑๕ พระเจดีย์วัดปทุมวนาราม พื้นที่
ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป และ
พระพุทธรูปจำลอง

รูปที่ ๑๖ รูปด้านหน้าอุโบสถเจดีย์วัดอัษฎางค์
 ๓๓ เมตร ส่วนยอดเป็นพระเจดีย์ทรง
 ระฆัง ส่วนฐานเป็นพื้นที่พระอุโบสถ

รูปที่ ๑๗ ผังพื้นอุโบสถเจดีย์ พระประธาน
 ประดิษฐานอยู่ในพื้นที่ใจกลางของ
 อาคาร ล้อมรอบด้วยลาน และ
 เสาหิน ๘ ตำแหน่ง

รูปที่ ๑๘ รูปด้านข้างอุโบสถเจดีย์วัดอัษฎางค์
 ๓๓ เมตร ด้านหน้าขึ้นเป็นมุขทางเข้า

รูปที่ ๑๙ ลานโดยรอบอาคารล้อมรอบด้วยพนักและใบเสมา

รูปที่ ๒๐ เสมาหิน แสดงอาณาเขต
พัทธสีมา

รูปที่ ๒๑ พื้นที่ทำภายในอาคารด้านล่างของเจดีย์ทรง
ระฆัง

วิเคราะห์มูลเหตุการเกิดรูปแบบสถาปัตยกรรม อุโบสถเจดีย์

พัฒนาการของการใช้พื้นที่ภายในพระเจดีย์

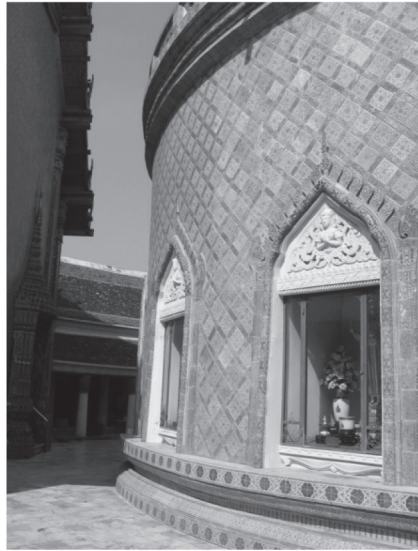
พระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคณิมิตร ถึงแม้จะมีการใช้งานภายในเป็นพระอุโบสถ แต่รูปทรงของอาคารที่ปรากฏนั้น อยู่ในลักษณะของอาคารพระเจดีย์เป็นสิ่งสำคัญ เมื่อพิจารณาถึงพระเจดีย์ซึ่งมีการใช้งานภายในที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓ แห่งประกอบด้วย พระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (รูปที่ ๒๒) พระเจดีย์วัดศรีสุริยวงศาราม (รูปที่ ๒๕) และพระเจดีย์วัดอัมพวันคณิมิตร (รูปที่ ๒๖) พอที่จะสรุปได้ว่า พระเจดีย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีความนิยมในการยกฐานสูง โดยที่พระเจดีย์วัดศรีสุริยวงศาราม ในชั้นฐานมีการใช้งานเฉพาะส่วนระเบียงเสาลอย ซึ่งก็เป็นพื้นที่ขนาดเล็กเพียงพอที่จะประดิษฐานพระพุทธรูปเท่านั้น ส่วนพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ส่วนฐานเจาะช่องเป็นประตูทางเข้าออก ๒ ด้าน ผนังส่วนที่เหลือเจาะเป็นช่องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป (รูปที่ ๒๓) พื้นที่ด้านในเป็นที่ว่างขนาดใหญ่ตามรูปทรงของพระเจดีย์ ประดิษฐานพระพุทธรูปในตำแหน่งศูนย์กลางของพื้นที่ (รูปที่ ๒๔) พื้นที่ส่วนที่เหลือเป็นที่ว่างไม่แสดงการใช้สอยที่ชัดเจน สำหรับพระเจดีย์วัดอัมภวงค์นิมิตร พื้นที่ในชั้นฐานถูกกำหนดชัดเจนให้เป็นพื้นที่ใช้งานอย่างอาคารอุโบสถ มีการเจาะช่องหน้าต่างโดยรอบ เอื้อต่อการใช้งานภายในซึ่งต้องการแสงสว่างและการระบายอากาศ เมื่อพิจารณาถึงพระเจดีย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๓ แห่งนี้ อาจกล่าวได้ว่าพระเจดีย์วัดอัมภวงค์นิมิตร นอกจากจะเป็นสถาปัตยกรรมพระอุโบสถเจดีย์แห่งแรกในรัชกาลแล้ว ยังแสดงถึงพัฒนาการของการใช้พื้นที่ในชั้นฐานพระเจดีย์ ที่ได้แก้ปัญหาทางด้านสถาปัตยกรรมให้มีประสิทธิภาพและเหมาะสมในการใช้งานอีกด้วย

รูปที่ ๒๒ พระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

รูปที่ ๒๓ พระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
ผนังชั้นฐานไม่ได้เจาะทะลุถึงภายใน เว้นเป็นช่องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป

รูปที่ ๒๔ พระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ภายในชั้นฐานประดิษฐานพระพุทธรูป สภาพภายในมีแสงค่อนข้างน้อย และชื้น

รูปที่ ๒๕ พระเจดีย์วัดศรีสุริยวงศาaram พื้นที่ชั้นฐานทำเป็นระเบียงเสา และประดิษฐานพระพุทธรูป

รูปที่ ๒๖ พระอุโบสถเจดีย์วัดอัมรินทร์

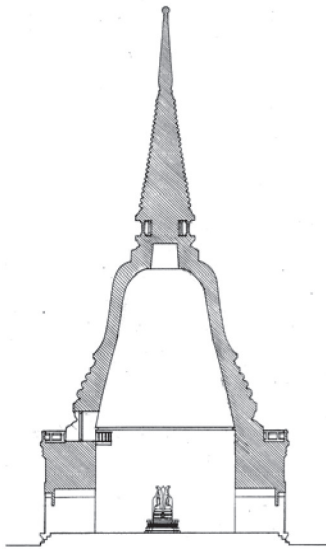

รูปที่ ๒๗ ฐานพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมรินทร์เจาะเป็นช่องประตูหน้าต่างโดยรอบ

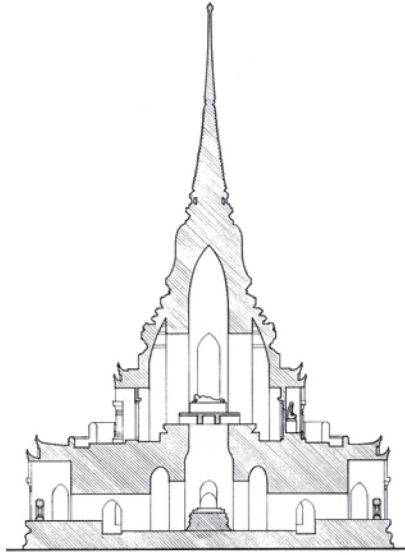

รูปที่ ๒๘ ภายในอุโบสถพระเจดีย์วัดอัมรินทร์ มีสภาพแสงที่เพียงพอต่อการใช้งาน และสามารถระบายอากาศได้ดี

ปัจจัยที่มีส่วนช่วยส่งเสริมให้การใช้พื้นที่ภายในชั้นฐานนั้นมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นปัจจัยหนึ่งคือ โครงสร้างของอาคาร ซึ่งเป็นผลมาจากการรับเอาวิทยาการการก่อสร้างแบบตะวันตกมาใช้ในงานก่อสร้าง ซึ่งมีความก้าวหน้ากว่าการก่อสร้างของไทยในสมัยนั้น การนำโครงสร้างอาคารแบบตะวันตกเข้ามาประยุกต์ใช้กับงานพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม ได้เข้ามาช่วยลดปัญหาที่เกิดจากข้อจำกัดของโครงสร้างผนังรับน้ำหนักแบบเดิมของไทยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการก่อสร้างพระเจดีย์ ซึ่งมีการยกฐานสูง น้ำหนักมวลจำนวนมากขององค์พระเจดีย์ที่เทินอยู่ด้านบน นั้นจะต้องถูกถ่ายลงมาที่ชั้นฐานทั้งหมด ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผนังในชั้นฐานที่เป็นโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนักนั้น จะมีความหนามาก เพราะต้องต้านแรงที่กระทำจากทางด้านข้าง อย่างเช่นพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (รูปที่ ๒๙) วิธีในการออกแบบโครงสร้างเพื่อช่วยรับน้ำหนักอีกวิธีหนึ่ง คือการทำช่องโค้ง (Arch) จำนวนมากเพื่อช่วยถ่ายน้ำหนัก อย่างเช่น พระเจดีย์วัดปทุมวนาราม (รูปที่ ๓๐) จากลักษณะทางโครงสร้างผนังรับน้ำหนักแบบเดิมนั้น ทำให้เกิดข้อจำกัดในการทำช่องเปิดที่ผนังเป็นประตูหน้าต่างให้กับอาคาร เพราะการเจาะช่องเปิดขนาดใหญ่หรือมีจำนวนมาก จะมีผลต่อการรับและถ่ายน้ำหนักของอาคารทั้งหมด และจากข้อจำกัดดังกล่าว ส่งผลให้ไม่สามารถเจาะช่องเปิด หรือสามารถทำได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อไม่มีช่องเปิดหรือมีเพียงจำนวนน้อย แสงสว่างที่จะเข้าสู่ภายในพระเจดีย์ก็น้อยลงด้วย ส่งผลต่อการระบายอากาศซึ่งต้องการช่องทางที่จะทำให้อากาศสามารถเคลื่อนที่หมุนเวียนได้ และเมื่อไม่สามารถระบายอากาศได้ดี จึงเกิดความชื้นสะสมขึ้นภายในพระเจดีย์จึงขาดประสิทธิภาพทั้งทางด้านสภาพแสงและสภาพอากาศ ทำให้ไม่เอื้อต่อการใช้พื้นที่ภายในเพื่อทำกิจกรรมเท่าใดนัก

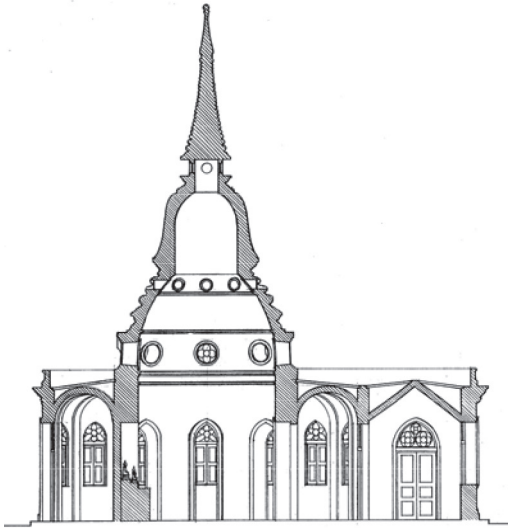
รูปที่ ๒๙ รูปตัดพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิต
มหาสีมาราม ผนังที่ชั้นฐานหนา
ประมาณ ๔ เมตร

รูปที่ ๓๐ รูปตัดพระเจดีย์วัดปทุมวนาราม ผนัง
ที่ชั้นฐานมีความหนา และทำเป็นช่อง
โค้ง (Arch) เพื่อช่วยรับน้ำหนัก

พระอุโบสถเจดีย์วัดอัมฤงคารนิมิตร ได้นำวิทยาการโครงสร้างอย่างตะวันตก (รูปที่ ๓๑) เข้ามาผนวกกับรูปทรงพระเจดีย์แบบไทย ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ผนังของอาคารทั้งส่วนเจดีย์องค์ระฆัง และส่วนชั้นฐานนั้นมีความหนาที่น้อยมาก เมื่อเทียบกับความหนาของผนังรับน้ำหนักแบบเดิม ซึ่งส่วนที่ออกแบบมาเพื่อช่วยรับน้ำหนักของพระเจดีย์วัดอัมฤงคารนิมิตรนี้คือ ผนังในส่วนชั้นฐาน ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือผนังชั้นใน และผนังชั้นนอก ผนังชั้นในทำหน้าที่รับน้ำหนักจากองค์เจดีย์ด้านบนโดยตรง ผนังชั้นนอกเป็นโครงสร้าง Arch โค้ง ช่วยรับแรงจากผนังจากผนังชั้นในอีกทอดหนึ่ง ซึ่งมีเหล็กเส้นช่วยรับแรงดึง ยึดระหว่างผนังชั้นนอกและผนังชั้นในไว้ด้วยกัน เมื่อผนังขององค์ระฆังเจดีย์ด้านบนมีความหนาน้อย น้ำหนักในส่วนนี้จะถ่ายลงสู่โครงสร้างชั้นฐานด้านล่างจึงลดลงไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ผนังด้านข้างไม่จำเป็นต้องมีความหนาดังเช่นผนังรับน้ำหนักแบบเดิม ผนวกกับการใช้เหล็กเส้นมาเสริมช่วยในการรับแรงอีกทางหนึ่งด้วย ส่งผลให้ผนังในส่วนนี้สามารถ

เจาะเป็นช่องหน้าต่างและช่องประตูได้โดยรอบ อันเป็นผลดีอย่างยิ่งต่อการใช้งานกิจกรรมภายในซึ่งต้องการแสงสว่าง และการระบายอากาศ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับการใช้งานพระเจดีย์ก่อนหน้านี้นี้ จะเห็นว่าการใช้งานภายในชั้นฐานนั้นไม่ได้ถูกเน้นให้มีความสำคัญ เนื่องด้วยข้อจำกัดที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ต่างจากพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคุณิมิตร ที่ออกแบบโครงสร้างเพื่อมาแก้ไขข้อจำกัดที่เกิดขึ้น ทำให้สามารถผนวกการใช้งานอุโบสถ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญมากส่วนหนึ่งของวัด เข้ามาผนวกอยู่ในชั้นฐานของอาคารได้

รูปที่ ๓๑ รูปตัดพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคุณิมิตร มีโครงสร้าง Arch โค้งช่วยรับแรงทางด้านข้าง ทำให้ผนังอาคารมีความหนาตลอด

รูปที่ ๓๒ เหล็กเส้นช่วยรับแรงดึงที่ยึด อยู่ระหว่างผนังชั้นในและผนังชั้นนอก

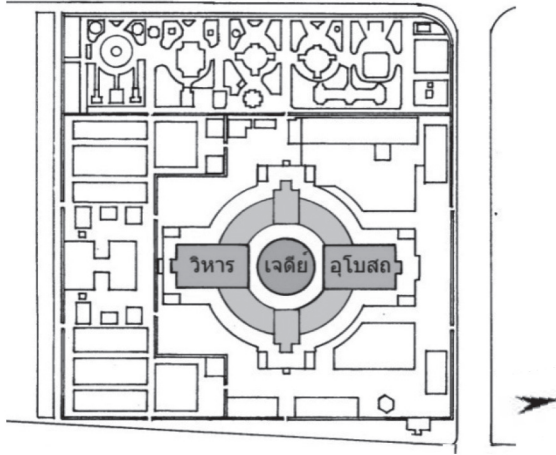
พัฒนาการของการผนวกอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้เป็นอาคารเดียวกัน

การผนวกอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้เป็นอาคารเดียวกัน อย่างพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคุณิมิตร ซึ่งเป็นอาคารซึ่งถูกก่อสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีความเป็นไปได้หรือไม่ว่าอาจมีความพยายามที่จะผนวกอาคารอุโบสถและเจดีย์เข้าไว้ด้วยกันก่อนหน้าการสร้างพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคุณิมิตร

เมื่อพิจารณาพระอารามที่ถูกสถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนการสถาปนาวัดอัมพวันกนิมิตร์นั้นประกอบด้วย วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสันตารถปริวัตร วัดเทพศิรินทราวาส และวัดนิเวศธรรมประวัติ พระอารามที่มีลักษณะของการผนวกรการใช้งานอุโบสถและเจดีย์เข้าไว้ด้วยกันปรากฏใน ๒ พระอารามด้วยกันคือ **วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม** และ **วัดนิเวศธรรมประวัติ**

๒.๑ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นพระอารามแรกในรัชกาล การระบุว่าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามนี้ มีการผนวกรการใช้งานอุโบสถและเจดีย์เข้าไว้ด้วยกันนั้น ด้วยเหตุว่า วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามผูกพัทธสีมาขึ้นที่กำแพงล้อมรอบเขตวัดไว้ทั้งหมด ดังนั้นพื้นที่ภายในกำแพงวัดทั้งหมดจึงเป็นพื้นที่ที่สามารถทำสังฆกรรมได้ ซึ่งรวมถึงพื้นที่ในชั้นฐานพระเจดีย์ด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ในชั้นฐานของพระเจดีย์สามารถใช้งานอย่างอุโบสถ แต่จากการใช้งานอาคารของวัดทั้งในอดีตและปัจจุบัน พื้นที่ที่ใช้ในการทำสังฆกรรม อยู่ที่อาคารด้านทิศเหนือของพระเจดีย์ และเรียกอาคารนั้นเป็นพระอุโบสถของวัด (รูปที่ ๓๓) และเมื่อพิจารณาประกอบกับลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏในพื้นที่ชั้นฐานของพระเจดีย์แล้ว จะเห็นได้ว่าลักษณะพื้นที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการใช้งานอย่างอุโบสถซึ่งเป็นส่วนสำคัญของวัดและต้องใช้งานเป็นประจำ เพราะพื้นที่ขนาดใหญ่ภายในถูกล้อมด้วยผนังซึ่งมีช่องเปิดเพียงประตู ๒ ตำแหน่งเท่านั้น ความสามารถในการนำเอาแสงธรรมชาติเข้ามาในอาคารเพื่อการใช้งาน และความสามารถในการระบายอากาศ จึงไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ

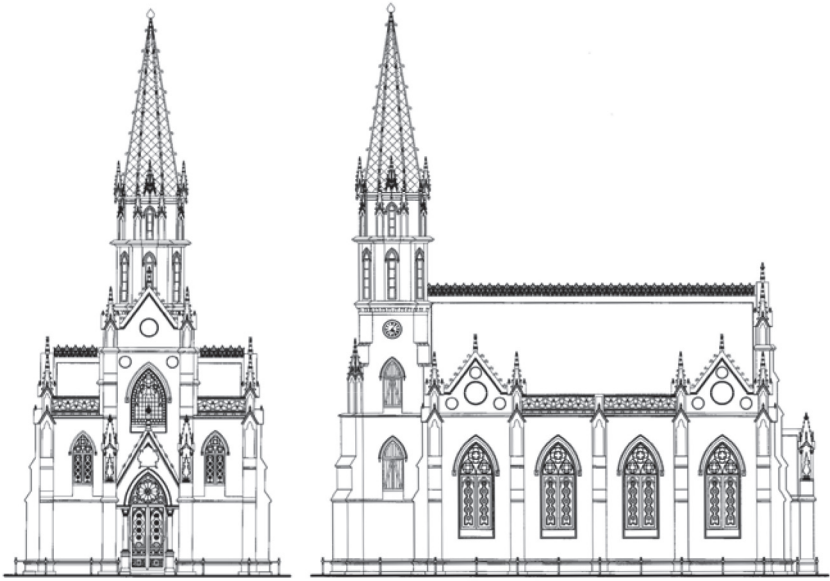
พื้นที่ในชั้นฐานของพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ถึงแม้จะสามารถใช้ทำสังฆกรรมได้ตามบทบัญญัติ แต่เมื่อพิจารณาถึงความประสงค์ในการใช้งานที่แท้จริง การทำสังฆกรรมจะเกิดขึ้นในอาคารอีกหลังหนึ่ง ดังนั้น การผนวกรวมอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้เป็นอาคารเดียวกันของวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามนี้ ตามความเห็นของผู้เขียนจึงเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นแต่เพียงหลักการ มิได้มีความประสงค์จะผนวกไว้เป็นอาคารเดียวกันแต่อย่างใด

รูปที่ ๓๓ ผังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม แสดงตำแหน่งอุโบสถ เจดีย์ และวิหาร
ที่มา: สุดจิต สนั่นไหว. การศึกษาเรื่องการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.
(กรุงเทพฯ: บริษัทการพิศอาร์ท ๒๘ จำกัด, ๒๕๕๑).

๒.๒ วัตินิเวศธรรมประวัติ สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ สถาปนิกผู้ออกแบบคือ นายโยอาคิม แกรซี (Joachim Grassi) พระอุโบสถ (รูปที่ ๓๔) มีรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างโกธิค (Gothic) ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระประสงค์จะทรงบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลก และเพื่อให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงชมเล่นเป็นของประหลาด จึงพระราชดำริให้สร้างพระอุโบสถเป็นอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตก ให้จะมีพระราชหฤทัยเลื่อมใสนับถือศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนานั้นก็หามิได้^๕

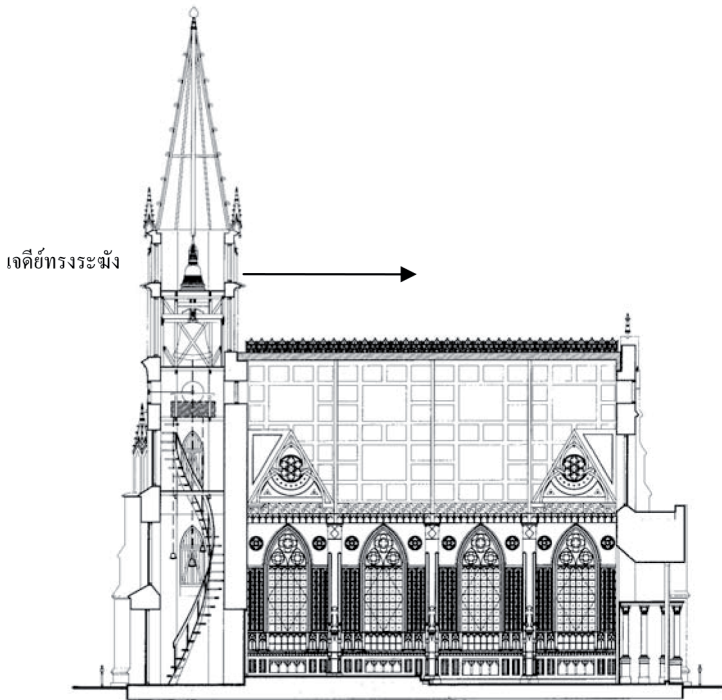
^๕ สมชาย พิเศษฐ์กุลสุนทร. วัตินิเวศธรรมประวัติ. (พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๒๘), หน้า ๕.

รูปที่ ๓๔ รูปด้านหน้า และรูปด้านข้างพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ มีลักษณะอาคารอย่างตะวันตก
ที่มา: วโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร, มนัชญา วาจกวีศุทธิ, จมร ปรบักษ์ประลัย และสุรยุทธ วิริยะดำรงค์.
ลายเส้นโบราณ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร. (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์), ๒๕๕๓.

เมื่อพิจารณาจากรูปทรงสถาปัตยกรรมภายนอกแล้ว เป็นการยากที่จะระบุได้ว่าพระอุโบสถหลังนี้มีความพยายามในการผนวกการใช้งานของอาคารอุโบสถและเจดีย์ไว้ด้วยกัน ด้วยเพราะลักษณะภายนอกนั้นไม่ปรากฏรูปทรงของอาคารพระเจดีย์แต่อย่างใด อาคารในส่วนหน้าทำหน้าที่เป็นมุขทางเข้าและห้องโถงใหญ่ ใช้งานอย่างพระอุโบสถในพุทธศาสนา มีพระพุทธรูปเป็นประธาน อาคารส่วนหลังเป็นหอสูงมียอดแหลม ตอนล่างใช้งานเป็นหอรระฆัง ในส่วนยอดของหอสูงนี้ ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็ก (รูปที่ ๓๕)

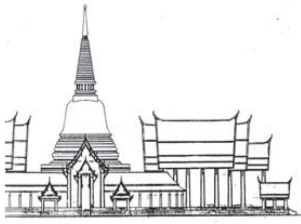
รูปที่ ๓๕ รูปตัดอาคาร แสดงส่วนหอสูงด้านบนภายในประดิษฐานพระเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็ก
 ที่มา: วโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร, มนัชญา วาก์วิศุทธิ์, จมร ประปักษ์ประลัย และสุรยุทธ วิริยะดำรงค์.
 ลายเส้นโบราณ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร.
 (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์), ๒๕๕๓.

การประดิษฐานพระเจดีย์ขนาดเล็กไว้ในอาคารหอสูงนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่าผู้ออกแบบได้วางแผนให้อาคารหอสูงที่มียอดแหลมนั้นประหนึ่งเป็นพระเจดีย์อย่างในพุทธศาสนา และถ้าพิจารณาอาคารหอสูงนั้นเปรียบเสมือนพระเจดีย์ ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ที่ตั้งของพระอุโบสถและพระเจดีย์วัดนิเวศธรรมประวัตินี้ ส่วนอาคารพระอุโบสถนั้นเชื่อมต่อโดยตรงกับพระเจดีย์ ซึ่งแตกต่างจากลักษณะที่ตั้งของอุโบสถและเจดีย์ที่ปรากฏทั่วไปที่ตัวอาคารแยกเป็นอิสระจากกัน

ด้วยพระปรีชาสามารถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเล็งเห็นว่า ประเทศไทยมีความจำเป็นต้องอาศัยความรู้ทางการก่อสร้างและวิทยาการรูปแบบใหม่จากตะวันตก^๕ ช่างชาวตะวันตกจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากในวงการก่อสร้าง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบและการใช้สอยอาคาร ผลลัพธ์หนึ่งซึ่งอาจเกิดขึ้นในพุทธศิลปสถาปัตยกรรมจากการเปลี่ยนแปลงนี้ คือ ตำแหน่งที่ตั้งของอาคารอุโบสถและเจดีย์ ซึ่งปกติแล้วนั้น ตัวอาคารจะแยกจากกันเป็นอิสระ แต่ในวัดนิเวศธรรมประวัติ ได้แสดงให้เห็นว่าอาคารอุโบสถและเจดีย์สามารถตั้งประชิดติดกันได้ สำหรับวัดอัษฎางคนิมิตรแสดงให้เห็นถึงความผสมกลมกลืนและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอาคารเจดีย์และอุโบสถ เมื่อพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น พระอุโบสถเจดีย์วัดอัษฎางคนิมิตรจึงอาจจะเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องของพุทธศิลปสถาปัตยกรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพยายามผนวกอาคารพระเจดีย์และอุโบสถเข้าไว้เป็นอาคารหลังเดียวกัน (รูปที่ ๓๖)

---

^๕ หม่อมราชวงศ์. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒.

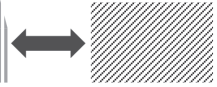

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เจดีย์

อุโบสถ

เจดีย์และอุโบสถแยกจากกัน

วัดนิเวศธรรมประวัติ

เจดีย์

อุโบสถ

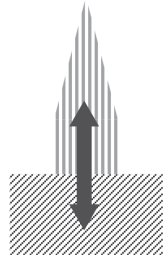

เจดีย์และอุโบสถติดกัน

วัดชัยภูมิกนิมิตร

เจดีย์

อุโบสถ

เจดีย์และอุโบสถซ้อนกัน

รูปที่ ๓๖ ลายเส้นและสัญลักษณ์ แสดงการวิเคราะห์พัฒนาการการผสมผสานรูปทรงอาคารเจดีย์และอุโบสถ

ที่มาลายเส้น: สูดจิต สนั่นไหว. การศึกษาเรื่องการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม. (กรุงเทพฯ: บริษัทการพิศอาร์ต ๒๘ จำกัด, ๒๕๔๑).

ที่มาลายเส้น: วโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร, มนัชญา วาจก์วิศุทธิ์, จมร ประปักษ์ประลัย และสุรยุทธ วิริยะดำรงศ์. ลายเส้นโบราณ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร. (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์), ๒๕๕๓.

การนำลักษณะการผสมผสานรูปทรงและการใช้งานอาคารไปประยุกต์ใช้ ในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยในปัจจุบัน

ปัจจัยซึ่งส่งผลต่อการออกแบบและการก่อสร้างอาคารในปัจจุบันมีหลายประการด้วยกัน ปัจจัยด้านราคาค่าก่อสร้างก็เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในการพิจารณาก่อสร้างอาคาร เนื่องจากในปัจจุบันมีข้อจำกัดในการเลือกที่ดินมากขึ้น ทั้งด้านขนาดและราคาของที่ดิน การสร้างอาคารจึงมักจะออกแบบให้สามารถใช้ประโยชน์ของที่ดินได้อย่างคุ้มค่า แนวโน้มของอาคารซึ่งออกแบบและสร้างขึ้นในพื้นที่อันจำกัด จึงมีความพยายามออกแบบให้มีพื้นที่ใช้สอยให้มากขึ้นโดยการซ้อนชั้นอาคารขึ้นไปในทางตั้งเพื่อประโยชน์สูงสุดในด้านธุรกิจ

สำหรับอาคารทางพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่แล้วมิได้ประสบปัญหาด้านขนาดของที่ดิน และไม่มีปัจจัยเกี่ยวพันด้านผลลัพธ์ทางธุรกิจ แต่สำหรับวัดบางแห่งที่มีความจำเป็นต้องสร้างอาคารขึ้นใหม่ในพื้นที่ที่จำกัด หรือต้องการพื้นที่ใช้งานอาคารที่เพิ่มมากขึ้น รูปแบบสถาปัตยกรรมพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมพวันคณิศร สถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นตัวอย่างอาคารที่ดีตัวอย่างหนึ่ง สามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับความต้องการในรูปแบบการใช้งานซ้อนชั้น ซึ่งในปัจจุบันข้อจำกัดทางด้านโครงสร้างอาคารลดลงไปเป็นอย่างมาก การออกแบบพื้นที่ที่กว้างขวางและมีการซ้อนชั้นมากขึ้นโดยใช้การสัญจรทางตั้งด้วยบันไดหรือลิฟท์เพื่อเชื่อมต่อการใช้งานในแต่ละชั้นก็ได้เป็นอุปสรรคแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามการออกแบบอาคารทางพุทธศาสนานั้นไม่สามารถจะให้ความสำคัญแต่เพียงความคุ้มค่าในการใช้พื้นที่เท่านั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมในด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม ทรวดทรงอาคารที่สวยงามมีสุนทรียภาพด้วยเช่นกัน

การออกแบบพุทธศิลป์สถาปัตยกรรมในปัจจุบัน สิ่งที่จะต้องปฏิบัติควบคู่กันไป คือการออกแบบก่อสร้างอาคารที่ยังคงรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีดั้งเดิมประการหนึ่ง และการคิดออกแบบพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าไปอีกประการหนึ่งเพื่อที่จะดำรงรักษาพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยให้คงอยู่ต่อไป ในบริบทของสังคมปัจจุบัน

รูปที่ ๓๗ พระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผนวกอาคารเจดีย์ อุโบสถ วิหาร และระบียงคต ไว้ในอาคารหลังเดียว

รูปที่ ๓๘ ภูริทัตเจดีย์ จังหวัดปทุมธานี ชั้นบนประดิษฐานพระพุทธรูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ชั้นล่างใช้งานเป็นวิหาร

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระเจ้าฟ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์.**
กรุงเทพฯ : พิมพ์ ณ พรินทร์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๕.
- บัณฑิต จุลาลัย, ศาสตราจารย์ ดร. และไพโรศรี โพวาทอง. **เอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม พระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- เน่งน้อย คักดีศรี, ม.ร.ว.. **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๗.
- เน่งน้อย คักดีศรี, ม.ร.ว.. **มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๗.
- ไพโรศรี โพวาทอง. **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม : ดินแผ่นดินพระพุทธรูปเจ้าหลวง.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- วโรภาสณ วงศ์จตุรภัทร, มนัชญา วาจกวีศุทธิ, จมร ปรปักษ์ประลัย และสุรยุทธ วัริยะดำรงศ์. **ลายเส้นโบราณ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร.**
ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์, ๒๕๕๓.
- วิจิตร เจริญภัคตร์, **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมตะวันตก : คริสเตียนตอนต้นถึงสมัยใหม่.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- สมชาย พิเศษฐ์กฤษสุนทร. **วัดนิเวศธรรมประวัติ.** พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๒๘.
- สุดจิต สนั่นไหว. **การศึกษาเรื่องการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม.** กรุงเทพฯ: การพิคอาร์ต ๒๘ จำกัด, ๒๕๔๑.

ภาษาอังกฤษ

- Rolf Toman. **The Art of Gothic : Architecture, Sculpture, Painting.**
Germany : Neue Stalling, Oldenburg, 1999.

Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Ayutthaya : World Heritage.** Thailand : Taweewat Press Co., Ltd., 1999.

Santi Leksukhum and Monchan Vongjaturapat. **Historical Images, Sukhothai: World Heritage.** Thailand : Taweewat Press Co., Ltd., 1999.

ความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อย ของสตรีไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดลยา เทียนทอง^๑

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการเรื่องนี้มุ่งศึกษาความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ค้นพบว่าความก้าวหน้าที่ปรากฏมีหลายลักษณะ กล่าวคือ สตรีไทยจำนวนหนึ่งได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยจากต่างประเทศและนำความรู้ใหม่ที่ได้รับกลับมาสอนถ่ายทอดให้สตรีไทยคนอื่นๆ ทั้งยังมีครูชาวต่างประเทศมาสอนและอบรมถ่ายทอดแก่สตรีไทยในโรงเรียนและเพื่อประกอบอาชีพ และในขณะเดียวกันสตรีไทยในกลุ่มราชสำนักฝ่ายในก็ถูกฝึกฝนอบรมอย่างเคร่งครัดให้พัฒนาฝีมือตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้ผลงานการเย็บปักถักร้อยได้รับการยอมรับทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศทั้งนี้ความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยดังกล่าวยังเป็นผลมาจากพระราชดำริริเริ่มของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

^๑ นักวิจัยประจำสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กำลังศึกษาระดับปริญญาเอก หลักสูตรไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

The Advancement of Thai Traditional Craft and Needlework of Thai Women in the Reign of King Chulalongkorn (Rama V)

Dollaya Tiantong^{ab}

Abstract

This article explores the advancement of Thai traditional craft and needlework of Thai women in the reign of King Chulalongkorn (Rama V). The study found that a number of Thai women had an opportunity to study craft and needlework overseas and came back to transfer the new knowledge and skills to other Thai women in their motherland. In addition, foreign masters came to Thailand to train Thai women in handicraft skills in both formal and non-formal education, to help establish their occupations. At the same time, Thai females working under the royal court of Siam had been strictly trained in craft and needlework so that their professional skills were highly developed. Their excellent handicrafts were widely recognized on both domestic and international levels. The advancement in Thai craft and needlework was created by Thai women from their own original ideas. Her Majesty Queen Saovabha Phongsri (Her Majesty Queen Mother Sri Bajrindra) and Her Majesty Queen Savang Vadhana (Her Majesty Sri Savarindira Grandmother) were the key figures because of their determination to enhance the role and status of Thai women to reach an international standard. In addition, both Her Majesty the Queens had the initiative to conserve and inherit Thai traditional craft and needlework as the heritage of the kingdom and to support the occupations of Thai women in the future.

---

^{ab} Researcher at Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University (Ph.D. Student in Thai Studies Program, faculty of Arts, Chulalongkorn University)

บทนำ

ศิลปหัตถกรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ทำขึ้นมาอย่างสร้างสรรค์ด้วยฝีมือของตนเองโดยมิได้อาศัยเครื่องจักรมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ใช้สอยและความสวยงาม^๑ หรือหมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์แสดงออกซึ่งความชำนาญของผู้สร้าง ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยและมีคุณค่าทางความงามอย่างแยกกันไม่ออก^๒ อาจกล่าวได้ว่าศิลปหัตถกรรมเป็นงานฝีมือที่สูงขึ้นจากการพัฒนารูปแบบให้ตอบสนองประโยชน์ใช้สอยอย่างสมบูรณ์ที่สุดประกอบกับความชำนาญในกรรมวิธีและฝีมือทางเชิงช่างที่สูงขึ้นในการสร้างงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ส่งผลให้งานหัตถกรรมประเภทนั้นๆ มีความงดงามและมีคุณค่าศิลปะ (Arts) เป็นการพัฒนาจากงานหัตถกรรมไปสู่ศิลปหัตถกรรม (Art and Crafts)^๓

โดยทั่วไปแล้วศิลปหัตถกรรมมีหลายแขนง สำหรับศิลปหัตถกรรมไทยนั้นมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยมาช้านานนับแต่อดีตซึ่งหากจัดแขนงหรือประเภทตามวัสดุและกรรมวิธีการผลิตแล้ว สามารถแบ่งในเบื้องต้นได้ดังนี้ ๑) การปั้นและหล่อ ๒) การเย็บปักถักร้อยและการทอผ้า ๓) การแกะสลัก ๔) การก่อสร้าง ๕) การเขียนหรือวาด ๖) การจักสานและ ๗) การทำเครื่องกระดาศ^๔ เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมไทยถือเป็นองค์ประกอบและตัวกำหนดสำคัญในการสร้างศิลปหัตถกรรมซึ่งส่งผลให้ศิลปหัตถกรรมไทยมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ ศิลปหัตถกรรมชั้นสูงที่สร้างขึ้นโดยช่างหลวงหรือ

---

^๑ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชุม กรมทอง, **ตำราวิชาศิลปหัตถกรรม**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕).

^๒ สาวิตรี เจริญพงศ์, **วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์: เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖.

^๓ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนา กุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) **ศิลปหัตถกรรมไทย**, จัดพิมพ์โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒, หน้า ๑๓.

^๔ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ศิริวัฒน์ นารีเลิศ, **วิวัฒนาการศิลปะไทย**, available from 3/evolution_of_thai_art/19.html

ช่างในราชสำนัก^๗ และศิลปินหัตถกรรมพื้นบ้านที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้านทั่วไป^๘

สำหรับบทความทางวิชาการเรื่องนี้จะกล่าวถึงเฉพาะศิลปินหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โดยจะมุ่งศึกษาความก้าวหน้าของศิลปินหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในบริบทที่สัมพันธ์กับสภาพสังคมขณะนั้นและวิเคราะห์ปัจจัยเกี่ยวกับบทบาทของเจ้านายฝ่ายในชั้นสูงที่มีผลต่อความก้าวหน้าในงานศิลปหัตถกรรมดังกล่าวพร้อมกับอธิบายความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นประเด็นสำคัญในภาพรวม ซึ่งจะไม่บรรยายรายละเอียดในเชิงเทคนิค

ภูมิหลังความเป็นมา

การเย็บปักถักร้อยเป็นศิลปหัตถกรรมหรืองานฝีมือของไทยที่มีมาแต่โบราณกาล ทำขึ้นเพื่อตกแต่งให้เกิดความเรียบร้อยและสวยงาม โดยมากมักเป็นขั้นตอนต่อจากการทอผ้าหรือการนำผ้าสำเร็จรูปมาใช้ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องแต่งกาย และประยุกต์ใช้ในหลายรูปแบบสำหรับผู้คนทุกระดับชั้นเช่นใช้ในงานพระราชพิธีและงานพิธีต่างๆ ใช้เป็นเครื่องปลูมตกแต่งบ้านเรือนหรือสถานที่ ทำถุง หมอนพูก และผ้าเป็นต้น^๙ ยิ่งไปกว่านั้นในทุกยุคสมัยศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของไทยเป็นสิ่งควรค่าแก่สตรีที่ต้องเรียนรู้และฝึกฝนมาตั้งแต่เยาว์วัยทั้งในหมู่ชนทั่วไปและกลุ่ม

---

^๗ ช่างหลวงหรือช่างในราชสำนัก เป็นกลุ่มบุคคลที่รับราชการในกรมช่างประเภทต่างๆ โดยสมัยอยุธยาในยุคสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-พ.ศ. ๒๐๓๑) มีการจัดตั้งเป็นกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งเมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังคงมีอยู่และได้เกิดช่างนานาประเภทขึ้น กรมช่างสิบหมู่นี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกไว้ว่า “ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรมที่รวบรวมช่างได้มี ๑๐ หมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านเมืองมีแค่ ๑๐ อย่างเท่านั้น”

^๘ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในวิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนากุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๑๕.

^๙ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน ฅัญญูภัทรจันทวิช, “ความรู้เกี่ยวกับผ้า : ผ้าไทยโบราณ,” เอกสารประกอบการอบรมเรื่องการอนุรักษ์โบราณวัตถุศิลปวัตถุ: ผ้าโบราณ โดย กรมศิลปากร วันที่ ๒๘ - ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๓ ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร, หน้า ๕ - หน้า ๑๐.

เจ้านายชั้นสูงในราชตระกูลเพราะถือเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน นอกเหนือจากเรื่องงานครัว งานประดิษฐ์ดอกไม้ และกิจการงานบ้านอื่นๆ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเย็บปักถักร้อยยังคงเป็นค่านิยมสำคัญของสังคมไทยที่สตรีทุกคนจะต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความเชี่ยวชาญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในราชสำนักฝ่ายใน^{๑๐} ซึ่งจะได้รับการอบรมถ่ายทอดให้มีวิชาความรู้ในระดับที่สูงกว่าสตรีทั่วไป งานเย็บปักถักร้อยต่างๆ ของราชสำนักฝ่ายใน จึงมีลวดลายงดงาม ละเอียด ประณีต และวิจิตรพิสดารเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากการตัดเย็บเสื้อผ้าสงวนจิวรการปักผ้าต่าง ๆ ทั้งเครื่องละคร พัดยศ เครื่องยศผู้ชาย^{๑๑} โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักผ้าซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทดังนี้ ๑) ผ้าปักไหมเป็นการปักผ้าตกแต่งเป็นลวดลายด้วยไหมสีต่างๆ และ ๒) ผ้าปักดินเป็นการปักผ้าที่ใช้วัสดุที่ทำมาจากโลหะมีค่ารูปทรงต่างๆ เป็นวัสดุซึ่งหลักในการปักโลหะมีค่านี้อาจมีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ ดิ้น (โลหะที่ดึงเป็นเส้นแล้วนำมาขดเป็นรูปวงกลม มีรูปร่างเหมือนลวดสปริงมีหลายชนิด เช่น ดิ้นมัน ดิ้นดำน ดิ้นปรอง) แล่ง (โลหะที่รีดเป็นเส้นแบน ดูคล้ายกับเส้นตอกสำหรับสานเครื่องจักสาน) เลื่อม (การนำเส้นโลหะที่ตัดให้ได้ความยาวตามต้องการ แล้วตีให้เป็นรูปวงกลมแบนหรือนูนเหมือนฝาชี หรือรูปร่างเป็นดาวหลายแฉก) และไหมทอง (โลหะที่รีดเป็นเส้นขนาดเล็ก แล้วนำมาปั่นควบกับเส้นไหมหรือด้าย)^{๑๒}

การปักผ้าเหล่านี้นิยมตกแต่งเพิ่มเติมด้วยวัสดุชนิดอื่น เช่น รัตนชาติ แก้ว กระจก หรือไหมสีต่างๆ เพื่อเพิ่มความงดงาม หรุหร่า อลังการและคุณค่าของผืนผ้า ทำให้เป็นของที่สูงค่า มีราคาแพง มีใช้ในเฉพาะในกลุ่มชนชั้นสูงและเจ้านายเท่านั้น

---

^{๑๐} หมายถึง สถาบันอันเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของราชสำนักที่มีสมาชิกเป็นสตรีเพศ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข และมีการจัดการปกครองภายในเป็นของตนเอง ไม่เกี่ยวกับหน่วยงานกำกับดูแลของบ้านเมือง (สาระ มีผลกิจ, **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มิวเซียมเพลส, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔.)

^{๑๑} สาระ มีผลกิจ, **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์**, หน้า ๑๔๒.

^{๑๒} “ความเป็นมาของผ้าปักโบราณ,” **เลอกรอง**, available from shop/show_article.php?shopid=134799&qid=43930

รวมทั้งนิยมปักเป็นเครื่องราชูปโภคชนิดต่างๆ สำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เช่น ฉลองพระองค์ ทรงสะพัก พระสนับเพลา และกรวยสำหรับครอบเครื่องราชูปโภค เป็นต้นซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการฝึกสอนอบรมให้มีความเชี่ยวชาญพิเศษเช่นนี้ไม่เพียงนำไปใช้ในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการปูพื้นฐานสำหรับสตรีที่ต้องการเข้าสู่การรับราชการฝ่ายในตามหน้าที่อีกด้วย^{๑๓}

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยที่สำคัญ คือ การปักสะตึงกลึงไหม (เป็นงานประณีตศิลป์ที่มีความละเอียดอ่อนและงดงาม โดยใช้เส้นไหม ดิ้น และเลื่อม ค่อยๆ บรรจงเป็นลวดลายตามที่ต้องการ ส่วนใหญ่ใช้ในงานราชสำนัก อาทิ เครื่องทรง เครื่องใช้ของเจ้านายชั้นสูง หรือมีการใช้ในงานโขนละครนับเป็นงานฝีมือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะซึ่งสะท้อนคุณค่าและเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมไทยได้เป็นอย่างดี) ถือเป็นงานของสตรีในราชสำนักขณะนั้น ถึงขั้นมีการตั้งกองช่างสะตึงและหัวหน้าที่ควบคุมก็เป็นถึงเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง นั่นคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจงกลณีพระธิดาองค์ที่ ๒๒ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑^{๑๔}

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑) ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมไทยเริ่มรับความทันสมัยจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เปิดความสัมพันธ์กับตะวันตกอย่างกว้างขวาง ผลงานการปักผ้าของสตรีไทยก็ได้มีชื่อเสียงยอมรับไปทั่วทั้งภายในและภายนอกประเทศ นั่นคือ งานปักรูปเสื่อลายพาดกลอนของท่านผู้หญิงเป็ลียน ภาสกรวงศ์ ภริยาเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร/ชุมพร บุนนาค) โดยได้รับรางวัลพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่สำคัญ งานชิ้นนี้ได้ถูกส่งเข้าร่วมในงานประกวดที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ผลปรากฏว่าได้รับรางวัลชนะเลิศของโลกมีเงินรางวัลหลายพันเหรียญสหรัฐฯ^{๑๕}

^{๑๓} อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน สาระ มีผลกิจ, ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า ๑๘๒.

^{๑๔} “ชาติพันธุ์วรรณาในขุนช้างขุนแผน,” เรือนไทย, available from <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=2951.75>

^{๑๕} “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภากาชาดไทย : ท่านผู้หญิงเป็ลียน ภาสกรวงศ์,” สภากาชาดไทย, available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

นอกจากนี้สตรีไทยที่เป็นสามัญชนจำนวนหนึ่งยังมีโอกาสเข้าไปฝึกทักษะ การตัดเย็บเสื้อผ้าแบบตะวันตกจากโรงเรียนมิชชันนารีเนื่องจากในพ.ศ. ๒๔๐๘ มิสซิส แมคฟาแลนด์ (Mrs. S.G. McFarland) ได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกการฝีมือสำหรับเด็กผู้หญิงขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรีและได้ขยายเป็นโรงเรียนหัตถกรรมสอนวิชาการ ตัดเย็บเสื้อผ้าสตรีด้วยจักรเย็บผ้าทำให้นักเรียนสตรีเหล่านี้ได้สามารถตัดเย็บเสื้อผ้า สำหรับใส่เองรวมทั้งในบางโอกาสมิชชันนารียังได้นำผลงานของนักเรียนสตรีไปจำหน่าย และมอบเงินให้ด้วย^{๖๖}

ลักษณะความก้าวหน้าที่น่าประหลาด

ครั้นเมื่อเข้าสู่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓) อันเป็นระยะเวลาที่สังคมไทยอยู่ในยุคปฏิรูปประเทศทั้ง ในด้านการบริหาร ด้านเศรษฐกิจ ด้านกฎหมาย ด้านการต่างประเทศ ด้านสังคมและ วัฒนธรรมเพื่อให้เกิดความทันสมัยในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ระหว่างประเทศที่ต้องเผชิญกับการแผ่ขยายอิทธิพลของตะวันตก ศิลปหัตถกรรม การ เย็บปักถักร้อยของสตรีไทยจึงได้รับการพัฒนาให้ก้าวไกลมากขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้ ลักษณะความเจริญก้าวหน้าที่น่าประหลาดในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทย สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. สตรีไทยได้ไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยในต่างประเทศและนำ ความรู้ที่ได้รับกลับมาสอนในโรงเรียนสตรี

พ.ศ. ๒๔๔๖ ข้าหลวงในราชสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงเมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภา ผนวชศรีพระบรมราชินีนาถ (ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผนวชศรี พระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐- พ.ศ. ๒๔๕๓) ได้รับการคัดเลือกจำนวน ๔ คนให้ไปศึกษาวิชาการเรือนของกุลสตรีใน ประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากขณะนั้นญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีการพัฒนาด้านต่างๆ ก้าวไกล

---

^{๖๖} สุวดี อนุประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัย รัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๒) หน้า ๗๗.

มากกว่าประเทศอื่นในแถบเอเชีย และที่สำคัญมีวิทยาการความรู้ในศิลปหัตถกรรม
ชั้นสูงที่มีชื่อเสียงหลายแขนงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการเย็บปักถักร้อยและ
การทอผ้า

ทั้งนี้ในบรรดาสตรีที่ได้รับการคัดเลือก หนึ่งในนั้นคือ ขจร (ต่อมาได้รับ
พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นท่านผู้หญิงขจรภระตราชธา ภริยาพระยาภระตราชธา -
ม.ล.ทศทิศ อิศรเสนา ผู้บัญชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยคนที่ ๒ และอดีต
ผู้บังคับการโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย) ส่วนอีก ๓ คน ได้แก่ สมพิศ ซึ่งเป็นหลานท่าน
พระอนนวลซึ่งมีป้าอยู่ห้องเครื่อง และหลี่ซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของข้าหลวงพระองค์นารี
ทั้งยังมีมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ซึ่งขณะนั้น
ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎ
ราชกุมารจำนวน ๔ คนร่วมเดินทางไปศึกษาด้วย โดยไปศึกษาการทอผ้า เลี้ยงไหม และ
ทำทอ^{๑๓๖}นับเป็นครั้งแรกที่นักเรียนไทยจำนวน ๘ คนได้ไปศึกษาต่อในประเทศญี่ปุ่น
โดยได้ออกเดินทางโดยเรือเดินสมุทรในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๖ และอยู่ในความ
ดูแลของนายโทคิชิ มาซาโอะ (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง
เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย)

ในจำนวนข้าหลวง ๔ คนที่ได้รับการคัดเลือกให้ไปศึกษาวิชาการเรือนสำหรับ
กุลสตรีในประเทศญี่ปุ่น ท่านผู้หญิงขจรภระตราชธาและสมพิศได้ไปเรียนการเย็บปัก
ถักร้อยประเภทการปักสะตึงและการวาดเขียนแบบญี่ปุ่น (การปักสะตึง หมายถึง
การปักผ้าด้วยการใช้อุปกรณ์เป็นกรอบสำหรับขึงผ้าให้ตึงเพื่อสะดวกแก่การเย็บปัก มี
หลายรูปทรง เช่น วงกลม สี่เหลี่ยม วงรี และมีหลายขนาด^{๑๓๗}) ซึ่งการไปศึกษาเล่า
เรียนการปักผ้าด้วยสะตึงหรือการปักสะตึงในประเทศญี่ปุ่นครั้งนี้จำเป็นต้องเรียนวิชา
วาดเขียนให้เกิดความชำนาญด้วย เนื่องจากรากฐานวิชาเย็บปักถักร้อยนั้นอยู่ที่วิชา
วาดเขียน หากไม่เป็นวาดเขียนก็ไม่สามารถเขียนลายหรือประดิษฐ์อะไรให้สวยงามได้

^{๑๓๖} **อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงขจรภระตราชธา** ท.จ.ว., (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๘.

^{๑๓๗} กรพิตณ์ แพ่งนคร ลิขิต กิจสมบุญณ์, การปักผ้าด้วยมือเบื้องต้น, [availablle from ?
id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2](http://www.availablle.com/?id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2)

จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติในวิชาวาดเขียนก่อนจะเรียน ศิลปหัตถกรรมแขนงใดๆ ทั้งสิ้น^{๑๙}

การไปศึกษาเล่าเรียนวิชาปักสะดึงและวาดเขียนในประเทศญี่ปุ่นครั้งนี้ใช้เวลา ๔ ปี เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วได้เดินทางกลับถึงประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๕๑ และหลังจากนั้น ท่านผู้หญิงขจรภระตราชาก็ได้ไปสอนที่โรงเรียนราชินี^{๒๐} โดยได้นำความรู้ที่เล่าเรียนจากประเทศญี่ปุ่นมาสอนวิชาวาดเขียนและปักสะดึงให้แก่นักเรียนสตรีหลายรุ่น นอกจากนี้ในเวลาต่อมายังมีครูสตรีในโรงเรียนราชินีอีกหลายคนที่มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยเพิ่มเติมในประเทศญี่ปุ่น อาทิ คุณหญิงผดุงวิทยาเสริม (เหรียญ พลาญกูร) คุณหญิงวิทยา (อ่อง เทพหัสดินทร์) ครูถนอม ครูพิศ และครูนิล เป็นต้น^{๒๑} จึงทำให้โรงเรียนราชินีมีความเป็นเลิศและมีเอกลักษณ์โดดเด่นในงานศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยขั้นสูง โดยเฉพาะในเรื่องการปักสะดึงรวมทั้งในแขนงวิชาการช่างและการเรือนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการวาดเขียน การประดิษฐ์ดอกไม้สด (ร้อยพวงมาลัย) และดอกไม้แห้ง เป็นต้น โดยสอนควบคู่ไปกับวิชาการต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การอ่านออกเขียนไทย ภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันโรงเรียนราชินีก็มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับไปทั่วในสังคมไทย

นับได้ว่าการที่ท่านผู้หญิงขจรภระตราชาได้เดินทางไปศึกษาวิชาศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยในประเทศญี่ปุ่นและนำวิชาความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดในโรงเรียนราชินี เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในขณะนั้นมีความก้าวหน้าสมัย เพราะไม่เพียงเป็นอยู่ในกลุ่มแรกของสตรีไทยที่ได้มีโอกาสไปศึกษา ศิลปหัตถกรรมประเภทนี้ในต่างประเทศซึ่งมีความลุ่มลึกในวิทยาการขั้นสูงเท่านั้น

^{๑๙} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงขจรภระตราชา, หน้า ๘๐.

^{๒๐} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาพระราชทานกำเนิดโรงเรียนราชินี (Queen's School) ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

^{๒๑} อุทุมพร วีระไวทยะ, พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, ๒๕๑๔) หน้า ๙๑.

หากแต่วิชาความรู้ดังกล่าวยังได้ถูกส่งทอดและเผยแพร่ไปสู่สตรีไทยในวงกว้างอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบโดยผ่านสถานศึกษาที่จัดตั้งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทยอย่างเป็นทางการ ซึ่งมีการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรการศึกษาที่ครอบคลุมความรู้ทั้งในหนังสือและการช่างฝีมือต่างๆ

๒. การสอนวิชาเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสตรีไทยโดยครูชาวต่างประเทศ

ภายหลังเมื่อโรงเรียนราชินี ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับสตรีไทยจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้มีการจ้างครูสตรีชาวญี่ปุ่น ๓ คนมาสอนในระยะเวลา ๓ ปีแรก (พ.ศ. ๒๔๔๗ - พ.ศ. ๒๔๕๐) ประกอบด้วยมิสยาซุซึเท็ตซึ (Yasui Tetsu) มิสนาคาจิม่า โทชิ (Nakajima Toshi) และมิสคาวาโน คิโย (Kawano Kiyō) โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิสยาซุซึเท็ตซึซึ่งเป็นทั้งอาจารย์ใหญ่และอาจารย์สอนวิชาวาดเขียนและการปักสะดึง รวมทั้งการฝีมืออื่นๆ ได้แก่การประดิษฐ์ดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง นอกเหนือจากการสอนวิชาการด้านต่างๆ เช่น ภาษาอังกฤษ คำนวณ และวิทยาศาสตร์^{๒๒}ซึ่งขณะนั้นมีนักเรียนสตรีจำนวน ๑๐๕ คน ทั้งนี้การที่มิสยาซุซึเท็ตซึและสตรีชาวญี่ปุ่นอีก ๒ คนได้เข้ามาสอนในโรงเรียนราชินี เนื่องจากนายอินางาคิ มั่นจิโร่ อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ได้รับคำขอให้ช่วยส่งที่ปรึกษาด้านการศึกษาสำหรับสตรีมายังประเทศไทย รัฐมนตรีว่าการศึกษาธิการญี่ปุ่นขณะนั้นจึงได้ทาบทามมิสยาซุซึ เท็ตซึซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษและกำลังจะไปเป็นครู เดิมทีเดียวกับมิสยาซุซึ เท็ตซึสั่งเล แต่ต่อมาได้ตกลงและเดินทางมาประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗^{๒๓} อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการที่มิสยาซุซึเท็ตซึและครูสตรีชาวญี่ปุ่นอีก ๒ คนได้ตัดสินใจเข้ามาสอนในโรงเรียนราชินีนั้น เป็นผลพวงสำคัญมาจากการเสริมสร้างบรรยากาศทางการเมืองระหว่างญี่ปุ่นกับไทยให้ใกล้ชิดกันมากขึ้น

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๒๓} เคียวจิ โคะมะจิ เอกราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, บรรยายเรื่อง “ความท้าทายในอนาคต หลัง ๖ ศตวรรษความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น”, วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๓ ณ สถาบันวิจัยเอเชียตะวันออก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, available from http://www.th.emb-japan.go.jp/th/policy/speech_komachi_tu.htm

ในตลอดระยะเวลา ๓ ปีที่สอนอยู่โรงเรียนราชินี มีสยาชยุ เทีทสิได้ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการและการฝีมือในเรื่องเย็บปักถักร้อยต่างๆ แก่สตรีไทยที่มีโอกาสรำเรียนในช่วงนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีการถ่ายทอดศิลปะการปักผ้าแบบญี่ปุ่น โดยตรง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าศิลปะการปักผ้าแบบญี่ปุ่นนั้นเน้นความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน และเป็นธรรมชาติ ทั้งยังเต็มไปด้วยความคิดสร้างสรรค์และมีการคิดค้นเทคนิคใหม่ตลอดเวลา^{๒๔} และในขณะเดียวกันมีสยาชยุ เทีทสิก็ต้องรับหน้าที่เป็นอาจารย์ใหญ่ในการบริหารกิจการงานโรงเรียนราชินีในระยะเริ่มต้นซึ่งต้องอาศัยความเพียรพยายามและความอดทนอย่างมากในท่ามกลางชนบทรรมนิยมประเพณีที่ต่างกัน^{๒๕} โดยมีสตรีไทยรุ่นแรกที่เป็นลูกศิษย์มีสยาชยุ เทีทสินั่นคือ หม่อมเจ้าพิจิตรจิราภา เทวกุล ซึ่งต่อมาก็ได้รับช่วงเป็นอาจารย์ใหญ่ท่านที่สอง ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ภายหลังกมีสยาชยุ เทีทสิเดินทางกลับไปญี่ปุ่นแล้ว

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้กระแสนิยมตะวันตกได้แพร่สะพัดไปทั่วในช่วงเวลานั้น แต่ครูต่างประเทศที่ถูกว่าจ้างให้มาสอนกลับมิได้เป็นสตรีชาวตะวันตก เนื่องจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง องค์ผู้พระราชทานกำเนิดโรงเรียนราชินีมีพระราชดำริว่าการให้สตรีชาวตะวันตกมาเป็นครูสอนอาจสร้างปัญหาเนื่องจากไม่สามารถควบคุมได้แม้ว่าพระองค์จะทรงยอมรับในความรู้อันก้าวหน้าและภาษาอังกฤษของชาวตะวันตกก็ตาม ในขณะที่กลับทรงเห็นว่าครูสตรีชาวญี่ปุ่นเหมาะสมกว่า เพราะมีคุณสมบัติความรู้ความสามารถที่ทันสมัยตามต้องการ และยังเป็นชาวตะวันออกเหมือนคนไทยมีขนบธรรมเนียมและกิริยามารยาทคล้ายคลึงกันไม่ต้องกังวลใจเรื่องกิริยามารยาทของนักเรียนสตรีไทยว่าจะจะเป็นแบบตะวันตก^{๒๖}

^{๒๔} “รอยยิ้มบนผืนผ้า,” available from <http://www.nationejobs.com/content/worklife/afterwork /template.php?conno=783>

^{๒๕} อธิธิ โยณะโอะ, โยชิฮาระ โทชิฮารุ (ผู้เขียน) พลับพลึง คงชนะ, มารศรี มียาโมโต และอาหาร พุงธรรมสาร (ผู้แปล), ชาลววิทย เกษตรศิริ และสายชล วรณรัตน์ (บรรณาธิการแปล), “ตอนที่ ๓ ยาชยุ เทีทสิกับโรงเรียนราชินี,” *ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี*, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๔๒.

^{๒๖} วรณาพร บุญญาสถิตย์, *การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พ.ศ. ๒๓๙๔-พ.ศ. ๒๔๖๘), วิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๖๓

๓. ผลงานการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับได้ว่าศิลปหัตถกรรม การเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยมีการพัฒนาก้าวหน้าเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากราชสำนักฝ่ายในของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงหรือราชสำนักสมเด็จที่บน^{๒๐๓}ซึ่งมีชื่อเสียงเลื่องลือในด้านการปักสะตึง (รวมทั้งมีความเชี่ยวชาญและมีชื่อเสียงในด้านการร้อยดอกไม้ (มาลัย) และการตกแต่งดอกไม้สด รวมทั้งการพับจีบอบร่ำ-ปรุงเครื่องหอมและแกะสลักผลไม้ต่างๆ อีกด้วย) กล่าวคือ สตรีในราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงนั้นมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการปักสะตึงกลิ้งไหม และการหักแสงทองขวาง (คือการใช้เส้นทองมาปักตามขวางจนเกิดเป็นลวดลายพบในเครื่องประกอบพระอิสริยยศสำหรับเจ้านายที่ทรงสัปตปฏิภนเศวตฉัตรขึ้นไป) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักดินและปักไหมแบบวิจิตรพิสดารต่างๆ ที่ต้องใช้ฝีมือชั้นสูง มีทั้งสำหรับงานพระราชพิธีและงานพระราชกุศลที่ต้องถวายของพระ เช่น ตาลปัตร ย่าม เสื้อครุย และหน้าหมอนหลายชนิด

สตรีในราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงล้วนแล้วแต่มีชื่อเสียงด้านการเย็บปักถักร้อยและการประดิษฐ์ศิลป์อื่นๆ ทั้งสิ้น อาทิ ข้าหลวงรุ่นใหญ่อย่างเจ้าจอม ม.ร.ว. บั้ม มาลากุลและเจ้าจอม ม.ร.ว. แป้ม มาลากุลเป็นต้นอีกทั้งยังมีสตรีท่านหนึ่ง ชื่อสงวน (บุตรพระชลธารวินิจฉัย - จุฑาชลาณีเคราะห์) ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นคุณหญิงสงวน ดำรงแพทยกุล) เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านการปักผ้ายี่งัก (ปักไหมและหักทองแสง) ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเล่นเครื่องโต๊ะ

---

^{๒๐๓} สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ได้เสด็จประทับที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ซึ่งเป็นพระที่นั่ง ๑ ใน ๑๒ ห้องชั้นบนในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท จึงถวายพระสมัญญานามว่า 'เสด็จที่บน' แต่ต่อมาภายหลังจะทรงได้รับพระราชทานสถาปนาพระอิสริยยศเพิ่มขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระอัครราชเทวี และสมเด็จพระบรมราชินีนาถตามลำดับแล้วก็ยังคงขนานพระนามกันอยู่ว่า 'สมเด็จพระที่บน' ตลอดมาจนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และด้วยปืนจากประเทศจีน (เป็นที่นิยมเล่นกันทั้งในบรรดาเจ้านาย พระบรมราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และพ่อค้าหบดีทั้งหลาย) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการประกวดครั้งใหญ่ขึ้นหลายครั้ง โดยในแต่ละครั้ง โตะที่จะเข้าประกวดต้องมีเครื่องครบ คือ มีเครื่องด้วยปืนและเครื่องประกอบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือจะต้องมีผ้าหน้าโตะพื้นแพรเงิน ซึ่งผลการประกวดในครั้งหนึ่งปรากฏว่าผ้าหน้าโตะชุดไปยเขียนของสงวนได้รับรางวัลชนะเลิศ ๑ และได้รับพระราชทานเงินรางวัล ๑ ชั่ง รวมทั้งผ้าถุงห่มและเครื่องประดับกายอื่นๆ นอกจากนี้ในราชสำนักของพระองค์ยังมีช่างปักสะตึงฝีมือเยี่ยมที่เป็นสตรีชาวญวน (เวียดนาม) ๔ คนคือ บินตัน เหยอวและสี^{๒๔} โดยทรงชุบเลี้ยงไว้เป็นข้าราชการบริพารและเพื่อให้ฝึกฝนแก่สตรีไทยคนอื่นๆ ในราชสำนัก ทั้งยังทรงให้เป็นพนักงานช่างสะตึงหลวงอีกด้วย นับได้ว่าพระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญที่ทำให้ผลงานการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยเป็นที่ยอมรับอย่างสูงและเลื่องลือไปทั่วประเทศ

ขณะเดียวกันในราชสำนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าหรือราชสำนักสมเด็จพระตำหนัก^{๒๕} ซึ่งไม่เพียงจะมีความเชี่ยวชาญในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าและการทอผ้าเท่านั้นหากทว่าในเรื่องการปักไหมและด้นก็นับได้ว่าเป็นเลิศและมีชื่อเสียงไปไกลถึงต่างแดน ดังจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ประเทศสยามได้รับเชิญให้ส่งผลงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ ของสตรีไทยไปจัดแสดงร่วมกับงานศิลปหัตถกรรมของสตรีหลายประเทศ ณ พิพิธภัณฑ์เวิร์ลด์โคโลัมเบีย นครชิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ในการนี้สมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี ได้พระราชทานงานศิลปหัตถกรรมการปักผ้าอันงดงามล้ำค่าซึ่งได้แก่ผ้าทรงสะพักกรอง

---

^{๒๔} อุทุมพร วีระไวทยะ, **พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง** เล่ม ๑, หน้า ๑๐๕.

^{๒๕} สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จประทับพระตำหนักชั้นในของพระบรมมหาราชวังมาตลอดนับตั้งแต่ทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี โดยทรงได้รับพระราชทานเพื่อเป็นที่ประทับรวมกันกับพระเชษฐภคินีและพระกนิษฐากระทั่งภายหลังจากสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ เสด็จทิวงคต และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เสด็จไปประทับที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยภิรมย์ ทำให้ประทับอยู่แต่พระองค์เดียวร่วมกับพระราชโอรสและพระราชธิดาจึงพากันถวายพระนามว่า ‘สมเด็จพระตำหนัก’

ทองและผ้าทรงของพระองค์เอง เครื่องต้นฉลองพระองค์ในพระราชพิธีโสกันต์มีฉาก
ผ้าปักเป็นภาพพุทธทศกัณฐ์ที่ดูสมจริงและสดใสด้วยสีเส้นของเครื่องแต่งกายเหล่าทหาร
ภาพปักด้วยด้ายเงินด้ายทองเป็นภาพกระบวนเรือพระราชพิธีที่สวยงามและมีชีวิต
ชีวา ฉลองพระองค์ทอด้วยเส้นไหมสอดด้ายทองด้ายเงินประดับด้วยอัญมณีพลินและ
ทับทิม ฉลองพระบาทปักลายหมอนปักและประดับด้วยดอกไม้ใบไม้ทำจากทองรวมทั้ง
พระมาลาของเจ้านายเล็กๆ ปักด้วยไหมทองต้นไม้จำลองทำจากผ้าไหมเงินและทอง
ตลอดจนเครื่องแต่งกายข้าราชการที่ปักทออย่างงดงามเป็นต้น ผลงานการปักผ้าอัน
ทรงคุณค่าเหล่านี้ได้สร้างความตื่นเต้นตระการตาแก่ผู้ชมนิทรรศการ จนกระทั่งได้รับ
การคัดเลือกให้ได้รับรางวัลรวม ๒๑ รายการพร้อมประกาศยกย่องว่าเป็นครั้งแรกที่
ราชสำนักฝ่ายในได้จัดผลงานการเย็บปักถักร้อยออกไปแสดงนิทรรศการในต่างประเทศ
และได้รับผลสำเร็จอย่างยิ่ง ซึ่งภายหลังการจัดแสดงนิทรรศการ พระองค์ได้
พระราชทานสิ่งของที่ระลึกแก่มิสซิสพอตเตอร์บาลเมอร์ ผู้จัดการแสดง ณ พิพิธภัณฑ์
ดังกล่าวเป็นสมุดภาพงานศิลปะที่ตถกรรมของคุณหญิงลิ้นจี่ บุณนาศ โดยด้านบน
หลังสมุดภาพเป็นงานฝีพระหัตถ์ที่ทรงเย็บปักด้วยไหมและทองคำสมุดภาพดังกล่าว
มีความงดงามวิจิตรมาก^{๙๐}

๔. การเย็บปักถักร้อยพัฒนาสู่อาชีพของสตรีไทย

เป็นที่ทราบกันดีว่าราชสำนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าหรือราชสำนักสมเด็จพระตำหนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแหล่งรวมสตรีที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการตัดเย็บ
เสื้อผ้าและการทอผ้าเป็นอย่างมากโดยมีสตรีที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าควบคุมการตัดเย็บ
คือ หม่อมเจ้าไชยศรี ปราโมช และมีผู้ช่วย คือหม่อมเจ้ากฤษณา เกษมสันต์และหม่อม
เจ้าจันทร์จำรัส เกษมสันต์ รวมทั้งครูเสริม ซึ่งเป็นข้าหลวงในราชสำนักของพระองค์
ที่ส่งไปศึกษาวิชาการทอผ้าแบบกี่กระตุกจากประเทศญี่ปุ่น และที่สำคัญคือ สตรีใน
ราชสำนักของพระองค์สามารถรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าให้กับเจ้านายฝ่ายในเพื่อเป็น

---

^{๙๐} ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และอมลวรรณ ศิริวัฒน์, “สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า,” *กระทรวงวัฒนธรรม*, available from [http://www.m-culture.go.th/
ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf](http://www.m-culture.go.th/ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf)

รายได้เสริมนอกเหนือจากการได้รับเบี้ยหวัดหรือรายได้จากการปฏิบัติตามตำแหน่ง และหน้าที่อีกด้วยทั้งยังมีเจ้านายฝ่ายในอีกหลายพระองค์ที่ทรงสนพระทัยและทรงมีความสามารถพิเศษในการตัดเย็บเสื้อผ้า อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ สุขุมขัตติยกัลยาวัตติ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์^{๖๐} ทรงออกแบบและตัดเย็บฉลองพระองค์เองได้อย่างงดงาม ดังจะเห็นว่าในงานของวัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นงานออกร้านการกุศลของคนชั้นสูง ทรงออกร้านขายเสื้อผ้าที่ทรงตัดเย็บด้วยพระองค์เอง ส่วนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศศิพงค์ประไพ^{๖๑} ก็ทรงรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นอาชีพและงานอดิเรก โดยทรงเป็นผู้ออกแบบตัดเย็บฉลองพระองค์แบบเรียบๆ ถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง^{๖๒} ไม่เพียงเท่านั้นการตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อเป็นรายได้พิเศษของราชสำนักฝ่ายใน ยังมีการนำจักรเย็บผ้าแบบตะวันตกมาใช้เป็นเครื่องมือในการตัดเย็บทำให้มีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น และที่สำคัญ แบบฉลองพระองค์และเสื้อผ้าต่างๆ ของเจ้านายและสตรีในราชสำนักฝ่ายในได้มีการตัดเย็บและดัดแปลงให้ทันสมัยในแบบตะวันตกตามความเหมาะสมอีกด้วย เช่น ฉลองพระองค์หรือเสื้อแขนหมูแฮม (leg of mutton) ซึ่งมีลักษณะแขนพองส่วนบนใต้ศอกลงมาลือปอดตายจรดข้อมือ ประดับด้วยผ้าลูกไม้หรือติดโบว์เล็กๆ ทั้งตัว คอตั้งสูง และพอดิตัว^{๖๓}

กล่าวได้ว่านับเป็นจุดแรกเริ่มที่ราชสำนักฝ่ายในขณะนั้นได้ใช้ฝีมืออันเชี่ยวชาญในการตัดเย็บเสื้อผ้าทั้งแบบดั้งเดิมและแบบที่ดัดแปลงให้ทันสมัยเพื่อเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับตนเอง นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจว่าสตรีสามัญชนที่มีความสามารถในการออกแบบและตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อสร้างรายได้หรือที่เรียกว่ามีอาชีพเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นได้จากการเกิดห้างเจริญกนิจนาวิสยาม

---

^{๖๐} พระราชธิดาพระองค์ที่ ๑๙ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติแต่สมเด็จพระนางเจ้าสุภุมลามาตริ พระอัครราชเทวี

^{๖๑} พระราชธิดาพระองค์ที่ ๓๑ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์

^{๖๒} สุวดี อินประสิทธิ์พัฒนา, การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์, หน้า ๗๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

บริเวณถนนตะนาว ซึ่งเป็นร้านตัดเย็บเสื้อผ้าของสตรีไทยชั้นดี ในท่ามกลางห้างต่างๆ ของชาวตะวันตกที่มีก่อนหน้าแล้ว ได้แก่ ห้างแรมเซย์ ห้างแบดแมน และห้างยอนแชมสัน รวมทั้งร้านตัดเย็บเสื้อผ้าของชาวจีนแถบถนนบำรุงเมือง เพื่อจนคร พาหุรัด เป็นต้น^{๓๔}

ปัจจัยที่มีผลต่อความก้าวหน้า: บทบาทของเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง

จะเห็นได้ว่าศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะความก้าวหน้าเด่นชัดหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความก้าวหน้าที่เป็นผลมาจากความคิดริเริ่มของสตรีไทยเองเป็นครั้งแรก ซึ่งก็คือเจ้านายฝ่ายในชั้นสูงโดยผู้ทรงมีบทบาทสำคัญคือสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงและสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า นับได้ว่าทั้งสองพระองค์ทรงดำเนินตามแนวพระราชดำริและพระราชโองบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชประสงค์ให้สังคมไทยด้านต่างๆ ซึ่งรวมถึงแวดวงสตรีไทยมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตนเองไปสู่ความเจริญและทันสมัย เช่น นานาอารยประเทศและในขณะเดียวกันก็ยังทรงยึดหลักคงความเป็นไทยไว้ด้วยดังจะอธิบายในรายละเอียดต่อไป

๒.๑ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐ - พ.ศ. ๒๔๔๓ (ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ถวายพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระปรมาภิไธยขึ้นใหม่ว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงตามประกาศลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓) ทรงถือเป็นสมเด็จพระ

---

^{๓๔} รวิเทพ มุสิกะปาน, ผู้ทรงอิทธิพลแฟชั่นไทยร่วมสมัย, ปรินญาณพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๕๑.

พระบรมราชินีนาถพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ชาติไทย^{๖๖} พระองค์ทรงมีสายพระเนตรอันลุ่มลึกและยาวไกลทรงมีพระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ที่มีคุณูปการต่อสังคมไทยอย่างเป็นอนุเอกอนันต์ ยิ่งไปกว่านั้นทรงมีพระราชปณิธานแน่วแน่ที่จะยกระดับสตรีไทยให้ก้าวหน้าทันสมัยเทียบเคียงกับบุรุษและสตรีในประเทศที่เจริญแล้ว โดยทรงเล็งเห็นความสำคัญในการให้การศึกษามหาสตรีไทย เนื่องจากทรงตระหนักว่าสตรีไทยจะได้รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบและทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติบ้านเมืองตามสมควรแก่หน้าที่สตรี และเมื่อสตรีเหล่านั้นมีโอกาสเรียนรู้ถึงขั้นจิตใจเจริญพอก็ก่อมาช่วยบ้านเมืองได้เช่นเดียวกับบุรุษ^{๖๗} ดังจะเห็นว่าทรงมีพระราชปรารภที่จะจัดตั้งโรงเรียนสตรีไทยมานับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓^{๖๘} และที่สำคัญ พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยและทรงมุ่งมั่นในการสืบสานศิลปหัตถกรรมไทยซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าหลายแขนงโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยดังเป็นที่ทราบกันดีว่าราชสำนักของพระองค์มีชื่อเสียงเลื่องลือในการปักสะตึงและการช่างฝีมืออื่นๆ

ความสำคัญจึงเป็นที่ปรากฏชัดว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้ทรงเป็นผู้วางรากฐานศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยให้เข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนของสตรีไทย (แม้ว่าก่อนหน้านั้นจะมีการสอนเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสตรีไทยมาแล้ว อันได้แก่ โรงเรียนกุลสตรีวังหลังจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ปัจจุบันคือ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย โรงเรียนอรุณสตรีหรือโรงเรียนการช่างสตรี จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ ปัจจุบันคือ โรงเรียนอรุณประดิษฐ์ หากแต่ก็เป็นความคิดริเริ่มและการดำเนินงานของสตรีชาวตะวันตกในคณะมิชชันนารีแทบ

---

^{๖๖} สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระบรมราชินีนาถ ทรงได้รับการขนานพระนามว่า ‘สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จขึ้นครองราชย์แทนพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร’ เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๐ รวมเป็นระยะเวลา ๘ เดือน ๙ วัน

^{๖๗} โรงเรียนราชินี, รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕, หน้า ๒๕.

^{๖๘} มาโนช มุลทรัพย์, การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓), สารนิพนธ์ หลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, พ.ศ. ๒๕๕๕, หน้า ๕๑.

ทั้งสิ้นกระทั่งรวมถึงการสอนวิชาการเย็บปักถักร้อยในโรงเรียนสุนันทาลัยซึ่งจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๓ ก็เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อทรงอุทิศเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระบรมราชเทวี กล่าวคือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนราชินีขึ้นบริเวณปากคลองตลาดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ โดยทรงให้บรรจุมหาเย็บปักถักร้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปักสะตึงและการฝีมืออื่นๆ ไว้ในการเรียนการสอนควบคู่กับการเรียนการสอนวิชาการต่างๆ ทั้งยังทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นว่าสตรีไทยควรต้องศึกษาเรียนรู้เทคนิควิทยาการการเย็บปักถักร้อยจากประเทศที่เจริญแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นเพื่อจะได้นำมาพัฒนาตนเอง เนื่องจากเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารได้เสด็จประพาสประเทศญี่ปุ่นและได้ทอดพระเนตรความก้าวหน้าของหัตถกรรมและศิลปะญี่ปุ่น จึงกลับมากาบทูลและรับสั่งว่า “...ถ้าสมเด็จพระแม่มีเด็กที่มีแววทางนี้ก็ น่าจะทรงส่งให้ไปเรียนที่ประเทศญี่ปุ่น เมื่อเรียนจบกลับมาแล้วจะได้สอนคนไทยบ้าง...”^{๓๙}

ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงทรงเห็นชอบในพระดำริของพระราชโอรส จึงทรงจัดส่งสตรีไทยไปศึกษาวิชาการปักสะตึงและวาดเขียนที่ประเทศญี่ปุ่น และมีพระราชเสาวนีย์ให้สตรีไทยเหล่านั้นกลับมาเป็นครูโรงเรียนราชินีเพื่อถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ที่ทันสมัยให้แก่นักเรียนตลอดจนได้ทรงจ้างครูสตรีชาวญี่ปุ่นมาสอนการปักสะตึงร่วมกับวิชาการอื่นๆ ในโรงเรียนราชินีด้วยทั้งยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้การเรียนการสอนของโรงเรียนราชินีเป็นตัวอย่างให้กับโรงเรียนสตรีไทยอื่นๆ ต่อไป ซึ่งเป็นไปตามแนวพระราชดำริที่ว่า “...ให้นักเรียนมีความรู้การช่างฝีมือสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวได้รู้หนังสือไทยขนาดเขียนให้คนอื่นอ่านเข้าใจ รู้หนังสือภาษาอังกฤษพออ่านออกเขียนได้ ให้การอบรมจรรยา มารยาทและศีลธรรม เป็นสตรีที่เจริญด้วยคุณธรรม...”^{๔๐}

^{๓๙} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงจรรยาภวราชา ท.จ.ว., หน้า ๖๗.

^{๔๐} โรงเรียนราชินี, รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕,

ยังไปกว่านั้นสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง ยังทรงแสวงหาและรวบรวมสตรีผู้มีความรู้ในการเย็บปักถักร้อยเข้ามาไว้ เป็นพนักงานช่างในพระราชสำนักทรงคัดเลือกเจ้านายเชื้อพระวงศ์และข้าราชการฝ่ายในรุ่นเก่าที่มีความรู้ ให้มีการฝึกหัดการเย็บปักถักร้อยขึ้นที่พระตำหนักที่บน ชั้นล่างและถ้าสตรีใดมีฝีมือมากก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีหน้าที่ควบคุมดูแลงานของหลวงและอบรมฝึกสอนถ่ายทอดวิชาความรู้แก่สตรีคนอื่น ๆ ไม่เพียงเท่านั้นทรงเป็นผู้มีพระวิริยะปัญญาและใฝ่พระราชหฤทัยในการคิดค้น และดัดแปลงงานปักผ้าในรูปแบบต่างๆ ในลักษณะศิลปะประยุกต์ได้อย่างสร้างสรรค์ ทำให้ราชสำนักฝ่ายในต้องฝึกฝนและพัฒนาฝีมือการปักผ้าให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ ผลงานที่ออกมาตามแบบพระราชดำริจึงมีความล้ำเลิศ แปลกใหม่และประณีตงดงามเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายสตรีทั้งชุดแบบไทย สมัยโบราณและชุดแบบที่พระองค์ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่น แพรจีบทรงสะพัก แบบโบราณซึ่งแต่เดิมกว้างและยาวห้อยชาย ทรงให้มีการตัดเย็บที่แนบเนียนและรัดกุมขึ้น บางชุดก็ทรงให้ปักด้วยดิ้นเงินดิ้นทองและให้มีลวดลายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดเต็มยศสำหรับสตรีประกอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฯ ซึ่งใช้เวลาออกงานพระราชพิธีต่างๆ ทรงให้นุ่งผ้ายกดอกไหมสีต่างๆ แบบโจงกระเบน สวมเสื้อนอกแพร-ไหม-ผ้าลูกไม้ทั้งดงาม มีแขนเลี้ยวข้อคอกหรือยาวจรดมือตามแต่เหมาะสม โดยมีการปักด้วยริบบิ้น ลูกบิด ดิ้น หรือเลื่อมสีเงิน สีทอง และสีต่างๆ เป็นต้น^{๑๑}

๒.๒ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีทรงเป็นผู้มีพระปรีชาญาณเลิศล้ำและพระวิสัยทัศน์กว้างไกล ทั้งยังทรงอุทิศพระวรกายในการปฏิบัติพระราชกิจต่างๆ นานัปการ โดยทรงตระหนักถึงการทรงงานเพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นที่ตั้ง ทรงดำรง

---

^{๑๑} อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน อุทุมพร วีระไวทยะ, พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑, หน้า ๑๒๐ - ๑๒๖.

พระองค์ด้วยความสมถะเรียบง่าย แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงแสวงหาความรู้ที่ทันสมัย จากต่างประเทศและนำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมควรประกอบกับทรงสนพระราช Һดทัยในการลงทุนธุรกิจและกิจการต่างๆ เพื่อสร้างรายได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรง เล็งเห็นว่าสตรีไทยจะต้องมีวิชาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองจึงทรงให้ความสำคัญและสนับสนุน ในงานที่สตรีสามารถทำได้ หนึ่งในนั้น คือ การเย็บปักถักร้อยซึ่งเป็นศิลปหัตถกรรม แขนงสำคัญของสตรีไทยที่พระองค์ทรงโปรดปรานและมีความเชี่ยวชาญอย่างมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับงานผ้าประเภทปักถักรอง ซึ่งเป็นงานศิลปหัตถกรรมไทยชั้นสูง^{๓๖} จึงทรงถือเป็นผู้นำการสืบสานงานหัตถศิลป์ไทยโบราณ

นอกเหนือไปจากนี้ได้ทรงเปิดโอกาสให้สตรีไทยได้เรียนรู้เป็นอาชีพ **พระองค์ จึงทรงเป็นผู้บุกเบิกศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยให้ก้าวไปสู่การเป็นอาชีพของ สตรีไทยเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงตนเองหรืออีกนัยหนึ่งคือทรงเป็นผู้พัฒนา ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยผ่านการศึกษานอกระบบนั่นเอง** (ความหมายปัจจุบันของการศึกษานอกระบบ คือ การศึกษาที่มุ่งจัดให้กลุ่มเป้าหมาย ได้พัฒนาชีวิตและสังคม โดยมีหลักเพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นการทำให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ ฝึกทักษะ ปลูกฝังเจตคติที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและการประกอบสัมมาชีพ) ดังเป็นที่ปรากฏว่าสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงมุ่งเน้นให้สตรีในราชสำนักของพระองค์ฝึกฝนการเย็บปักถักร้อย (รวมถึงการทอผ้า) จนมีทักษะความรู้ในการพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวซึ่งจะทำให้สามารถดำรงชีวิต ที่ดีตามควรแก่อัตภาพทั้งนี้เป็นที่ทราบโดยทั่วว่าสตรีในราชสำนักของพระองค์ มีลักษณะสำคัญคือ เครื่องครัด เจียรเรียบ ความรู้ปราดเปรื่องเรื่องงานและธุรกิจ ส่วนใหญ่แล้วมีหลักฐานทางการเงินมาก ประหยัดมัธยัสถ์ และไม่ฟุ้งเฟ้อ

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงริเริ่ม จัดตั้งโรงทอผ้าควบคู่กับโรงเย็บผ้าบริเวณพระที่นั่งทรงธรรมในสวนศิลาลัยใกล้กับ

^{๓๖} “๑๕๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ๑๐ กันยายน ๒๔๐๕ - ๑๐ กันยายน ๒๕๕๕.” มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, available from .net/th/history.php.

พระที่นั่งทรงธรรมองค์เก่าในพระบรมมหาราชวังและสวนหงส์ในพระราชวังดุสิต ทั้งยังทรงตระหนักในวิทยาการอันทันสมัยของต่างประเทศ จึงทรงจ้างครูฝรั่ง มาถ่ายทอดวิชาความรู้ในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าและทรงจัดส่งสตรีไทยไปศึกษา การทอที่กระตุกจากประเทศญี่ปุ่นทำให้สามารถรับจ้างเย็บให้กับเจ้านายที่อาศัยอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในได้เป็นอย่างดี ซึ่งต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งกองทอเป็นโรงงานขนาดย่อมบริเวณพระตำหนักที่ประทับไม่เพียงเท่านั้นพระองค์ทรงมุ่งมั่นดำเนินงานอย่างใกล้ชิด โดยทรงคิดค้นวิธีการทอผ้า และลวดลายผ้าแบบใหม่ๆ ที่สวยงามด้วยพระองค์เอง และได้ทรงเชิญผู้เชี่ยวชาญ ที่สำเร็จวิชาทอผ้าจากญี่ปุ่นมาเป็นทีปรึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพการทอให้ดียิ่งขึ้น ตลอดจนทรงสั่งเครื่องทอผ้ายุคใหม่ติดบมาจากประเทศญี่ปุ่นซึ่งผ้าทอต่างๆ ที่ผลิตออกมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้นำไปจัดจำหน่ายได้ (การงานอาชีพด้านทอผ้านี้พระองค์ทรงปฏิบัติต่อเนื่องมาตลอด จนกระทั่งมีการยกเลิกไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕)

กล่าวได้ว่าสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการยกระดับการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยให้มีชื่อเสียงก้าวไกลในต่างประเทศ โดยทรงเป็นผู้รวบรวมศิลปินหัตถกรรมการปักผ้าของสตรีไทยที่มีฝีมือชั้นเลิศ ซึ่งได้เคยจัดแสดงในงานเฉลิมฉลองพระนคร ๑๐๐ ปี ณ ห้องสนามหลวง เมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๔๒๕ ให้ไปจัดแสดงอีกครั้งหนึ่งตามคำเชิญ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ซึ่งก็ทำให้นานาอารยประเทศทั้งหลายได้ตระหนักในคุณค่าและความวิจิตรงดงามของศิลปหัตถกรรมของสตรีไทยเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในการออกแบบตัดเย็บเสื้อผ้า ทรงเรียนรู้ และถ่ายทอดการปรับประยุกต์รูปแบบไทยตามประเพณีเดิมกับตะวันตกที่เป็นแบบอย่างสมัยได้อย่างกลมกลืนสวยงาม^{๔๓} ซึ่งสตรีในราชสำนักของพระองค์ที่อยู่ในโรงเย็บผ้าจะมีหน้าที่ตัดเย็บฉลองพระองค์เป็นสำคัญและยังสามารถรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าให้กับสตรีทั้งที่เป็นเจ้านายฝ่ายในและข้าราชการในราชสำนักต่างๆ ได้ด้วย จนทำให้เกิดการพัฒนาฝีมือมากขึ้นไปเรื่อยๆ

^{๔๓} “พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภาอากาศไทย: สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า,” สภาอากาศไทย, available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

สรุป

นับแต่อดีตศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยเป็นคุณสมบัติประการสำคัญที่กุลสตรีทั้งในประเทศและต่างประเทศจำเป็นต้องเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทย ซึ่งแต่ละยุคสมัยได้มีวิวัฒนาการสืบทอดกันมา โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ สังคมไทยอยู่ในช่วงการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศในด้านต่างๆ เพื่อเข้าสู่ความทันสมัยให้ทัดเทียมนานาชาติอารยประเทศ ศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยของสตรีไทยก็ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าในหลายลักษณะ โดยมีนัยสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาคน ซึ่งก็คือ สตรีไทย นอกเหนือไปจากการพัฒนาตัวงานในเชิงเทคนิคโดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าสตรีไทยจำนวนหนึ่งได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาการเย็บปักถักร้อยในต่างประเทศและนำความรู้ใหม่ที่ได้รับกลับมาเป็นครูสอนถ่ายทอดให้สตรีไทยคนอื่นๆ ตลอดรวมถึงมีครูชาวต่างประเทศมาสอนและอบรมถ่ายทอดแก่สตรีไทยโดยผ่านการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบเพื่อการประกอบอาชีพ ขณะเดียวกันสตรีไทยในกลุ่มราชสำนักฝ่ายในก็ถูกฝึกฝนอบรมอย่างเคร่งครัดให้พัฒนาฝีมือตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้มีความรู้ความสามารถในเชิงช่างขั้นสูง ผลงานการเย็บปักถักร้อยที่ปรากฏจึงมีความเป็นเลิศจนมีมาตรฐานการยอมรับทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งนับได้ว่าสอดคล้องกับหลักแนวคิด ‘งานพัฒนา คนพัฒนาและประเทศชาติพัฒนา’

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นความก้าวหน้าในศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยดังกล่าวยังเป็นผลมาจากจากความคิดของสตรีไทยเองเป็นครั้งแรก นั่นคือ ความตั้งมั่นในพระราชหฤทัยและพระราชดำริริเริ่มของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงและสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าที่จะทรงยกระดับบทบาทและสถานะของสตรีไทยให้ทัดเทียมกับบุรุษและสตรีในนานาชาติอารยประเทศ ทั้งยังมีพระราชประสงค์ที่จะสืบสานและดำรงไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมการเย็บปักถักร้อยอันทรงคุณค่าของสตรีไทยเพื่อเป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลังรวมทั้งให้สตรีไทยสามารถนำมาเป็นวิชาชีพเพื่อพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวต่อไป

บรรณานุกรม

กรพินธุ์ แพงนคร ลิขิต กิจสมบุรณ์. การปักผ้าด้วยมือเบื้องต้น. available from [?id=maphueng-embroidery&date=24-09-2008&group=2&gblog=2](http://www.maphueng-embroidery.com/?date=24-09-2008&group=2&gblog=2)

“ความเป็นมาของผ้าปักโบราณ.” เลอกรอง. available from shop/show_article.php?shopid=134799&qid=43930

เคียวจิ โคมะะจิ เอกราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย, บรรยายเรื่อง “ความท้าทายในอนาคคหลัง ๖ ศตวรรษความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น”, วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๓ ณ สถาบันวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, available from http://www.th.emb-japan.go.jp/th/policy/speech_komachi_tu.htm

“ชาติพันธุ์วรรณา ในขุนช้างขุนแผน.” เรือนไทย. available from [/index.php?topic=2951.75](http://www.reuen.com/index.php?topic=2951.75)

ชุม กรมทอง. ตำราวิชาศิลปหัตถกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
ดารณี ศรีหทัย. สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ เยือนประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๕๔.

ณัฐภัทร จันทวิช. “ความรู้เกี่ยวกับผ้า : ผ้าไทยโบราณ.” เอกสารประกอบการอบรม เรื่องการอนุรักษ์โบราณวัตถุศิลปวัตถุ : ผ้าโบราณ โดยกรมศิลปากร วันที่ ๒๘-๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๓ ณ ห้องประชุมดำรงราชานุภาพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร.

“พิพิธภัณฑ์มีชีวิต สภากาชาดไทย : ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์.” สภากาชาดไทย. available from <http://thairedcross.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?p=1241>

มาโนช มุลทรัพย์. การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - พ.ศ. ๒๔๕๓). สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๕.

รวีเทพ มุสิกะปาน. ผู้ทรงอิทธิพลแฟชั่นไทยร่วมสมัย. ปริญญานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๔.

“รอยยิ้มบนผืนผ้า.” available from <http://www.nationejobs.com/content/worklife/afterwork /template.php?conno=783>

โรงเรียนราชินี, **รำลึก ๑๐๘ ปี ราชินีสถาน : ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕.**

วรรณพร บุญญาสทิษฐ์. การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-พ.ศ. ๒๔๖๘). วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, พ.ศ. ๒๕๕๒. หน้า ๑๖๓.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการที่ปรึกษา) และวาสนา กุลประสูติ (บรรณาธิการที่ปรึกษา), **ศิลปหัตถกรรมไทย.** จัดพิมพ์โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒. หน้า ๑๓.

ศิริวัฒน์ นารีเลิศ. **วิวัฒนาการศิลปะไทย.** available from [3/evolution of thai art/19.html](http://www3/evolution of thai art/19.html).

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และ อมลวรรณ ศิริวัฒน์. “สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.” **กระทรวงวัฒนธรรม,** available from http://www.m-culture.go.th/ckfinder/userfiles-user/files/funeral/prawat_270355.pdf

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า. **สภากาชาดไทย,** available from [.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?wpfb_dl=20](http://www.livingmuseum.sc.chula.ac.th/?wpfb_dl=20).

สมภพ จันทระประภา. **สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ๒๕๒๙.

สาระ มีผลกิจ. **ราชสำนักฝ่ายในสมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิวเซียมเฟลิส, ๒๕๕๑.

สาวิตรี เจริญพงศ์. **วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุชีรา ผ่องใส. **การศึกษาวิเคราะห์ศาลปตรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร.** วิทยานิพนธ์ หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. พ.ศ. ๒๕๕๐.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. **การแต่งกายสตรีกับเหตุการณ์ทอผ้าในสังคมไทยสมัย
รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. “สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ.”
วารสารอักษรศาสตร์. มกราคม-มิถุนายน. ๒๕๓๕.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงจรภะรตราชา ท.จ.ว. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

อุทุมพร วีระไวทยะ. **พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรม
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ : องค์การค้า
คุรุสภา, ๒๕๑๔.

อิชิอิ โยเนะโอะะ, โยชิกาวะ โทชิฮารุ (ผู้เขียน) พลับพลึง คงชนะ, มารศรี มียาโมโต
และอาทร ฟุ้งธรรมสาร (ผู้แปล), ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล
วรรณรัตน์ (บรรณาธิการแปล), “ตอนที่ ๓ ยาซูย เท่ทสึกับโรงเรียนราชินี,”
ความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒.

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รุ่งอรุณ กุลธำรง*

บทคัดย่อ

งานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นงานช่างประเภทหนึ่งของงานช่างสิบหมู่ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม งานช่างราชสำนัก พระมหากษัตริย์และพระราชพิธี บทความวิจัยนี้จึงมุ่งค้นหาภูมิหลังของช่างสนะ วิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์โดยการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์กับเอกสารต่างๆ ผลการวิจัยพบว่า ช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดวัฒนธรรมของช่างสนะมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา คือช่างสนะเป็นช่างหลวงในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ - รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันไม่ปรากฏชื่อของช่างสนะแล้ว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงบริบททางการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม แต่การดำรงอยู่ของงานช่างสนะยังคงปรากฏให้เห็นชัดเจน ทั้งเครื่องทรง เครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชรถ วอ เรือพระราชพิธีที่จัดทำด้วยผ้าและงานปักสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีสำคัญ ซึ่งสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) อันเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมล้ำค่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

---

* นักวิจัย P ๗ ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Existence of Chang Sa-na or Sewing Work in Thai Society in the Rattanakosin Era

Rungaroon Kulthamrong*

Abstract

Chang Sa-na (sewing work) in Thai society in the Rattanakosin Era is one category of handcraft in the traditional Ten Thai Crafts encompassed in the culture and court inspired craftsmanship of the king for royal ceremonies. This article aims to search the tradition of Chang Sa-na and to analyze the existence and performance of the practices of Chang Sa-na by an historical analytical approach and documentary research. The research results reveal that Chang Sa-na craft in the Rattanakosin Era has inherited the traditional cultural craft practices from the Ayutthaya period. Chang Sa-na had been craftsmanship under the royal patronage of the Grand Palace and the Front Palace in the reign of King Rama I onward to the reign of King Rama VI. Then, during the reign of King Rama VII to the reign of King Rama IX, or the contemporary King, Chang Sa-na has disappeared because of the changing context of political administration, society and culture. However, the existence of the craft of Chang Sa-na has continued to be practiced in royal dress (Khrueng Song), royal regalia (Khruang Sung), ornamentation of ceremonial vehicles, ceremonial palanquins, and royal barges

---

* Researcher p7, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

decorated with cloth and embroidery for the King in important royal ceremonies. This reflects the cultural inheritance existing in the contemporary time with respect to valuable art and cultural heritage in the Rattanakosin Era.

บทนำ

ช่างสนะ คือช่างประเภทหนึ่งของช่างสิบหมู่ในสังคมไทย ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่างสิบหมู่มี ๓๐ ช่าง ดังนี้

๑. ช่างเขียน	๒. ช่างปั้น
๓. ช่างรักตีลาย	๔. ช่างไม้
๕. ช่างไม้สูง	๖. ช่างปูน
๗. ช่างแกะ	๘. ช่างกลึง
๙. ช่างสลัก	๑๐. ช่างหนัง
๑๑. ช่างทอง	๑๒. ช่างบาตร
๑๓. ช่างเงิน	๑๔. ช่างกระเบื้อง
๑๕. ช่างหล่อ	๑๖. ช่างกระดาศ
๑๗. ช่างตีบุก	๑๘. ช่างจาร
๑๙. ช่างศิลา	๒๐. ช่างต่อไม้ลาย
๒๑. ช่างหยก	๒๒. ช่างฉลุ
๒๓. ช่างเหล็ก	๒๔. ช่างปากไม้
๒๕. ช่างหุ้มทองเหลือง	๒๖. ช่างเจียรระโน
๒๗. ช่างก่อ	๒๘. ช่างเครื่องสด ช่างหยวก
๒๙. ช่างหุงกระจก	๓๐. ช่างชุบ
๓๑. ช่างขาดสีสุก	๓๒. ช่างฉลองพระบาท
๓๓. ช่างขุนพรหมณ์เทศ	๓๔. ช่างเลื่อยงา
๓๕. ช่างประดับกระจก	๓๖. ช่างแผ่ตีบุก
๓๗. ช่างเลื่อย	๓๘. ช่างสลักหนัง
๓๙. ช่างต่อ	๔๐. ช่างฟอก
๔๑. ช่างไม้สำเภา	๔๒. ช่างทำยอนพระกรรม
๔๓. ช่างต่อกำปั่น	๔๔. ช่างปิดฉาก
๔๕. ช่างเรือ	๔๖. ช่างตัดต้นไม้
๔๗. ช่างดอกไม้เพลิง	๔๘. ช่างซ่อม
๔๙. ช่างบุ	๕๐. ช่างเกรารางปืน

๕๑. ข้างคร่ำ	๕๒. ข้างต่อผ้าบาตร
๕๓. ข้างปิ่น	๕๔. ข้างสลักพระแสง
๕๕. ข้างหุ่น	๕๖. ข้างทอสายคัมภีร์
๕๗. ข้างมุก	๕๘. ข้างย้อมผ้าสีขี้ผึ้ง
๕๙. ข้างทำลุ	๖๐. ข้างसान
๖๑. ข้างอังกฤษ	๖๒. ข้างसानพระมาลา
๖๓. ข้างตูปุก	๖๔. ข้างกรรไกร
๖๕. ข้างสะนะไทย - จีน ^๑	๖๖. ข้างสุหร่าย
๖๗. ข้างสติง ^๒	๖๘. ข้างฝักกริช
๖๙. ข้างชำระพระแสง	๗๐. ข้างทำช่อฟ้าหางหงส์ ^๓

ข้างสนะดังกล่าว คือข้างสนะไทย - จีน หมายถึง

ข้างประเภทหนึ่งในกลุ่มข้างสิบหมู่ เป็นข้างทำเครื่องผ้าต่างๆ เช่น เย็บผ้า ปักผ้า ปักไหมทอง ปักทองแผ่ลวด นอกจากนี้ ยังทำเครื่องหนัง เช่น อานม้า ปลายกมิต เข็มขัดหรือสายรัดบางอย่าง ข้างสนะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มข้างคนไทย เรียกว่า “ข้างสนะไทย” กลุ่มข้างคนจีน เรียกว่า “ข้างสนะจีน” ข้างสนะมีทั้งฝ่ายสร้างและฝ่ายซ่อม เพราะสิ่งของต่างๆ อาจมี

^๑ ข้างสนะ สะกดคำตามต้นฉบับในกฎหมายตราสามดวง แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๑๑๙ สะกดว่า สนะ (สะหนะ) น. เสื้อ, เครื่องสอบสวน. หนัง, ก. เย็บ, ชุน, ปัก

ผู้เขียนจึงขอกล่าวว่า ข้างสนะ เป็นคำเก่า แต่ข้างสนะเป็นคำปัจจุบัน ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนขอใช้คำว่าข้างสนะ หากปรากฏคำข้างสนะ หมายถึงการสะกดตามหลักฐานเอกสารที่อ้างอิง

^๒ ข้างสติง สะกดคำตามต้นฉบับในกฎหมายตราสามดวง แต่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๑๕๐ สะกดว่า สะติง น. กรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับขึงผ้าในเวลาปักตีนหรือไหม เป็นต้น

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๔ - ๓๑๖.

การปรับปรุงแก้ไขรูปแบบและเมื่อแก่กลางก็มีการซ่อมแซมด้วย^๔

จากคำอธิบายความหมายข้างบนจะเห็นได้ว่า ข่างสนะเป็นกลุ่มคนในสังคมไทยมีทั้งช่างไทยและช่างจีน ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรค์งานช่างฝีมือแต่โบราณ ทั้งงานเครื่องผ้า เครื่องหนัง อันเป็นศิลปวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย จึงทำให้ผู้เขียนสนใจมุ่งค้นหาภูมิหลังของช่างสนะ และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์กับเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ประกอบด้วยแนวคิดวัฒนธรรม อันเป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านไทยศึกษาในประเด็นช่างสิบหมู่เกี่ยวกับช่างสนะที่ยังไม่พบการรายงานวิจัยและบทความวิจัยมาก่อน ซึ่งจะทำให้เกิดการวิจัยที่ลุ่มลึกเฉพาะศาสตร์เป็นประโยชน์ทางวิชาการด้านไทยศึกษาต่อไป

ช่างสนะกับสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณและพระยาวิจิตรนาวิเป็นแม่กองก่อสร้างพระนครแล้วพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแห่งราชวงศ์จักรีเป็นรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ทำให้วิถีสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบเนื่องต่อกันมา จากสมัยกรุงธนบุรี สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงสุโขทัย ทั้งการสืบเนื่องระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ระบบศักดินา ระบบไพร่ ทาส ฯลฯ แล้วในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ พ.ศ. ๒๔๒๕ ระบบทาส รวมทั้งทรงปรับปรุงการบริหารราชการเป็นกระทรวงต่างๆ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงเน้นให้คนไทยเห็นความสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ หลังจากนั้นก็มีเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองใหม่เป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งดำเนินมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีบริบทของสังคมไทยที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนทุกกลุ่ม ทุกอาชีพ ข่างสนะก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าช่างสนะเป็นช่างหลวงซึ่งมีความสำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้รับผลกระทบจากบริบทต่างๆ ในสังคมไทย ดังผลการวิจัยประเด็นภูมิหลังของช่างสนะกล่าวคือ

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐๙.

ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา คือช่างหลวงที่มีความรู้ความสามารถและมีฝีมือ การช่างทำราชการช่างมาแต่โบราณตั้งแต่จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ กล่าวถึงช่างสนะว่า

...เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีแห่งสยามราชอาณาจักรนั้น มีรายการแสดง “ช่างหลวง” ประเภทต่างๆ ปรากฏอยู่ในทำเนียบตำแหน่ง นานาพลเรือนแต่สมัยนั้น โดยสรุปคือ...ช่างสนะเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า หรือช่างตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...^๕

นอกจากนี้ สมบัติ จำปาเงิน ได้รวบรวมนามของช่างสนะ สมัยกรุงศรีอยุธยา ที่เป็นข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล คือ

๕๘ ช่างสนะไทย

หลวงโกษาพิจิตร เจ้ากรม ขุนพินิจบรรจง ปลัดกรม

๕๙ ช่างสนะจีน

ขุนอุดมภูษิต เจ้ากรมขวา ขุนสิทธิภูษา เจ้ากรมซ้าย

หมื่นพินิจโกไสย ปลัดกรมขวา หมื่นวิไลยบรรจง ปลัดกรมซ้าย

หมื่นพิมล ปลัดกรมขวา หมื่นชำนาญ ปลัดกรมซ้าย^๖

จะเห็นได้ว่า ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา คือข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) มีช่างสนะ ๒ กลุ่ม คือช่างคนไทยและช่างคนจีน ช่างคนไทย มีบรรดาศักดิ์ ๒ นาม ช่างคนจีนมีบรรดาศักดิ์ ๖ นามและเป็นที่น่าสังเกตว่าในเอกสารดังกล่าวไม่มีช่างสนะที่เป็นข้าราชการพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) และข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง)

ในประเด็นนี้ ผู้เขียนขอเสนอความเห็นที่ว่า ช่างสนะฝ่ายพระบรมมหาราชวัง นั้น น่าจะสังกัดกรมเครื่องต้นซึ่งมีพระอุไทยธรรมเป็นเจ้ากรมที่ควบคุมกอง ๔ กอง ได้แก่

^๕ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, ช่างหลวง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒)

^๖ สมบัติ จำปาเงิน, ความรู้สารพัดนาม (พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๗๗.

ก) กองเครื่องต้น

ข) กองภาษามาลา

ค) กองไหม

ง) กองตัดเย็บ^๗

ข้อเสนอนี้มีความเป็นไปได้เนื่องจากว่า จุลทัศน์ พยาขรานนท์เสนอไว้แล้วว่า ช่างสนะเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า หรือช่างตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่า ช่างสนะนั้นเป็นช่างกองตัดเย็บที่ต้องทำงานร่วมกับกองเครื่องต้น กองภาษามาลา กองไหม เพื่อจัดทำฉลองพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แบ่งออกได้ ๒ ช่วงคือ

ช่วงแรก รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ในประเด็นของช่างสนะนั้น ผู้เขียนยังไม่พบหลักฐานลายลักษณ์อักษรใดที่ศึกษาเกี่ยวกับช่างสนะ

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนพบว่า ช่างสนะเป็นกรมเล็กๆ ที่ขึ้นกับกรมภาษามาลา ซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงอธิบายเรื่องความเป็นมาของช่างสนะก่อนการแก้ไขการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ว่า

...กรมใหญ่ๆ ซึ่งเปนราชการพลเรือน แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือนนั้น

คือ กรมพระสุรัสวดี กรมลูกขุน กรมธรรมการ กรมหมอ

กรมพระออลักษณ์ กรมพระคลังต่างๆ มีพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น...

กรมภาษามาลา...ศาลกรมวัง...กรมแสง แลช่างสนะเป็นเครื่องดูตู่ให้กรมภาษามาลาเข้ามาเปนสมในกรมมหาดเล็ก เพราะเปนคนใช้ชิดอยู่...

---

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๖.

...ในกรมภูษามาลานั้น จางวางเป็นขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งศักดินา
ห้าพัน เพราะแต่ก่อนได้บังคับบัญชากรมที่ใกล้เคียง ฤๅที่เกี่ยวข้อง
ด้วยเครื่องต้นอันพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทำไป^๔

กรมภูษามาลา
ปกครองโดยข้ากรมภูษามาลา
ที่มีขึ้นเป็นกรมเล็ก ๆ มีทั้งสี่หมื่น
ก็มี จนเมื่อครั้งแห่งรัชกาลของกรม
ภูษามาลาไม่ไปมีตำแหน่งเจ้าประเทศ
ผู้ใดก็ไม่ไปมีชื่อที่ออกกระเปาะ กรมภูษ
ามาลาจึงไปเป็นกรมใหญ่ ๆ สืบมา

จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
ข้างต้น^๕ ทำให้ทราบว่าข้างสนะเป็นกรมเล็กๆ ขึ้นกับกรมภูษามาลาตั้งแต่โบราณ
ซึ่งคงหมายถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา

และผู้เขียนพบหลักฐานเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วเกี่ยวกับข้างสนะในช่วง
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ดังนี้

ในกฎหมายตราสามดวง พบว่าข้างสนะเป็นตำแหน่งนาพลเรือน ดังข้อความ
ว่า

^๔ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: ไสภณพิพิธรมณนากร, ๒๔๗๐), หน้า ๑๓ - ๔๓.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ฉบับตัวเขียน
สอบทานกับฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐. (พระนคร: สมามคมประวัติศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๘.

ขุนจิตรตราพอน เจ้ากรม	นา	๘๐๐
หมื่นไชยาพอน	นา	๖๐๐

หมื่นจิตรพัตรา	}	ช่างสะนะ ๖ คน นา ๒๐๐ เลว ๕๐
หมื่นภูษาสาร		
หมื่นโกษาพิจิตร		
หมื่นพิพิทสาฎก		
หมื่นกาลสิกพัตร		
หมื่นรัตกำพล		

จิ้น ช่างสะนะ	หมื่นชำนาญโกไสย	๘๐๐
	หมื่นพิมลภูษิต	}
	หมื่นชำระภูษิต	

กฎหมายตราสามดวงดังกล่าวได้กล่าวถึงช่างสะนะในเนื้อหาของ**พระทำนูน**^{๑๐} มาตรา ๕ การฟ้องกล่าวหากันในเรื่องต่างๆ ถ้าจำเลยเป็นสมเ็นของกรมช่างสะนะ ถ้าเกิดเหตุในราชธานีให้ศาลกรมวังพิจารณาพิพากษา^{๑๑}

นอกจากนี้ กฎษฎา บุนยสมิต อธิบายเกี่ยวกับกรมช่างสะนะในกฎหมายตราสามดวงไว้ว่า

..... ส่วนราชการหนึ่งในสังกัดกรมวัง ทำหน้าที่ตัดเย็บเสื้อผ้าตามตำแหน่งนาพลเรือน มีตำแหน่งต่างๆ ทั้งช่างจิ้นและช่างแบก เช่น จิ้นช่างสะนะ หมื่นพิมลภูษิต คักดินา ๖๐๐ หรือช่างขุนพราหมเทษ นายประหม่านันตี คักดินา ๕๐ .....^{๑๓}

^{๑๐} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร: คุรุสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๒๔๕.

^{๑๑} พระทำนูน สะกดตามต้นฉบับ เป็นกฎหมายส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์

^{๑๒} กฎหมายตราสามดวง: พระทำนูน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวงของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๓.

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ข่างสนะยังคงมีบทบาทและความสำคัญในงานช่างของราชสำนัก รัชกาลที่ ๔ จึงทรงตั้งและแปลงนามบรรดาศักดิ์ขุนนางทั้งข่างสนะไทยและข่างสนะจีนว่า

.....**ข่างสนะไทย** หลวงจิตรภรณ์ เจ้ากรม แปลงว่าหลวงวิจิตร
ภัทรภรณ์ ขุนบวรโกสัย ปลัด แปลงว่า ขุนสุนทรสิพพกิจ
ข่างสนะจีน ขุนสุทธิภูษา เจ้ากรม แปลงว่าขุนสิพพกิจปริษา
ขุนรัตนานูชาติ เจ้ากรม แปลงว่าขุนรจนาสิพพกิจ
หมื่นพิมลภูษา ปลัด แปลงว่าหมื่นชำนาญสุธาการ
หมื่นชำนาญโกสัย ปลัด แปลงว่าหมื่นชำนาญสุรกรกิจ
หมื่นศรีพิพัฒน์ ปลัด แปลงว่าหมื่นโสภณโกสัยกิจ
หมื่นภูษาวิจิตร ปลัด แปลงว่าหมื่นวิจิตรโกสัยการ.....^{๑๔}

บรรดาศักดิ์ขุนนางข่างสนะในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) ข่างต้นยังคงมียศเป็นหลวง ขุน หมื่น เช่นเดียวกับรัชกาลก่อนๆ

ในขณะที่เดียวกันก็มีบรรดาศักดิ์ขุนนางข่างสนะฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ด้วยเหตุผลว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเกียรติยศสูงสุดเสมอพระเจ้าแผ่นดิน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งขุนนางฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลให้ตรงกับตำแหน่งขุนนางในพระบรมมหาราชวัง คือมีทั้งบรรดาศักดิ์ ข่างสนะไทย ข่างสนะจีน รวม ๘ ราชทินนามที่แตกต่างกัน แต่มียศหลวง ขุน หมื่น เช่นกัน ดังนี้

ข่างสนะไทย

หลวงโกษาพิจิตร	เจ้ากรม	ศักดิ์นา	๔๐๐
ขุนพินิจบรรจง	ปลัดกรม	ศักดิ์นา	๓๐๐

---

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๔ เล่ม ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค). (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๓๒.

ช่างสนะจีน

ขุนอุดมภูสิต	เจ้ากรมขวา	คักตดินา	๓๐๐
ขุนสิทธิภูษา	เจ้ากรมซ้าย	คักตดินา	๓๐๐
หมื่นพินิจโกไสย	ปลัดกรมขวา	คักตดินา	๒๐๐
หมื่นวิไลยบรรจง	ปลัดกรมขวา	คักตดินา	๒๐๐
หมื่นพิมล	ปลัดกรมซ้าย	คักตดินา	๒๐๐
หมื่นชำนาญ	ปลัดกรมซ้าย	คักตดินา	๒๐๐ ^{๑๔}

จากหลักฐานเอกสารในรัชกาลที่ ๔ ผู้เขียนพบคำว่า ช่างสนะนั้นเริ่มเขียนว่าช่างสนะที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมว่าช่างสนะะ จึงกล่าวได้ว่า คำว่าช่างสนะเริ่มเขียนเช่นนี้มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบัน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์มีพระราชทานสัญญาบัตรตั้งตำแหน่งเจ้ากรม ปลัดกรมช่างสนะไทย ดังนี้

ที่ ๑๒๒ ให้ขุนสุนทรสิพนกิจ เป็นหลวงวิจิตรารณ
เจ้ากรมช่างสนะไทย ถือคักตดินา ๘๐๐
ตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรมสิบเอ็จค่ำ
ปีมเสงตริศกคักกราช ๑๒๔๓ เป็นวันที่
๔๘๑๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ที่ ๑๒๓ ให้นายขำ เป็นขุนสุนทรสิพนกิจ
ปลัดกรมช่างสนะไทย ถือคักตดินา ๖๐๐^{๑๖}

ส่วนกรมช่างสนะฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แจกเบี้ยหวัดและมีประกาศเป็นข้าราชการในราชกิจจานุเบกษา

---

^{๑๔} ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล. (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๑๖} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๑ - ๒ (จ.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๔๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ตันฉบบ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑๑.

กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙^{๑๓} และพระราชทานสัญญาบัตร เช่น ขุนพินิจบรรจง นายงานเป็นขุนชำนาญภูสิต ปลัดกรมช่างสนะซ้าย ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ถือศักดินา ๓๐๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐^{๑๔} และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน เพลิงปลัดกรมช่างสนะ เช่น

วันพฤหัสบดี เดือนเจด ขึ้นห้าค่ำ เวลาเช้ากหีบศพ
ขุนชำนาญภูสิต (เขย) ปลัดกรมช่างสนะ ฝ่ายพระราชวังบวร
ไปเข้าเมรุวัดอรุณราชวราราม เวลาบ่ายพระราชทานเพลิง
ของหลวงพระราชทาน ผ้าขาว ๑ พับ เงิน ๕๐ เพื่อ
เครื่องพระราชทานเพลิงพร้อม^{๑๕}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไข การปกครองแผ่นดินที่เกี่ยวกับการบริหารราชการเป็นกระทรวง ๑๒ กระทรวง กรมช่างสนะจึงขึ้นอยู่กับกรมวังนอก กระทรวงวัง ซึ่งยังคงต้องการมีช่างสนะเพื่อ ประโยชน์ของทางราชการต่อไป กระทรวงวังจึงมีหนังสือราชการขอให้กระทรวง นครบาลตามตัวช่างสนะที่เป็นเลขจำนวน ๖ คน คือนายปลั่ง นายจิว นายข้าง นายแสง นายขำ นายซุ่ม ที่อาศัยอยู่บ้านในกรุงเทพฯ มารับราชการ^{๑๖}

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ผู้เขียนพบว่า ช่างสนะไม่ได้สังกัดกรมช่างสนะอีกต่อไป ช่างสนะถูกเปลี่ยนแปลงมาสังกัดช่างสิบหมู่ ในกรมวังนอก กระทรวงวัง ซึ่งมีช่างต่างๆ คือ ช่างเหล็ก ช่างตัดเสื้อ ช่างท่าง ช่างสนะ ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างสลัก ช่างแกะ ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างบุ ช่าง

---

^{๑๓} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ตันฉับ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๑.

^{๑๔} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๔ (จ.ศ. ๑๒๔๙) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ตันฉับ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๗๑.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๑๖} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ น/๗๑๔ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล เรื่องขอมหาโยทนายทองตามจับนายปลั่ง นายจิว นายข้าง นายแสง นายขำ นายซุ่ม เลขกรมช่างสนะหลบหนีอยู่บ้านบางขุนเทียน แขวงกรุงเทพ ให้มาสังกัดหมายหมู่ไว้รับราชการต่อไป

ชูป ช่างไม้ ช่างกลึง ช่างเลื่อยลาย ซึ่งหลวงเทพลักษณะเลขาได้อธิบายว่า “...ช่างสนะ มีหน้าที่เย็บหนัง เย็บรองเท้า บางท่านว่าเป็นช่างเย็บมุ้งของหลวง...”^{๒๑}

ช่วงที่สอง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ กระทรวงวัง ได้อโอนข้าราชการจากงานวังนอกมาสังกัดแผนกประณีตศิลปกรรม กรมศิลปากร ได้แก่ ช่างเขียน ช่างหัวโขน ช่างไม้สูง ช่างทอง ช่างหล่อ ซึ่งไม่มีช่างสนะปรากฏในหนังสือราชการดังกล่าว^{๒๒} แต่มีช่างเย็บแทนช่างสนะในหนังสือราชการของกระทรวงศึกษาธิการแจ้งอาชีพของแผนกประณีตศิลปกรรมไว้ว่า ช่างแต่ละช่างจะทำอะไรบ้าง ประกอบด้วย ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างสถาปนิก ช่างรัก ช่างปั้นภาชนะ ช่างมุก ช่างหล่อ ช่างไม้ ช่างจักสาน ช่างเงินทอง ช่างเจียรนัย ช่างทำเครื่องกระดาด ช่างดอกไม้ ช่างทำเครื่องเล่น และช่างเย็บว่า การเย็บปักถุ่ยและลาย^{๒๓}

จากหลักฐานเอกสารดังกล่าว ผู้เขียนจึงขอเสนอความเห็น ว่า ช่างเย็บปักถุ่ยและลายนั้น คือช่างสนะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๖ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๗ มีการปรับปรุงกรมศิลปากรก็มีช่างเย็บแทนช่างสนะในแผนกประณีตศิลปกรรม นับแต่นั้นเป็นต้นมาก็ไม่มีช่างสนะจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่าช่างสนะจะไม่ปรากฏชื่อในสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๗ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เนื่องจากมีการปรับปรุงส่วนราชการเพื่อให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ก็ได้หมายความว่า งานของช่างสนะไม่มีความสำคัญตามชื่อช่างสนะ ผู้เขียนกลับพบว่างานของช่างสนะนั้นยังคงมีความสำคัญและดำรงอยู่มาจนถึงรัชกาลปัจจุบันดังผลการวิจัย กล่าวคือ

^{๒๑} หลวงเทพลักษณะเลขา, **หอศิลป์** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๔.

^{๒๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **ศธ. ๐๗๐๑.๔๐/๑๑๙** เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายนามข้าราชการกระทรวงวังที่โอนมากรมศิลปากร

^{๒๓} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, **ศธ. ๐๗๐๑.๓๑/๔** เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๒).

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จากภูมิหลังของช่างสนะที่มีในสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ช่างสนะเป็น คนกลุ่มหนึ่งของชนชั้นขุนนางและไพร่ ซึ่งมีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ ในงานฝีมือการช่างเกี่ยวกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ และรับราชการในฝ่ายพลเรือน มีทั้งช่างสนะไทยและช่างสนะจีน มีราชทินนามต่างๆ กันว่า หลวงโกษาพิจิตร ขุนพินิจ บรรจง ขุนอุดมภูษิต ขุนสิทธิภูษา หมื่นพินิจโกไสย หมื่นวิไลยบรรจง หมื่นพิมล หมื่นชำนาญ เพื่อทำราชการตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๖ พบว่าช่างสนะได้สืบทอดงานของช่างสนะเกี่ยวกับเครื่องต้นสำหรับพระมหา กษัตริย์

ในประเด็นงานช่างสนะเกี่ยวกับเครื่องต้นนี้ ผู้เขียนขอเสนอการวิเคราะห์ ว่า งานช่างสนะเป็นงานช่างที่เกี่ยวกับเครื่องต้นพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า กรมภูษามาลา แต่ก่อนบังคับบัญชากรมที่เกี่ยวข้องด้วยเครื่องต้นอันพระเจ้าแผ่นดินทรงทั่วไป และมีกรมที่เกี่ยวข้องกับเครื่องต้นอีกกรมหนึ่ง คือกรมช่างสนะ ประกอบกับภคยูภคา บุษยสมิต อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกรมช่างสนะในกฎหมายตราสามดวงว่า กรมช่าง สนะทำหน้าที่ตัดเย็บเสื้อผ้า และพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายช่างสนะว่า เป็นช่างทำเครื่องผ้าต่างๆ เช่น เย็บผ้า ปักผ้า ปักไหมทอง ปักทองแผ่ลวด และทำเครื่องหนัง เช่น อานม้า ปลอกมิด เข็มขัด หรือสายรัดขาอย่าง

บทความวิจัยนี้ ผู้เขียนจึงขอเสนอการวิเคราะห์ประเด็นงานช่างสนะสมัย กรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับงานเครื่องต้นสำหรับพระมหากษัตริย์ที่เป็นวัสดุผ้าว่ามี การดำรงอยู่อย่างไรตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) เนื่องจากเครื่องต้น เป็นมรดกงานช่างสิบหมู่ที่ช่างสนะร่วมจัดทำสืบทอดต่อกันมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึงเครื่องต้นเก่าที่สุดว่ามี ๑๕ สิ่ง คือ

มหามกุฏ มหาคุณพล พายุรัตน์ ถนิมมาลัย สร้อยมหาสังวาล
สะเอ็ง อุตตรา อุตริ ควงโต ๗ แถว อำมรงค์ ๓ องศ์ทุกนั้วพระหัตถ์
ขนองกั๊งเกน สนับเพลลา รัตกัมพล ควงเชิง (กำไลพระบาท) รองพระบาท^{๒๔}

จากหลักฐานเอกสารข้างต้น ผู้เขียนพบว่า เครื่องต้นชนิดรัตกัมพลนั้น เป็นเครื่องทรงผ้าขนสัตว์โบราณสีแดง ซึ่งเป็นที่มาของราชทินนามช่างสนะไทยคือ หมื่นรัตกัมพล ซึ่งปรากฏราชทินนามในตำแหน่งนาพลเรือนของกฏหมายตราสามดวง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นผู้เขียนจึงขอวิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานช่างสนะใน ประเด็นเครื่องต้นที่เป็นผ้าเท่านั้น โดยมีขอบเขตเครื่องต้นว่า

*เครื่องต้น หมายถึงเครื่องทรง สิ่งของทรงใช้และเสวยของกษัตริย์
ซึ่งถือกันว่าเป็นของสูง^{๒๕}*

จากความหมายข้างต้น ผู้เขียนขอยกตัวอย่างเครื่องทรง สิ่งของทรงใช้ เกี่ยวกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ที่มีงานช่างสนะเกี่ยวข้อง เพื่อแสดงให้เห็นว่ามงานช่างสนะปรากฏในราชการงานช่างสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบ โบราณราชประเพณี และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องต้น ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเครื่องทรงไว้ว่า

*...เมื่อสรงมรุธาภิเษกแล้วทรงพระภูษาลายเขียนทอง
ทรงฉลองพระองค์ครุยทอง เสด็จประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศ*

^{๒๔} สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, “วินิจฉัยเรื่องเครื่องต้น”, วารสารศิลปากร ปีที่ ๓ เล่มที่ ๕ (กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓): ๗๓.

^{๒๕} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖. (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘), หน้า ๓๒๙๘.

แล้วเสด็จประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูพรหมมณี
ถวายพระสุพรรณบัฏ เบญจราชกกุธภัณฑ์...^{๒๖}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ตามพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ตอนเสด็จเสียบพระนครทางสถลมารค กล่าวถึงเครื่องทรงว่า

...ทรงเครื่องสนับเพลาเชิงงอน พระภูษาเขียนทอง
ฉลองพระองค์ตัดจีบ คาดเจียรระบาท สายรัดพระองค์เพชร
เหน็บพระแสงกั้นหยัน...^{๒๗}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ตามพระราชพงศาวดารฉบับทิพากรวงศ์ ตอนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ กล่าวถึงเครื่องทรงว่า เมื่อสรองมูรธาภิเษกแล้วทรงผลัดเครื่องสีแดง ไม่ปรากฏว่าเปลี่ยนเครื่องทรงอย่างไร^{๒๘}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๓๙๔ ตามพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า

...เมื่อสรองมูรธาภิเษกแล้ว ทรงพระภูษาพื้นเหลืองเขียนทอง
ทรงฉลองพระองค์คาดริ้วทอง... เสด็จออกท้องพระโรง
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงพระภูษาเขียนทองต่างสี
ทรงฉลองพระองค์พระกระนอยชั้นในฉลองพระองค์ครุยชั้นนอก...^{๒๙}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ตามพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลนุกุลเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเครื่องทรงว่า

---

^{๒๖} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๔.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

...เมื่อสรรมุรธาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระภูษาเขียนทองพื้นสีเขียว ทรงฉลองพระองค์เยียรบับ
แล้วทรงสวมฉลองพระองค์ครุยกรองทอง...เมื่อเสด็จเสียบ
พระนครทางสถลมารค ทรงเครื่องพระภูษาเขียนทอง
ฉลองพระองค์เยียรบับ สายรัดพระองค์ประดับเพชร
...ฉลองพระองค์ครุยกรองทองชั้นนอกทรงขฎาพระกลีบ...^{๓๐}

เมื่อรัชกาลที่ ๕ สวรรคต ราชสำนักจัดการพระราชพิธีสรรมน้ำพระบรมศพ
แล้วจึงถวายเครื่องทรงพระบรมศพ ดังความว่า

...หลังจากนั้นจึงถวายเครื่องทรงพระบรมศพอีกครั้งหนึ่ง
ด้วยพระภูษา ๒ ผืน ผืนหนึ่งทรงในลักษณะปกติ
ส่วนอีกผืนทรงกลับจากด้านหลังไปด้านหน้า
ทรงฉลองพระองค์ใหม่และฉลองพระองค์ยาวปักด้ายทอง
คลุมทับอีกชั้นหนึ่ง...^{๓๑}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อพระราชพิธี
บรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่อง
พระภูษาและฉลองพระองค์เครื่องบรมราชาภิเษก ประดับพระดาราเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ฯ^{๓๒} และเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ รัชกาลที่ ๖ ทรงประกาศ
สงครามกับเยอรมนีและออสเตรียจึงทรงเครื่องทรงมหาดพิชัยยุทธเครื่องบรมราช
ภูษิตาภรณ์ ประกอบด้วยพระภูษาใหม่ โจงกระเบนแบบไทยเดิมสีแดงเลือดนก ฉลอง
พระองค์แพรสีเดียวกัน เป็นแบบผ่าอกครึ่ง กัดกระดุมโลหะ^{๓๓}

---

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๕.

^{๓๑} ศุกลรัตน์ ธาราคักดี, แปล. ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอลสมิธ. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๑.

^{๓๒} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๖.

^{๓๓} สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๑.

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระองค์ทรงเครื่อง
บรมราชาภิษิตาภรณ์ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทรงฉลองพระองค์ครุย ใน
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ไม่มีพระราช
พิธีบรมราชาภิเษก

รัชกาลปัจจุบัน มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “...ทรงเครื่องบรมขัตติยราชาภิษิตาภรณ์สำหรับบรมราชาภิเษก
คือทรงฉลองพระองค์ใหม่ทองสลับไหมสีฟ้า กัดพระดุมนพรัตน์ ๗ พระดุมและจีบ
หลัง ๒ พระดุมประกอบด้วยฉลองพระองค์ครุยริ้วทองพื้นสีเหลืองอ่อน...”^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า เครื่องทรงดังกล่าว คือเครื่องต้น หรือฉลองพระองค์เครื่องต้น
หรือเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี เช่น เครื่องทรงในพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีงาน
ช่างสนะเกี่ยวกับผ้า ทั้งเครื่องทรงผ้าชนิดต่างๆ ผ้าเขียนทอง ผ้าปัก ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงความรู้ ความสามารถ ความชำนาญในงานช่างฝีมือเกี่ยวกับการเย็บผ้าแบบโบราณ
เพื่อจัดทำเป็นเครื่องทรงพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน

นอกจากงานเย็บ งานปักเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี
แล้ว ผู้เขียนพบว่ายังมีการดำรงอยู่ของงานช่างสนะ คืองานปักเครื่องสูงสำหรับ
พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี ซึ่งมีการสืบทอดความรู้กันไว้เพื่อปฏิบัติราชการสืบ
ต่อๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน เช่น

๑. งานปักผ้าแบบหักทองขวาง

งานปักผ้าแบบหักทองขวาง เป็นวิธีการใช้ไหมทองหักปักทับลายเป็นเส้นทแยง
มุมอย่างปักดิน การปักวิธีนี้เป็นของดีที่สุดในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงถือว่าเป็นของสูง
สำหรับพระมหากษัตริย์นับแต่นั้นเป็นต้นมา

---

^{๓๔} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๗.

งานปักหักทองขวางที่ปรากฏในเครื่องสูงสำหรับแสดงอิสริยยศพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินี และสมเด็จพระยุพราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีเครื่องสูง ๘ สิ่งคือ ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น ๒) ฉัตรห้าชั้น ๓) บังแทรก ๔) ฉัตรขมสาย ๕) จามร ๖) พระกลต ๗) บังสุรย์ ๘) พัดโบก เช่น

- ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น เป็นรูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่งมีสี่คัน (เชิญอยู่สี่มุมพระที่นั่งราชยาน)
- ๒) ฉัตรห้าชั้น เป็นรูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่งมีสิบคัน (เชิญถัดพระที่นั่งราชยาน)
- ๓) บังแทรก เป็นแผ่นผ้าปักหักทองขวาง รูปแบนกลม มีขอบรูปจ๊กๆ เหมือนใบสาเกโดยรอบ มียอดแหลม และมีด้ามสำหรับถือ สำหรับหนึ่งมีหกคัน (เชิญระหว่างฉัตรห้าชั้นทั้งหน้าและหลัง)
- ๔) ฉัตรขมสาย เป็นฉัตรทรงใหญ่สามชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางและมีสายไหมถักต่างๆ คลุมทับกันลมตีกลับ สำหรับหนึ่งมีสี่คัน (เชิญมาสุดท้ายอยู่หลังฉัตรห้าชั้น)...^{๓๔}

เช่น การตั้งเครื่องสูงชนิดฉัตรขมสายหักทองขวาง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อรัชกาลที่ ๓ เสด็จออกมารับแขกเมือง^{๓๖}

๒. งานปักผ้าแบบทองแผ่ลวด

งานปักผ้าแบบทองแผ่ลวด เป็นวิธีการใช้กระดาษชนิดเหนียวลงรักปิดทองและขัดเงา ใช้วิธีการสร้างลายด้วยวิธีการแล้งให้เป็นเส้นหรือฉลุเป็นลวดลายและทาบตรึงกับสิ่งที่ต้องการ

^{๓๔} เครื่องสูง, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ หน้า ๓๘๐๗.

^{๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ - รัชกาลที่ ๔ (พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๕.

งานทองแผ่ลวดที่ปรากฏในเครื่องสูงเพื่อแสดงอิสริยยศเจ้าฟ้าจนถึงพระองค์
เจ้าของพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มี ๘ สิ่ง
เช่นกัน เช่น

- ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น รูปฉัตรเครื่องสูงปักทองแผ่ลวดจลุลาย
สำหรับหนึ่งมีสี่คัน
- ๒) ฉัตรห้าชั้น รูปฉัตรเครื่องสูงปักทองแผ่ลวดจลุลาย
สำหรับหนึ่งมีสิบคัน
- ๓) บังแทรก ปักทองแผ่ลวดจลุลาย สำหรับหนึ่งมีหกคัน
- ๔) ฉัตรขุมสาย ปักทองแผ่ลวดจลุลาย สำหรับหนึ่งมีสี่คัน
(ฉัตรนี้เฉพาะเจ้าฟ้า)
- ๕) จามร เป็นรูปพัตยศยอดแหลมสองลอน ปักทองแผ่ลวด
จลุลาย สำหรับหนึ่งมีสิบหกคัน...^{๓๖}

นอกจากงานของช่างสนะที่เป็นงานปักหักทองขวาง งานปักทองแผ่ลวด
ในเครื่องสูงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวแล้ว

ในรัชกาลปัจจุบันได้มีการจัดทำเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระราชพิธี เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๑๓ (ซ่อมครั้งสุดท้ายเมื่อรัชกาลที่ ๖) คือ

๑. เรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ ทำผ้าลายทองแผ่ลวดประจำเรือใหม่ทั้งหมด
ให้เหมือนของเดิม ได้แก่ ผ้า幔ลายทองแผ่ลวด ผ้าหน้าจั่วลายทอง
แผ่ลวด ธงสามชายเป็นลวดลายปักดินทองหักทองขวางทั้งสองด้าน
พร้อมทั้งด้าม
๒. เรือพระที่นั่งอนนทขัติยวงค์ ทำผ้าลายทองแผ่ลวดประจำเรือใหม่ทั้งหมด
ให้เหมือนของเดิม ได้แก่ ผ้า幔ลายทองแผ่ลวด ผ้าหน้าโขน
ผ้าหน้าจั่ว ธงสามชายลายทอง และภูประจำเรือ สายรัด幔 สายประจำ
ยาม พรหมประจำฐานกัญญา

---

^{๓๖} เครื่องสูง, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ หน้า ๓๘๐๙.

๓. เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช ทำธงสามชายลายทองเป็นผ้าลายทองแผ่ลวด เช่นเดียวกับธงสามชายลายทองของเรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์

การทำเครื่องตกแต่งของเรือพระราชพิธี ๓ ลำนี้ ใช้วิธีการคัดลอกลวดลายของเดิมแล้วเขียนใหม่ ฉลุ สลัก ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ปักลึงลวดลายใช้ผ้าสักกะหลาดสีเหมือนของเดิม โดยมีบริษัท สหายสันต์ จำกัดดำเนินการ มีช่างกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ตรวจสอบ^{๑๔}

จะเห็นได้ว่า เครื่องตกแต่งประจำเรือพระราชพิธีที่ใช้ผ้าชนิดต่างๆ วิธีการปัก วัสดุต่างๆ นั้น การจัดทำเป็นการสืบทอดงานช่างสณะจากรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน

การสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดในปัจจุบัน

ด้วยเหตุว่าการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดมีบทบาทและความสำคัญในการสร้างสรรค์งานที่เกี่ยวข้องกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ในงานพระราชพิธี เช่น การจัดทำเครื่องตกแต่งเรือพระราชพิธี ราชรถ วอ ดังนั้นกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมจึงดำเนินการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดจัดทำเป็นเครื่องประกอบพระราชพิธีต่างๆ เช่น

- **พระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน** ณ วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร เนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ในพระราชพิธีนี้ มีการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดที่เครื่องตกแต่งเรือพระราชพิธีจำนวน ๔๙ ลำ ได้แก่ ผ้าตาดหลังคาและผ้าหน้าจั่ว พระแท่นกัญญาเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ ผ้าลายทองแผ่ลวดเป็นลายหน้ากระดานลูกปัก ลายประจำยาม

^{๑๔} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๔) ศธ. ๒.๒๑.๑/๙๗ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการซ่อมลวดลายลำเรือ และเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระราชพิธี ๓ ลำ คือเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ (๒ มกราคม ๒๕๑๑ - ๘ มกราคม ๒๕๑๓)

กำมุงทำเป็นผ้าตาดหลังคากัญญา ผ้าโขนเรือของเรือ ๒๒ ลำ และ
ผ้าตาดหลังคากัญญา หลังคาคฤห์ ผ้าปีกนก ผ้าหน้าจั่วของเรือต่างๆ
อีกหลายลำ

- **พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์** เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๕๑ ซึ่งมีการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดที่เครื่องประกอบ
พระราชพิธี เช่น จัดทำผ้าตาดหลังคาและผ้าหน้าจั่วพระวอสีวิกากาญจน์
จัดทำธงประจำอนราชรถ ผ้าม่าน บุษบก ฉัตรเบญจา ๕ ชั้นของ
พระมหาพิชัยราชรถ และราชรถน้อย
- **พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๘ พรรษา** วันที่ ๕ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๕๔ ก็มีการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดเป็นเครื่องตกแต่ง
เรือพระราชพิธีเช่นกัน^{๓๔}

การสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดดังกล่าวเป็นการสืบทอดงานช่างสนะ
ในสังคมไทยปัจจุบัน สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมได้สืบทอด
งานแบบบูรณาการร่วมกันกับงานหลายช่างทั้งช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่างปิดทอง
ช่างประดับกระจก และช่างสนะ คือ

ช่างเขียน	ออกแบบลาย กำหนดลายละเอียด ขนาดผ้า สีผ้า สีกระจก
ช่างแกะสลัก	ตอกฉลุกระดาดตามแบบของช่างเขียน
ช่างปิดทอง	ปิดทองลายให้สวยงาม
ช่างประดับกระจก	ตัดกระจกสีต่างๆ ติดกระจกด้านหลังแผ่นกระดาด ลายทอง

---

^{๓๔} ยุนี๋ ธีระนันท์ และปรีดีชาติ ไกรสร, พัฒนาการผ้าลายทองแผ่ลวดในพระราช
พิธี เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง วัฒนธรรมผ้าปักของไทย จัดโดยสถาบัน
ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๗ - ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ณ ห้องประชุม ๑๐๕
อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ช่างสนะ

เย็บลวดลายกระดาษที่ปิดทองประดับกระจกแล้วลงบนผ้า โดยชิงผ้าบนสะดึงไม้แล้ววางลวดลายบนผ้าเย็บด้วยการเดินเส้นด้ายใหญ่สีทองเหลือง (เดิมใช้เส้นทอง) ล้อขอบลายแล้วเย็บตรงด้ายใหญ่นี้ด้วยด้ายเล็กสีเดียวกัน สุดท้ายเย็บชิ้นงานปักทองแผ่นลวดเข้ากับเครื่องประกอบเกียรติยศ^{๔๐}

สาธิตการปักผ้าลายทองแผ่นลวด

โดยสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

ณ ห้องโถงอาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน.

งานช่างสนะ: มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์กับการดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยนี้แล้ว พบว่างานของช่างสนะในช่วงแรกรัชกาลที่ ๑ - ๖ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยทางการปกครอง สังคม และวัฒนธรรม ได้แก่ การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบบพระมหากษัตริย์ ระบบบรรดาศักดิ์ ระบบไพร่ ระบบทาส ระบบความรู้และความชำนาญเฉพาะทางงานช่าง ระบบการศึกษาแบบโบราณ ในราชสำนัก การรับราชการงานช่าง การประกอบพระราชพิธี การแต่งกายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยให้ราชสำนักต้องการช่างสนะ ผู้มีความรู้ ความชำนาญเกี่ยวกับงานผ้า โดยเฉพาะการจัดทำเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ ในพระราชพิธี เครื่องสูงที่ใช้วิธีการปักผ้าแบบหักทองขวาง แบบทองแผ่ลวด และเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระที่นั่งเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประกอบพระราชพิธีทางชลมารค ซึ่งช่างสนะสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่เป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์ต่างๆ เช่น ช่างสนะในรัชกาลที่ ๔ มีหลวงวิจิตรภัทราภรณ์ ขุนสุนทรสิพพนกิจเป็นช่างสนะไทย มีขุนสิพพนกิจปรีชา ขุนรจนานสิพพนกิจ หมื่นชำนาญสุธการ หมื่นชำนาญสุรกิจ หมื่นโสภณโกไสยกิจ หมื่นวิจิตรโกไสยการเป็นช่างสนะจีน

ในช่วงหลัง รัชกาลที่ ๗ - รัชกาลปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย การแบ่งส่วนราชการของ

กรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้ศิลปกรรมแบบโบราณของไทย (งานช่างสนะ) อยู่ในแผนกหัตถศิลป์ของกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร^๑ รวมทั้งการยกเลิกบรรดาศักดิ์จึงทำให้ช่างสนะไม่ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งขณะนี้ผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับงานช่างสนะมีตำแหน่งเป็นนายช่างศิลปกรรมของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เพื่อร่วมกันสืบทอดงานเครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชรถ วอ เรือพระราชพิธีในพระราชพิธี อันเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมล้ำค่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่แสดงให้เห็นความเจริญและพัฒนาการงานช่างฝีมือดั้งเดิมในราชสำนักสำหรับพระมหากษัตริย์ไทยด้วยความจงรักภักดี เทิดทูนสูงสุดโดยใช้ความรู้ความสามารถ ความชำนาญงานช่างสนะเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ตาม การวิจัยครั้งนี้ ผู้เขียนพบว่า มีช่างอีกแขนงหนึ่งที่มีการปฏิบัติราชการโดยวิธีการปักผ้า ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งของงานช่างสนะเช่นเดียวกัน แต่มีผลงานที่แตกต่างกัน คือช่างสติงที่เคยทำตาลิบัตรและพระวรวงษ์ธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ผู้บังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ ๕ ทรงทำด้ามตาลิบัตร^๒

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ ๕ ยังมีช่างสติงในราชสำนักอีกช่างหนึ่งที่ทำภาพปักพระสุริโยไทยขาดคอช้างของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์ ๑ ผืน ซึ่งสยามส่งไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก^๓ ซึ่งการปักผ้าของช่างสติงดังกล่าวยังคงมีความสำคัญต่อสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบันเช่นกัน

ดังนั้น โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นใน ในพระบรมมหาราชวังจึงจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อสืบทอดวิชาช่างปักสติงให้นักศึกษา

---

^๑ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๐๗๑๑.๑/๗๑ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องหน้าที่และการแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๙๕)

^๒ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ศ. ๒๒/๑ เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ ๕ เรื่องตาลิบัตรแลพัดยศ (๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๘ - ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐). และช่างสติง สังกัดตามหลักฐานเอกสาร

^๓ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ บ. ๑๑/๕๕ เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ ๕ เบ็ดเตล็ด เรื่องเงินค่าภาพปักของท่านผู้หญิงเปลี่ยนที่ยืมไปแสดงพิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก (๒๖ - ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔).

เรียนความรู้เบื้องต้นของการปักสะดึง^{๔๔} ตั้งแต่การทำแม่สะดึง ทำขาสะดึง การชิงผ้า การลอกลาย การหมุนลาย การปักไหม การปักไหมทอง การปักดั้น ปักเลื่อมปักมุก การหักทองแดงเงินแดง การปักโดยใช้วัสดุหลายอย่างประกอบกัน การประดิษฐ์เครื่องใช้ เครื่องประดับประกอบการปัก^{๔๕}

จึงกล่าวได้ว่า งานปักผ้าโบราณในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีความเจริญทั้งงานปักหักทองขวาง งานปักทองแผ่ลวด งานปักทองแดงเงินแดง งานปักไหม งานปักลูกปัดแก้วสี ดังนั้นหากงานปักผ้าแบบโบราณได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง งานปักเหล่านี้ก็จะคงดำรงอยู่เป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าในสังคมไทย โดยมีภูมิปัญญาการปักผ้าหักทองขวาง การปักผ้าทองแผ่ลวดอันเป็นงานช่างสนะเพื่อจัดทำเครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชพาหนะสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีก็จะได้รับการสืบทอดต่อไป

การสืบทอดงานช่างสนะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จากบทความวิจัยนี้ พบว่างานช่างสนะเป็นความรู้ที่นำมาใช้ทำเครื่องใช้ในพระราชพิธีทั้งสิ้น มิใช่ใช้ในงานของประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นความรู้ด้านไทยศึกษาเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม หากมีการเผยแพร่ในสังคมวงกว้างก็จะเกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ ความเข้าใจถึงรากฐานศิลปวัฒนธรรมของงานช่างสนะ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะไม่มีช่างสนะเช่นในอดีต และมิได้เรียกช่างผู้ปฏิบัติราชการว่าช่างสนะ แต่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) งานช่างสนะก็ยังคงปรากฏให้ประชาชนทั่วไปพบเห็นในพระราชพิธีต่างๆ ดังนั้นความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักถึงคุณค่าของมรดกศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้จึงเป็นความรู้ของคนไทยที่ควรรู้และเข้าใจเพื่อก่อให้เกิดการต่อยอดความรู้ท่ามกลางพลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย เพราะในปัจจุบันยังคงมีการสืบทอดผู้เป็นช่าง วิชาช่าง ผลงานของช่าง ในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นกลไกให้มรดกสังคมนี้ดำรงอยู่สืบไป

---

^{๔๔} สะดิง สะกดตามหลักฐานเอกสาร

^{๔๕} แผ่นพับประชาชนสัมพันธ์โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง สำนักพระราชวัง พ.ศ. ๒๕๕๖.

บทสรุป

ภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือช่างประเภทหนึ่งของช่างสิบหมู่ ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญทางการช่างเกี่ยวกับผ้าสังกัดกรมเครื่องต้น ช่างสนะจึงมีบทบาทและความสำคัญ เนื่องจากเป็นช่างเย็บเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ไทยในพระราชพิธีและเครื่องแสดงอิสริยยศจนได้รับการยกย่องให้เป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์ ทั้งช่างสนะไทยและช่างสนะจีน ในกรณีช่างสนะจีนนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ช่างสนะจีนรับอิทธิพลการปักผ้ามาจากประเทศจีนเพราะจีนมีฝีมือในเรื่องงานปัก ซึ่งมีสาเหตุมาจาก “...พระเจ้าแผ่นดินจีนถวายฉลองพระองค์ปักด้วยดิ้นหรือไหมทองเงินเป็นรูปต่างๆ มาพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการ...”^{๖๖} ดังนั้น ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นช่างต้นแบบของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีการสืบทอดผู้เป็นช่างสนะไทย ช่างสนะจีน ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญเกี่ยวกับงานช่างที่ทำด้วยผ้า เช่น หมิ่นจิตรพัทธรา คือช่างทำผ้าให้มีลวดลายงดงาม หมิ่นภูษาสาร คือช่างทำเครื่องนุ่งห่มผ้าทรง หมิ่นรัตกำพล คือช่างทำผ้าขนสัตว์สีแสด หมิ่นชำนาญไกลไสย คือช่างทำผ้าด้วยไหม ฯลฯ ซึ่งปรากฏในช่วงรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๖ นับแต่นั้นมาช่างสนะก็เปลี่ยนเป็นช่างเย็บในรัชกาลที่ ๗ แล้วมีการโอนงานช่างจากสำนักพระราชวังให้กรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘^{๖๗} ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) ผู้ปฏิบัติราชการงานช่างสนะ คือนายช่างศิลปกรรมของกลุ่มประณีตศิลป์ในสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

ถึงแม้ว่าช่างสนะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นนายช่างศิลปกรรมก็ตาม ผู้เขียนพบว่า งานของช่างสนะยังคงมีการสืบทอดกันมา คือการจัดทำเครื่องแสดงอิสริยยศ

^{๖๖} สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๕. (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕-๒๕๐๖), หน้า ๒๖๖๓.

^{๖๗} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๐๗๐๑.๑-๑/๕ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโอนงานจากสำนักพระราชวัง (พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๘๑)

สำหรับพระมหากษัตริย์ ที่ทำจากผ้าด้วยวิธีการปักต่างๆ เช่น การปักหักทองขวาง การปักทองแผ่ลวดในพระราชพิธีสำคัญๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน พระราชพิธีถวายพระเพลิง ซึ่งในปัจจุบันสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ปฏิบัติราชการสืบทอดงานเพื่อใช้ในพระราชพิธีและเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักในคุณค่าให้ประชาชนผู้สนใจฝึกอบรมด้วย

นอกจากนี้ผู้เชี่ยวชาญว่า บทบาทของช่างสนะนั้นเป็นช่างจัดทำเครื่องแสดงอิสริยยศที่ทำด้วยผ้าและงานปักสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแตกต่างกับบทบาทของช่างสะดิงซึ่งเป็นผู้จัดทำตาลปัตร พัดยศหรืองานเย็บปักถักร้อยในราชสำนักฝ่ายในสืบมาจนถึงปัจจุบันเช่นกัน

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้รับการสืบทอดมาทุกรัชกาลตามบริบททางการปกครอง สังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย เนื่องจากประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน มีพระราชพิธี อันเป็นวัฒนธรรมที่สูงส่งของชาติที่แสดงให้เห็นความเจริญทางงานช่างฝีมือไทยแบบดั้งเดิมถ่ายทอดสืบมาเป็นมรดกของสังคมไทยสืบไป

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. พระนคร: คุรุสภา, ม.ป.ป.

กฎหมายตราสามดวง: พระทำนูน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง
ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง
แผ่นดิน ฉบับตัวเขียนสอบทานกับฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐.

พระนคร: สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๕๑.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, ช่างหลวง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

ตำรงราชานภาพ, สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์. “วินิจฉัยเรื่องเครื่องต้น” วารสารกรมศิลปากร
ปีที่ ๓ เล่มที่ ๕ (กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓): ๗๓ - ๗๗.

ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล.
พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒.

เทพลักษณ์เลขา, หลวง. หอศิลป์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

แผ่นพับประชาสัมพันธ์โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นใน พระบรม
มหาราชวัง พ.ศ. ๒๕๕๖.

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๗๐.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๔ เล่ม ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ (ข้า บุนนาค). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ - รัชกาล
ที่ ๔. พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.

ยุניים อีระนันท์ และปาริชาติ โกรสร, พัฒนาการผ้าลายทองแผ่ลวดในพระราชพิธี
เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง วัฒนธรรมผ้าปักของ
ไทย จัดโดยสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๗ - ๘
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ณ ห้องประชุม ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๑ - ๒ (จ.ศ. ๑๒๕๖ - ๑๒๕๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๓ (จ.ศ. ๑๒๕๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:

ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๔ (จ.ศ. ๑๒๕๙) พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:

ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

ศุกลรัตน์ อาราคักดี, แปล. **ราชสำนักสยามในพระคณาของหมอมณี**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

สมบัติ จำปาเงิน, **ความรู้สารพัฒนาม**. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๒๓.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๕. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕-๒๕๐๖.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ม.ป.ป.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล **ร.๕ น/๗๑๔**
เรื่องขอหมายให้นายทองตามจับนายปลั่ง นายจิว นายข้าง นายแสง
นายขำ นายชุ่ม เลขกรมช่างสนะหลบหนีอยู่บ้านบางขุนเทียน แขวงกรุงเทพฯ
ให้มาสักหมายหมู่ไว้รับราชการต่อไป

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
รัชกาลที่ ๕ เบ็ดเตล็ด **ร.๕ บ.๑๑/๕๕** เรื่องเงินค่าภาพปักของท่านผู้หญิง
เปลี่ยนที่ยืมไปแสดงพิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก (๒๖-๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
รัชกาลที่ ๕ **ร.๕ ศ.๒๒/๑** เรื่องตาลีปัตรและพัดยศ (๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ.
๑๐๘ - ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
ศธ ๐๗๑๑.๑/๗๑ เรื่องหน้าที่และการแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร
(พ.ศ. ๒๔๙๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

ศบ. ๐๗๐๑.๑.๑/๕ เรื่องโอนงานจากสำนักราชวัง (พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๘๑)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

ศบ. ๐๗๐๑.๓๑/๔ เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๒)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

ศบ. ๐๗๐๑.๔๐/๑๑๙ เรื่องรายนามข้าราชการกระทรวงวังที่โอนมา
กรมศิลปากร

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

(๔) **ศบ. ๒.๒.๑/๙๗** เรื่องการซ่อมลวดลายเรือ และเครื่องตกแต่งประกอบ
เรือพระราชพิธี ๓ ลำ คือเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่ง
อนันตนาคราช เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ (๒ มกราคม ๒๕๑๑ - ๘
มกราคม ๒๕๑๗)

เพลงพื้นบ้านในบทละครดึกดำบรรพ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

รัตนพล ชื่นคำ*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเพลงพื้นบ้านในบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์เพลงพื้นบ้านกับฉันทลักษณ์กลอนบทละคร ตลอดจนวิเคราะห์บทบาทของเพลงพื้นบ้านในการแสดงละครดึกดำบรรพ์

ผลการวิจัยพบว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเลือกใช้เพลงพื้นบ้านในบทละครดึกดำบรรพ์จำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่องควาวี อีเหนา สังข์ศิลป์ชัย ขุนช้างขุนแผน และพระมณีนีพิชัย ปรากฏรูปแบบเพลงพื้นบ้าน ๔ ประเภท ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก เพลงโต้ตอบ และเพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่

บทบาทของเพลงพื้นบ้านในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีทั้งสิ้น ๔ ประการ คือ ๑. สร้างความสนุกสนานบันเทิงในการแสดง ๒. สร้างความสมจริงในการแสดง ๓. เป็นหนึ่งในจุดขายทางวัฒนธรรมของชาติ และ ๔. เป็นหลักฐานบันทึกการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเพลงพื้นบ้านจากวรรณกรรมมุขปาฐะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์

* อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Folk Music in the Classical Dance Drama of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse

Rattanaphon Chuenka¹

Abstract

The purpose of this research includes the exploration and analysis of folk music patterns in the classical dance dramas or “Lakorn Duekdamban” of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse in order to explore the relationship of poetic forms between folk music and verse drama and analyze the role of folk music in the classical dance dramas.

According to the research findings, H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse used folk music in five classical dance dramas, Khawi, Inao, Sangsilpachai, Khun Chang Khun Phaen and Phra Maniphichai. In this regard, four patterns of folk music can be found: lullabies, songs for children’s plays, dialogue songs and songs for adult plays.

In addition the folk music used in the classical dance dramas of H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse has four roles: 1) to create enjoyment and amusement of the performance, 2) to enhance the realness of the performance, 3) to present national cultural uniqueness, and 4) to mark the change of folk music from oral to written literature.

---

¹ Lecturer, Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University.

บทนำ

ละครตีกต๋ำบรรพ์ เป็นชื่อละครอย่างใหม่ชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการแสดงดนตรีในงานเลี้ยงที่ได้รับแนวคิดบางอย่างจากตะวันตก แล้วพัฒนาขึ้นเป็นบทละคร เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เป็นผู้อำนวยการ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสร้างสรรครูปแบบ จัดแสดงเป็นประจำที่โรงละคร “ตีกต๋ำบรรพ์” ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ คนทั่วไปจึงนำชื่อโรงละครไปใช้เรียกละครชนิดใหม่นี้ว่า “ตีกต๋ำบรรพ์” พัฒนาการของละครตีกต๋ำบรรพ์แบ่งออกเป็น ๔ ระยะ คือ ๑. คอนเสิร์ต ๒. คอนเสิร์ตเรื่องหรือละครมิด ๓. คอนเสิร์ตประกอบภาพคนนิ่ง และ ๔. ละครตีกต๋ำบรรพ์^๑

ละครตีกต๋ำบรรพ์ไม่มีการบรรยายความ เนื้อเรื่องดำเนินตามบทร้องและบทเจรจา แบ่งเป็นตอนๆ ตามการเปิดปิดม่านหน้าเวที มีการจัดฉาก ใช้อุปกรณ์ตกแต่ง ใช้แสงเสียง ทำให้ทราบสถานที่และเวลาในเรื่อง จึงไม่ต้องกล่าวไว้ในบทรำอีก สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบฉากให้มีหลายฉากและเปลี่ยนได้รวดเร็ว เครื่องตกแต่งฉากและอุปกรณ์ปรากฏอยู่จริงบนเวทีโดยไม่ต้องให้ผู้ชมใช้จินตนาการ ตัวบทมีข้อความอธิบายฉาก การเข้าออกฉาก ตลอดจนอากัปกริยาของตัวละครอยู่ด้วย บทที่กล่าวถึงชื่อมีคำว่า “เมื่อนั้น” “บัดนั้น” ก็ตัดออกเพราะตัวละครนั้นๆ แสดงให้เห็นแล้ว บทเจรจาเปลี่ยนเป็นกลอนหรือคำประพันธ์ที่คล้องจองกันเพื่อให้จำง่ายและเนื้อความไม่ซ้ำกับบทร้อง ถ้ามีเพลงหน้าพาทย์แล้วก็ไม่มีเพลงร้องบอกกริยาซ้ำอีก ดังนั้นบทละครตีกต๋ำบรรพ์จึงกระชับ สามารถย่อเรื่องละครที่เคยเล่นหลายคืนจบให้จบใน ๒-๓ ชั่วโมง ฉากสุดท้ายมักมีพ่อนางงามๆ ใช้ตัวละครหลายๆ เพื่อให้ดูมโหฬาร ระหว่างเรื่องอาจแทรกกระบำหรือการละเล่นของไทยก็ได้^๒

---

^๑ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, **นาฏศิลป์รัชกาลที่ ๕** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สกสค. ๒๕๕๔), หน้า ๘๒. (จัดพิมพ์เนื่องในงาน ๑๐๐ ปี แห่งการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

^๒ เสาวณิต วิงวอน, **วรรณคดีการแสดง** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี ร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๒. (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาวิชาการ วรรณศิลป์-สหศาสตร์-นาฏยคดี วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๕)

เนื่องจากลักษณะคำประพันธ์ในบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มิได้เป็นกลอนบทละครแต่เพียงอย่างเดียว ทรงพระนิพนธ์ทั้งร้อย ฉันท์ ตลอดจนทรงนำเอาเพลงพื้นบ้านมาใช้ เพื่อสร้างความแตกต่าง ดึงดูดความสนใจผู้ชม ส่งผลให้การแสดงละครดึกดำบรรพ์มีลักษณะเฉพาะและมีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก

ผู้วิจัยเห็นว่ารูปแบบของเพลงพื้นบ้านที่ปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีความสำคัญและส่งผลต่อการดำเนินเรื่อง จึงมุ่งวิเคราะห์และศึกษาบทบาทของเพลงพื้นบ้านที่ปรากฏ เพื่อชี้ให้เห็นพระอัจฉริยภาพของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในฐานะ “ผู้ปรุงบทละคร” ให้เป็นที่ประจักษ์ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จำนวน ๙ เรื่อง ได้แก่ บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ทอง คาวิ อิเหนา สังข์ศิลป์ชัย ภาคต้นและภาคปลาย กรุงพาดนขมทวีป อุนรุท รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน และพระมณีนพิตย โดยเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นบทละครที่ทรงพระนิพนธ์ค้างไว้ยังไม่จบ และยังไม่เคยนำออกแสดง ขณะที่เรื่องพระมณีนพิตยทรงพระนิพนธ์แต่เพียงตอนปลาย

กลอน “เพลงพื้นบ้าน” สู่ กลอน “บทละคร”

เพลงพื้นบ้านเป็นงานวรรณกรรมมุขปาฐะ (oral literature) ซึ่งรวมบทร้อยกรองและดนตรีเข้าด้วยกัน สืบทอดกันมาปากต่อปาก และมีลักษณะเด่นอยู่ที่ความเรียบง่ายของถ้อยคำ การร้อง และการแสดงออก กลอนเพลงพื้นบ้านโดยทั่วไปเกิดจากการร้อยคำ ๖-๑๐ คำเข้าด้วยกันในแต่ละวรรค จำนวนคำแต่ละวรรคจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจังหวะของเสียงที่ลง เพลงพื้นบ้านจึงมีคำและสัมผัสที่ไม่กำหนดแน่นอนตายตัว ขึ้นอยู่กับผู้ร้องเป็นสำคัญ กลอนที่ใช้กันมากที่สุดในเพลงพื้นบ้านซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อกลอนหัวเดียว หมายถึงกลอนที่ลงท้ายด้วยสระเสียงเดียวกันไปเรื่อยๆ เช่น กลอนโล กลอนลา กลอนลี เป็นต้น^๑

---

^๑ สุกัญญา สุฉฉายา, เพลงพื้นบ้านศึกษา (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓, ๘.

กลอนเพลงพื้นบ้าน มีลักษณะเป็นกลอนต้น จำนวนคำและสัมผัสไม่สม่ำเสมอตายตัว เพราะชาวบ้านสามารถใช้ปฏิภาณต้นกลอนได้ จึงน่าจะส่งอิทธิพลไปสู่รูปแบบกลอนบทละคร เห็นได้จากหลักฐานบทละครนอกสมัยอยุธยา ๑๙ เรื่อง ที่มีรูปแบบแตกต่างจากกลอนบทละครในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

การแบ่งประเภทของเพลงพื้นบ้านมีหลายลักษณะ เช่น แบ่งตามความสั้น-ยาวของเพลง แบ่งตามรูปแบบของกลอน หรือฉันทลักษณ์ที่คล้ายคลึงกัน แบ่งเป็นเพลงโต้ตอบและเพลงธรรมดา ตลอดจนแบ่งโดยใช้เวลาหรือเทศกาลมาอธิบาย^๔ นอกจากนี้ยังอาจแบ่งตามเขตพื้นที่ ตามเพศ วัย และจำนวนของผู้ร้อง แบ่งตามกลุ่มวัฒนธรรมของผู้เป็นเจ้าของเพลง ตลอดจนแบ่งตามจุดประสงค์ของเพลงได้ด้วย^๕

ผู้วิจัยเห็นว่าการแบ่งประเภทเพลงพื้นบ้านตามจุดประสงค์ของเพลงน่าจะเป็นวิธีการแบ่งที่ครอบคลุมที่สุด จึงเลือกใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์รูปแบบเพลงพื้นบ้านที่ปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์ โดยแบ่งเป็น

๑. เพลงกล่อมเด็ก
๒. เพลงปลอบเด็ก
๓. เพลงร้องเล่น
๔. เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก
๕. เพลงโต้ตอบ
๖. เพลงร้องรำพัน
๗. เพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่
๘. เพลงประกอบพิธีกรรม

รูปแบบคำประพันธ์ของเพลงพื้นบ้านเหล่านี้มีความแตกต่างกันไปตามจุดประสงค์ของเพลง เช่น เพลงโต้ตอบหรือเพลงปฏิพากย์มักมีรูปแบบคำประพันธ์เป็นกลอนหัวเดียว ขณะที่เพลงกล่อมเด็ก หรือเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

---

^๔ เอนก นาวิกมูล, **เพลงนอกศตวรรษ** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๗), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^๕ สุกัญญา สุจฉายา, **เพลงพื้นบ้านศึกษา** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓-๒๔.

มักจะมีรูปแบบคำประพันธ์เป็นกลอนสี่ และมีสัมผัสระหว่างวรรคด้วย

ในบทละครตีกตาบรรพ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนำรูปแบบของกลอนเพลงพื้นบ้านและกลอนบทละครมาประสมประสานให้สอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่อง ผู้วิจัยพบว่ามีการนำเพลงพื้นบ้านมาใช้ในบทละครจำนวน ๕ เรื่อง ได้แก่ เรื่องคาวี อีเหนา สังข์ศิลป์ชัย ภาคต้นและภาคปลาย ขุนช้างขุนแผน และพระมณีนพิตย และปรากฏรูปแบบเพลงพื้นบ้าน ๔ ประเภท ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก เพลงโต้ตอบ และเพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่

๑. เพลงกล่อมเด็ก

ผู้วิจัยพบว่าในบทละครตีกตาบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคปลาย ตอนที่ ๒ เข้าเมือง ปรากฏเพลงกล่อมเด็กกาเหว่า ดังนี้

ร้องลำเวสสุกรรมชั้นเดียวเข้าปีพาทย์

ชาวเมือง	เจ้าพญาหงส์ทอง	เจ้าบินลอยล่องลงคงคา
	ตีนเหยียบสาหร่าย	ปีกก็ส่ายหาปลา
	กินกุ่มกินกั้ง	กินหอยตะพั้งและแมงดา
	กินแล้วก็กลับมา	จับต้นหัวไผ่ทอง
	เหมือนหกพระกุมาร	วิชาเชี่ยวชาญไม่มีสอง
	อาสาฝาละออง	ไปเที่ยวท่องอรัญญา
	เสวยแต่ผลไม้	สู้ทนจนได้พบพระอา
	พบแล้วพามา	เข้าพาราเสวยวัง ๆ

ปีพาทย์ทำลูกหมดฝรั่ง (ตำรวจออก)^๖

ลักษณะคำประพันธ์ดังกล่าวนำมาจากเพลงกล่อมเด็กโบราณที่ชื่อเพลงกาเหว่า เพลงกล่อมเด็กข้างต้นมีจำนวน ๒ บท สัมผัสในและสัมผัสนอกมีลักษณะ

^๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สังข์ศิลป์ชัย ภาคปลาย ใน **ชุมนุมบทละครคอนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๔.

คล้ายคลึงกับกลอนเป็นอย่างมาก แต่จำนวนคำไม่สม่ำเสมอ วรรคหน้าจำนวนคำอยู่ระหว่าง ๔-๕ คำ ส่วนวรรคหลังจำนวนคำจะอยู่ระหว่าง ๕-๗ คำ

แต่เดิมนั้นเนื้อเพลงกาเหว่า มีแต่เพียงบทที่ ๑ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์ บทที่ ๒ ขึ้นเพิ่มเติม เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่องสังข์ศิลป์ชัยในตอนดังกล่าว ตัวละครหลักในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนั้นเป็นเด็ก ได้แก่พระสังข์ศิลป์ชัยและหกเขย ซึ่งได้ติดตามไปช่วยเหลือพระเจ้าอา คือนางเกสรสมุณดา ที่ถูกยักษ์ลักพาตัวไป โดยเขยทั้ง ๖ คอยกั้นกัณฑ์ไม่ให้พระสังข์ศิลป์ชัยทำภารกิจสำเร็จลุล่วง จึงวางแผนลวงไปฆ่า เรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ให้คิดสอใจแก่เด็กว่าไม่ควรหลงเชื่อคนแปลกหน้า และสอนเรื่องการคบคนที่จิตใจไปพร้อมๆ กัน ด้วยเรื่องราวที่มีตัวละครหลักเป็นเด็ก พระองค์จึงทรงเลือกเพลงกล่อมเด็กมาใช้ได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งจากดังกล่าวเป็นเรื่องราวตอนเช้าเมือง หลังจากพระสังข์ศิลป์ชัยและหกเขยอยู่ในป่าเพื่อหาทางช่วยเหลือพระเจ้าอา ได้เดินทางกลับมาอย่างปลอดภัย เพลงกล่อมเด็กจึงอาจมีนัยสื่อถึงการขับกล่อมเด็กให้มีความสุข ความเพลิดเพลินสำราญใจ หลังจากผ่านพ้นอุปสรรคมาแล้วนั่นเอง

๒. เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

ผู้วิจัยพบว่าในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนที่ ๒ ไหว้พระ ปรากฏบทร้องประกอบการละเล่นงูกินหาง และในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ตอนที่ ๑ ตกเหว ปรากฏบทร้องประกอบการละเล่นซุ่มซุ่มมรดี และ บทร้องกะเกย ดังนี้

๒.๑ บทร้องประกอบการละเล่นงูกินหาง

(อิเหนากับสังคามารตานั่งอยู่หน้าวิหาร ดูพี่เลี้ยงและกิดาหยัน วิ่งเต้นเล่นอะไรต่างๆ ที่หลังเล่นงูกินหาง พี่เลี้ยงเป็นพ่อกูแม่กู กิดาหยันเป็นลูกกู)

ร้องลำภูกลืนหาง

พ่องู	แม่เอยแม่งู	เจ้าไปอยู่ที่ไหนมา
แม่งู	ฉันไปกินน้ำหนา	กลับเมื่อตะกี้
พ่องู	ไปกินน้ำบ่อไหน	จงบอกไปให้ถ้วนถี่
แม่งู	ฉันจะบอกบัดเดี๋ยวนี้	
พ่องู		บอกไปซื่ออย่าเมินช้า
แม่งู	ไปกินน้ำเอย	ไปกินน้ำบ่อหิน
ลูกงู	ไปกินน้ำบ่อหิน	บินไปบินมา (ทวน)
แม่งู	บินเอยบินร่อน	ตั้งกินนรบนเวหา
ลูกงู	รักเจ้ากินรา	บินมาบินไปเอย ฯ (ทวน)
พ่องู	เราจะขอลามอีกสักหน้อย	
แม่งู		ถามอะไรบ่อยบ่อยไปที่เดียว
พ่องู	เออเมื่อเจ้าไปเที่ยว	กินน้ำบ่อเดียวหรือโจน
แม่งู	เราไปกินอีกบ่อ	หนึ่งหนาเจ้าพ่องูใหญ่
พ่องู	ไปกินน้ำบ่ออะไร	จงบอกไปเร็วเถิดหนา
แม่งู	ไปกินน้ำเอย	กินน้ำบ่อโคก
ลูกงู	ไปกินน้ำบ่อโคก	โยกไปโยกมา (ทวน)
แม่งู	โคกเอยโคกเศรำ	คิดถึงเจ้าทุกเวลา
ลูกงู	รักเจ้าพวกดอกโคก	โยกมาโยกไปเอย ฯ (ทวน)

เจรจา

แม่งู   กินหัวกินหาง
พ่องู   กินกลางตลอดตัว (ไล่)

ปี่พาทย์ทำเพลงห้อยแห่^๗

^๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, อิเหนา ใน **ชุมนุมบทละครคนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ เป็นเพลงประกอบการละเล่นงูกินหาง ที่มีสัมผัสคล้ายกลอน ขณะที่จำนวนคำไม่สม่ำเสมอ วรรคหน้ามีจำนวนคำอยู่ระหว่าง ๔-๗ คำ ขณะที่วรรคหลังมีจำนวนคำอยู่ระหว่าง ๔-๘ คำ นำสังเกตว่าวรรคที่พองตามแม่ญูว่า “เราจะขอกถามอีกสักหน่อย ถามอะไรบ่อยบ่อยไปทีเดียว เออเมื่อเจ้าไปเที่ยว กินน้ำบ่อยเดียวหรือโง่น” ซึ่งไม่ปรากฏเป็นเพลงประกอบการละเล่นงูกินหางมาแต่เดิมนั้นมีรูปแบบเป็นกลอนบทละคร คือมีจำนวนคำค่อนข้างมาก และแตกต่างจากวรรคอื่นอย่างเห็นได้ชัด

จำนวนคำที่พบในบางวรรคมีเพียง ๕ คำ จึงมีลักษณะเป็นได้ทั้งเพลงร้องประกอบการละเล่นและกลอนบทละคร แต่ผู้วิจัยเห็นว่าในการแสดงตอนดังกล่าว น่าจะร้องเป็นกลอนเพลงประกอบการละเล่นมากกว่ากลอนบทละคร ซึ่งอาจต้องร้องรวมคำในวรรคที่ยาว เช่น วรรคที่มีคำถึง ๘ คำ เพื่อให้เข้าจังหวะ ลักษณะเด่นของบทร้องงูกินหางอยู่ที่การร้องโต้ตอบกันระหว่างพองกับแม่ญู โดยที่ให้ลูกงูร้องรับหรือร้องทวนบทร้องของแม่ญูอีกครั้งหนึ่ง เนื้อร้องที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นสำหรับให้ลูกงูร้องรับนั้น เห็นได้ชัดว่านำมาจากเพลงร้องประกอบการละเล่นโดยตรง

ผู้วิจัยเห็นว่าบทร้องดังกล่าวช่วยสร้างความสนุกสนาน ดึงดูดความสนใจผู้ชม และส่งผลต่อการดำเนินเรื่องในฉากต่อไป เพราะเนื้อเรื่องในฉากต่อจากนี้คือตอนที่นางบุษบาจะมาเสี่ยงทายอธิษฐานภายในวิหาร ที่ต้องการความเจียบสงบ ความสนุกสนานเพลิดเพลินในการละเล่นงูกินหางจึงต้องจบลง เพื่อสร้างบรรยากาศใหม่ภายในวิหารนั่นเอง

๒.๒ บทร้องประกอบการละเล่นขุ่มขุ่มมรดี ปรากฏในบทละคร ตึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ตอนที่ ๑ ตกแถว ดังนี้

เจรจาเข้าตะไพน

ชาติ ชุ่มชุ่มมรตี ระวังจงตี จะต่องปะเต๊ะ ๑
(ลูกไม้ตก ศรีสันท์วิ่งเข้าโรง)

เจรจา

ชาติ ดอกอะโรล่า (เฟ่งน้องรายตัว)
น้องที่ ๓ ดอกมะกล่ำ
น้องที่ ๔ ดอกมะกอก
น้องที่ ๕ ดอกโคก
น้องที่ ๖ ดอกสัก
สังข์ ดอกรัง

ร้องเชื้อ

ชาติ ฟังเนื้อพี่ข้าข้าจะบอก

(ศรีสันท์ออก)

ดอกมะกล่ำดอกมะกอกดอกมะสัง
ดอกโคกดอกสักดอกรักดอกรัง
ทั้งดอกทองพันชั่งพี่จะเอาอะไรเอ๋ย ๑

เจรจา

ศรีสันท์ ดอกมะกล่ำ (นับนิ้ว) ดอกมะกอก ดอกมะสัง ดอกโคก ดอกสัก
ดอกรัก ดอกรัง ดอกทองพันชั่ง แปดแฉะ ห้ากินเปล่าถึงสาม
ยิ่งกว่าหวยหลายเท่า

ชาติ ยังไงล่ะ เอาดอกอะไร

ศรีสันท์ ข้ารักชอบอ้ายชื่อทองๆ มันชื่นใจดี เอาดอกทองพันชั่งละ

हन้อง เอ ชีลมมา ชีลมมา (หัวเราะกัน)

ศรีสันท์ เจ็บปวด (ไกรธเขย่งกลับ)

และอีกบทหนึ่ง ดังนี้

เท่านั้นแหละ เจ้าชาตมันโกยงยั้งนี้ ทีข้าละบอกถึงแปด แกล้งกัน
จนต้องขี้ลม^๔

การแสดงละครตีกตาบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย
โดยศิลปินสำนักการสังคีต กรมศิลปากร
ณ ห้องประชุมใหญ่ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ
เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

---

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น
ใน ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๔-๑๒๖.

ลักษณะคำประพันธ์ข้างต้นเป็นเพลงประกอบการละเล่นชู้มชู้มมรตี หรือ ชุ่มชุ่มมมต บทร้องชุ่มชุ่มมมตนี้มีคำขึ้นต้นว่า “ชุ่มชุ่มมมต ระวังจต จะต้องปะเต๊ะ”^๙ เป็นการละเล่นให้ใครคนหนึ่งไปหาสิ่งที่สมมติว่าเป็นลูกไม้ และเป็นผู้โยนลูกไม้ให้ไปตกตรงหน้าผู้เล่นคนอื่น ก่อนโยนจะร้องเพลงดังกล่าว เมื่อลูกไม้ตกตรงหน้าผู้เล่นคนใด คนนั้นต้องวิ่งไปแอบใกล้ๆ ไม้ให้ได้ยินว่าผู้เล่นคนอื่นพูดชื้อดดอกไม้อะไร เมื่อเลือกชื้อดอกไม้แล้ว คนที่โยนลูกไม้ก็จะเรียกผู้ที่วิ่งไปแอบให้มาทนายว่ามีดอกไม้อะไรบ้าง โดยคนที่โยนลูกไม้จะพูดชื้อดอกไม้ที่ไม่มีคนเลือกไว้ด้วย ถ้าคนทนายพูดชื้อดอกไม้ที่ไม่มีคนเลือกไว้ ก็จะต้องถูกทำโทษ ให้เขย่งเกงกอย เป็นอันเล่นจบไปรอบหนึ่ง พอขึ้นต้นเล่นใหม่ ถ้าผู้เล่นทนายชื้อดอกไม้ถูก คนที่เอ่ยชื้อดอกไม้นั้นจะต้องให้คนทนายชื้อคอไปรอบๆ^{๑๐}

เพลงประกอบการละเล่นชนิดนี้ปรากฏอยู่ ๒ บท ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาของเรื่องสังข์ศิลป์ชัยเป็นอย่างมาก เหตุผลสำคัญคือตัวละครหลักในเรื่องเป็นตัวละครเด็ก ลักษณะที่น่าสนใจของบทร้องประกอบการละเล่นชุ่มชุ่มมมตนี้อยู่ที่การนำเอาฉันทลักษณ์เพลงพื้นบ้านมาแต่งให้เข้ากับฉันทลักษณ์กลอนบทละคร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกำหนดทำนองเพลงเข็และเพลงแม่ศรีในบทร้องประกอบการละเล่นดังกล่าวอย่างมีความหมาย เนื่องจากทั้งสองทำนองนี้เป็นเพลงประกอบการละเล่นของเด็กที่คลี่คลายมาจากเพลงประกอบพิธีกรรมทรงเจ้าของผู้ใหญ่ โดยเชิญเจ้ามาประทับทรง ด้วยการเสียดอกไม้เพื่อดูว่าเจ้าองค์ใดลง และการชื้อมหรือการชื้อคอ ก็แสดงความหมายว่าเจ้าที่มาประทับทรงนั้นมาจากฟ้านั่นเอง

๒.๓ บทร้องประกอบการละเล่นกะเกย ปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์ เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ตอนที่ ๑ ตกเหว ดังนี้

---

^๙ ท. กล้วยไม้ ณ อยุธยา, **บทความกลางเรื่อง (ชุดที่สอง)** (กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๗๖-๗๗.

^{๑๐} กรมศิลปากร, **บทกลอนกล่อมเด็กและบทปลอบเด็ก** (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๔๔.

เจรจาเข้าตะโพน

ศรีสันท์	กะเกยลำพู	ใครมาแลดู	เอากูออกก่อน
	สาวศรีพี่น้อง	กินข้าวกะเกลือ	เหลือไว้ให้น้อง
	ติดต้องตั้งเม	เลเพหัวหอม	กระท่อมตีนเป็ยะ ๙ ^{๑๑}

ลักษณะคำประพันธ์ข้างต้นเป็นเพลงประกอบการละเล่นเอาเถิด หรือซ่อนหา โดยจะต้องใช้วิธีหาคนอยู่โยงหรือปิดตา ๑ คน ตัวละครชาติได้เจรจาไว้ในเรื่อง ตอนหนึ่งว่า “ไล่กะเกยเข้าซี เป็ยะที่ใครคนนั้นอยู่โยง” ผู้วิจัยเห็นว่ารูปแบบการละเล่นดังกล่าวคล้ายคลึงกับการเล่นจ้ำจี้มะเขือเปาะ คือ เป็นวิธีเลือกตัวผู้เล่นในการละเล่นที่มีการแบ่งผู้เล่นออกเป็น ๒ ฝ่าย ให้ผู้เล่นคนหนึ่งเอานิ้วชี้ตัวผู้เล่นทั้งหมดทีละคน (หรือจี้มนิ้วเอาในลักษณะการนับ) ขณะที่ร้องบทกะเกย คนที่ถูกชี้หรือจี้มนิ้วตอนที่ร้องคำสุดท้ายก็ต้องเป็นคนปิดตาและหาคนอื่นๆ ที่ไปซ่อน บทร้องดังกล่าวมีจำนวน ๙ วรรค มีสัมผัสระหว่างวรรคไม่สม่ำเสมอ มีจำนวนคำแต่ละวรรค ๔ คำ ซึ่งง่ายต่อการขับร้องและการจดจำของเด็ก

๓. เพลงโต้ตอบ เพลงโต้ตอบชายหญิงหรือเพลงปฏิพากย์ คือเพลงที่ใช้ร้องโต้ตอบกันในเชิงเกี่ยวพาราสีซึ่งมีจุดเด่นอยู่ที่ปฏิภาณ การใช้โวหารชิงไหวชิงพริบกัน เช่น เพลงปรบไ้ เพลงเรือ เพลงฉ่อย เพลงอีแซว เป็นต้น^{๑๒}

ผู้วิจัยพบว่าในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องควาี ตอนที่ ๑ เผาพระขรรค์ใช้เพลงปรบไ้ และในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ตอนที่ ๑ ตกเวา ใช้เพลงที่มีฉันทลักษณ์แบบเพลงโต้ตอบ ในชื่อบทร้องลำขมตงนอก ดังนี้

ร้องเพลงปรบไ้

ควาี	ไอ้แจ่มจันท์ขวัญเรือน	น้องพี่ผู้เพื่อนไ้
	ผิวพรรณผุดผ่อง	งามเหมือนหนึ่งทองอุไ้

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ใน *ขุมนุมบทละครและบทขับร้อง* (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๓๐.

^{๑๒} สุกัญญา สุจฉายา, *เพลงพื้นบ้านศึกษา* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๐.

	ชวดทรงตั้งวงวาด	งามวิลาสวิไล
	มีเสียวอยู่นิด	แต่ต้องติดกลองใหญ่
	น่าเสียใจจริงเอย (ยิ้ม)	
เฒ่า	จริงเอย (ตบมือยิ้มใหญ่)	
	มีเสียวอยู่นิด	แต่ต้องติดกลองใหญ่ (ทวน)
	น่าเสียใจจริงเอย ฯ	
จันท์	อู้ย (ร้องขึ้นพร้อมกับไสหัวเฒ่า)	
	ผลกรรมของน้อง	จึงต้องติดกลองขัง
	สิ้นเคราะห์พระเจาหนึ่ง	ได้น้องเป็นชายา
	พระฆ่านกอินทรี	ศัตรูบุริมรณา
	ปราบดาภิเษกสวัสดิ์	เป็นเจ้าของรัฐสีมา
	เสียนิตผิตเค้า	ที่เป็นเจ้าไร่ข้า
	นำเวทนาหนักเอย (ยิ้ม)	
เฒ่า	หนักเอย อ๊ะ (กลัวถูกไสหัวถอยหลังว่าในคอ)	
	เสียนิตผิตเค้า	ที่เป็นเจ้าไร่ข้า (ทวน)
	นำเวทนาหนักเอย ฯ	
คารวี	อ่เวทนาพีหรือ	ยกเหตุว่าคือไร่ข้า
	จะว่าจงหยั่ง	ข้างหลังข้างหน้า
	เสียให้ถ้วนที (ทวน)	
	ตัวที่เป็นเจ้ามีบ่าวไพร่	ยายเฒ่าเป็นโรนี่ (หัวเราะ)
เฒ่า	อะฮ้า (ถูกไสหัวหงาย)	
	ฉ่าฉ่าฉ่า	ชะฉ่าไ้ ฯ ^{๑๓}

จะเห็นว่าเนื้อความในตอนนี้เป็นการใช้รายละเอียดเหตุการณ์ก่อนหน้าว่าคารวีได้นางจันท์สุดาเป็นชายา หลังจากช่วยนางซึ่งติดอยู่ในกลองใหญ่ แม้ได้นางเป็นชายาและได้บ้านเมืองแล้ว แต่ก็ไม่มีพระราชาราชฎีให้ปกครอง ลักษณะการร้องคือร้องโต้ตอบระหว่างคารวีกับนางจันท์สุดา ขณะที่เฒ่าทำศประสาทเป็นลูกคู่คอยร้องรับหรือ

^{๑๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, คารวี ใน **ขุมนุมบทละครอนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๖๒-๖๓.

ร้องทวน และปรบมือให้จังหวะ

รูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในท่วงร้องโต้ตอบนี้เป็นแบบเดียวกับเพลงปรบไก่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกำหนดไว้อย่างชัดเจน แบ่งเป็น ๓ บท ให้ท่วงร้อง ๒ บท นางจันท์สุดาร้อง ๑ บท และเฒ่าทักตักประสาท่วงรับลูกคู่ ๓ ครั้ง

บทร้องเพลงปรบไก่ในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องควาวิมีจำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน ไม่จำกัดความยาวในแต่ละบท เช่น บทแรกที่ตัวละครควาวิร้องมี ๙ วรรค ขณะที่บทตัวละครนางจันท์สุดาร้องมี ๑๑ วรรค และบทสุดท้ายที่ตัวละครควาวิร้องมีเพียง ๗ วรรค ความไม่สม่ำเสมอของจำนวนวรรคในแต่ละบทนี้แสดงให้เห็นลักษณะของกลอนเพลงพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันบทร้องรับตอนท้ายของเฒ่าทักตักประสาทักที่ว่า “ฉ่าฉ่า ฉ่าฉ่า ชะฉ่าไฮ้ๆ” ก็แสดงลักษณะเพลงรับของเพลงปรบไก่ด้วย

การแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องควาวิ ตอนเฒ่าพระขรรค์

โดยศิลปินสำนักการสังคีต กรมศิลปากร

ณ สวนแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ เนื่องในงานวันนริศ

ประจำปี ๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

อย่างไรก็ดี จะเห็นว่า การนำเพลงปรบโกมาใช้ในบทตอนนี้นั้นสอดคล้องกับการนำเสนอเนื้อหาในเรื่องเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการเจรจาโต้ตอบระหว่างควีกับนางจันท์สุดา เช่นเดียวกับลักษณะของเพลงโต้ตอบชาย-หญิง ขณะเดียวกันก็มุ่งความสนุกสนานในบทของตัวละครเต่า ทศประสาธ ซึ่งเป็นลูกคู่คอยร้องรับ ผู้วิจัยเห็นว่าการดำเนินเรื่องด้วยฉันทลักษณ์เพลงปรบโกนี้ อาจมองอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการดัดกลอนเพื่อเล่าความหลังหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าอย่างรวบรัด กระชับฉับไว เนื่องจากผู้ชมผู้ฟังย่อมทราบเรื่องราวดังกล่าวดีอยู่แล้ว

เพลงที่มีฉันทลักษณ์เพลงโต้ตอบ ในชื่อบทร้องลำขมตงนอก ที่ปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ตอนที่ ๑ ตกลง ใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบกลอนหัวเดียว มีเนื้อความดังนี้

ร้องลำขมตงนอก

ศรีสันท์	รุกชาติชอบกล	ตะละตันตะละอย่าง	
हन้อง	เป็นเชิงเป็นขุ่ม	ข่อมข้อมสลับสล้าง	บนเนินโคล
ศรีสันท์	ไม้ผลหลายพรรณ	แน่นั้นอะไร	
हन้อง	มะม่วงมะพร้าว	มะนาวมะกรูดมะพุทมะไฟ	มิใช้น้อย
ศรีสันท์	โหนดอีกอีกโข	ตะโกทุเรียน	
हन้อง	มะปริงมะปราง	มะขางมะก่อตะคร้อตะเคียน	ตะขบข่อย
ศรีสันท์	ลูกดกหนักหนา	ออกกระยำย่อย	
हन้อง	จะช่วยกันเก็บ	จะช่วยกันหักจะซีกจะสอย	ไปพลับปลา ฯ

ปี่พาทย์ทำเพลงฉิ่ง (เก็บลูกไม้)^{๑๔}

ลักษณะคำประพันธ์ข้างต้นใช้รูปแบบของกลอนหัวเดียว และใส่สัมผัสแบบกลอนทั่วไป ผู้วิจัยขอจัดวรรคใหม่เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังนี้

^{๑๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สังข์ศิลป์ชัย ภาคต้น ใน *ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง* (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๙.

รุกขชาติชอบกลตะละตันตะละอย่าง	เป็นเชิงเป็นซุ่มขุ่มสลับสล้าง	บนเนินไศล
ไม้ผลหลายพรรณแน่นน้อไร	มะม่วงมะพร้าวมะนาวมะกรูดมะพุทมะไฟ	มิใช่น้อย
โนนอีกอ๊กโขตะโกทุเรียน	มะปริงมะปรางมะขามะก่อตะคร้อตะเคียน	ตะขบชอย
ลูกตกหนักหนออกระย้าย้อย	จะช่วยกันหักจะซักจะชอย	ไปปลับพลา

รูปแบบฉันทลักษณ์ดังกล่าวเมื่อจัดวรรคใหม่แล้วมีลักษณะใกล้เคียงกับกลอนหัวเดียวของเพลงพื้นบ้าน เช่น เพลงฉ่อย เพลงเรือ ซึ่งชนบในการร้องเพลงเหล่านี้ก็มีบทมดงเช่นเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงหยิบยืมรูปแบบของบทมดงที่มีมาแต่เดิมมาใช้ในบทละครตอนดังกล่าว

๔. เพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่ หมายถึง เพลงที่ใช้ร้องประกอบการละเล่นของชาวบ้านทั้งชายและหญิงในยามตรุษสงกรานต์ ซึ่งแบ่งได้ ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเข้าทรงหรือเรียกว่าเพลงเข้าผี นิยมเล่นตอนกลางคืน มีปรากฏทุกภาค ได้แก่ เข้าทรงแม่ศรี ลิงลม นางดั่ง เป็นต้น การละเล่นกลุ่มนี้มีลักษณะกึ่งการละเล่นกึ่งพิธีกรรม ขณะกลุ่มหลังเป็นการละเล่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม โดยเล่นเอาสนุก นิยมเล่นตอนบ่าย เช่น การละเล่นลูกช่วง ตีจับ สะบ้า มอญซ่อนผ้า เพลงคล้องช้าง เพลงเหย่ย เป็นต้น^{๑๔} บางครั้งก็เรียกชื่อเพลงกลุ่มนี้ว่าเพลงสังกรานต์ อันหมายถึง เพลงที่ร้องเล่นในยามสงกรานต์ เช่น เพลงระบำบ้านนา เพลงพิชฐาน เพลงเล่นเข้าทรงต่างๆ ตลอดจนเพลงร้องยั่ว เช่น เพลงฟวงมัลลย์ เพลงจุกฉาย เป็นต้น^{๑๖}

ผู้วิจัยพบว่าในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนที่ ๑ ตัดดอกไม้ฉายกริช และในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องพระมณีนพิตย ปรากฏเพลงแม่ศรี และในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนวันทองหึง ปรากฏเพลงเชิญผี ดังนี้

^{๑๔} สุกัญญา สุจฉายา, **เพลงพื้นบ้านศึกษา** (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๖} เอนก นาวิกมูล, **เพลงนอกศตวรรษ** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔๒-๓๔๓.

ร้องลำแม่ศรีทรงเครื่องรับปีพาทย์

อิเหนา	เสียงนกโพรดก	มันร้องโฮกเป๊ก	โฮกเป๊กอยู่หนไหน
เสนา	พระพุทเจ้าข้า	กึ่งเพกานั้นเป็นไร	
	ตัวเขียวเขียวเฮ้าเลี้ยวไป	เข้าโพรงไม้ทางนี้เออ ๖	
สังคา	เสียงนกทางเขน	อ้อจับต่อไม้เอน	เจรจายู่จู้จี้
เสนา	พระพุทเจ้าข้า	นำเอ็นดูเต็มที	
	แต่เสียงไม่รอดมันยอดดี	ดินจนหัวฉีกปีกหักเออ ๖	
อิเหนา	นกกาเหว่าเสียงหวาน	ร้องก้องดงदान	เสียงกังวานยิ่งนัก
เสนา	บุราณท่านว่าไว้	มันไซ้ให้กาฟัก	
	เท็จจริงไม่ประจักษ์	พระพุทเจ้าข้าเออ ๖	
สังคา	นั่นไก่หรืออะไร	อู๊ยจริงจริงแหละไก่	พอทักไปก็ขันจ้า
เสนา	ขันคิกอยู่คนละถิ่น	ตัวไหนบินเข้าหา	
	พระพุทเจ้าข้า	ตีกันสิ้นท่าทางเออ ๖ ^{๑๗}	

บทร้องข้างต้นตรงกับเพลงแม่ศรี ผู้วิจัยขอจัดวรรคใหม่เพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

เสียงนกโพรดก	มันร้องโฮกเป๊ก
โฮกเป๊กอยู่หนไหน	(พระพุทเจ้าข้า) กึ่งเพกานั้นเป็นไร
ตัวเขียวเขียวเฮ้าเลี้ยวไป	เข้าโพรงไม้ทางนี้เออ ๖
เสียงนกทางเขน	อ้อจับต่อไม้เอน
เจรจายู่จู้จี้	(พระพุทเจ้าข้า) นำเอ็นดูเต็มที
แต่เสียงไม่รอดมันยอดดี	ดินจนหัวฉีกปีกหักเออ ๖
นกกาเหว่าเสียงหวาน	ร้องก้องดงदान
เสียงกังวานยิ่งนัก	(บุราณท่านว่าไว้) มันไซ้ให้กาฟัก
เท็จจริงไม่ประจักษ์	พระพุทเจ้าข้าเออ ๖
นั่นไก่หรืออะไร	อู๊ยจริงจริงแหละไก่
พอทักไปก็ขันจ้า	(ขันคิกอยู่คนละถิ่น) ตัวไหนบินเข้าหา

^{๑๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, อิเหนา ใน **ขุมนุฎม บทละครอนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๙๖.

เพลงแม่ศรีเป็นเพลงที่ใช้ในการเล่นทรงเจ้าเข้าผีในเทศกาลสงกรานต์ นิยมเล่นในตอนกลางคืนหรือบางทีก็เล่นในตอนเย็น โดยถือเป็นเรื่องสนุกอย่างหนึ่ง บทร้องแม่ศรีนั้นเท่าที่พบจากท้องถิ่นต่างๆ ความสั้นความยาวผิดเพี้ยนกันไปบ้าง แต่มักขึ้นต้นบทด้วยคำว่า “แม่ศรีเอ๋ย” โดยคนร้องจะมีจำนวนหลายคนเดินร้องวงไปรอบวงพร้อมปรบมือ ร้องจนกว่าผีจะเข้าแม่ศรี^{๑๔}

นอกจากนี้แล้วยังปรากฏการใช้บทร้องเพลงแม่ศรีในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ในตอนเดียวกัน แต่ต่างฉาก เนื้อความมีดังนี้

ร้องลำแขกประเทศรับปีพาทย์

บุษบา	จะร้องเรื่อยรับขับครวญ	
กำนัล		โหยหวลสำเนียงเสียงประสาน
บุษบา	บำเรอเทวหน้าพระลาน	
กำนัล		ให้กังวานเพราะพร้องก้องระงม
บุษบา	แม่ศรีเอ๋ย	แม่ศรีสาวสะ
กำนัล	ยกมือไหว้พระ	แล้วจะมีคนชม
บุษบา	ชนคิ้วเจ้าก็ต่อ	ทั้งคอเจ้าก็กลม
กำนัล	ดูไม่ลืมลี้มอารมณ์	ชมแม่ศรีเอ๋ย ฯ ^{๑๕}

รูปแบบฉันทลักษณ์และถ้อยคำที่ปรากฏตรงกันกับเนื้อเพลง แม่ศรีที่เป็นที่นิยมแพร่หลายบทหนึ่งว่า

แม่ศรีเอ๋ย	แม่ศรีสาวสะ
ยกมือไหว้พระ	ว่าจะมีคนชม

^{๑๔} ส.พลายน้อย, ตระกูลสงกรานต์ ประมวลความเป็นมาของปีใหม่ไทยสมัยต่างๆ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๗), หน้า ๗๓.

^{๑๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, อิเหนา ใน ขุมนุม บทละครคอนและบทขับร้อง (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐๓.

ชนคิ้วเจ้าต่อ
ชกผ้าปิดนม

ชนคอเจ้ากลม
ชมแม่ศรีเอ๋ย ฯ

ผู้วิจัยเห็นว่าการเปลี่ยนถ้อยคำในวรรค “ชกผ้าปิดนม” เป็น “ดูไม่ลืมปลื้ม อารมณ์” นั้น เป็นเพราะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงคำนึงความสุภาพ เหมาะสม และความไพเราะของถ้อยคำเมื่อนำไป จัดแสดง ขณะเดียวกันถ้อยคำที่เปลี่ยนนี้ยังสอดคล้องกับเนื้อหาที่เน้นการชมความงาม ด้วย

เนื้อหาในตอนนี้กล่าวถึงบุษบาและนางกำนัลกำลังบวงสรวงเวทดาอยู่ในศาล ซึ่งพ้องกับเนื้อความตอนหนึ่งในบทร้องเพลงแม่ศรีที่ว่า “ยกมือไหว้พระ” ซึ่งน่าจะ เป็นความตั้งพระทัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในการเลือกเพลงแม่ศรีเข้ามาดำเนินเรื่องในตอนนี้ เพื่อให้รูปแบบและเนื้อหาสัมพันธ์กัน

บทร้องเพลงแม่ศรีที่ปรากฏในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องพระมณีนพขัย มีเนื้อความดังนี้

ร้องลำแม่ศรี

แม่ศรีเอ๋ย	แม่ศรีแสนจัด
พูดคล่องไม่ข้องขัด	สารพัดจะนำฟัง
เตรียมจะลือพระมณีน	ให้ภูมิเธอจึ่งงัง
ใจหนุ่มคงคลุ้มคลั่ง	นำฟังเจ้าแม่ศรีเอ๋ย ฯ
เจ้าสไบสีลั่นจีเอ๋ย	เจ้าค่อยจรลี
ไปที่ศาลาลัย	เจ้าจะลวงดูหวังที่
พระมณีนพขัย	ตัดจรีตให้ติดใจ
รักเจ้าสไบสีเอ๋ย ฯ	
มาใกล้เอ๋ย	มาใกล้ศาลา
แฝงไม้ใบหนา	สอดตาดูสามี
เห็นกอดเข้าเจ้าจุก	ระทมทุกข์หมองศรี
จึ่งเต็ดดอกมาลี	ทิ้งไปที่ศาลาเอ๋ย ฯ

เกาะเกาะเอย	เสียงดังเกาะเกาะ
นางเอาไม้ไปเคาะ	เข้าที่ริมฝา
กอบทราบสองหัตถ์	ชด์ขึ้นหลังคา
แกล้งหลอนราชา	ให้ตระหนกตกใจเอย ๖

ปี่พาทย์ทำเพลงฉิ่ง (พระมณีนีทำเป็นกล้ว นางทำเป็นเพ็งเห็น)^{๒๐}

จะเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเลือกใช้รูปแบบเพลงแม่ศรี เข้ามาใช้ชมความงามของนางยอพระกลิ้ง หลังจากแปลงกาย มีเนื้อหาทั้งชมความงามและดำเนินเรื่องไปในขณะเดียวกัน

ในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนวันทองหึง ปรากฏเพลงเชิญผี มีเนื้อความดังนี้

ขอเอยขอพร	ขอเชิญพันสร
พันสรโยธา	ทั้งบิดามารดร
จงสังหรให้มา	รับเอาแพรผ้า
แต่งไว้ให้ทรงเอย ๖	
เสรีจเอยเสรีจทรง	เมี่ยงหมากบรรจง
บรรจงจัดไว้	ของกินหวานคาว
เหล้าข้าวเบ็ดไก่อ	ส้มสุกลูกไม้
กินให้ร่อยเอย ๖	
เชิญเอยเชิญชม	คนรำขำคม
ขำคมคัดไว้	หน้าขาวขาว
ยังกระราวว่าปอกไข่	ช่างงามกระไร
บุรพญาตีฉนั้นเอย ๖	
บุรพญาตีของฉนั้นเอย	จะบำเรอให้สเบย
สเบยบานใจ	มาแล้ว

^{๒๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระมณีนีพิชัย ใน **ชุมนุมบทละครคนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๙๔. (ผู้วิจัย จัดแบ่งวรรคใหม่ตามฉันทลักษณ์เพลงแม่ศรี)

อย่าเพ้อริบกลับไป

เชิญฟังปีพาทย์

ระนาดฆ้องเออย ๆ

(ปีพาทย์ทำ เด็กหญิงรำบาทเลตบวงสรวงเข้าปีพาทย์)^{๒๐}

เพลงเชิญผีนี้เป็นเพลงที่ใช้ร้องในการเล่นทรงเจ้าเข้าผีเช่นเดียวกับเพลงแม่ศรี ใช้ร้องเมื่อผีแม่ศรียังไม่เข้าคนทรง

บทร้องเพลงเชิญผีนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำมาดัดแปลง และใช้ดำเนินเรื่องตอนนางศรีประจันจตุธูปเชิญวิญญาณบรรพบุรุษ ทั้งบิดามารดา และวิญญาณพันศรโยธาผู้เป็นสามีให้มารับของเซ่นไหว้ในงานแต่งงานของขุนช้างกับวันทอง

รูปแบบคำประพันธ์ที่เลือกใช้สอดคล้องกับเนื้อความในตอนดังกล่าวเป็นอย่างมาก เพราะเพลงเชิญผีแม้จะเป็นเพลงประกอบการละเล่นเข้าทรงแม่ศรี แต่ก็นับว่ามีความก้ำกึ่งระหว่างการละเล่นกับพิธีกรรมอยู่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเลือกใช้เพลงเชิญผี เพื่อสร้างความสมจริงให้กับเหตุการณ์การเชิญวิญญาณ บรรพบุรุษลงมารับเครื่องเซ่นไหว้ นับเป็นการนำเสนอรูปแบบการแสดงที่น่าสนใจอีกทางหนึ่งด้วย

จะเห็นได้ว่าตัวอย่างบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์เพลงพื้นบ้านกับฉันทลักษณ์กลอนบทละครอย่างชัดเจน บทร้องประเภทเพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก มีลักษณะคลี่คลายมาจากกลอนสี่แบบมุขปาฐะ ขณะที่บทร้องประเภทเพลงโต้ตอบ เพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่มีลักษณะเป็นกลอนแปด บทร้องทุกประเภทมีจำนวนคำที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับจังหวะของเสียงที่ลง ตลอดจนท่าทางการแสดงเป็นสำคัญ แม้แต่กลอนบทละครก็คลี่คลายมาจากกลอนเพลงพื้นบ้าน เน้นคำร้องที่สัมพันธ์กับจังหวะท่าทางเช่นเดียวกัน

---

^{๒๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ขุนช้างขุนแผน ใน **ขุนนวมบทละครและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘๐-๒๘๑.

บทบาทของเพลงพื้นบ้านในการแสดงละครดึกดำบรรพ์

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

การนำเพลงพื้นบ้านมาใช้เป็นบทร้องประกอบการแสดงละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หลักของการแสดงเป็นอย่างยิ่ง เพราะเพลงพื้นบ้านส่วนใหญ่อยู่ในรูปของ “เพลง” ซึ่งเอื้อต่อการร้องและการเล่นให้เกิดความสนุกสนาน ฉันทลักษณ์ของกลอนเพลงพื้นบ้านกับกลอนบทละครจึงสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ผู้วิจัยพบว่าบทบาทของเพลงพื้นบ้านในการแสดงละครดึกดำบรรพ์มีดังนี้

๑. สร้างความสนุกสนานบันเทิงในการแสดง หัวใจสำคัญของเพลงพื้นบ้านคือการให้ความสนุกสนาน ความบันเทิง ความเพลิดเพลินแก่ผู้เล่นและผู้ฟัง ในบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์หลายเรื่อง ใช้เพลงพื้นบ้านเพื่อสร้างความสนุกสนานในการแสดง ดังปรากฏเพลงร้องประกอบการละเล่นของเด็ก คือ บทร้องงูกินหาง บทร้องช่มชุ่มมรดี และบทร้องกะเกยก กำหนดให้ตัวละครร้องเล่นเข้าเหย้ากันเพื่อความสนุก จังหวะและคำที่สั้นกระชับทำให้จดจำได้ง่าย ผู้ชมการแสดงสามารถจดจำและร้องตามจังหวะได้ด้วย

เพลงร้องประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่ คือ เพลงแม่ศรี เพลงเชยผี ก็มีลักษณะใกล้เคียงกัน เพราะเน้นความสนุกสนานในการร้องเป็นหลัก ไม่ถือลักษณะจริงจังตามแบบแผนพิธีกรรม มีจังหวะและลีลาสั้นกระชับเช่นเดียวกับเพลงประกอบการละเล่นของเด็ก

เพลงกาเหว่า ซึ่งเป็นเพลงกล่อมเด็ก ก็สามารถสร้างความสนุกสนานผ่อนคลายอารมณ์ให้กับผู้ชมการแสดงได้เป็นอย่างดี ขณะที่เพลงปรบไก่ เพลงร้องลำซมดงนอก ซึ่งเป็นเพลงโต้ตอบหรือเพลงปฏิพากย์ ก็แสดงการปะทะคารมระหว่างชายกับหญิงได้อย่างมีรสมีชาติ นอกจากบทร้องที่สนุกสนานแล้ว การร่ายรำของตัวละครตามรูปแบบการเล่นเพลงโต้ตอบก็มีบทบาทในการให้ความบันเทิงเช่นเดียวกัน

๒. ช่วยสร้างความสมจริงในการแสดง ความสมจริงดังกล่าวสัมพันธ์กับเรื่องที่น่ามาแสดง จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าบทละครดึกดำบรรพ์ส่วนใหญ่เป็นเรื่องนิยาย/

นิทานท้องถิ่นที่เป็นวรรณกรรมของชาวบ้านมาก่อน ได้แก่ เรื่องควาวิ สังข์ศิลป์ชัย ขุนช้างขุนแผน จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำฉันท์หลักชัยของชาวบ้านอย่างเพลงพื้นบ้านมาเล่นเรื่องราวเหล่านี้ นอกจากนี้ในยุคสมัยที่เกิดละครดึกดำบรรพ์ขึ้น การละครเกิดการพัฒนาคลีคลายไปมาก เห็นได้จากการที่เจ้านายตลอดจนขุนนางต่างๆ สามารถมีคณะละครเป็นของตนเองได้ ไม่ได้จำกัดวงอยู่แต่ในราชสำนัก เกิดละครรูปแบบใหม่ๆ เช่น ละครพันทาง ละครร้อง ละครพูด เป็นต้น เน้นลักษณะของความสมจริงในการแสดงมากขึ้น ในแง่นี้ทำให้ผู้ชมเห็นความสมจริงในการแสดงมากขึ้นด้วย เช่น ใช้เพลงกล่อมเด็กในฉากที่มีตัวละครเด็กในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย หรือใช้เพลงเชยผิ เมื่อตัวละครเชยวิญญานบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่นไหว้ จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ความสมจริงในข้อนี้ผู้วิจัยมองในแง่ของเพลงร้องและบทที่ใช้สำหรับการแสดง ขณะที่ฉากดนตรีตลอดจนอุปกรณ์ประกอบการแสดงอื่นๆ ก็เป็นองค์ประกอบที่ช่วยสร้างความสมจริงในการแสดงละครดึกดำบรรพ์เช่นเดียวกัน

เนื่องจากละครดึกดำบรรพ์เป็นละครที่เปลี่ยน “ชนบ” การแสดงที่ปล่อยให้คนดูสร้างมโนภาพเอาเอง และดูเพื่อเสพความงามของการร่ายรำและความไพเราะของเพลงร้องมาเป็นการแสดงที่ใช้หลัก “ความสมจริง” และ “ความรวดเร็ว” ซึ่งคุณลักษณะอย่างนี้เกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย^{๒๒} เพลงพื้นบ้านก็เป็นอีกส่วนผสมหนึ่งซึ่งช่วยสร้างความสมจริงและความรวดเร็วในการดำเนินเรื่อง

๓. เป็นหนึ่งในจุดขายทางวัฒนธรรมของชาติ จุดประสงค์ประการหนึ่งของการแสดงละครดึกดำบรรพ์นั้นเพื่อใช้ต้อนรับแขกเมืองชาวต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังที่หม่อมเจ้าดวงจิตจร จิตรพงศ์ ทรงเล่าว่า

“ถ้ามีแขกเมืองเข้ามาก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดให้มาดูละครดึกดำบรรพ์ จึงทรงแต่งบทละครดึกดำบรรพ์เป็นแบบโขนปนละครขึ้นให้เป็นเรื่องสั้นๆ แต่มีตัวมากๆ เพลงเพราะๆ มีบทร้องและเจรจาบ่อยๆ เพราะชาวต่างประเทศฟังภาษาไทย

---

^{๒๒} รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**, (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๖.

ไม่ออก และดำเนินเรื่องไปอย่างรวดเร็ว บางฉากมีแต่เพลงหน้าพาทย์ล้วน ละคอนแสดงให้เข้าใจด้วยท่าร่ายอย่างเดียว มีสิ่งทีชาวต่างประเทศจะสนใจแทรก เช่น กระบี่กระบอง มวยปล้ำ ระเบิดที่แต่งกายอย่างไทยแปลกๆ บางทีก็เล่นเป็นการแสดงสิ่งละอันพันละน้อย เป็นฉากๆ พอเป็นตัวอย่างศิลปการแสดงของไทย^{๒๓}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของเพลงพื้นบ้าน และทรงต้องการจะอนุรักษ์เพลงพื้นบ้านเหล่านี้ไว้อีกทางหนึ่ง จึงทรงปรองบดให้มีเพลงร้องที่นำมาจากเพลงพื้นบ้าน ตลอดจนผสมผสานฉันทลักษณ์เพลงพื้นบ้านกับกลอนบทละคร ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อจุดมุ่งหมายประการสำคัญคือสือให้ชาวต่างประเทศมองเห็น “ความเป็นไทย” ได้อย่างกว้างขวางและลุ่มลึก นอกเหนือจากละครรำของราชสำนักที่มีความงดงาม ประณีตแล้ว การนำเพลงพื้นบ้าน การละเล่นต่างๆ เข้ามาปรุงในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ก็นับเป็นจุดขายทางวัฒนธรรมของชาติที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ประกอบกับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยกำเนิดละครดึกดำบรรพ์ พระมหากษัตริย์ตลอดจนเจ้านายหลายพระองค์เริ่มศึกษาค้นคว้างานพื้นบ้านพื้นเมืองมากขึ้น เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสต้นไปยังหัวเมืองต่างๆ ตลอดจนทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่า โดยนำเพลงพื้นบ้านมาประกอบในบทละครด้วย เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเพลงพื้นบ้านช่วยสร้างความแปลกแตกต่าง ให้แก่เมืองชาวต่างประเทศเกิดความประทับใจและเห็นวัฒนธรรมที่หลากหลายของไทยนั่นเอง

๔. เป็นหลักฐานบันทึกการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเพลงพื้นบ้านจากวรรณกรรมมุขปาฐะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ จากการศึกษ ผู้วิจัยพบว่าเพลงพื้นบ้านแต่เดิมถ่ายทอดผ่านทางมุขปาฐะ คือใช้ร้องและเล่นกันสดๆ ขณะที่เมื่อเกิดวัฒนธรรมการอ่าน เริ่มจากราชสำนักนำเอาเรื่องราวที่ใช้ร้องและเล่นไปแต่งเป็น

---

^{๒๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, **ขุมนุมนบทละคอนและบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖-๑๗.

บทละคร จวบจนกระทั่งได้พัฒนากลายเป็นฉันทลักษณ์กลอนบทละครในสมัยต่อมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงหันกลับไปนำเพลงพื้นบ้านมาแต่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ทำให้เกิดแบบแผนเพลงพื้นบ้านในฐานะวรรณกรรมลายลักษณ์เป็นจำนวนมาก เช่น เพลงกล่อมเด็ก เพลงแม่ศรี แม้ว่าฉันทลักษณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นจะมีเค้าโครงของเพลงพื้นบ้านอยู่ แต่ก็แสดงให้เห็นระเบียบแบบแผนในการบรรจุเพลงร้อง การแต่งบท ตลอดจนการเลือกใช้จำนวนคำ เช่น เพลงแม่ศรี ในสมัยหลังก็มักนิยมแต่งควบคู่กับเพลงฉุยฉาย กลายเป็นขนบของการแต่งบทร้องฉุยฉาย ซึ่งเมื่อเทียบกับเพลง แม่ศรีและเพลงฉุยฉายในฐานะวรรณกรรมมุขปาฐะย่อมไม่มีการกำหนดถ้อยคำที่ตายตัว ตลอดจนความสั้นยาวของบทได้

ผู้วิจัยเห็นว่าการคลี่คลายรูปแบบดังกล่าวของเพลงพื้นบ้านสัมพันธ์กับยุคสมัยของสังคม เนื่องจากสภาพสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนไป มีรูปแบบการแสดงประเภทใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมายจากการรับอิทธิพลของต่างชาติ ส่งผลให้เพลงพื้นบ้านได้รับความนิยมน้อยลง การบันทึกในฐานะวรรณกรรมลายลักษณ์เช่นที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์จึงอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการเก็บ “มรดก” อันทรงคุณค่านี้ไว้ให้ลูกหลานไทยในภายหน้า

บทส่งท้าย

ละครดึกดำบรรพ์เป็นละครรูปแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงปรับปรุงบทขึ้นใหม่ ด้วยพระอัจฉริยภาพในทางศิลปะที่ทรงสั่งสมมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทำให้ละครดึกดำบรรพ์มี “องค์ประกอบศิลป์” ซึ่งแทบจะเรียกได้ว่าครบถ้วน สมบูรณ์ เป็นวิจิตรศิลป์ที่ผสมผสานศิลปะการละครแบบไทยประเพณีและตะวันตกเข้าด้วยกันอย่างลงตัว

เพลงพื้นบ้าน เป็นองค์ประกอบศิลป์หนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการปรับปรุงดังกล่าว จากการศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีความรู้ในเรื่องเพลงพื้นบ้านเป็นอย่างดี ทรงเลือกเพลงได้เหมาะสมกับเนื้อหาในเรื่อง และเลือกเพลงได้อย่างหลากหลาย เป็นการอนุรักษ์และ

สืบทอดวรรณกรรมมุขปาฐะในรูปแบบวรรณกรรมลายลักษณ์ที่น่าสนใจยิ่ง

โดยรูปแบบคำประพันธ์เพลงพื้นบ้านที่ปรากฏ มีทั้งที่เป็นแบบแผนที่กำหนดจำนวนคำชัดเจน และไม่เป็นแบบแผน ซึ่งดูคล้ายการต้นสดของตัวละคร ดังปรากฏในส่วนเนื้อเพลงร้อง คำขึ้นต้น คำลงท้าย ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์กลอนเพลงพื้นบ้านกับกลอนบทละครอาจมองได้จากจุดมุ่งหมายในการประพันธ์คือ นำไปใช้เพื่อ “การแสดง” เป็นหลัก เนื่องจากบทละครดึกดำบรรพ์มิได้มีวัตถุประสงค์ไว้ใช้สำหรับอ่าน หากแต่เป็นบทสำหรับจัดแสดง เพลงพื้นบ้านเองก็มีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การแสดง ได้แก่ มีการต้นกลอน การใช้ปฏิภาณไหวพริบ ตลอดจนมีการใช้บทร้องประกอบการละเล่นต่างๆ จุดเชื่อมต่อนี้เองที่ประสานให้ฉันทลักษณ์เพลงพื้นบ้านและฉันทลักษณ์กลอนบทละครในบทละครดึกดำบรรพ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีความลงตัว และมีคุณค่าทางศิลปะสูงยิ่ง

พระประวัติและประชุมบทละครดึกดำบรรพ์
กรมศิลปากรพิมพ์เนื่องในวาระ ๑๕๐ ปี วันประสูติ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ.๒๕๕๖

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เคยตรัสว่า “เหตุการณ์และความนิยมชมชอบของคนก็ย่อมเปลี่ยนไปตามกาลสมัย เราจะดึงความนิยมของคนสมัยใหม่ไปหาของเก่าๆ นั้นยาก จำจะต้องดึงของเก่าที่ยังดีมีคุณค่าลงมาหาคนสมัยใหม่ในโอกาสอันควร”^{๒๔} ผู้วิจัยเห็นว่าบทละครดึกดำบรรพ์เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด ที่แสดงการดึง “ของเก่าที่ยังดีมีคุณค่า” มาแสดงให้คนสมัยใหม่ได้รู้จัก คนสมัยใหม่ในที่นี้ อาจมีนัยหมายถึงคนปัจจุบันที่เกิดไม่ทันรับรู้ศิลปะประเพณีที่มีค่าในอดีต หรืออาจหมายถึงแขกเมืองชาวต่างประเทศที่ไม่รู้จักศิลปะประเพณีที่มีค่าของไทยมาก่อน ละครดึกดำบรรพ์ได้ช่วยอนุรักษ์ “ของเก่า” คือเพลงพื้นบ้านนี้ไว้และพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย

เนื่องในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปี วันประสูติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ใน พ.ศ. ๒๕๕๖ ผู้วิจัยหวังให้บทความนี้เป็นอนุสรณ์ระลึกถึง “สมเด็จพระครู” ผู้รอบรู้ในศิลปศาสตร์หลากหลายแขนง สมกับสร้อยพระนาม “สรรพศิลป์พิริยวิทยาทาร” และ “สังคีตวาทีตวิธิวิจารณ์” และเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนเยาวชนคนไทยในปัจจุบันให้หันกลับมารักษาสืบทอดมรดก “ของเก่าที่ยังดีมีคุณค่า” เช่น บทละครดึกดำบรรพ์นี้ไว้ต่อไป

---

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, **ขุมนุभवทละคอน และบทขับร้อง** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๘.

บรรณานุกรม

- ตรีศิลป์ บุญขจร. “เพลงพื้นบ้านกับร้อยกรองสมัยใหม่,” ใน **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**, ๑๓, ๒ (กรกฎาคม ๒๕๒๔): ๑-๒๔.
- ท. กล้วยไม้ ณ อยู่ธยา. **บทความกลางเรื่อง (ชุดที่สอง)**. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๑๔.
- นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **ขุมนุมบทละคอนและบทขับร้อง**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๑๔.
- รีณฤทัย ลัจจพันธุ์. **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔. ศิลปากร, กรม. **บทกลอนกล่อมเด็กและบทเพลงเด็ก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙.
- ส.พลายน้อย. **ตรุษสงกรานต์ ประมวลความเป็นมาของปีใหม่ไทยสมัยต่างๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๗.
- สุกัญญา สุฉฉายา. **เพลงพื้นบ้านศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สุจิตรา จรจิตร. **วิเคราะห์บทละครดึกดำบรรพ์ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์**. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **นาฏศิลป์รัชกาลที่ ๕**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค. ๒๕๕๔. (จัดพิมพ์เนื่องในงาน ๑๐๐ ปี แห่งการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- เสาวณิต วิงวอน. **วรรณคดีการแสดง**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดี ร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๕. (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาวิชาการ วรรณศิลป์-สหศาสตร์-นาฏยคดี วันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๕๕)
- เอนก นาวิกมูล. **เพลงนอกคตวรรษ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๒๗.

สัญลักษณ์ข้าวโอกาสวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในพิธีถวายข้าวพืชภาคและเสียค่าหัว

สุรชัย ชินบุตร*

บทคัดย่อ

พระธาตุพนม เป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งแม่น้ำโขง ทุกปีในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ จะมีการนมัสการพระธาตุพนม บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ พิธีถวายข้าวพืชภาคและการเสียค่าหัวของกลุ่มคนที่เรียกว่า “กลุ่มข้าวโอกาส” และการดำรงอยู่ของกลุ่มข้าวโอกาสวัดพระธาตุพนมในสังคมปัจจุบัน

ผลการศึกษาพบว่า “ข้าวพืชภาค” ซึ่งเป็นผลิตผลทางการเกษตร อันได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ถั่ว อ้อย และผลิตผลอื่นๆ ที่ได้จากที่ดินของวัดซึ่งเรียกว่า นาจันทน์ (ที่ดินที่มีผู้อุทิศถวายให้กับวัด) ซึ่งข้าวโอกาสได้นำมาถวายแด่องค์พระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์ของข้าวโอกาสโดยเฉพาะข้าวสารเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำมาถวาย สมัยก่อนข้าวที่นำมาถวายจะเป็นข้าวเปลือกแต่ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นข้าวสารเนื่องจากพระภิกษุจะได้นำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที ข้าวจึงเปรียบได้กับข้าวโอกาสที่ยังเป็นแรงงานรับใช้พระสงฆ์และองค์พระธาตุพนม ส่วนผลิตผลอย่างอื่นเป็นบริวารที่ทำให้ข้าวเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่น นอกจากนี้พิธี “เสียค่าหัว” หรือพิธีถวายเงินเพื่อบำรุงวัดพระธาตุพนมโดยนำขันหมากเบ็ง เทียนรอบหัวคาคิง และปัจจัยที่เป็นเงิน อันเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องบรรณาการมาถวายแด่พระมหากษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์โดยมีพระธาตุพนมเป็นตัวแทน หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงเลิกทาสแล้ว ข้าวโอกาสก็ค่อยๆ หายไปจากวัดพระธาตุพนม แต่ในปัจจุบัน

---

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

นี้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม ยังมีกลุ่มคนที่เรียกตนเองว่า ข้าโอกาสได้นำข่าวพิษภาคและการเสียค่าหัวมาถวายแด่องค์พระธาตุพนมทุกปี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของข้าโอกาสในยุคปัจจุบัน การศึกษาเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและศรัทธาของคนอีสานและชาวลาวประเทศ สปป.ลาว ต่อบ้างองค์พระธาตุพนมอันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านเมืองที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงตลอดมา

Symbols of the Monastery Serfs of Wat Phra That Phanom in Khao Phichaphagaya Offering and Sia Kha Hua Ritual

Surachai Chinabutr*

Abstract

Phra That Phanom, originally located on Doi Kapanakiri or Phu Kam Pra, is a spiritual center of the Mekong riverine people, located in That Phanom District of Nakorn Phanom Province. Annually, on the full moon of the third lunar month, the ritual of paying homage to Phra That Phanom is held. This paper aims to analyze the symbolization of the rites of the Khao Phichaphagaya offering and the Sia Kha Hua ritual to the Kha-okasa group (monastery serfs) of Wat Phra That Phanom and their existence in modern society.

It has been discovered that Khao Phichaphagaya refers to agricultural crops including rice, corn, bananas, and sugar cane, harvested from the monastery land, called a windmill field, donated to the monastery. On the 8th day of the 3rd lunar month, the monastery serfs offer Khan Mak Beng, and golden and silver flowers, symbolizing the contributions, of the five kings who constructed Phra That Phanom. In addition, they perform the Sia Kha Hua ritual (donations for maintaining the monastery). Terminated by the Proclamation of Slave Independence by King Rama V, the monastery serfs of Wat Phra That Phanom gradually disappeared from the monastery. However, even amidst rapid social change, these inherited rites at Wat Phra That Phanom are annually performed. This study reflects the monastery serfs' beliefs in Phra That Phanom in modern society.

---

* Lecturer of Department of Thai, Faculty of Humanities and Social Science, Sakon Nakhon Rajabhat University.

ความนำ

พระธาตุพนม ศาสนสถานสำคัญของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า “แอ่งสกลนคร” เขตอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระธาตุพนม มีประวัติความเป็นมายาวนานและเป็นศาสนสถานอันเป็นที่เคารพของทั้งชาวไทย ในภาคอีสานและกลุ่มคนลาวที่อยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังจะเห็นได้จากเมื่อถึงงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี กลุ่มชนชาวลาวยังจะข้ามแม่น้ำโขงเพื่อมานมัสการและสักการบูชาพระธาตุพนมเป็นจำนวนมาก จึงเป็นสิ่งยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อและศรัทธาของกลุ่มชนที่มีต่อองค์พระธาตุพนมดี เป็นอย่างดี

จากหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมขององค์สถูปของพระธาตุพนม ที่มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะขอมผสมจาม ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ลวดลายที่ปรากฏอยู่บนสถูปที่มีลักษณะเป็นรูปเสากลม มีพวงอุษะห้อยสันนิษฐานว่าเป็นศิลปะขอมแบบไพรกเม็ง แต่หลังจากที่พระธาตุพนมได้พังทลายลงมาครั้งล่าสุด จึงพบว่าส่วนยอดขึ้นไปถึงฉัตรเป็นศิลปกรรมสมัยล้านช้างซึ่งพระครูโพนสะเม็กพร้อมกับลูกศิษย์ได้พร้อมกันปฏิสังขรณ์ในพ.ศ. ๒๒๓๓ - ๒๒๓๖ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานชาติเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๗

องค์พระธาตุพนมจึงตั้งเด่นเป็นสง่าเพื่อให้สาธุชนทั้งหลายได้กราบไหว้บูชาขอพรจากพระธาตุ นอกจากนี้พระธาตุพนมยังเป็นพระธาตุประจำปีของคนเกิดปีวอกที่ต้องไปสักการบูชาเป็นประจำ องค์พระธาตุพนมจึงเป็นหนึ่งในพระธาตุของชาวราศีสิบสองนักษัตรที่สำคัญมาตั้งแต่โบราณ เมื่อถึงข้างขึ้นเดือน ๓ หรือ เดือนกุมภาพันธ์ของทุกปีจะมีงานนมัสการพระธาตุพนม เพื่อให้คนทุกหมู่เหล่าได้มากราบไหว้ขอพรและนมัสการองค์พระธาตุพนม โดยเฉพาะคนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า “ข้าโอกาส” จะจัดพิธีกรรมถวาย “ข้าวพืชภาค” และ “เสียด่าหัว” เพื่อบูชาองค์พระธาตุพนมและระลึกถึงบุญคุณพระมหากษัตริย์ล้านช้าง อันเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณ

ภาพที่ ๑ พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

ข้าโอกาส คือกลุ่มคนที่กษัตริย์ล้านช้างได้อุทิศให้เป็นสมบัติของวัดเพื่อ
ปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุและคอยดูแลพระธาตุพนม ในสมัยก่อนบรรพบุรุษของคนกลุ่มนี้
มีบทบาทมาก กล่าวคือ นอกจากจะเป็นแรงงานของวัดที่มีหน้าที่ทำนา ทำไร่ในที่ดิน
ที่เป็นสมบัติของวัดที่เรียกว่า “นาจังหัน” และนำผลผลิตที่ได้มาบำรุงพระภิกษุสงฆ์
ที่อยู่ภายในวัด เพื่อให้พระภิกษุเหล่านั้นได้ปฏิบัติภารกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กลุ่ม
คนเหล่านี้จึงเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดพระธาตุพนมชั่วลูกชั่วหลาน และยังทำหน้าที่
บริหารจัดการวัดพระธาตุพนมโดยอิงอยู่กับความเชื่อว่าพระธาตุพนมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
คู่บ้านคู่เมืองใครคิดลบหลู่จะต้องมีอันเป็นไป นอกจากนี้บ้างตระกูลตั้งตนเป็น

หัวหน้าปกครองข้าโอกาสอื่นๆ จะต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพระภิกษุที่เป็นใหญ่ที่อยู่ภายในวัดพระธาตุพนม

ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้จากที่ดินของวัด (นาจันทน์) เรียกว่า “ข้าวพิษภาค” ซึ่งได้แก่ข้าว พริก หอม มันแกว กล้วย อ้อย และผลผลิตอื่นๆ อันเป็นสิ่งที่ใช้ในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะข้าวเป็นสิ่งสำคัญกว่าพืชผลอย่างอื่นกล่าวได้ว่าข้าวเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีถวายข้าวพิษภาค ส่วนผลผลิตอย่างอื่นเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้พิธีกรรมสมบูรณ์ และจะเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ข้าโอกาสเท่านั้นที่มีหน้าที่นำผลผลิตเหล่านี้มาถวายให้กับพระธาตุพนม และเสียค่าหัว ในงานนมัสการประจำปี ส่วนคนกลุ่มอื่นเพียงนำปัจจัยซึ่งเป็นเงินมาบูชาพระธาตุพนม เนื่องจากข้าโอกาสกระจัดกระจายไปตั้งบ้านเรือนอยู่หลายท้องที่ เช่น กลุ่มที่อยู่รอบๆ องค์พระธาตุพนม กลุ่มอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม และกลุ่มอำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดมุกดาหาร ในพิธีถวายข้าวพิษภาคจึงต้องกำหนดพื้นที่เพื่อให้ข้าโอกาสนำผลผลิตมาถวาย โดยกำหนดเอาประตูทางเข้าพระธาตุพนมทั้งสี่ด้านเป็นเกณฑ์ในการตั้งเครื่องบูชาถวาย กลุ่มข้าโอกาสแต่ละหมู่บ้านจะนำผลผลิตมาถวายต่อองค์พระธาตุพนม โดยมีพระภิกษุสงฆ์รับข้าวพิษภาคไว้ก่อนและจะมีพิธีกล่าวถวายพร้อมกันอีกครั้ง หลังจากที่มีการแห่พระอุปคุตเข้าสู่ภายในพระธาตุพนมแล้ว โดยจะมีไวยาวัจกรณของวัดพระธาตุพนมซึ่งเป็นข้าโอกาสกล่าวนำถวาย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ในพิธีถวายข้าวพิษภาค และการดำรงอยู่ของข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมในสังคมปัจจุบัน

ภาพที่ ๒ ซุ้มประตูเรื่องอร่ามรัชฎากร ทางเข้าวัดพระธาตุพนมสร้างโดยพระครูศีลาภีรัต พ.ศ.๒๔๗๐

ความเป็นมาของพระธาตุพนม

พระธาตุพนมมีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน แบ่งการรับรู้ ออกได้เป็น ๒ ช่วงเวลา ช่วงระยะเวลาแรกคือช่วงที่บอกกล่าวกันในรูปแบบของตำนานหรือนิทาน และช่วงที่สองหลังจากพระธาตุพนมได้พังลงในวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ถูกซ่อนอยู่ภายในพระธาตุซึ่งสามารถกำหนดอายุของพระธาตุและสามารถตรวจสอบได้อย่างชัดเจน โดยอาศัยการบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในสมัยพระเจ้าโพธิสาราช (พ.ศ. ๒๐๗๓ - ๒๑๐๓) พระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบูร เจ้าเมืองนครพนม ในปี พ.ศ. ๒๑๕๗ พระครูโพนสะเม็กในช่วงปี พ.ศ. ๒๒๓๓ - ๒๒๓๕ ในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๔๙ - ๒๓๕๖) ในสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบล (พ.ศ. ๒๔๔๔) ปี พ.ศ. ๒๔๘๓

สัญลักษณ์เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ณ วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในพิธีถวายข้าวพืชมงคลและเสียค่าหัว ๑๖๗

สมัยสงครามอินโดจีนจนถึง ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพนมล้ม ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมทั้งสองช่วงปรากฏในหลักฐานชิ้นสำคัญคือ “อรัญคธาตุนิทาน” อันเป็นหนังสือตำนานที่บอกเล่าถึงความเป็นมาของการสร้างพระธาตุพนม ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ด้วยอักษรธรรมพื้นเมืองอีสานบนใบลาน ที่มีอยู่ตามวัดสำคัญๆ ทั่วไปในภาคอีสานจำนวน ๗ ผูก ๑๕๒ ใบลาน และได้มีผู้ปริวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบันไว้หลายท่าน และตั้งชื่อเรื่องต่างๆ กันไปไม่ว่าจะเป็นอรัญคธาตุนิทานตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร) อรัญคธาตุนิทานตำนานพระธาตุพนม อรัญคธาตุเทศนา นอกจากนี้ในประเทศสปป.ลาว ยังพบว่ามีหนังสือชื่อ นิทานอรัญคธาตุ ฉบับหลวงพระบาง พิมพ์ด้วยอักษรลาว ซึ่งมีเนื้อเรื่องคล้ายกันกับฉบับที่แพร่หลายอยู่ในภาคอีสานของไทย

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๔ จอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายให้ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการเป็นแม่ข่ายในการบูรณะองค์พระธาตุพนม เพื่อต้องการลบล้างจินตนาการว่าพระธาตุพนมเป็นเจดีย์แบบทรงล้านช้างเช่นเดียวกับพระธาตุหลวงแห่งเมืองเวียงจันทน์ ได้สร้างส่วนยอดของพระธาตุพนมเป็นฉัตรและทำลวดลายเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบเห็นได้ในสุโขทัยและอยุธยาของไทยบดบังความเป็นล้านช้าง ปี พ.ศ.๒๔๔๔ เมื่อครั้งสมเด็จพระยาตากสินมหาราชเสด็จหัวเมืองมณฑลอุดรได้เสด็จไปที่วัดพระธาตุพนม หลังจากนั้นได้ให้กรมศิลปากรเขียนแบบ จอมเจดีย์ ๘ แห่งของประเทศไทยไว้ที่วัดเบญจมบพิตรในเจดีย์ทั้ง ๘ แห่งมีพระธาตุพนมรวมอยู่ด้วย สมเด็จพระยาตากสินมหาราชได้อธิบายถึงการเขียนแบบพระธาตุไว้ ๓ ประการและประเด็นสำคัญที่น่าสนใจคือการให้คำอธิบายว่าเพื่อให้พระธาตุพนมอันเป็นเจดีย์ที่สำคัญของภูมิภาคเป็นหลักเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว องค์พระธาตุพนมได้พังทลายลงเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ การกำหนดแบบก่อสร้างพระธาตุพนมจากส่วนกลางก็ชัดเจนยิ่งขึ้นซึ่งนำมาถึงรูปแบบพระธาตุพนมในปัจจุบันตามแบบนโยบายดังกล่าว อย่างไรก็ตามสิ่งที่ตามมาตามนโยบายดังกล่าวได้ทำให้องค์พระธาตุพนมได้รับการเอาใจใส่ทุกภาคส่วน และได้เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และสร้างความชอบธรรมให้กับองค์พระธาตุพนมที่เป็นสัญลักษณ์ของสถูปเจดีย์ของภาคอีสาน ซึ่งได้ถูกเลียนแบบนำไปสร้างเป็นแบบเจดีย์ต่างๆ ในภาคอีสานสืบต่อกันมา พร้อมกันนี้ยังเป็นตราสัญลักษณ์ของหน่วยงานทางการศึกษาที่สำคัญของภาคอีสาน และยังสร้าง

ให้อำเภอธาตุพนมเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการสร้าง รายได้ให้กับผู้คนของอำเภอธาตุพนม ส่งผลให้ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมได้รื้อฟื้น ตัวเองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นวัดพระธาตุพนมจึงต้องการการบริหารจัดการอย่างดี

การบริหารจัดการวัดพระธาตุพนมใช้แนวคิดเดิมจากอดีต ดังนั้นข้าโอกาส จึงได้รับความไว้วางใจให้ดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในวัดพระธาตุพนม มีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ รายได้จากกาที่นักท่องเที่ยวมานมัสการ พระธาตุพนม ก็มีการจัดการอย่างมีระบบระเบียบตรวจสอบได้ ดังนั้นข้าโอกาสจึงยัง ดำรงอยู่คู่กับองค์พระธาตุพนมแม้ว่าสังคมในยุคปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใด กลุ่มข้าโอกาสก็กลับเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้น

ภาพที่ ๓ องค์พระธาตุพนมก่อนที่จะพังลงมา

ข้าโอกาส : ผู้รับใช้พระภิกษุและดูแลวัดพระธาตุพนม

“ข้าโอกาส” “ข้าพระ” “ช้อย” “ช้อยโอกาส” “เลกวัด” หรือ “ข้าพระโยมสงฆ์” ล้วนเป็นคำศัพท์ที่มีความหมายถึงกลุ่มคนที่ถูกอุทิศให้สถานศึกษาที่ศกดีสิทธิ์ที่ต้อง ทำหน้าที่ดูแลพระภิกษุสงฆ์และเมื่อมีบุตรหลานพวกเขาเหล่านั้นก็จะตกเป็นกรรมสิทธิ์ ของวัดด้วย

หลักฐานการอุทิศคนให้เป็น “ข้าโอกาส” หรือ “ช้อยโอกาส” นั้นมีธรรมเนียม มาแต่ครั้งสมัยสุโขทัย ในสมัยพญาลิไท ที่จารึกวัดบางสนกกกล่าวว่า “...มีการจัดหา

คนครอบครัว) (ครอบครัว) หนึ่งเพื่อดูแลวัดพร้อมทั้งจัดหาข้างม้าวัวควายให้พร้อม”^๑

ธรรมเนียมการอุทิศเข้าโอกาสในอาณาจักรล้านช้าง (ภาคอีสาน) พบว่า เริ่มต้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จากหลักฐานที่พบคือจารึกวัดจอมมณี จังหวัดหนองคาย (พ.ศ.๒๐๙๘) พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้โปรดให้พระยานครเจ้าสุนทพัพะ และ เจ้าแสนโสภา มาอุทิศที่ดินและช้อย (เข้าโอกาส) ให้กับวัดมณีเชษฐาราม^๒ และหลักฐาน ในจารึกการอุทิศเข้าโอกาสของอาณาจักรล้านช้างตามแนวชายฝั่งแม่น้ำโขงเรื่อยมา จากแนวจังหวัดหนองคายเรื่อยไปจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี เช่น จารึกวัดศรีคุณเมือง จังหวัดหนองคาย (พ.ศ. ๒๑๐๓) จารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู (พ.ศ. ๒๑๐๕) จารึกวัดมูจลินทรอาราม จังหวัดหนองคาย (พ.ศ. ๒๑๓๙) จารึกฐาน พระพุทธรูปถ้ำคำอาฮวน จังหวัดมุกดาหาร (พ.ศ. ๒๓๓๖) จารึกวัดป่าใหญ่ จังหวัด อุบลราชธานี (พ.ศ. ๒๓๕๐) นอกจากจะอุทิศเข้าโอกาสแล้ว ยังเป็นการอุทิศที่ดิน ให้กับทางวัด (นาจังหัน) และสาปแช่งผู้ที่มาทำลายทานวัตถุต่างๆ อีกด้วย

ส่วนการอุทิศเข้าโอกาสให้กับวัดพระธาตุพนมพบหลักฐานจากจารึก ๒ หลัก คือจารึกวัดพระธาตุพนม ๒ (พ.ศ. ๒๑๕๗) ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารคด วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม จารึกด้วยอักษรไทยน้อย จำนวน ๑๘ บรรทัด ทั้ง ๒ ด้านกล่าวถึงพระยานครพิขิตราชธานีศรีโคตรบอง พร้อมด้วยเหล่าอำมาตย์ และขุนนางได้พร้อมใจกันทำความสะอาดฐานพระธาตุพนมทั้ง ๔ ด้าน และได้ก่อสร้าง กำแพงล้อมองค์พระธาตุพนม ชุ่มประตุ กำแพงชั้นกลาง หอบูชาข้าวพระ และที่สำคัญ ได้สร้าง “กะตบ” (โบสถ์ ที่ก่อด้วยอิฐถือปูน)^๓ และได้สาปแช่งผู้ที่มาครอบครอง วัตถุทาน และทำลายสิ่งของเหล่านี้เอาไว้

^๑ กรมศิลปากร. *จารึกสมัยสุโขทัย*. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร) หน้า ๒๑-๒๕

^๒ ธวัช ปุณโณทก. *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๙๘

^๓ ทศพล อาจหาญ. *เข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หน้า ๓.

ภาพที่ ๔ จารึกวัดพระธาตุพนม ๒ พ.ศ. ๒๑๕๗ กล่าวถึงการอุทิศข้าโอกาสสองพระยานครหลวงพิชิตราชธานี

รัชสมัยพระยานครหลวงพิชิตราชธานี (พ.ศ. ๕๐๐) แห่งเมืองศรีโคตรบูร ได้กำหนดที่ดินที่อยู่ให้กับข้าโอกาสเพื่อให้ตั้งถิ่นฐานไว้ดังนี้ ฟังซ้ายแม่น้ำโขง ได้แก่ บ้านนาสะตือ บ้านนาวาง บ้านนาตาลเทิง บ้านผักเพื้อ บ้านดงนอกและบ้านดงใน พระองค์จึงได้ตั้งให้คนเหล่านั้นให้อุปัฏฐากพระธาตุต่อไป ส่วนทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง อยู่บริเวณบ้านหนองปิง บ้านดงภู บ้านน้ำก่ำ บ้านหัวดอน และบ้านหมื่นหยาบ เขตอำเภอดงหลวง^๔ จังหวัดนครพนม

การอุทิศข้าโอกาสเพื่อให้ดูแลวัดพระธาตุพนมนั้น จากตำนานอุรังคธาตุ^๕

^๔ เอเจียน แอมอนิเยอ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^๕ พระธรรมราชา นวัตกรรม. *อุรังคธาตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม(พิสดาร)*, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๙๕-๑๑๐.

พบว่า พระยาสุเมตธรรมวงศา กษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรศรีโคตรบูร หลังจากได้สร้างอุบมุงของพระธาตุพนมแล้วได้อุทิศข้าโอกาสจำนวน ๓,๐๐๐ คนเพื่อให้ดูแลพระธาตุ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๐๗๓ -๒๑๐๒ พระเจ้าโพนสีลาวราช กษัตริย์หลวงพระบาง ได้เสด็จมานมัสการพระธาตุพนม ก่อนกลับได้อุทิศคนเพื่อดูแลพระธาตุพนมจำนวน ๓,๐๐๐ คน และในปี พ.ศ.๒๒๓๓ พระครูโพนสะเม็ก เมื่อได้บูรณะพระธาตุพนมเสร็จแล้ว ก่อนที่จะเดินทางไปยังเมืองจำปาศักดิ์ ก็ได้อุทิศคนไว้เพื่อดูแลพระธาตุไว้จำนวนหนึ่ง

การอุทิศข้าโอกาสให้เป็นสมบัติของวัดพระธาตุพนมไม่ได้จำกัดจำนวนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของผู้บริจาค เมื่อข้าโอกาสมีจำนวนมากขึ้นจึงต้องมีการจัดระเบียบโดยใช้ความเชื่อ ประเพณีและศาสนาเป็นเกณฑ์ในการจัดระเบียบ ข้าโอกาสจึงเป็นบุคคลที่ไม่ต้องเสียภาษีหรือส่วยให้กับทางราชการ และไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน เพราะเป็นสมบัติของพระศาสนา ดังนั้นบางวัดที่มีผู้อุทิศข้าโอกาสให้ดูแลวัดจำนวนมากจึงต้องมีการจัดระเบียบข้าโอกาสขึ้นและมีการตั้งหัวหน้าเพื่อปกครองดูแลกันขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีหัวหน้าคนแรกที่ตั้งขึ้นชื่อว่า “ขุนโอกาส” เป็นหัวหน้ากลุ่มข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม แต่ต่อมาเมื่อข้าโอกาสมีจำนวนมากขึ้นจึงต้องมีหัวหน้า ๒ คน คือ พระพิทักษ์เจติย์ ซึ่งขึ้นกับเมืองละคอน (นครพนม) และหลวงภูษารัตนปลัดกลางขึ้นกับเมืองบังมุก (มุกดาหาร)

ภาพที่ ๕ ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมนำขึ้นหมากเบ็งมาถวายพระธาตุพนม

ปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ มีการกวาดต้อนผู้คนในภาคอีสานเพื่อไป
ทำสงคราม ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนต้องพลัดถิ่นฐานบ้านเรือน ข้าโอกาส
เป็นกลุ่มคนที่ถูกเกณฑ์ไปทำสงครามเช่นกัน เมื่อสงครามสงบลงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จึงได้จัดการปกครองหัวเมืองอีสานใหม่อีกครั้งหนึ่ง
แต่ยังคงระบบการปกครองแบบอาญาสี่ (รูปแบบการปกครองหัวเมืองอีสาน ได้แก่
เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร) เหมือนเดิม แต่การปกครองในสมัยนี้หละ
หลวมมาก จึงทำให้ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมบางส่วนหลบหนีออกจากวัดพระธาตุพนม
ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้
พระยายมราชเป็นหัวหน้าในการสักเลกหัวเมืองภาคอีสาน ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม
จึงถูกควบคุมตัวมาสักเลกเช่นกัน รวมตัวเลกข้าโอกาสในขณะนั้น ๑,๕๔๘ คน แต่ไม่
ต้องเสียค่าส่วย เพียงแต่ให้มีหน้าที่ดูแลพระธาตุพนม และปรนนิบัติรับใช้พระภิกษุที่อยู่
ในวัดพระธาตุพนมต่อไป^๖ โดยจัดหาข้าวปลาอาหารถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ และเสียค่าหัว
(ส่วย) ให้กับทางวัดพระธาตุพนมทุกปี ต่อมาเมื่อข้าโอกาสเพิ่มจำนวนมากขึ้นจึงเกิด
ความวุ่นวาย อีกทั้งข้าราชการท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร เมืองนครพนม
และเมืองสกลนคร ต่างก็มาชักชวนข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมไปทำงานให้กับตนเอง
จึงทำความไม่พอใจให้กับหัวหน้าเลกข้าโอกาส ถึงกับมีการทำจดหมายร้องเรียน
หลายครั้งหลายครา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ จึงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยารัตนบดินทร์ สมุหนายก ให้เลกข้าโอกาส
ที่สมัครใจอยู่กับเจ้าเมืองนครพนม มุกดาหาร และสกลนครให้อยู่ตามเดิม จึงเป็นการ
ยุบกองเลกข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมไปโดยปริยาย ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเลิกทาส ข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมจึงเลิกไป
โดยปริยาย

พิธีถวายข้าวพืชภาคและเสียค่าหัว : สัญลักษณ์ของข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม

การสืบทอดการเป็นข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม ในปัจจุบันมีการสืบทอด ๒
แบบ ประการแรกสืบทอดจากบรรพบุรุษ ในสมัยก่อนข้าโอกาสกลุ่มนี้มีบรรพบุรุษเป็น
หัวหน้าและต่อมาได้กลายเป็นผู้นำในเขตอำเภอธาตุพนม (ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน

^๖ พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับพระผู้ใหญ่ภายในวัดพระธาตุพนม ผู้วิจัย) การสืบทอดแบบที่สองสืบทอดโดยผ่านพิธีถวายข้าวพิซภาค และเสียดำหัวซึ่งเป็น พิธีกรรมสำคัญ ที่สืบทอดมาแต่โบราณและยังปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน

ภาพที่ ๖ ข้าโอกาสนำข้าวพิซภาคมาถวายแด่พระธาตุพนม

โดยปกติการแสดงตัวตนของข้าโอกาสเป็นสิ่งยากที่จะพบเห็น เพราะความหมายของคำว่า “ข้าโอกาส” มีนัยยะในทางลบ ยิ่งลูกหลานข้าโอกาสที่สืบทอดกันมามากจะไม่ค่อยแสดงตัว ยกเว้นในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ (กุมภาพันธ์) ซึ่งเป็นวันแรกของงานนมัสการประจำปีพระธาตุพนม ข้าโอกาสจะรวมตัวกันที่หมู่บ้านของตนเองเพื่อสร้างเครื่องบูชาพระธาตุพนม ซึ่งได้แก่ ชันหมากเบ็ง และเทียนรอบหัวคาคิง

ชันหมากเบ็งที่นำมาถวายแด่พระธาตุพนม มีตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ ชันหมากเบ็งขนาดเล็กจะเป็นของแต่ละบุคคลที่นำมาถวายแด่พระธาตุพนม เพราะคนเหล่านี้ไม่มีเวลามากนัก จึงไม่รอกกล่าวคำถวายพร้อมกับข้าโอกาสกลุ่มใหญ่ เมื่อถวายข้าวพิซภาคและเสียดำหัวเสร็จแล้วจะเดินทางกลับบ้านเพื่อไปประกอบอาชีพต่อไป ส่วนชันหมากเบ็งขนาดใหญ่จะเป็นของกลุ่มข้าโอกาสที่เป็นผู้นำหมู่บ้านในเขตอำเภอธาตุพนมเรียกโรเงินเพื่อจัดทำขึ้นตกแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้อย่างสวยงาม ข้าโอกาสกลุ่มนี้จะต้องอยู่ทำพิธีถวายข้าวพิซภาคจนเสร็จทุกชั้นตอนจึงจะแยกย้ายกันกลับบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการถวายความเคารพด้วยชันหมากเบ็งต่างขนาดกันก็ตาม ข้าโอกาสก็มีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือการแสดงความจงรักภักดีต่อพระธาตุพนม อันเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญทางพุทธศาสนาของชาวอีสาน และแสดงความนอบน้อม

ต่อองค์พระมหากษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ ที่ได้ร่วมกันสร้างพระธาตุพนม

ในพิธีถวายข้าวพืษภาคและเสียค่าหัวซึ่งถูกกำหนดขึ้นเป็นวันแรกของงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี เมื่อมาถึงวัดพระธาตุพนม (เวลาประมาณ ๐๗.๐๐ น.) ข้าโอกาสจะเข้าไปภายในบริเวณกำแพงแก้วชั้น ๒ ของพระธาตุพนม และนำข้าวพืษภาค ได้แก่ ข้าวสาร มันแกว หอม พริก และพืชไร่อย่างอื่น ที่จะนำมาถวายพระธาตุพนม มาที่โต๊ะที่ทางวัดพระธาตุพนมได้จัดไว้

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ทางวัดได้จัดโต๊ะลงทะเบียนไว้ ๕ ทิศ ได้แก่ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จากนั้นข้าโอกาสจะต้องนำข้าวพืษภาคไปลงทะเบียนกับพระสงฆ์ที่ประจำอยู่ทั้ง ๕ โต๊ะ ในแต่ละทิศนั้นจะถูกกำหนดว่าข้าโอกาสกลุ่มใดจะต้องนำสิ่งของมาลงทะเบียน เช่น ข้าโอกาสหมู่บ้านกำอำเภธาตุพนม จะนำข้าวพืษภาคมาลงทะเบียนกับพระภิกษุพร้อมกับถวายพระธาตุพนมที่โต๊ะทางทิศตะวันตก การนำข้าวพืษภาคมาลงทะเบียนเพื่อแสดงว่าตนเองได้นำข้าวพืษภาคอันเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ตนเองผลิตได้จากที่ดินของทางวัด (สมัยก่อนที่ดินเหล่านี้เป็นที่ดินที่มีผู้อุทิศให้กับทางวัดพระธาตุพนมซึ่งเรียกว่า “นาลังหัน” ข้าโอกาสได้ใช้ที่ดินผืนนี้ทำกิน และดอกผลก็จะนำมาบำรุงวัด) มาถวายแต่พระธาตุพนมแล้ว จากนั้นจะทำพิธีเสียค่าหัว โดยถวายเป็นเงิน ในสมัยก่อนกำหนดเสียค่าหัวคนละ ๖ บาท แต่ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น ข้าโอกาสเสียค่าหัวมากขึ้น ปัจจุบันไม่ได้กำหนดเงินในการเสียค่าหัว กลุ่มข้าโอกาสจะเสียค่าหัวตามจำนวนสมาชิกในครอบครัวโดยมีเทียนรอบหัวคาคิงเป็นสัญลักษณ์แทนของสมาชิกในครอบครัวซึ่งแต่ละครอบครัว ข้อแตกต่างของข้าโอกาสและคนทั่วไปในพิธีกรรมนี้คือนอกจากข้าโอกาสจะนำข้าวสารอันเป็นสัญลักษณ์ของตนเองในพิธีถวายข้าวพืษภาคมาถวายแต่องค์พระธาตุพนมแล้ว การเสียค่าหัวของข้าโอกาสจะต้องทำในวันเดียวกันนี้เท่านั้น สัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ข้าโอกาสแตกต่างจากคนทั่วไปคือ ข้าโอกาสจะนำเทียนรอบหัวคาคิงติดตัวอยู่เสมอจนกว่าจะทำพิธีถวายข้าวพืษภาคเสร็จจึงนำเทียนไปถวายต่อพระธาตุพนม เมื่อลงทะเบียนเสร็จแล้วข้าโอกาสก็จะรอกำหนดการพิธีนมัสการพระธาตุพนม เมื่อได้เวลา (ประมาณ ๐๘.๐๐ น) เจ้าหน้าที่จะประกาศให้ผู้มาร่วมงานทั้งหมดเดินทางไปที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงเพื่อร่วมกันแห่พระอุคุตขึ้นจากแม่น้ำโขง (ด้านสุลการกรประจำอำเภธาตุพนม) โดยมีความเชื่อว่าพระอุคุตจะ

ช่วยป้องกันอุบัติเหตุและอุปสรรคต่างๆ ที่จะมาทำลายพิธีกรรม เมื่อขบวนแห่มาถึงวัดพระธาตุพนม พระอุปัชฌาย์จะถูกนำมาประดิษฐานไว้ภายในกำแพงแก้วชั้นในติดกับองค์พระธาตุพนม จากนั้นเวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. กลุ่มข้าโอกาสทุกคนก็จะเข้ามานั่งภายในบริเวณวัดพระธาตุพนม พระเทพวรมณีเจ้าคณะจังหวัดนครพนมและเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมแสดงสัมโมณียกา ๑ กัณฑ์ จบแล้วข้าโอกาสทุกคนหันหน้าไปทางพระธาตุพนม ผู้นำซึ่งเป็นข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม ตั้งสวดนมโม ๓ จบ และกล่าววบูชาพระรัตนตรัย จากนั้นได้เป็นผู้กล่าวนำคำถวายข้าวพืชภาค โดยมีใจความว่า

“อัมมัง ภันเต พืชภาคัง สัปเปริวารัง เจตियะสะ โอนชยามะ สาธุโนภันเต เจตियัง ปิมัง พืชภาคัง สัปเปริวารัง ปฏิกัณหาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง ทิตายะ สุขายะ

ข้าแต่องค์พระธาตุพนม และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ผู้มีหูแก้วตาทิพย์ มีมหาราคักดาเดช ซึ่งปกปักษ์รักษาองค์พระธาตุเจ้า ขอโปรดได้รับทราบว่ บัดนี้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายได้พร้อมกันนำมาแล้ว ซึ่งข้าวพืชภาคพร้อมทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ ขอน้อมถวายแด่องค์พระธาตุพนม ขององค์พระธาตุพนมจงโปรดรับซึ่งข้าวพืชภาคพร้อมทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อความสุขแก่พวกข้าพเจ้าทั้งหลายตราบสิ้นกาลนาน ด้วยเดชอำนาจของคุณพระศรีรัตนตรัย เดชอำนาจขององค์พระธาตุพนม และเดชอำนาจของบุญกุศล บุญราศี ที่พวกข้าพเจ้าทั้งหลายได้ร่วมกันกระทำบำเพ็ญนี้ ขอจงดลบันดาลให้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายทั้งที่มาในวันนี้และไม่ได้มาได้ประสบแต่จตุรพิธพรชัย ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุข พละ และปฏิภาณ ธนสารสมบัติ เจริญสุขศิริสวัสดิ์ พิพัฒนามงคล สมบูรณ์ พูนผลในกาลทุกเมื่อ ขอให้ฟ้าฝนชลธารจงตกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ วัว ควาย หมู สุนัข เป็ด ไก่ ไร่ซึ่งไรศัพยาธิ จงทุกตนทุกคน ก็ข้าเทอญ” จากนั้นพระสงฆ์ให้ศีลให้พรเป็นอันเสร็จพิธีถวายข้าวพืชภาคและเสียดำหัวของกลุ่มข้าโอกาส

ภาพที่ ๗ กลุ่มเข้าโอกาสร่วมกันถวายข้าวพืชภาคแด่องค์พระธาตุพนม

ผู้วิจัยพบว่าพิธีกรรมถวายข้าวพืชภาคและเสียค่าหัว มีวัตถุประสงค์ลักษณะที่ส่งผ่านความหมายทางวัฒนธรรมหลายอย่างซึ่งได้แก่

๑. ชันหมากเบ็ง เป็นสัญลักษณ์ของความนอบน้อมถ่อมตน ชันหมากเบ็งเป็นเครื่องบูชาสำคัญที่กลุ่มเข้าโอกาสนำมาบูชาของค์พระธาตุพนม มีลักษณะเป็นพุ่มใส่เครื่องบูชาทำจากใบตองมีลักษณะเป็นกรวยสูง ภายในกรวยจะนิยมใส่เครื่องบูชาที่เรียกว่า ชัน ๕ ได้แก่ ฐูป เทียน หมากพลู ข้าวตอก ดอกไม้ ที่ปลายและยอดของกรวยเสียบด้วยดอกไม้ซึ่งส่วนใหญ่นิยมเสียบด้วยดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย และดอกดอกกรักแล้วแต่จะหาได้ในท้องถิ่น คนอีสานส่วนใหญ่นิยมนำมาบูชาต่อพระธาตุเจดีย์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย การบูชาด้วยชันหมากเบ็งนี้นิยมทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะแถบอาณาจักรล้านช้าง

ชันหมากเบ็งมีหลายขนาด ชันหมากเบ็งของกลุ่มเข้าโอกาสที่มาเป็นหมู่คณะจะมีขนาดใหญ่นำมาตั้งไว้ที่กำแพงชั้นที่ ๒ เมื่อได้เวลาถวายข้าวพืชภาค (เวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น) กลุ่มเข้าโอกาสที่นั่งรวมเป็นหมู่ จะกล่าวคำถวายตามผู้นำ ชันหมากเบ็งจึงเปรียบได้กับการรวมใจของกลุ่มเข้าโอกาส เพื่อขอขมาและบูชาวิญญูณของบรรพบุรุษ

ที่สถิตอยู่ ณ ที่นั้น พร้อมด้วยวิญญูณของกษัตริย์ทั้งหลายที่ร่วมกันสร้างพระธาตุพนม
ชั้นมหากเบ็งจึงเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องยืนยันถึงความจงรักภักดี ความอ่อนน้อม
เพื่อขอให้ดวงวิญญูณที่สถิตอยู่ที่พระธาตุพนมช่วยคุ้มครอง ปกป้องรักษาสมาชิกใน
ครอบครัวให้มีแต่ความสุข และปลอดภัย รวมไปถึงสัตว์เลี้ยง และพืชพันธุ์ธัญญาหาร
ให้อุดมสมบูรณ์ ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้มีแต่ความอุดมสมบูรณ์ตลอดไป

ภาพที่ ๘ ชั้นมหากเบ็งแต่ละขนาดที่เข้าโอกาสนำมาถวายแด่พระธาตุพนม

๒. ข่าวสาร สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และการสืบต่อสืบสานชีวิตต่อไป ข้าวเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตของคน โดยเฉพาะกลุ่มชนชาติไท ที่อาศัย
การทำนาจากน้ำฝนโดยมีคำกล่าวที่ว่า “มีน้ำจึงมีนา มีนาจึงมีข้าว” หรือ “ไทเอ็ดนา
ข้าเอ็ดไร่”^๗ คำกล่าวบทนี้แสดงถึงความสำคัญของข้าวของกลุ่มชนชาติไทที่ต้องทำนา
ส่วนคนกลุ่มข้าทำเฉพาะพืชไร่เท่านั้น คนและข้าวจึงมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่

^๗ สุภัญญา สุจฉายา. “พิธีขอฝน” ในประคอง นิมมานเหมินทร์และคณะ. รายงาน
การวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง งานวิจัยของ
สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลอง
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๔๔.

ครั้งโบราณ จนอาจกล่าวได้ว่าข้าวเป็นพืชที่กำหนดวิถีชีวิตของคนในแถบลุ่มแม่น้ำโขง

ได้กล่าวมาแล้วว่า กลุ่มข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม เป็นกลุ่มคนที่ต้องดูแลพระภิกษุและพระธาตุ และยังทำนาเพื่อนำข้าวมาเลี้ยงพระภิกษุที่อยู่ภายในวัดพระธาตุพนม และกลุ่มของตนเอง การทำนาของกลุ่มข้าโอกาสทำครั้งเดียวเมื่อฤดูกาล โดยทำจากที่นาที่เรียกว่า “นาจ้งหัน” ซึ่งเป็นที่ดินที่มีผู้ถือศดววยให้กับทางวัดพระธาตุพนม ข้าวที่ทำส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเหนียวเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วต้องนำข้าวที่ได้มาถวายพระธาตุพนม และเมื่อถวายเสร็จแล้วจึงนำข้าวที่ได้ทั้งหมดไปบริโภคต่อไป

ข้าวของกลุ่มข้าโอกาสจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของการดำรงอยู่ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ภายในวัดพระธาตุพนม ซึ่งเป็นสังคมที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน จึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ต่อไป

ก่อนที่จะมีการเลิกทาส ข้าว ที่กลุ่มข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมถวายจะเป็นข้าวเปลือกโดยผู้วิจัยสันนิฐานว่า เมื่อถวายเสร็จแล้วกลุ่มข้าโอกาสก็จะนำไปแปรสภาพให้เป็นข้าวสารเพื่อจะนำมาบริโภค แต่หลังจากการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ ๕ กลุ่มข้าโอกาส ก็หายไปจากวัดพระธาตุพนม ข้าวเปลือกที่กลุ่มคนที่สำนึกว่าตนเองเคยเป็นข้าโอกาสวัดที่นำมาถวายพระธาตุพนมจึงกลายเป็นการนำเอาข้าวสาร มาถวายแทนตั้งแต่นั้นมา สาเหตุเนื่องจากพระที่อยู่ภายในวัดไม่มีอุปกรณ์ในการที่จะแปรสภาพข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารข้าโอกาสจึงต้องนำข้าวสารมาถวาย เหตุผลอีกอย่างคือพระภิกษุที่อยู่ภายในวัดพระธาตุพนมมีภารกิจมากมายจึงไม่มีเวลาที่จะมาทำสิ่งเหล่านี้ จึงเป็นหน้าที่ของข้าโอกาสนำมาถวายซึ่งแต่ละปีข้าวสารจะมีจำนวนมากสามารถที่จะใช้เลี้ยงพระได้ไปจนถึงฤดูกาลทำนาต่อไป

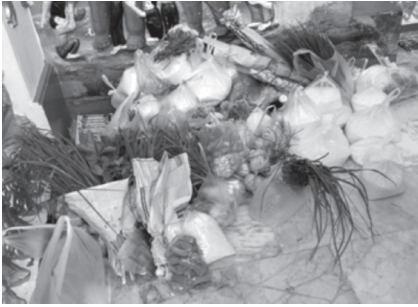
ในปัจจุบันเมื่อถึงงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี กลุ่มข้าโอกาสจึงนำข้าวพีชภาคมาถวายพระธาตุพนม ข้าว เป็นสัญลักษณ์หลักที่ขาดไม่ได้ ส่วนพืชไร่อย่างอื่นเป็นเพียงบริวารที่จะทำให้อข้าวพีชภาคสมบูรณ์ ดังนั้นข้าวสารหรือข้าวเปลือกจึงเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มข้าโอกาสหล่อเลี้ยงผู้คนที่อยู่ภายในวัดเพื่อให้ดำรงอยู่และดำเนินชีวิตต่อไป

ภาพที่ ๙ ข้าวสารสัญลักษณ์ข้าวโอกาสในพิธีถวายข้าวพิษภาคแด่องค์พระธาตุพนม

๓. พิษสวนและพิษไร่ : องค์ประกอบของความเป็นข้าโอกาสวัดพระธาตุพนม นอกจากข้าวแล้วสิ่งของที่กลุ่มข้าโอกาสนำมาถวายแด่พระธาตุพนมคือ ผลผลิตที่ได้จากเรือกสวนไร่นา เพราะคำว่า “ข้าวพิษภาค” มาจากคำว่า พิษ หมายถึง ถึง พิษ และคำว่า ภาค หมายถึง ถึง ส่วน รวมแล้วหมายถึง ส่วนของพิษพันธุ์^๔ ซึ่งได้แก่ ข้าวโพด มันแกว พริก ต้นหอม มะพร้าว กัลฉวย อ้อย ซึ่งเป็นผลผลิตจากสวน และ ไร่ของกลุ่มข้าโอกาส สิ่งของเหล่านี้จะนำมาถวายพระธาตุพนมพร้อมกันกับข้าวสาร แต่ผลผลิตเหล่านี้อาจจะเปลี่ยนไปตามฤดูกาล และความจำเป็นของกลุ่มข้าโอกาส ที่จะต้องปลูกเพื่อนำมาบริโภคและไปจำหน่าย สิ่งของเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นบริวารที่ขาดไม่ได้ เพราะกลุ่มข้าโอกาสยังสำนึกอยู่เสมอว่า ตนเองเป็นบริวารของพระธาตุ ยังใช้ที่ดินของวัด คือ “นาจังหัน” อันเป็นที่ดินซึ่งเป็นสมบัติของวัดพระธาตุพนมใช้ ทำมาหากินเลี้ยงชีพอยู่ตลอดมา

^๔ สัมภาษณ์พระเทพวรมณี. เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖.

ภาพที่ ๑๐ บางส่วนของพืชสวนที่เป็นบริวารข้าวพืชภาค และดอกดาวเรืองที่นำมาจากสวนของ
ข้าโอกาสนำมาบูชาพระธาตุพนม

๔. เสียค่าหัว : สัญลักษณ์การสงสวยให้กับกษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ ข้าโอกาส
วัดพระธาตุพนมนอกจากจะถวายข้าวพืชภาคแล้วยังต้องนำเงินไปบริจาคให้กับ
ทางวัดพระธาตุพนม โดยมีพระภิกษุเป็นผู้คอยรับ ซึ่งเรียกว่า เป็น “การเสียค่าหัว”
การเสียค่าหัวไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวว่าจะต้องเสียเท่าไร แต่ในสมัยก่อนการเสียค่าหัว
ของข้าโอกาสจะต้องชำระครอบครัวละ ๔ บาท^๔ และจะเสียในวันสุดท้ายของงาน

แต่ในปัจจุบันการเสียค่าหัวทำไปพร้อมกับพิธีถวายข้าวพืชภาค เนื่องจากข้า
โอกาสมีฐานะดีขึ้นการเสียค่าหัวให้กับทางวัดพระธาตุพนมจึงเพิ่มจำนวนเป็น ตั้งแต่
ครอบครัวละ ๑๐๐ บาทขึ้นไป แต่การเสียค่าหัวของข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมจะทำใน
วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งเป็นงานวันแรกเท่านั้น เช่นเดียวกับในสมัยก่อนทางวัดจะ
นำเงินค่าหัวเหล่านี้ไปเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี แต่ใน
ปัจจุบันประชาชนได้มาบริจาคเฉพาะในงานเป็นจำนวนเงินถึง ๑๐ ล้านบาท สัญลักษณ์
อย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่าการเสียค่าหัวของกลุ่มข้าโอกาสคือ “เทียนคาคิง” (ทำจาก
เส้นฝ้ายตั้งแต่ ๓ เส้นขึ้นไปนำมาผสมกับขี้ผึ้ง) กลุ่มข้าโอกาสจะทำเทียนเหล่านี้ให้
เท่ากับจำนวนสมาชิกที่อยู่ภายในครอบครัว แล้วนำมาวางที่ข้างพระธาตุพนมซึ่งเป็น
สัญลักษณ์ของการบูชาพระธาตุพร้อมกับขันหมากเบ็งและดอกไม้ นอกจากนี้
จุดมุ่งหมายสำคัญที่กลุ่มข้าโอกาสทำ “เทียนคาคิง” เพื่อต้องการให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์
ของพระธาตุพนมได้คุ้มครองปกป้องรักษาสมาชิกในครอบครัวให้อยู่ดีมีสุข เหตุผล

^๔ ทศพล อาจหาญ. เรื่องเดียวกัน หน้า ๖.

สำคัญอีกอย่างคือ เพื่อเป็นการสงวนไว้ให้กับกษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์อันได้แก่ พญาสุวรรณภิงคารเจ้าเมืองหนองหารหลวง พญาคำแดง เจ้าเมืองหนองหาน้อย พญาอินทปัฐนครเจ้าเมืองอินทปัฐ พญาจุลณีพรหมทัตเจ้าเมืองจุลณี และพญานันทเสน เจ้าเมืองศรีโคตรบูร^{๑๐} ที่ร่วมกันสร้างพระธาตุพนม และบริจาคข้าทาสบริวาร เพื่อให้อยู่ดูแลรักษาพระธาตุพนม ซึ่งตามความเชื่อของกลุ่มข้าโอกาสแล้วองค์พระธาตุพนมคือ สัญลักษณ์ตัวแทนของกษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ นั่นเอง ซึ่งถ้าพระธาตุพนมยังอยู่ก็แสดงให้เห็นว่าวิญญาณของกษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ ยังคงวนเวียนช่วยเหลือเหล่าบริวารของพระองค์ ซึ่งก็คือกลุ่มข้าโอกาส

ภาพที่ ๑๑ บางส่วนของข้าโอกาสที่นำเงินมาเสียดำหัว

ข้าโอกาสกับการดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในปัจจุบันซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเทคโนโลยีต่างๆ ได้เข้ามาสู่สังคมอย่างล้นหลามจนผู้คนตามไม่ทัน แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนวัดพระธาตุพนมและกลุ่มข้าโอกาสคือ ความเชื่อและความศรัทธาต่อองค์พระธาตุพนมยังคงอยู่ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อถึงงานนมัสการ

^{๑๐} พระธรรมราชนูวัตร. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘-๓๙.

พระธาตุพนมปีใด กลุ่มข้าโอกาสจะเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้เหตุผลหนึ่งคือองค์พระธาตุพนมเป็นที่พึ่งทางใจของพวกเขาในเวลาที่พักผ่อนหรือเหนื่อยใจ พวกเขาจะมาบนานต่อองค์พระธาตุพนม และเมื่อสิ่งที่พวกเขามาบนานไว้ั้นประสบผลสำเร็จ ความศรัทธาและความเชื่อยิ่งทวีขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้บทบาทของกลุ่มข้าโอกาสที่ถูกกำหนดมาตั้งแต่ครั้งโบราณเพื่อให้ดูแลพระธาตุและพระภิกษุสงฆ์ภายในวัดพระธาตุพนม ก็ยิ่งเพิ่มความสำคัญให้กับพวกเขามากยิ่งขึ้น เมื่อถึงคราวจัดงานนมัสการพระธาตุพนมปีใด กลุ่มข้าโอกาสก็เป็นทั้งแรงงานและผู้วางแผนการจัดงาน มีการแบ่งกลุ่มผู้รับผิดชอบภายในงานอย่างชัดเจนเพื่อให้งานนมัสการพระธาตุพนมบรรลุตามวัตถุประสงค์ แม้แต่ในช่วงเวลาปกติ ซึ่งวัดพระธาตุพนมเป็นวัดใหญ่ที่มีพระภิกษุจำนวนมากแม้แต่พระภิกษุสามเณรที่อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็ได้มาพึ่งพาอาศัยวัดพระธาตุพนมเป็นที่เล่าเรียนเนื่องจากภายในวัดพระธาตุพนมเป็นทั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรม และมีมหาวิทยาลัยสงฆ์คือมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยตั้งอยู่ในวัดพระธาตุพนม และพร้อมกันนี้ก็มีทั้งกลุ่มฆราวาสที่อาศัยอยู่ภายในวัดและรอบๆ บริเวณวัดดังนั้นเมื่อมีผู้คนมากขึ้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมียุคนคอยดูแลความสะอาดต่อองค์พระธาตุพนม

ภาพที่ ๑๒ ประชาชนร่วมงานนมัสการพระธาตุพนม ปี พ.ศ. ๒๕๕๖

บทสรุป

พระธาตุพนม ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านเมืองของชาวอีสาน และเป็นที่เคารพของคนสองฝั่งแม่น้ำโขง มีตำนานเล่าขานกันมาอย่างยาวนานเรียกว่า “อุรังคธาตุตำนานพระธาตุพนม” ที่กล่าวถึงการสร้างพระธาตุพนม และการอุทิศคนเพื่อให้เฝ้ารักษาพระธาตุพนม ซึ่งเรียกว่า “ข้าโอกาส” การอุทิศข้าทาสบริวารเพื่อให้เป็นข้าโอกาสรักษาวัดเป็นที่นิยมทำในหมู่กษัตริย์หรือชนชั้นปกครองตามแถบชายฝั่งแม่น้ำโขง โดยผู้อุทิศข้าโอกาสมีความเชื่อว่าจะได้อานิสงส์อันยิ่งใหญ่ ข้าโอกาสที่ดูแลพระธาตุนั้นจะขาดจากสิทธิ์และการดูแลของทางการ แต่จะอยู่เป็นทาสรับใช้วัดและพระภิกษุสงฆ์ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน ผู้ใดที่จะนำข้าโอกาสออกไปเพื่อรับใช้ตนเองจะถูกสาปแช่ง จนเมื่อถึงสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงประกาศเลิกทาส ข้าโอกาสจึงหายไป โดยเฉพาะข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมจึงถูกเจ้านายกลุ่มต่างๆ นำไปเป็นบ่าวรับใช้ตนเอง

ภาพที่ ๑๓ พิธีถวายสักการบูชาของคัมภีร์พระธาตุพนมในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี พ.ศ.๒๕๕๖

แต่สิ่งหนึ่งที่ยังแสดงความเป็นข้าโอกาสวัดพระธาตุพนมให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้คือ “พิธีถวายข้าวพืษภาคและเสียค่าหัว” ในวันแรกของงานนมัสการพระธาตุพนม กลุ่มข้าโอกาสจะนำข้าวสารที่ได้จาก “นาจ้งหัน” ซึ่งเป็นที่ดินที่มีคนอุทิศให้กับวัดเพื่อให้ข้าโอกาสได้ทำกินเพื่อเลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ภายในวัด ดังนั้นข้าจึงเป็นสัญลักษณ์แทนข้าโอกาส เพราะมีเพียงกลุ่มข้าโอกาสเท่านั้นที่จะถวายข้าวให้กับวัดพระธาตุพนม ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งได้กระทำสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน คนกลุ่มอื่นจะไม่ได้ถวายข้าวสารแต่พระธาตุเพียงแต่นำเงินไปถวายเท่านั้น นอกจากนี้ ข้าโอกาส ยังเชื่อว่าการที่พวกเขายังมีชีวิตรอดมาถึงปัจจุบันนี้เพราะ “ข้าวแดงแกงร้อน” ของวัดพระธาตุพนม ความเชื่อและศรัทธาต่อองค์พระธาตุพนมนี้เองจึงยังคงดำรงอยู่ในกลุ่มของข้าโอกาส ข้าจึงเป็นวัตถุสัญลักษณ์หลัก ที่ขาดไม่ได้ที่กลุ่มข้าโอกาสจะต้องนำมาถวายพระธาตุพนมทุกปี

นอกจากข้าวแล้วยังมีองค์ประกอบที่ทำให้ความเป็นข้าโอกาสสมบูรณ์คือ พืษสวนและพืษไร่ต่างๆ เช่น พริก หอม มันแกว และพืษไร่ตามฤดูกาล ได้แก่ มะขาม แตงโม สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ “ข้าวพืษภาค” สมบูรณ์ ซึ่งจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่การนำองค์ประกอบเหล่านี้มาถวายขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่นในบางปีอาจจะมิกกล้วย อ้อย หรือมะพร้าว เสริมเข้ามา เพื่อเป็นองค์ประกอบให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ภาพที่ ๑๔ พระพุทธรูปพระรัตนมหารมณี พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในองค์พระธาตุพนม

อีกสิ่งหนึ่งที่แสดงความเป็นข้าโอกาสที่พบเห็นได้คือ การเสียค่าหัว หรือการส่งส่วยปัจจัยเพื่อถวายแด่องค์พระธาตุพนม ข้าโอกาสเมื่อมาถวายข้าวสารและองค์ประกอบของ “ข้าวพืชภาค” แล้วจะต้องถวายปัจจัยซึ่งเรียกว่า “การเสียค่าหัว” หรือการเสียภาษีที่ดินให้กับทางวัดพระธาตุพนม เพราะเมื่อถึงสิ้นปีพวกเขาจะต้องนำเงินเหล่านี้มาชำระให้กับทางวัดพระธาตุพนม นอกจากนี้พวกเขายังมีความเชื่อที่ว่า พวกเขายังอาศัยที่ดินของทางวัดพระธาตุพนมเป็นที่ทำมาหากิน ถ้าไม่นำดอกผลที่ได้มาถวายพระธาตุพนมจะทำให้มีอันเป็นไปแก่สมาชิกในครอบครัว การนำเงินมาเสียค่าหัว ให้แก่ทางวัดนั้นแต่ละครอบครัวจะส่งตัวแทนมาจะไม่มาทั้งครอบครัว แต่จะมีสิ่งหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของสมาชิกภายในครอบครัวคือ “เทียนคาคิง” อันหมายถึงบรรดาสมาชิกทั้งหมดของครอบครัว ซึ่งจำนวนเทียนคาคิง ที่นำมาถวายพระธาตุพนมจะเท่ากับจำนวนสมาชิกในครอบครัว ซึ่งเทียนคาคิงนี้เองจะเป็นสัญลักษณ์ของข้าโอกาสอีกอย่างหนึ่งได้อย่างชัดเจน การถวายปัจจัยที่เป็นเงินนั้นจะถวายพร้อมกันกับ “เทียนคาคิง” ซึ่งจะทำการกลุ่มข้าโอกาสมีสัญลักษณ์ต่างจากคนอื่นทั่วไป

ภาพที่ ๑๕ พระอุปคุตและขบวนแห่ในงานนมัสการพระธาตุพนม

การถวายข้าวพืชภาคและเสียค่าหัว หมายถึงสัญลักษณ์และหน้าที่ของข้าโอกาส ที่สำนึกว่าตนเองเป็นข้าทาสบริวารของพระธาตุพนม โดยการถวายข้าวพืชภาค เป็นการนำผลผลิตของพืชที่ได้จากที่ดินของวัดบางส่วนที่ตนเองใช้ทำมาหากิน ส่งคืนให้กับเจ้าของที่ดินเพื่อเป็นค่าเช่าให้กับทางวัด ซึ่งหมายถึงส่งภาษีเป็นพืชพันธุ์ให้แด่กษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ ที่ร่วมกันสร้างพระธาตุพนม นอกจากนี้การเสียค่าหัว ก็หมายถึงการเสียภาษีที่ดินให้กับเจ้านายที่อุทิศที่ดินโดยมีองค์พระธาตุพนมเป็นตัวแทน

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของกลุ่มข้าโอกาส

การศึกษาเรื่องนี้สะท้อนถึงความเชื่อและความศรัทธาของข้าโอกาสต่อองค์พระธาตุพนมในสังคมปัจจุบัน นอกจากนี้พิธีถวายข้าวพืชมภาค ยังเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ส่วนพิธีเสียค่าหัวเป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ทั้ง ๕ พระองค์ ที่ร่วมกันสร้างพระธาตุพนมและได้อุทิศบรรพบุรุษของข้าโอกาสไว้เป็นข้ารับใช้พระธาตุพนมโดยมีองค์พระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์ ทำให้บรรพบุรุษของเขาเหล่านั้นได้พบกับพระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนิกชน

บรรณานุกรม

- ทศพล อาจหาญ. **ข้าโอกาสสวดพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม**, วิทยาลัยนพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๒.
- ธวัช ปุณโณทก. **ศิลาจารึกอีสาน**, กรุงเทพฯ : คุณพินอักษรกิจ, ๒๕๓๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**, กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน. **นิทานอุรังคธาตุ ฉบับหลวงพระบาง**, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม : กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓.
- พิเศษ สายพันธ์. **นาคาคติอีสานลุ่มน้ำโขงชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย** วิทยาลัยนพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.
- พระธรรมราชาวัตร. **อุรังคธาตุนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม** กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ศิลปากร, กรม. **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๒.
- ศิลปากร, กรม. **จดหมายเหตุการณบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระพิมลธรรม, ๒๕๒๒.
- สุกัญญา สุจฉายา. “พิธีขอฝน” ในประกอบ นิมมานเหมินทร์และคณะ. **รายงานการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง งานวิจัยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี**, ๒๕๔๔.
- สุรียา สุทรคุปต์. **สัญลักษณ์สำคัญในบุญบั้งไฟ การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา** ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๓
- สมชาติ มณีโชติ. **พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม**, วิทยาลัยนพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔.

เอเจียน แอมอนิเย. **บันทึกการเดินทางในลาวภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘.** แปลโดย
ทองสมุทร โตรีและสมหมาย เปรมจิตต์ เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

อคิน รพีพัฒน์. **วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ดเกียร์ช,**
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑.

การพัฒนาการพาณิชย์ของไทย^๑

สุนันทา เจริญปัญญา^๒

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอประวัติการพาณิชย์ไทยซึ่งเป็นกิจกรรมการค้าระหว่างประเทศทางเรือรูปแบบหนึ่ง ที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน และเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความได้เปรียบในทำเลที่ตั้ง ทำให้เมืองราชธานีในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง โดยเฉพาะอยุธยาดำรงฐานะเมืองท่าสำคัญของการค้าระหว่างประเทศ เป็นศูนย์กลางการต่อเรือที่สำคัญ การพาณิชย์ในยุคที่กษัตริย์ทรงเป็นผู้นำทางการค้าควบคู่กับระบบการค้าแบบผูกขาดสินค้าในระบบพระคลังสินค้า และบทบาทของชาวจีนในการดำเนินการค้าทางทะเลได้นำความมั่งคั่งมาสู่บ้านเมืองอย่างมากมาย เมื่อรูปแบบการค้าที่ต้องเลิกระบบการผูกขาดการค้าทำให้การพาณิชย์ไทย มีการเปลี่ยนจารีตการค้าเป็นรูปแบบเอกชนมากขึ้น ทำให้การพัฒนาการพาณิชย์ของไทยต้องปรับเปลี่ยนระบบการค้าเพื่อให้สามารถแข่งขันกับต่างประเทศได้

---

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของความสนใจของผู้เขียน ที่ได้ทำการศึกษาวิจัยการพาณิชย์ไทยในปัจจุบันพบว่า มีการพัฒนาค่อนข้างช้า ทำให้เกิดประเด็นว่า การพาณิชย์ของไทยในอดีตมีการพัฒนารูปแบบใด และมีผลโดยตรงหรือไม่ต่อการพัฒนาพาณิชย์ไทยในปัจจุบัน

^๒ นักวิจัยประจำสถาบันการขนส่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Developing of Thai Merchant Marine^๑

Sunanta Charoenpanyaying^๒

Abstract

This article aims to study the history of the Thai Merchant Marines, which is a form activity of international trade that developed since ancient times and which prospered in the Ayutthaya, Thonburi and early Rattanakosin eras. With the advantage of the location of the capital city in the lower Chao Phraya River, Ayutthaya became a major port of trade and shipbuilding center. The “Monopoly System” of the royal warehouse was an important trade policy, as well as the role of the merchant marines of the Chinese people, which brought prosperity to the country. When the trading system of the monopoly for commercial products broke up, the Thai Merchant Marines was transformed from the government sector to the private sector. As a result, the development of Thai Merchant Marines adjusted to be competitive with foreign trade.

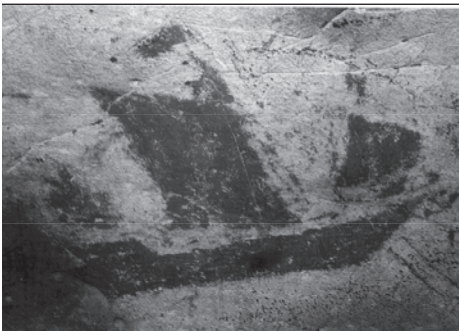
^๑ This article is one part of the research focus of the study of Thai Merchant Marines, Today, it has been found that their development has slowed. Thus, the question is how did the Thai Merchant Marine develop and what was the direct impact on the Thai Merchant Marines today.

^๒ Researcher, Institute of Transportation, Chulalongkorn University.

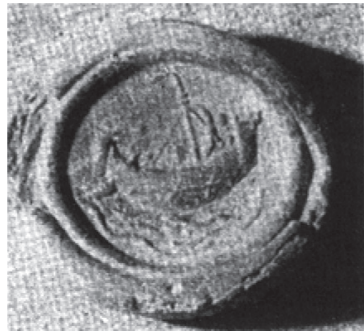

บทนำ

การพาณิชย์นาวี หรือการประกอบธุรกรรมการค้าทางทะเล เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรือ การเดินเรือ ทำเรือ อยู่เรือ และยังมีหมายรวมถึงกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง^๔ ประเทศไทยมีการค้าทางทะเลมาอย่างยาวนาน เห็นได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ได้ค้นพบ เช่น ภาพเขียนสีที่ถ้ำพญานาค จังหวัดกระบี่ แสดงถึงภูมิปัญญาด้านการเดินทางทางเรือเลียบชายฝั่งทะเล หรือตราประทับดินเผารูปเรือของพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ ซึ่งพบที่นครปฐม เป็นต้น การพาณิชย์นาวีเริ่มจากการค้าสำเภา ซึ่งมีมาช้านาน และเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในสมัยอยุธยา และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเห็นได้จากการกำหนดกฎเกณฑ์ และนำไปสู่ระบบการผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้า トラบจนการเปลี่ยนรูปแบบการค้าเข้าสู่ยุคการแข่งขันอย่างเสรีดังเช่นในปัจจุบัน

รูปที่ ๑ ภาพเขียนสีศิลปะ ถ้ำพญานาค จังหวัดกระบี่^๖

รูปที่ ๒ ตราประทับดินเผารูปเรือ ของพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ พบที่นครปฐม ลักษณะเรือในภาพเป็นเรือเดินทะเลเสาเดียว^๗

^๔ มาตรา ๔ พระราชบัญญัติส่งเสริมการพาณิชย์นาวี พ.ศ. ๒๕๒๑

^๖ เอิบเปรม รัชราภกุล. ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑

^๗ เอิบเปรม รัชราภกุล. ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย, หน้า ๔๙.

การพัฒนาพาณิชย์นาวีแบ่งออกตามสมัยการปกครองเป็นสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์

การพาณิชย์นาวีในสมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ – พ.ศ. ๒๓๑๐)^๔

ความได้เปรียบด้านทำเลที่ตั้ง

อยุธยามีความได้เปรียบทางสภาพภูมิศาสตร์คือตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำ ๓ สายมาบรรจบกัน คือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ทำให้อยุธยามีสภาพเป็นเกาะมีแม่น้ำล้อมรอบป้องกันศัตรู พื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การปลูกข้าว อยุธยาตั้งอยู่ห่างจากทะเลประมาณ ๙๐ กิโลเมตร ทางตอนบนของอ่าวไทย อยู่ไกลจากเส้นทางเดินเรือทะเลของนานาชาติ อยุธยามีลักษณะผสมผสานของการเป็นอาณาจักรในแผ่นดิน (ควบคุมการเกษตร) และอาณาจักรทางทะเล (ควบคุมการค้าทางทะเล) เพราะอยู่ในเส้นทางของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ กับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ทำให้ย่นระยะเวลาการเดินทางเรือได้มาก เหมาะสมกับการค้าขายในลักษณะพาณิชย์นาวี ด้วยเหตุนี้อยุธยาจึงทำการติดต่อค้าขายทางเรือได้อย่างรุ่งเรืองกับนานาชาติ^๕ จนได้รับขนานนามว่า “ซารินาว” ซึ่งหมายถึงเมืองที่เต็มไปด้วยเรือ

^๔ กรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นโดยพระรามธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ในปี พ.ศ. ๑๘๙๓ และถูกทำลายโดยกองทัพพม่าในสมัยพระเจ้าเอกทัศ ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ อยุธยาเป็นเมืองหลวงนานถึง ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครองทั้งหมด ๓๔ พระองค์ มาจาก ๕ ราชวงศ์ คือ อู่ทอง สุพรรณบุรี สุโขทัยปราสาททอง และบ้านพลูหลวง อยุธยามีพุทธศาสนาแบบหินยาน เป็นศาสนาประจำอาณาจักร และยังมีคติความเชื่อด้านวิญญาณนิยม และพุทธศาสนาแบบมหายานอยู่ด้วย ในสถาบันกษัตริย์ของอยุธยานั้นใช้พิธีกรรมที่เป็นฮินดูและพราหมณ์ เพื่อเป็นการสร้างอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นการผสมระหว่างหลักของความเชื่อเรื่อง “ธรรมราชา” ตามแนวของพุทธศาสนาและหลักของ “เทวราชา” ตามแนวของฮินดูและพราหมณ์ ในเรื่องของการปกครองนั้น อาณาจักรอยุธยาใช้ระบบ “ศักดินา” เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม มีการแบ่งชั้นเจ้า – ขุนนาง – พระสงฆ์ – ราษฎร ออกเป็นหมวดหมู่และชนชั้นอย่างชัดเจนว่าเป็น “ผู้ปกครอง” และ “ผู้อยู่ใต้การปกครอง”

^๕ ในเอกสารของโยฮันส์เต็คเคิน ผู้แทนคนแรกของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในประเทศสยาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๖๗ ซึ่งอ้างในบันทึกของฟาน ฟลิต หรือ วัน วลิต และมีบทพรรณนาเพิ่มเติมในบันทึกของวัน วลิตอีกด้วย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีอยุธยา. **ความสำคัญของเอกสารของชาวต่างประเทศต่อการศึกษาวงศ์วิทยาอยุธยา เมืองมรดกโลก** [สายตรง] แหล่งที่มา: <http://www.ayutthayastudies.aru.ac.th>[๓เมษายน ๒๕๕๕]

หรือนาวานคร^{๑๐}

อยุธยาเป็นเมืองท่าการค้าสินค้า ส่งผ่านคือ สินค้าจีน - ญี่ปุ่น และเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ที่นำเข้ามายังตลาดอยุธยา นั้น ได้รับการซื้อไปค้าต่อยังตลาดในอ่าว เบงกอลและอ่าวเปอร์เซีย และมีการนำสินค้าไปค้าต่อยังตลาดในยุโรป ในทำนอง เดียวกัน อยุธยาก็เป็นตลาดของสินค้าโลกตะวันตกที่ถูกนำไปค้าต่อยังตลาดโลก ตะวันออกที่ไกลถึงจีนและญี่ปุ่นด้วย ดังนั้นอยุธยาจึงเป็นเมืองท่าของพ่อค้าทั้งจาก ตะวันออกและตะวันตกที่นำเรือมาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน

แม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเดินเรือที่ทำการค้าทางทะเลกับ ต่างประเทศทั้งการต่อเรือสำเภา จีน ญี่ปุ่นและประเทศอื่นๆ ในย่านเอเชียและการต่อ เรือกำปั่นของชาติยุโรป เพราะขนาดของเรือที่สร้างด้วยไม้มีระวางบรรทุกน้ำหนัก เพียง ๖๐๐-๑,๒๐๐ ตัน เรือสินค้าของชาติต่างๆ จึงสามารถเดินทางมาถึงอยุธยาได้ อย่างสะดวก^{๑๑} นอกจากนี้ อยุธยามีเครือข่ายเมืองท่ากระจายไปอย่างกว้างขวาง เครือข่ายเมืองท่า มีดังนี้ ๑) ฟังตะวันออกมีเมืองท่าปะหัง กลันตัน ตรังกานุ สายบุรี ปัตตานี นครศรีธรรมราช อ่าวบ้านดอน บางสะพาน เพชรบุรี บางปลาสร้อย เมือง ท่าเหล่านี้ทำการค้ากับกัมพูชา เวียดนาม หมู่เกาะต่างๆ ของอินโดนีเซีย และ จีน ๒) ฟังตะวันตก มีเมืองท่าตะนาวศรี ตรัง ไทรบุรี ไว้ทำการค้ากับอินเดีย^{๑๒}

กรมพระคลังสินค้า

กรมพระคลังสินค้ามีบทบาทสำคัญที่สุดในการค้าขายระหว่างประเทศ กรมนี้จะทำหน้าที่จัดเก็บส่วยและอากรซึ่งเป็นผลประโยชน์ของแผ่นดิน เมื่อมีการ เก็บส่วยมากขึ้นหรือถึงฤดูสำเภา ก็จะจัดส่งสินค้าไปขายยังต่างประเทศพร้อมกับสินค้า

^{๑๐} ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. **สำเภาขัตรีย์สุลัยมาน : ฉบับย่อ = The ship of Sulaiman.** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗.

^{๑๑} อ่างศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. **อยุธยาเมืองท่านานาชาติ** [สายตรง] แหล่งที่มา: [http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/full/๔๒๖/๓๒/\[๖ เมษายน ๒๕๕๕\]](http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/full/๔๒๖/๓๒/[๖ เมษายน ๒๕๕๕])

^{๑๒} กลุ่ม สยามของเรา. **การค้าต่างประเทศ: การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม สมัยกรุงศรีอยุธยา** [สายตรง] แหล่งที่มา: <http://www.oursiam.in.th/content/view.php?code=๐๑๐๑๑-๑๑๖๑๕๑๘๗๒๒-๐๑๒๖> [๘ สิงหาคม ๒๕๕๕]

อื่นๆ อยุธยาใช้ระบบคลังสินค้าซึ่งเป็นการค้าแบบผูกขาดการค้า โดยบังคับให้พ่อค้าขายสินค้าให้แก่รัฐบาลเพียงผู้เดียว สินค้าสำคัญที่ทางการบังคับซื้อ ได้แก่ ปืน อาวุธต่างๆ สินค้าที่ต้องการใช้ในราชการ เมื่อทางการซื้อสินค้าไว้เกินความต้องการแล้วจึงขายเป็นรายย่อยแก่ประชาชน ในส่วนของสินค้าออกบางอย่างที่เป็นของหายาก กรมพระคลังสินค้าจะกำหนดเป็นสินค้าต้องห้าม ผู้ใดไม่ต้องขายให้แก่ทางราชการผู้เดียว สินค้าพื้นเมือง^{๑๑} ที่พระคลังสินค้ารวบรวมไว้จะบรรทุกลงเรือสำเภาหลวงไปขายยังประเทศต่างๆ การดำเนินการค้าแบบนี้ทำให้รัฐสามารถควบคุมกิจการค้าต่างประเทศได้อย่างใกล้ชิด ผูกขาดการค้าทั้งหมด โดยพระคลังสินค้าทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อค้าคนกลางขายสินค้าในราชอาณาจักร เป็นพ่อค้าคนกลางนำสินค้าเงินและญี่ปุ่นมาขายให้ฝรั่ง ผูกขาดการค้าสำเภา เป็นผู้เก็บค่าธรรมเนียมเรือ การออกกฎหมายสินค้าต้องห้าม เช่น อาวุธ ฤๅษณา ผ่าง ดีบุก งาช้าง หน่อกล้วย และสินค้าหายาก

ภาษีอากร

จกอบ จำกอบ หรือจังกอบหมายถึงความถึงภาษีชนิดหนึ่งซึ่งเรียกเก็บจากสินค้าออก ซึ่งการเก็บภาษีสินค้านี้ น่าจะมีมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย ทั้งนี้เพราะข้อความในศิลาจารึกที่ได้มีการกล่าวไว้ว่า ใครจะมาค้าขายก็ได้ เจ้าเมืองไม่เก็บจังกอบแก่ราษฎรนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีคำว่าจังกอบอยู่หลายแห่ง เช่น ในกฎหมายเก่าลักษณะพระธรรมนูญมาตรา ๓ มีว่า “อนึ่งพระราชทานจังกอบขนอนแก่ผู้ใดๆ ใช้” และในลักษณะอาญาหลวงมาตรา ๑ ว่า “และเก็บจังกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่่น้อยก็ดี” ในหนังสือค้าขายซึ่งทำกับฝรั่งเศส ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีว่า

---

^{๑๑} สินค้าพื้นเมืองบางชนิดเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศมากหากปล่อยให้ซื้อขายกันโดยเสรี ของเหล่านั้นจะหมดสิ้นไปไม่มีใช้ในราชการบ้านเมือง จึงกำหนดให้เป็นสินค้าต้องห้ามต้องซื้อขายผ่านพระคลังสินค้า เช่น ไม้ฤๅษณา นอแรด ดีบุก งาช้าง ไม้จันทน์ไม้หอม และไม้ผ่าง เป็นต้น สินค้าต้องห้ามนี้เพิ่มประเภทขึ้นโดยลำดับ เช่น ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง สินค้าต้องห้าม เช่น ดินประสิว ตะกั่ว ผ่าง หนังสัตว์ เนื้อไม้ งาช้าง ดีบุก ไม้หอม เป็นต้น สินค้าที่ชาวต่างประเทศต้องการมากอีกอย่างหนึ่งคือ ข้าว ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญโดยส่งไปประเทศจีนไม่น้อยกว่าปีละ ๖๕,๐๐๐ หาบ บางปีส่งไปหลายแสนหาบ และบางปีถึง ๑ ล้าน ๕ แสนหาบ

บริษัท สำนักพิมพ์แม็ค. การค้าระหว่างประเทศสมัยอยุธยา [สายตรง] แหล่งที่มา: <http://www.maceducation.com/e-knowledge/๒๔๒๓๑๒๑๑๐/๐๔. htm> [๕ เมษายน ๒๕๕๕]

“พระราชทานจำกอบขนอนและริตซาทั้งปวงแก่กุ่มบันเหน็ฝรั่งเศส ให้เข้าออกจงสะดวกอย่าให้ผู้ใดลงตรวจ และให้แต่ยื่นทางว่าวสินค้าซึ่งบรรทุกมานั้น แก่เจ้าพนักงานในเมืองบาดบุรี และเมื่อบรรทุกสินค้าจะออกไปนั้นก็ให้ยื่นทางว่าวสินค้าซึ่งบรรทุกนั้นแก่เจ้าพนักงาน ณ กรุงเทพมหานคร และเอาตราเบิกด่านสำหรับเข้าออกทุกครั้ง”^{๙๔}

ในยุคสมัยนั้น การจัดเก็บจังกอบรัฐบาลจะตั้งเป็นสถานที่คอยดักเก็บในสถานที่ที่สะดวก เช่น ถ้าเป็นทางบกก็จะไปตั้งที่ปากทางหรือทางที่จะเข้าเมือง ถ้าเป็นทางน้ำก็จะตั้งใกล้ท่าแม่น้ำหรือเป็นทางร่วมสายน้ำ โดยสถานที่เก็บจังกอบ เรียกว่า **ขนอน** ทั้งนี้ขนอนจะเป็นที่คอยเก็บจังกอบสินค้าทั่วไปไม่เฉพาะเพียงการนำเข้าและขนออกนอกราชอาณาจักรเท่านั้นเพราะมีทั้งขนอนบก ขอนอนน้ำ ขอนอนชั้นนอก ขอนอนชั้นใน และขนอนตลาด^{๙๕} วิธีเก็บจังกอบในสมัยนั้นจะเก็บในอัตรา ๑๐ ซัก ๑ และการเก็บนั้นมิได้เก็บเป็นตัวเงินเสมอไปคือเก็บเป็นสิ่งของแทนตัวเงินก็ได้แล้วแต่จะเก็บอย่างไรได้สะดวกเพราะในสมัยนั้นวัตถุที่ใช้แทนเงินตราคงจะมีน้อย การจัดเก็บภาษีอากรในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า “ส่วยสาอากร” ได้มีการแบ่งการจัดเก็บออกเป็น ๔ ประเภท คือ จังกอบ อากร^{๙๖} ส่วย^{๙๗} และฤชา^{๙๘}

^{๙๔} พระยาอนุমানราชธน. **ตำนานศุลกากร**. (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๖), หน้า ๒.

^{๙๕} พระยาอนุমানราชธน. **ตำนานศุลกากร**, หน้า ๔.

^{๙๖} อากร หมายถึงการเก็บซีกส่วนผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหากินได้ เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน หรือโดยให้สิทธิของรัฐบาล เช่น อนุญาตให้เก็บของในป่า จับปลาในน้ำ และต้มกลั่นสุรา ให้เก็บในอัตรา ๑๐ หยิบ ๑ การเก็บอากรนี้คงไม่ได้เก็บเป็นตัวเงินเสมอไป คงเก็บเป็นของแทนตัวเงินอย่างเดียวกับจังกอบ

^{๙๗} ส่วย คือผลผลิตผลอันเกิดจากการที่ทางการยอมให้บุคคลบางจำพวกส่งสิ่งของซึ่งรัฐบาลต้องการให้แทนที่แรงงานที่คนเหล่านั้นต้องมาประจำทำราชการ ซึ่งเป็นเกณฑ์บังคับสำหรับชายฉกรรจ์ที่ต้องเข้ารับราชการทหารปีละ ๖ เดือน เช่น ยอมอนุญาตให้ราษฎรที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ชายดงพญาดินมูลค้างคาว (เอามาทำดินปืน) หรือยอมให้ราษฎรชาวเมืองกลางหาดีบุกอันมีมากเพื่อส่งหลวง ถือว่าเป็นส่วยสิ่งของที่เกณฑ์ให้ราษฎรส่ง นอกจากนี้ยังมีส่วยเครื่องราชบรรณาการ ส่วยทรัพย์มรดก

^{๙๘} ฤชา คือค่าธรรมเนียมที่ทางราชการเรียกเก็บจากราษฎรซึ่งได้รับประโยชน์จากรัฐ เป็นการเฉพาะตัว เช่น ผู้ใดจะขอโฉนดตราสาร เพื่อมิให้ผู้อื่นบุกรุกแย่งชิงที่เรียกสวนไร่นาจักต้องเสียฤชาแก่รัฐ เป็นต้น ฤชาที่สำคัญได้แก่ ค่าธรรมเนียม และค่าปรับทางการศาล

กรมสรรพากร. **ประวัติการจัดเก็บภาษี:การจัดเก็บภาษีอากรในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - พ.ศ. ๒๓๑๐)** [สายตรง]: แหล่งที่มา: <http://www.rd.go.th/> [ตรกฏภาค ๒๕๕๕]

การค้าต่างประเทศในสมัยกรุงศรีอยุธยา มักเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์บ้านเมือง การค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓-พ.ศ. ๒๐๓๔) เป็นการค้ากับประเทศในเอเชีย ที่สำคัญได้แก่ จีน มลายู ชาว อินเดีย ลังกา เปอร์เซีย และอาหรับ เป็นการค้าโดยเรือสำเภา ทั้งแต่งสำเภาไปขายและเรือต่างชาติเข้ามาค้าขาย

สินค้าออกได้แก่ อำพัน ไม้หอม ไม้ กฤษณา กระวาน กานพลู พริกไทย ทองคำ เงิน พลอยต่างๆ ตะกั่ว งาช้าง นอระมัต หนังเสือ ชะมด เครื่องเคลือบ เครื่องปั้นดินเผา ผ้า ผ้ายันต์ น้ำตาล ข้าว ช้าง ม้า นกยูง นกกแก้ว ๕ สี สินค้าเข้าได้แก่ แพร่ม้วน แพร่ดอก แพร่โล่ ผ้าม้วน ผ้าลายทอง เครื่องถ้วย ทองแดง กำมะถัน พัด ฉากญี่ปุ่น เครื่องรัก สารส้ม เป็นต้น

รูปภาพ ๓ เครื่องสังคโลกเป็นสินค้าออกทางทะเลถึงแม้จะพบแหล่งเตาผลิตที่เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองสุโขทัย แต่การส่งออกได้มีในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยรัฐสุโขทัยโบราณไม่ได้มีบทบาทเลย

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๑๙๕๒-พ.ศ. ๑๙๖๗) ได้สร้าง ความมั่งคั่งโดยการขยายการค้าสำเภากับจีนและได้มีการแต่งสำเภาไปเมืองจีนมากขึ้น^{๑๔} ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ติดต่อค้าขายต่างประเทศคือกรมท่า โดยกรมท่าซ้าย ทำหน้าที่ติดต่อค้าขายกับจีน และการค้าขายของคนจีนในเมืองไทย

^{๑๔} สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เคยเสด็จไปประทับอยู่ในราชสำนักจีนเมื่อครั้งเป็นเจ้านครอินทร์อยู่เมืองสุพรรณบุรี และดูเหมือนจะเป็นองค์เดียวเท่านั้นที่เคยไปเมืองจีนจริงๆ และได้นำช่างจีนมาทำเครื่องเคลือบสังคโลกจริงๆ

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **กรุงสุโขทัย มาจากไหน**. (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๕.

มีหลวงไขฎีกาพระราชเศรษฐกิจเป็นเจ้ากรม ถือศักดินา ๑,๔๐๐ กรมท่าขวาดูแลติดต่อค้าขายกับเมืองแขก มีพระจุฬาราชมนตรี ศักดินา ๑,๔๐๐ เป็นเจ้ากรม และกรมท่ากลางสำหรับชาวต่างประเทศโดยทั่วไป^{๒๐}

ในสมัยอยุธยา ประชาชนโดยทั่วไปไม่มีสิทธิจะทำมาค้าขายกับชาวต่างประเทศ การค้าขายกับต่างประเทศเป็นระบบผูกขาด ที่เรียกว่า ระบบพระคลังสินค้า รัฐบาลได้สร้างพระคลังสินค้าขึ้นเก็บสินค้าภายในประเทศที่ได้จากการซื้อขายกับประชาชนและการเก็บส่วย มาขายให้กับพ่อค้าชาวต่างประเทศ ในขณะเดียวกันก็ซื้อสินค้าจากพ่อค้าต่างประเทศมาขายให้กับประชาชนอีกทีหนึ่ง นอกจากนี้ ยังจัดสำเภาไปขายกับเมืองท่าและบ้านเมืองภายนอก แล้วซื้อสินค้ากลับเข้ามาในประเทศ สินค้าภายในประเทศบางอย่างโดยเฉพาะของป่าที่หายาก จะต้องนำมาขายให้กับพระคลังสินค้าแต่เพียงแห่งเดียว ในทำนองเดียวกัน สินค้าเข้าบางชนิดก็ถือว่าเป็นของสำคัญ ไม่ต้องการให้ประชาชนโดยทั่วไปมีครอบครองก็จะไม่ขายให้ แต่จะเก็บไว้เป็นของสำหรับพระมหากษัตริย์และขุนนางเท่านั้น^{๒๑} พระเจ้าแผ่นดินได้กำไรมาจากการค้าและได้กลายเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐ^{๒๒} เหตุที่การค้าของรัฐได้กำไรมาก เพราะปัจจัย ๒ ประการคือ หนึ่งเป็นการค้าผูกขาด และสองสินค้าที่ส่งไปขายเป็นสินค้าที่ได้เปล่า โดยเกณฑ์มาจากหัวเมืองไกล ที่เรียกว่าสงส่วยนั่นเอง^{๒๓} ดังเช่นในสมัยพระเจ้าปราสาททองทรงมีรายได้หลายล้านบาทจากข้าว ไม้ฝาง ดินประสิว

---

^{๒๐} กลุ่ม สยามของเรา. **การค้าต่างประเทศ: การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม สมัยกรุงศรีอยุธยา** [สายตรง] แหล่งที่มา: <http://www.oursiam.in.th/content/view.php?code=๐๑๐๑๑-๑๑๖๑๕๑๘๗๒๒-๐๑๒๖> [๘ สิงหาคม ๒๕๕๕]

^{๒๑} ศรีภัทร วัลลิโกดม บรรยายไว้ในหนังสือ เรื่อง กรุงศรีอยุธยาของเรา ในพิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **สำเภาสยาม ตำนานเจ๊กบางกอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘

^{๒๒} นอกจากนี้รายได้ของรัฐยังประกอบด้วย ภาษี จังกอบ คือภาษีที่เก็บตามด่านขนอน โดยชักส่วนจากสินค้าหรือเก็บเป็นเงินตามขนาดของพาหนะที่บรรทุกสินค้า เช่น ความกว้างของปากเรือ วาละ ๑๐ บาทถึง ๒๐ บาท เรียกว่า ค่าปากเรือ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เปลี่ยนแปลงภาษีปากเรือ โดยกำหนดว่า ถ้าเรือกว้างกว่า ๖ คอก เก็บลาละ ๖ บาท และให้ตั้งด่านเก็บภาษีตั้งแต่เมืองชัยนาทลงมา

^{๒๓} พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **สำเภาสยาม ตำนานเจ๊กบางกอก**. หน้า ๔๘-๔๙

ตีบุกและตะกั่ว นอกจากนี้ยังทรงมีเรือที่ค้าขายกับชายฝั่งโคโรแมนเดล (Coromandel Coast) ในอินเดียและจีน คำให้การของชาวกรุงเก่าพบว่า การค้าทางทะเลของราชสำนักอยุธยาในทำรายได้ปีละ ๔๐๐,๐๐๐ บาท หรือเทียบเท่ากับ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ของจำนวนเงินรายได้ทั้งหมด คือ ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท ชิมอง เดอลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสที่มาถึงสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๒๓๐) ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเป็น “พ่อค้าใหญ่” ด้วยพระองค์เอง^{๒๔} ส่วนเจ้านายเชื้อพระวงศ์ขุนนางจะทำการค้าส่วนตัว โดยมีสำเภาของตัวเองไปค้าขายต่างประเทศ

ประเทศคู่ค้าที่สำคัญในสมัยอยุธยา ได้แก่

จีน เป็นตลาดการค้าที่สำคัญของอยุธยา มีหลักฐานว่าได้ติดต่อทำการค้ากันมาตั้งแต่ก่อนสร้างอาณาจักร และทำการค้าระหว่างกันเรื่อยมา จีนเป็นตลาดที่มีปริมาณความต้องการสินค้าสูงและเป็นตลาดที่สินค้าได้ราคาดี การค้ากับจีนมี ๒ รูปแบบคือ

๑) การค้าในระบบบรรณาการ หรือจิ้มก้อง หมายถึงระบบการค้าที่ต้องไปพร้อมกับการทูตกล่าวคือ เรือสินค้าของชาติต่างๆ ที่ไปพร้อมกับคณะทูตเพื่อเคารพจักรพรรดิจีนนั้นจะได้รับอนุญาตให้ค้าโดยได้รับสิทธิพิเศษทั้งด้านตลาดที่เปิดให้ค้ามากขึ้นกับเมืองต่างๆ และการงดเว้นจัดเก็บภาษีด้านต่างๆ การค้าในรูปแบบนี้สินค้าจะถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนหนึ่งเป็นเครื่องราชบรรณาการ อีกส่วนหนึ่งคือสินค้าที่จะส่งไปขายยังกวางตุ้ง ในสมัยจักรพรรดิคังซี ในปี พ.ศ. ๒๒๐๗ ได้กำหนดจำนวนเรือในคณะบรรณาการของสยามอย่างแน่นอนเป็นการถาวรจำนวน ๓ ลำ ระบุชื่อว่า เรือ เจิ้ง (cheng) ผู้ (fu) และฮู่ (hu) อีกสามปีต่อมา ได้กำหนดช่วงเวลาส่งบรรณาการเป็นพิธีการทุกสามปีด้วย โดยเรือบรรณาการแต่ละลำจะมีลูกเรือได้ไม่เกินหนึ่งร้อยคน รวมสมาชิกของผู้ติดตามอย่างเป็นทางการ ๒๒ คน ผู้เชิญเครื่องบรรณาการจากกวางตุ้งไปยังกรุงปักกิ่งเพื่อทำพิธีถวายต่อจักรพรรดิแมนจู

---

^{๒๔} สารสิน วีระผล. **จิ้มก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน.** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

^{๒๕} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **สยามพาณิชย์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. (สมุทรปราการ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗

และเรือทั้งสามลำจะต้องได้รับอนุญาตก่อน จึงจะเริ่มทำการค้าได้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงเพิ่มประสิทธิภาพสูงสุดของการค้าระบบบรรณาการคือ นอกเหนือจากเรือบรรณาการตามระเบียบปกติจำนวน ๓ ลำแล้ว ยังมีเรืออื่นๆ อีกกลุ่มใหญ่ผูกติดมาด้วย ได้แก่ เรือบรรณาการเสริม (ปู่กั้งฉวน)^{๒๖} เรือรับบรรณาการ (เจี้ยกั้งฉวน) และเรือบรรณาการตรวจ (ถ่านกั้งฉวน)^{๒๗} การค้าในระบบบรรณาการนี้ ทำกำไรให้กับประเทศผู้ค้าตัวอย่างมาก

๒) การค้าที่พ่อค้าเอกชนชาวจีนนำสินค้าบรรทุกเรือเข้ามาค้าขายในไทย ด้วยสินค้าจากอยุธยาสามารถทำอะไรได้อย่างมหาศาล จึงเป็นแรงดึงดูดสำคัญที่ทำให้มีพ่อค้าชาวจีนบรรทุกสินค้าจากจีน เช่น สินค้าผ้าปัก ไบซา เครื่องถ้วยโลหะ และสินค้าผ้าฝ้ายมาขายและได้นำเอาพริกไทย เครื่องยา งาช้าง และอื่น ๆ กลับยังประเทศจีน^{๒๘} ญี่ปุ่น มีหลักฐานว่า ริวกิว (ปัจจุบันคือโอกินาวา) ซึ่งขณะนั้นยังเป็นอาณาจักรอิสระ ได้ทำการค้าในฐานะพ่อค้าคนกลางระหว่างจีน - ญี่ปุ่น - อยุธยา โดยการนำเอาสินค้าจากญี่ปุ่นและจีนมาขายยังตลาดอยุธยา และเอาสินค้าจากอยุธยาไปค้าที่ตลาดจีน และญี่ปุ่น มีการแลกเปลี่ยนการทูตกับญี่ปุ่นในช่วง ๑๕๕ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๘-๒๑๑๓ มีเรือริวกิวมาค้ายังอยุธยาถึง ๕๘ ลำ จากจำนวนที่มาค้าในภูมิภาคนี้ทั้งสิ้น ๑๕๐ ลำ^{๒๙} หรือเฉลี่ยมาอยุธยา ๑ ลำในทุกๆ ๒ ปีครึ่ง จากนั้นจึงเป็นการค้าโดยตรง

^{๒๖} เรือบรรณาการเสริม (ปู่กั้งฉวน) บรรทุกเครื่องบรรณาการเสริมเพื่อทดแทนส่วนที่อาจจะสูญหายหรือเสียหายไปในภารกิจครั้งก่อน เรือรับบรรณาการ (เจี้ยกั้งฉวน) ได้รับมอบหมายหน้าที่รับคณะผู้เชิญเครื่องบรรณาการอย่างเป็นทางการกลับมาจากปักกิ่งหรือพระราชสาส์นของจักรพรรดิ หรือของขงวัญของจักรพรรดิและเรือบรรณาการตรวจ (ถ่านกั้งฉวน) จะตรวจสอบอย่างเปิดเผยถึงกำหนดการที่ผิดปกติในการเดินเรือของเรือบรรณาการปกติ

^{๒๗} สารสิน วีระผล. **จัมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน**. หน้า ๓๒-๓๓.

^{๒๘} ด้วยเหตุที่ต้นทุนค่าต่อเรือและเงินลงทุนเป็นจำนวนมหาศาล หลายหมื่นเหรียญทอง ทำให้เรือสำเภาลำหนึ่งซึ่งมีขนาดไม่ถึงหนึ่งพันตัน จะมีการร่วมทุนของพ่อค้ารายย่อยจำนวนถึงหนึ่งร้อยคน ทีมณฑลวางตุ้ง พวกช่างแกะสลักงาช้าง ช่างเขียนภาพ พ่อค้าเครื่องเหล็ก พ่อค้าเครื่องทองและเงินต่างมีพื้นที่ในการบรรทุกสินค้าในเรือเพื่อการส่งออกไปขาย เรียกว่า เป็นสินค้าที่มาจากเงินทุนกู้ยืม

สารสิน วีระผล. **จัมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน**. หน้า ๑๒๓.

^{๒๙} โยเนะโอะอิชิอิ และโยชิกาว่า. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๑๐๐ ปี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒). หน้า ๙

กับญี่ปุ่น

ญี่ปุ่น ได้เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๘๓ ปลายรัชกาลของ สมเด็จพระไชยราชาธิราช ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นเริ่มอย่างเป็นทางการใน สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถกับโชกุนโตกุงาวะ อิเอยาสุ ใน พ.ศ. ๒๑๔๙ ญี่ปุ่นได้ ส่งสาส์นมาเจริญสัมพันธไมตรีพร้อมด้วยดาบ เลื่อยเกราะเป็นเครื่องราชบรรณาการ และในขณะเดียวกันได้ทูลขอปืนใหญ่และไม้หอมจากไทย นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของ ความสัมพันธ์ที่ติระหว่างไทยกับญี่ปุ่น^{๑๐} ญี่ปุ่นต้องการสินค้าจากไทยมากที่สุด ได้แก่ ไม้ฝาง หนังกาง และหนังปลาฉลาม รองลงมาได้แก่ ตะกั่วและดีบุก^{๑๑} ส่วนสินค้า ที่ไทยต้องการจากญี่ปุ่น คือทองแดง เงินเหรียญของญี่ปุ่น ฉากลับแล เป็นต้น ในช่วง ๓๒ ปีระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๔๗ - ๒๑๗๙ มีเรือญี่ปุ่นได้รับอนุญาตจากรัฐบาลโชกุน^{๑๒} ให้มาทำการค้ายังอยุธยาถึง ๕๖ ลำหรือเฉลี่ยปีละ ๒ ลำ

ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยานอกจากเป็นทหารอาสาซึ่งมีชาวญี่ปุ่น บางคนได้รับราชการในตำแหน่งที่สูงคือ ยามาตา นางามาดา ซึ่งต่อมาได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุข ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นหลัง จากสิ้นสมัยพระเจ้าทรงธรรมแล้วเริ่มเสื่อมลง เมื่อเข้าสู่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาท ทอง ในปี พ.ศ. ๒๑๗๖ การค้าขายกับญี่ปุ่นก็หยุดลง ทั้งนี้เป็นเพราะออกญาเสนาภิมุข ถึงแก่กรรมลงโดยถูกยาพิษ ทำให้ญี่ปุ่นต้องออกจากกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด แม้สมเด็จพระ

---

^{๑๐} ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับญี่ปุ่นเจริญสูงสุดในสมัยสมเด็จพระเจ้า ทรงธรรม มีการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นถึง ๔ ครั้งคือ พ.ศ. ๒๑๕๙, พ.ศ. ๒๑๖๔, พ.ศ. ๒๑๖๖, พ.ศ. ๒๑๖๘

^{๑๑} ไม้ฝางนั้นเป็นสินค้าที่นิยมใช้ย้อมผ้า หนังปลาฉลามใช้หุ้มดาบเพื่อกันสนิม ส่วนหนัง กางใช้ตัดเสื้อซึ่งเป็นที่นิยมของชาวญี่ปุ่น

โยเนะโอะอิชิอิ และโยชิกาวะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี**, หน้า ๔๙

^{๑๒} เรือสำเภาที่เข้ามาค้าขายกับจีนและประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะต้องได้รับ “ใบเบิกร่องประทับตราแดง” จากโชกุน เพื่อเป็นหลักฐานแสดงอนุญาตให้เรือสำเภานั้นสามารถเดิน ทางออกนอกประเทศได้ ซึ่งในใบเบิกร่องนี้ ใช้เป็นหลักฐานการเดินทางเรือและทะเบียนเรือได้เป็น อย่างดี เพราะในเอกสารดังกล่าวได้ระบุจำนวนคนที่มาขึ้นเรือสำเภา ระบุนตำแหน่งหน้าที่สำคัญ เช่น ทูต อุปทูต ลำม และนายสำเภาผู้ซึ่งเป็นผู้จัดการดูแลธุรกิจภายในเรือสำเภา

พระเจ้าปราสาททองจะส่งคณะทูตไปญี่ปุ่น ๕ ครั้ง แต่ไม่ได้รับการต้อนรับจากญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นมีนโยบายที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยว และปิดประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๘๒ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นสิ้นสุดลง^{๑๓} อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นยังเปิดเมืองท่าทางซากิ ให้เป็นช่องทางการค้าและการรับข่าวสารจากภายนอก ญี่ปุ่นอนุญาตให้เฉพาะพ่อค้า ชาวดีทช์และชาวจีนทำการค้าต่อไปได้ด้วยเหตุนี้สินค้าของอยุธยาและของญี่ปุ่นจึงยังคงมีอยู่ในตลาดของทั้งสองฝ่ายเรื่อยมาโดยผ่านเรือของพ่อค้าทั้งสองชาตินี้ อย่างไรก็ตาม กิติไทยกับญี่ปุ่นก็ยังคงค้าขายติดต่อกัน โดยมีการแต่งเรือสำเภาไปค้าขายที่ญี่ปุ่นทุกปี ดังปรากฏในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑) ได้มีการขายข้าวให้แก่ ญี่ปุ่น โดยบรรทุกลงเรือหลวงไปขายยังเมืองท่าทางซากิ

อิหร่าน หรือชาวอาหรับได้เข้ามาติดต่อค้าขายกับอยุธยาและเข้ารับราชการ ในราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๕๔-๒๑๗๑) ได้ทรง ฟื้นฟูท่าเรือการค้าในเมืองมะริดและตะนาวศรี ซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญบริเวณชายฝั่ง ตะวันออกของอ่าวเบงกอลเพื่อค้าขายโดยตรงกับพ่อค้าชาวอิหร่าน อาหรับและอินเดีย จากหลักฐานในเอกสารสยาม ชำราชการสำนักกระต๊อบสูงของชาวอิหร่าน ซึ่งเดินทาง มายังสยามในช่วงต้นรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม คือเจกอะหมัด^{๑๔} ซึ่งเป็นหัวหน้าพ่อค้า ชาวอิหร่านที่เรียกว่า ซูดากา ราชา อันมีความหมายว่า “พ่อค้าของกษัตริย์”^{๑๕} เจกอะหมัดได้รับราชการในราชสำนัก ซึ่งตำแหน่งสุดท้ายที่ได้รับคือตำแหน่งออกญา บวรราชนายกกว่าที่สมุหนายก^{๑๖} ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๙๙)

^{๑๓} ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยอยุธยา [สายตรง] แหล่งที่มา: เมษายน ๒๕๕๕]

^{๑๔} เจกอะหมัด ต่อมาเป็นต้นตระกูลขุนนาง

^{๑๕} ซูดากา ราชาเป็นตำแหน่งของหัวหน้าพ่อค้า หัวหน้ากองคาราวาน สินค้าและยัง หมายถึงขุนนางด้วย

^{๑๖} มิตรภาพไทย-อิหร่าน : ความสัมพันธ์อันดีที่ใกล้ชิดกว่า ๔๐๐ ปี (กรุงเทพฯ : สถาบัน เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงเตหะราน, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐.

มีการแต่งตั้งให้ชาวอิหร่านเป็นออกพระจุลา ซึ่งเป็นตำแหน่งเจ้ากรมท่าชาว^{๓๓} และหัวหน้าประชาคมมุสลิมในกรุงศรีอยุธยา ขุนนางอิหร่านจึงได้มีบทบาทสำคัญในการจัดการด้านการค้าระหว่างประเทศ ในสมัยพระนารายณ์มหาราช มีความสัมพันธ์กับอิหร่านอย่างมาก ได้มีการแต่งตั้งอากูฮัมหมัดซึ่งเป็นหลานของเจกอะหมัดซึ่งเป็นพ่อค้าที่มีชื่อเสียงอย่างมากในสยาม ให้ดำรงตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์ ซึ่งหมายถึงพ่อค้าหรือนักเดินเรือผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้มีความรู้ทางการปกครอง ศาสนาและกิจการในราชสำนัก จนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของกษัตริย์ ในปี พ.ศ. ๒๒๒๕ อัจฉิชาลิมี ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าคณะทูตสยามไปยังราชสำนักซาฟาร์ ณ นครอิสฟาฮาน นับจากปี พ.ศ. ๒๒๒๘ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงแต่งตั้งคอนแสตนติน เยรากี ฟอนคอนหรือออกญาวิไชยเอนทร์ พ่อค้าเอกชนชาวกรีกให้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาคนใหม่แทนที่ หลังจากออกพระศรีเนาวรัตน์ถึงอสัญกรรม ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวอิหร่านและสยามต้องเสื่อมลง เพราะถูกออกญาวิไชยเอนทร์ ลิดรอนอำนาจของขุนนางชาวอิหร่าน และสนับสนุนให้มีความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสแทน^{๓๔}

ชาวยุโรปหลายชาติที่เข้ามาค้าขายในสมัยอยุธยาได้แก่

โปรตุเกส ได้เข้ามากรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๕๔) เป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา ด้วยการส่งทูตชื่อดูอาร์เต้เฟอร์นันเดสมาเจริญสัมพันธไมตรี ส่วนกรุงศรีอยุธยาได้ส่งทูตไป

---

^{๓๓} กรมท่าชาวมีหน้าที่หลัก ๒ ประการคือ ๑) การค้าต่างประเทศ แบ่งออกเป็นการเดินทางเรือค้าขายต่างประเทศ โดยเป็นการเดินเรือค้ากับรัฐในฝั่งมหาสมุทรอินเดีย คือ อิหร่าน อารเบีย เอเชียกลาง รวมทั้งรัฐมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีหน้าที่จัดหาสินค้าให้กับพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายกับสยามทั้งในฐานะที่เป็นพ่อค้าเอกชนและในฐานะเจ้าพนักงานของราชสำนัก ๒) การควบคุมเรือสินค้าและพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรให้ปฏิบัติตามกฎหมายและแบบธรรมเนียมต่างๆ

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. **ขุนนางกรมท่าชาว : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๔๓๕** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙

^{๓๔} **มิตรภาพไทย-อิหร่าน : ความสัมพันธ์อันดีที่ใกล้ชิดกว่า ๔๐๐ ปี**, หน้า ๓๗-๔๐.

มะละกาและพระราชสาส์นไปถวายกษัตริย์ของโปรตุเกส ต่อมาใน พ.ศ. ๒๐๕๙ ไทยกับโปรตุเกสได้ทำสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและการค้าต่อกัน โดยให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาทำการค้าและเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองต่างๆ ของไทย เช่น มะริด ตะนาวศรี ปัตตานี และนครศรีธรรมราช เป็นต้น สินค้าโปรตุเกสที่อยุธยา มีความสนใจมากเป็นพิเศษคือปืนไฟ กระจกสนูปิน และดินปืน ชาวโปรตุเกสมีบทบาทเป็น ทหารรักษาพระองค์ ได้รับการไว้วางพระหฤทัยจากสมเด็จพระไชยราชาธิราชมากกว่า ทหารหน่วยอื่น^{๙๙} ในสมัยของพระองค์ได้โปรดฯ ให้ชาวโปรตุเกสตั้งบ้านเรือนอาศัย อยู่ในอยุธยา เรียกว่า “หมู่บ้านโปรตุเกส” ให้สร้างโบสถ์ในคริสตศาสนา ความสัมพันธ์ ที่ดีระหว่างอยุธยากับโปรตุเกสเริ่มเสื่อมลงเมื่อตะวันตกชาติอื่นได้เข้ามายังดินแดน แถบนี้ เช่น ฮอลันดา ซึ่งเป็นคู่แข่งทางการค้าที่สำคัญของโปรตุเกสและอยุธยาก็ยินดี ติดต่อการค้าด้วยจนกระทั่งสิ้นสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมอำนาจของโปรตุเกส ลดบทบาทสำคัญลงไป

สเปน เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. ๒๑๔๑ และในปี พ.ศ. ๒๒๖๒ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ได้มีทูตสเปนเข้ามาเจริญพระราชไมตรีและขออำนาจ ความสะดวกทางการค้า

ฮอลันดา หรือเนเธอร์แลนด์ เข้ามาในสมัยตอนปลายของสมเด็จพระนเรศวร มหาราช ในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ ฮอลันดาสนใจเฉพาะด้านการค้าและสำรวจตลาดการค้า โดยเฉพาะความเป็นไปได้ของการที่จะอาศัยเรือสำเภาลงของไทยไปค้าขายที่ เมืองจีน^{๑๐} ฮอลันดาได้ตั้งบริษัทอินเดียตะวันออก (Dutch East India Company) และสถานการค้าขึ้นในกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๕๔- ๒๑๗๑) พระองค์ได้ส่งเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าชายมอริส ประเทศฮอลันดา ส่วนชาวฮอลันดาในไทยก็ได้รับการสนับสนุนการค้าอย่างดี จนได้ตกลงทำสัญญา

---

^{๙๙} สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามไทยระหว่างไทยกับพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๕.

^{๑๐} วีรวัต ฌ ป้อมเพชร. บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (V.O.C) ในราชอาณาจักร สยาม ในสายสัมพันธ์ ๔๐๐ ปีไทย-เนเธอร์แลนด์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗) หน้า ๑๔๐.

การค้าฉบับแรก ให้ชาวฮอลันดามีสิทธิพิเศษในการซื้อหนังสัตว์จากไทย ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๙๙) ชาวฮอลันดาให้ความช่วยเหลือด้านการรบทางเรือแก่ไทยในการปราบกบฏที่ปัตตานี ทำให้ฐานะของฮอลันดามั่นคงมากขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๑๗๖ ชาวฮอลันดาได้เข้ามาตั้งสถานการค้าได้อย่างมั่นคง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ระหว่างเดือนเมษายน-สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๐๗ ได้เกิดเหตุการณ์ชาวจีนลี้ภัยมาตั้งถิ่นฐานการค้าของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยา จนทำให้ฮอลันดาประกาศสงครามกับไทยและส่งเรือรบมาปิดอ่าวไทย เหตุการณ์ยุติลงโดยไทยและฮอลันดาตกลงทำสัญญาร่วมกันใหม่ เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๐๗ โดยสาระสำคัญของสัญญาระดับนี้ทำให้ฮอลันดาได้รับสิทธิในการดำเนินการค้าโดยไม่จำกัดเขตทั่วกรุงศรีอยุธยา นครศรีธรรมราช พัทลุง และกลางสามารถติดต่อค้าขายได้โดยเสรี และในกรณีที่คนในบังคับของบริษัทฮอลันดากระทำความผิดก็ให้ส่งตัวมาลงโทษตามกฎหมายของฮอลันดา นอกจากนี้ผลของสัญญายังทำให้ไทยต้องสูญเสียการค้ากับญี่ปุ่นไปด้วย จากข้อสัญญาที่บังคับไม่ให้ไทยใช้ลูกเรือจีนด้วยเหตุที่รู้ดีว่าคนไทยไม่สันหัดในการเดินเรือและใช้แต่ลูกเรือจีนในการเดินเรือไปค้าขายที่ญี่ปุ่น จึงทำให้การค้ากับญี่ปุ่นตกเป็นของฮอลันดาฝ่ายเดียว ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและฮอลันดาเริ่มเสื่อมลง และฮอลันดาตัดสินใจยกเลิกสถานการค้าในกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๒๒๙ ในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖) ความสัมพันธ์ทางการค้าของทั้งสองประเทศกลับมาฟื้นฟูใหม่ โดยมีการทำสัญญาระดับใหม่ อย่างไรก็ตาม การค้าของทั้งสองประเทศก็เสื่อมลงตามลำดับหลังจากในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง^{๕๐} เป็นต้นมา

อังกฤษ เข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในปี พ.ศ. ๒๑๕๕ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือการค้า และสินค้าที่อังกฤษนำเข้ามาขายในอยุธยาและหัวเมือง คือผ้าชนิดต่างๆ อังกฤษได้ส่งทูตและอยุธยาได้ให้การต้อนรับอย่างดีพร้อมกันให้ตั้งสถานการค้าและบ้านเรือนในกรุงศรีอยุธยาได้ แต่การค้าของอังกฤษตลอดระยะเวลานั้นไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรจึงถอนตัวออกจากกรุงศรีอยุธยา และได้ปิดคลังสินค้าในปี พ.ศ. ๒๑๖๗ และได้กลับมาตั้งคลังสินค้าใหม่ในปี พ.ศ. ๒๒๐๔ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในระยะหลังๆ มีความขัดแย้ง

---

^{๕๐} **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) หน้า ๖-๘.

กันอย่างรุนแรงถึงกับมีการสู้รบกันที่เมืองมะริดทำให้ความสัมพันธ์ไมตรีที่ดีกับอังกฤษต้องสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. ๒๒๓๐

เดนมาร์ก เข้ามาในสมัยตอนปลายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. ๒๑๖๔ แต่มาค้าขายที่เมืองมะริด

ฝรั่งเศส เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาชุดแรกคือกลุ่มของสังฆราชเบรिट ชื่อ เดอลามอตต์ลั้งแบร์ต เพื่อให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๒๒๓ ฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงส่งทูตไปมาติดต่อกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ณ กรุงฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๒๒๔ ได้ทำหนังสือสัญญาและแก้ไขเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ กับบริษัทอีสต์อินเดียฝรั่งเศส ให้ซื้อขายสินค้าได้ทั่วไป เว้นแต่สินค้าต้องห้ามบางอย่าง ได้แก่ ดินประสิวขาว ดินประสิวดำ กำมะถัน งาช้าง ช้าง หมาก ผาง ปืนเครื่องศาตราวุธ โดยกำหนดให้ขายกับพระคลังสินค้าแห่งเดียวกับอนุญาตให้ผูกขาดตีบุกที่เมืองถลาง และสิทธิในการผูกขาดพริกไทย ความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในระยะหลังไม่ค่อยราบรื่น มีการสู้รบกันขึ้นระหว่างคนไทยกับทหารฝรั่งเศสและเป็นระยะเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ และขับไล่ทหารฝรั่งเศสได้สำเร็จทำให้ความสัมพันธ์ไมตรีของทั้งสองประเทศเสื่อมลงตามลำดับ

นโยบายของรัฐในการให้สิทธิชาวต่างประเทศผูกขาดสินค้า บางอย่างเพื่อการบรรเทาสินค้าลงเร็วได้เพียงผู้เดียว เช่น ให้ฮอลันดา หรือเนเธอร์แลนด์ พ.ศ. ๒๑๓๖ ผูกขาดการค้าหนังสัตว์หนังกวาง ไม้ฟาง ไม้จันทน์หอม ไม้แดง ฝรั่งเศสผูกขาดตีบุก ถือได้ว่าเป็นการค้าทางทะเลโดยวิธีผูกขาด ซึ่งวิธีการค้าในรูปแบบนี้ได้เป็นประเพณีสืบต่อจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏว่ามีการผูกขาดสินค้าขึ้นใหม่เรียกว่า ภาษี ซึ่งรัฐบาลอนุญาตให้มีผู้ประมูลไปจัดเก็บเงินค่าภาษีแก่สินค้าที่นำผ่านด่านหรือนำเข้ามาและออกไปต่างประเทศตามที่กำหนดอัตราที่วางไว้^{๔๒}

^{๔๒} พระยาอนุমানราชธน. **ตำนานศุลกากร**, หน้า ๑๔.

การค้ากับต่างประเทศกับชาวยุโรปตกต่ำลงตามลำดับในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๓๑๐) ด้วยสมเด็จพระเพทราชาไม่มีพระประสงค์ที่จะเกี่ยวข้องกับฝรั่ง แต่การค้ากับประเทศในเอเชียด้วยกันกลับขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะกับจีน

วัฒนธรรมและชุมชนการค้า

อยุธยา นั้น มีสภาพภูมิประเทศที่เป็นเกาะมีแม่น้ำล้อมรอบ อีกทั้งมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงใต้ออกสู่อ่าวไทย ซึ่งเป็นเส้นทางที่เรือสินค้าจากต่างประเทศสามารถเข้ามาจอดถึงหน้าเมืองบริเวณหน้าป้อมเพชรได้สะดวก ทำให้อยุธยาเป็นเมืองท่าสำคัญและเป็นตลาดสินค้าของนานาชาติ สภาพการค้าขายกับต่างประเทศจึงมีความเจริญอย่างมาก ดังที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ดังนี้

ครั้นถึงระตูลมสำเภาพัดเข้ามาในกรุง เปนมรสุมเทศกาลพวกลูกค้าพานิชสำเภาจีน แลลูกค้าแขกสลุป ลูกค้าฝรั่งกำปั่น ลูกค้าแขกกุศราช และพวกลูกค้าแขกสุรัต แขกชวามลาญ แขกเทศฝรั่งเศส ฝรั่งโลสง ไปรตุเกศวิลันดา อิศปันยอน อังกฤษ และฝรั่งดำ ฝรั่งเมืองลังกูนี แขกเกาะ เปนพ่อค้าพานิชคุมสำเภาสลุปกำปั่นแล่นเข้ามาทอดสมออยู่ท้ายคู ขนสินค้าขึ้นมาไว้บนตึกห้างในกำแพงพระนครกรุงศรีอยุธยา ตามที่ของตนซื้อแลเช่าต่าง ๆ กัน เปิดร้านห้างตึกขายของตามเทศตามภาษา^{๕๓}

---

^{๕๓} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔) หน้า ๕-๖.

รูปที่ ๔ แผนที่กรุงศรีอยุธยาจากจดหมายเหตุของลาลูแบร์^{๔๔}

ในอยุธยามีตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุง ๔ ตลาดดังนี้ “มีตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุง เปนตลาดใหญ่ท้องน้ำมี ๔ ตลาด คือ ตลาดน้ำวนบางกะจะ นำวัดพระนางเชิง ๑ ตลาดปากคลองคูมาทำยสุระแขก ๑ ตลาดปากคลองคูไม้ร้อง ๑ ตลาดปากคลองวัดเดิมใต้ศาลเจ้าปูนเท่างัง ๑ เปนตลาดเอกในท้องน้ำ ๔ ตลาดเท่านี้”^{๔๕} โดยเฉพาะตลาดน้ำวนบางกะจะ เป็นที่ตั้งของบ่อมเพชรอยู่เรือสำเภา และสถานีการค้าของชาวต่างชาติ ทั้งยังเป็นจุดจอดเรือสินค้าขนาดใหญ่จากทางใต้ และเรือสำเภาของชาวต่างชาติที่จะเข้ามาขนถ่ายสินค้า^{๔๖} หน้าวัดเจ้าพระนางเชิง โรงเรือต่างๆ อยู่นอกกำแพงจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งโรงเรือรบน้ำจืด โรงเรือรบน้ำทะเล อยู่ต่อเรือกำปั่นและสำเภาหลวง ซึ่งมีอยู่ถึง ๒๒ อยู่^{๔๗} แสดงให้เห็นว่า ในสมัยอยุธยา การต่อเรือมีความเจริญอย่างมาก ในช่วงศตวรรษสุดท้ายของอยุธยานั้นประมาณว่าอยุธยามีประชากรที่อาศัยอยู่ในและนอกกำแพงเมืองราว ๑๕๐,๐๐๐ คน

^{๔๔} เอิบเปรม. ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย, หน้า ๕๕.

^{๔๕} คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า ๓๒.

^{๔๖} สุวัฒน์ แซ่คั้น. ตลาดเรือในท้องน้ำ: ร่องรอยในแผนที่อยุธยาโบราณ [สายตรง] แหล่งที่มา:http://haab.catholic.or.th/article/muang%๒๐boran/muang_boran๑/muang_boran๑.html[๖ เมษายน ๒๕๕๕]

^{๔๗} สุเนตร ชุตินธรานนท์. ประวัติการคมนาคมไทย. (เอกสารส่วนบุคคล), หน้า ๗.

โดยนับรวมชาวจีน มอญ ลาว เขมร จาม พม่าที่ถือว่าเป็นประชากรส่วนหนึ่งของอยุธยา ส่วนกลุ่มที่ถือว่าเป็นคนต่างชาตินั้นอยุธยากำหนดให้พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ของเมืองหลวงเป็นที่ตั้งของชุมชนคนเหล่านี้โดยมีหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำถัดไปนั้นก็ เป็นชุมชนมุสลิมชาวมลายูและชาวมังคะสัน (เกาะมากัสซาร์) และมีชุมชนชาวเวียดนามที่เป็นคริสเตียนโดยมีโบสถ์ของฝรั่งเศส เป็นศูนย์รวมส่วนด้านฝั่งตะวันออกมีหมู่บ้านญี่ปุ่นในสมัยที่การค้ากับญี่ปุ่นเฟื่องฟู ประมาณว่ามีชาวญี่ปุ่นในหมู่บ้านนี้ ๑,๐๐๐ - ๑,๕๐๐ คน ถัดขึ้นไปนั้นเป็นหมู่บ้านอังกฤษและหมู่บ้านดัทช์หรือเนเธอร์แลนด์^{๔๔} การที่อยุธยาเป็นเมืองท่าและชุมชนนานาชาติได้ตลอดมานั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับชนชาวต่างชาติทั้งด้านเศรษฐกิจการค้าและวัฒนธรรมตลอดถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในความหลากหลายทางเชื้อชาติและลัทธิความเชื่อศาสนาได้เป็นอย่างดี

การพาณิชย์นาวีสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-พ.ศ. ๒๓๒๕)

สมัยกรุงธนบุรีเป็นสมัยก่อสร้างบ้านเมืองใหม่นับแต่เสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ การค้าทางเรือสามารถทำได้สะดวกมากขึ้น ทั้งนี้เพราะกรุงธนบุรีตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม อยู่ห่างจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาระยะทาง ๖๐ กิโลเมตร การค้ากับต่างประเทศยังคงรูปแบบเดียวกับกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีพระราชสาส์นเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงต้าฉิง เมืองปักกิ่ง โดยมีพระคลังสินค้าแต่งเรือสำเภาไปค้าขาย สินค้าที่ไทยส่งออกไปขาย ได้แก่ ข้าว และไม้ฝาง ซึ่งรัฐบาลจีนได้อนุญาตให้ยกค่าจังกอบ ปากสำเภาและไม้ให้เรียกเอาค่าธรรมเนียมกับสำเภาไทย สินค้าที่ไทยต้องการจากจีนมากที่สุด คือ ทองแดง^{๔๕} เหล็กและปืนใหญ่ เพื่อใช้ในการทำสงครามกับพม่า อิฐและหินแผ่นเพื่อใช้

^{๔๔} อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. อยุธยาเมืองท่านานาชาติ [สายตรง] แหล่งที่มา: [http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/๔๒๖/๓๒/\[๖ เมษายน ๒๕๕๕\]](http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/๔๒๖/๓๒/[๖ เมษายน ๒๕๕๕])

^{๔๕} ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงมีพระราชสาส์น เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๓ ปีมูลตรีศก ไปขอซื้ออิฐจากจีน และทองแดงจากญี่ปุ่นเข้ามาสร้างพระนคร เป็นหลักฐานที่พบเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ทรงพบเมื่อค้นดูห้องอภักดิ์

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. สำเภาสยาม ตำนานเจ๊กบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๑.

ในการสร้างเมือง นอกจากนี้ในสมัยกรุงธนบุรียังมีการค้าขายกับญี่ปุ่นและหัวเมืองชายทะเลในแหลมมลายูด้วยการค้าเงินและสยามเพิ่มขึ้นทำให้การต่อเรือในสยามที่เมืองจันทบูรณ^{๔๐} กลับมาเริ่มขึ้นใหม่ในยุคสมัยนี้ เรือเกือบทั้งหมดใช้ในการค้ากับจีน

การพาณิชย์นาวีในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๓)

การพาณิชย์นาวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงรูปแบบเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี การค้าผูกขาดอยู่กับพระคลังสินค้า การค้ากับต่างประเทศเป็นแหล่งรายได้สำคัญ ทำให้รัฐบาลต้องเอาใจใส่การค้าทางเรือสูงกว่าในสมัยอยุธยา ทั้งนี้เพราะรัฐจำเป็นต้องหารายได้เพื่อใช้ในการทำนุบำรุงประเทศ บำรุงพุทธศาสนา และใช้ในการซ่อมสร้างเรือเพื่อใช้ในการศึกสงคราม พระมหากษัตริย์ และชาวจีนเป็นกลไก

หลักในการค้าสำเภา มีพระคลังสินค้าเป็นผู้รับผิดชอบการค้าสำเภา มีเรือสำเภาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ เดินทางไปค้าขายยังประเทศจีนในปีหนึ่งๆ จำนวนมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรี สำเภาที่ออกไปค่านั้นมีทั้งที่เป็นเรือสำเภาหลวง และเรือเอกชน สินค้าที่พ่อค้าไทยนำไปขายยังจีนประมาณ ๓๒,๕๐๐ ตัน จากจำนวนสินค้าที่ไทยนำไปขายยังต่างประเทศ ๓๙,๐๐๐ ตัน ได้แก่ ฝาง รง ครั่ง น้ำตาล และไม้เนื้อแข็ง มีเรือใหญ่จากไหหลำเข้าเทียบท่ากรุงเทพฯ ปีหนึ่งตั้งแต่ ๒๐-๔๕ ลำ และมีอีกตั้งแต่ ๓๖-๕๐ ลำ จากเมืองกึ่งตั้งและเมืองท่าอื่นๆ ทางด้านตะวันออกของจีน การค้าระหว่างจีนและไทยให้กำไรสูง ถึง

---

^{๔๐} เมืองจันทบูรณ เป็นเมืองท่าและอยู่ต่อเรือที่สำคัญ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ใช้เมืองจันทบูรณเป็นฐานที่มั่นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เพื่อรวบรวมเสบียงและเป็นฐานกองเรือในการกู้ชาติ ครั้นบ้านเมืองสงบ เมืองจันทบูรณก็ยังคงมีความสำคัญเช่นเดิม มีการต่อเรือสำเภาหลวงลำใหญ่ที่สุดในสมัยรัชกาลที่ ๑ ชื่อ “ตัวเก้า”

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. สำเภาสยามตำนานเจ๊กบางกอก, หน้า ๑๐๓.

รูปที่ ๕ พระเจดีย์รูปเรือสำเภา วัดยานนาวา รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นบันทึกถึงยุคทองของการค้าสำเภา ระหว่างไทยกับจีน^{๕๐}

ร้อยละ ๓๐๐^{๕๑} นอกจากนี้ไทยยังทำการค้ากับเขมร ได้แก่ กำปงโสม ฮาเตียน เต็กเซียง และญวน ได้แก่ ช่างอน ไฟไฟ และเว้ และการค้ากับหมู่เกาะอินเดียน ตะวันออกและเมืองท่าบริเวณช่องแคบมะละกา ได้แก่ กลันตัน ตรังกานู ปะหัง สิงคโปร์ มะละกา เป็นต้น ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับราชการกรมท่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๖ เพราะเคยทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติอยู่แล้ว ซึ่งเป็นหน่วยงานที่สำคัญยิ่งเพราะควบคุมดูแลรายได้รายจ่ายของรัฐได้ทรงแต่งตั้งสำเภาหลวงไปค้าขาย ทำให้การค้าทางเรือมีความเจริญอย่างมาก ไทยได้ส่งเรือไปค้าขายกับจีนอย่างสม่ำเสมอ โดยค้าขายในรูปบรรณาการ เมืองท่าต่างๆ ของจีน ได้แก่ กวางตุ้ง เกียงมุย และ

---

^{๕๐} ความนิยมในการต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่งมีมากขึ้น ทำให้เรือสำเภาจีนค่อยๆ หมดความสำคัญลงไป เพราะนอกจากอู่ย้าย แล่นได้ช้า ยังเปลืองไสหุ่ยและเสียเวลาในการเดินทางด้วยอย่างไรก็ดี รัชกาลที่ ๓ ทรงเห็นว่า เรือสำเภาจีนคงจะสูญหายไปในที่สุด พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือสำเภาเป็นฐานของพระเจดีย์ขึ้นที่คอกกระบือ มีขนาดเท่าสำเภาจริง เมื่อสร้างเสร็จแล้วให้ขนานนามวัดเสียใหม่ว่า วัดยานนาวา ๖๐ ปีแห่งการสถาปนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ประชาชนชาวไทย-จีนร่วมเฉลิมฉลองด้วยโมตรี [สายตรง] แหล่งที่มา:<http://www.oknation.net/blog/mindhand/๒๐๐๙/๐๘/๓๐/entry-๑> [๑๐ เมษายน ๒๕๕๕]

^{๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๙.

ขางลิมในมณฑลทลกวางตุ้ง แอ้หมิงในมณฑลฟูเกี้ยน นิงโปในมณฑลซีเกียง โดยเฉพาะที่เซียงไฮ้ ชูเจา และนิงโปเป็นเมืองท่าที่มีเรือสินค้าจากไทยไปค้าขายมาก ในปี พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๗๓ มีเรือสินค้าจากไทยไปค้าขายที่เมืองท่าทั้ง ๓ แห่ง รวม ๘๙ ลำ นับจากปี พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๓๖๒ การค้าขายระหว่างไทยกับสิงคโปร์เจริญรุ่งเรืองมาก ในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ มีเรือสำเภาไทยไปค้าขายที่สิงคโปร์ถึง ๒๗ ลำ และในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ จำนวนเรือได้เพิ่มขึ้นเป็น ๔๔ ลำ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ภายหลังที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์กำกับกรมท่าได้ ๔ ปี การค้าระหว่างไทยกับเกาะหมาก (ปีนัง) เริ่มขึ้น พ.ศ. ๒๓๖๓-๒๓๖๔ มูลค่าการค้าระหว่างรัฐทั้ง ๒ อยู่ในวงเงิน ๒๐๗,๗๕๐ เหรียญ เพิ่มขึ้นร้อยละ ๓๙ ในช่วงเวลา ๓ ปี^{๓๓} นอกจากนี้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรงแต่งสำเภาไปค้าขายส่วนพระองค์อีกส่วนหนึ่งต่างหาก ผลประโยชน์ที่ได้จากการค้าส่วนหนึ่งได้นำทูลเกล้าถวายพระราชบิดาในการใช้จ่ายทางราชการอย่างเพียงพอ เป็นเหตุให้พระบรมชนกนารถ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ตรัสประกาศออกนามพระองค์ท่านว่า “เจ้าสัว” เสมอมา^{๓๔} การค้าระหว่างไทยและจีนกับประเทศข้างเคียงมีปริมาณสูงมาก โดยอาศัยเรือสำเภาจำนวนมาก ทำให้การต่อเรือก็เจริญ รุดหน้าอย่างรวดเร็ว

การค้ากับชาวตะวันตก ก่อนข้างมีปัญหาค่านี้เพราะชาวตะวันตกไม่พอใจกับระบบผูกขาดสินค้าของไทย จึงได้พยายามทำสนธิสัญญาไมตรีและการค้า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ ไทยยอมทำสัญญาทางไมตรีและการค้ากับอังกฤษ เป็นสัญญา ๖ ข้อ โดยมีใจความสำคัญว่า อังกฤษยอมให้ไทยเก็บค่าปากกระวางเรือที่บรรทุกสินค้าเข้ามาขายตามขนาดเรือคิดเป็นวาละ ๑,๓๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าบรรทุกแต่อับเฉาเข้ามาซื้อสินค้าเก็บวาละ ๑,๕๐๐ บาท เมื่อเก็บค่าปากเรือแล้ว ไม่เก็บภาษีอากรอย่างอื่นอีก^{๓๕} ส่งผลให้ไทยต้องยกเลิกระบบผูกขาดการค้า แต่กลับ

^{๓๓} วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์. นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗) หน้า ๑๒-๑๔.

^{๓๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓ บุรพภาค พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙). หน้า ๓๗-๓๘.

^{๓๕} ขุนวิจิตรมาตรา. ประวัติการค้าไทย, หน้า ๓๒๙.

มีผลดีต่อไทยคือทำให้การค้าสำเภาของไทยขยายตัวมากขึ้น รัฐบาลไทยพยายามหลีกเลี่ยงปฏิบัติตามข้อสัญญา โดยให้เจ้าภาษีเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีสินค้า ที่ต้องการมากในท้องตลาด เพื่อให้สินค้าดังกล่าวมีราคาสูงขึ้น เช่น น้ำตาล ซึ่งเป็นที่ต้องการของยุโรปและเอเชีย ทำให้พ่อค้าตะวันตกไม่ยอมมากำขายกับไทย

การพาณิชย์ของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ยุคใหม่

นับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ลงนามสัญญาทางไมตรี และการค้ากับอังกฤษ เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ หรือสนธิสัญญาบาวริงและการยกเลิกสิทธิพิเศษเก่าแก่ที่การค้าสำเภาระหว่างจีนกับสยามเคยมี ข้อสัญญาที่สำคัญคือ ๑) เก็บภาษีอัตราเดียวคือร้อยละ ๓ สำหรับสินค้าที่ไม่ได้ขนถ่าย และอนุญาตให้ส่งออกซ้ำและรับเงินคืนเต็มจำนวนของภาษีที่จ่ายไปแล้วสำหรับสินค้าที่ขายไม่ได้ ๒) เก็บภาษีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นต่อสินค้าส่งออก ๑ ชนิด ๓) ยกเลิกค่าธรรมเนียมที่เก็บตามขนาดของเรือ ๔) ให้สิทธิพิเศษที่เท่าเทียมกันสำหรับเรือสำเภาและเรือของอังกฤษ และ ๕) ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนอังกฤษ^{๕๖} ทำให้ไทยเปิดการค้าขายแก่นานาชาติ โดยไม่มีการผูกขาดสินค้าใดๆ เป็นของหลวง หรือสินค้าต้องห้ามเหมือนแต่ก่อน เป็นการเปิดประตูการค้าอย่างแท้จริง ทำให้การค้าของประเทศเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากภายในเวลา ๑๙ เดือน นับแต่วันลงนามในสัญญามีเรือสินค้าเข้ามาถึง ๑๐๓ ลำ และพ่อค้าในกรุงแต่งเรือไปค้าต่างประเทศถึง ๒๗ ลำ^{๕๗} หลังจากนั้นไม่นาน ไทยได้ทำสัญญาการค้าเช่นเดียวกันนี้กับอเมริกา ฝรั่งเศส และชาติอื่นๆ ตามมา ความเจริญรุ่งเรืองของการพาณิชย์ ทำให้มีการปรับปรุงหน่วยงานดูแลด้านการค้าระหว่างประเทศ การท่าเรือ การนำร่อง การทำเครื่องหมาย การเดินเรือ และการออกกฎหมายเพื่อการควบคุมการเดินเรือ เช่น กฎหมายกับ

^{๕๖} สารสิน วีระผล. **จิมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน**, หน้า ๒๓๖.

^{๕๗} ขุนวิจิตรมาตรา. **ประวัติการค้าไทย**, หน้า ๓๓๔.

เรือและการเดินเรือ^{๔๔} ของไทยได้แก่ “กฎหมายท้องน้ำ” ได้มีการตราพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำสยามพระพุทธศักราช ๒๔๕๖ ขึ้นใหม่ ซึ่งใช้บังคับอยู่จนถึงปัจจุบัน^{๔๕} และได้มีการออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพาณิชย์นาวีอีกหลายฉบับตามมา

เรือที่ใช้ในการค้าขาย

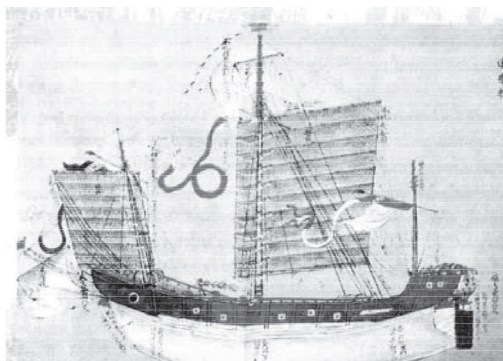
เรือสำเภาไทยส่วนใหญ่มีรูปร่างคล้ายกับเรือสำเภาจีน และบางกอกในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการต่อเรือสำเภาแบบจีน มีการขายเรือให้แก่พ่อค้าจีนที่บางกอกหรือที่ประเทศจีน เรือที่ต่อในสยามมีหลายแบบ ล้วนแต่ต่อตามแบบหนึ่งแบบใดของเรือสำเภาจีนทั้งสิ้น เรือสำเภาที่ต่อในสยามถือกันว่าเป็นเรือที่มีราคาถูกที่สุดและคงทนที่สุด โดยช่วงบนของเรือและเสาเอก ทางเสือและสมอเรือล้วนทำด้วยไม้สักไทยทั้งสิ้น อาจมีกระโถงได้ตั้งแต่สองถึงสี่เสา แต่โดยทั่วไปจะมีเพียงสองเสา อย่างไรก็ตามชาวสยามยังใช้เรือใบแบบตะวันตก (เรือกำปั่น) ในการค้าขายโพ้นทะเลเป็นครั้งคราว และยังใช้ในวัตถุประสงค์ทางด้านการทหารด้วย ในกลางศตวรรษที่ ๑๙ ได้มีการจ้างช่างต่อเรือชาวดัทช์และอังกฤษมาช่วยต่อเรือแบบตะวันตก ได้มีการนำเรือแบบตะวันตกไปใช้ในการค้าขายโพ้นทะเล ซึ่งเริ่มในรัชกาลที่ ๒ เรือกลุ่มนี้ใช้ใบเดินทางไปยังประเทศต่างๆ เช่น อินเดีย มาเก๊า ปีนัง และสิงคโปร์ ยกเว้นประเทศจีน ซึ่งยังคงใช้เรือสำเภาทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งจำเป็นในการที่จะได้รับสิทธิประโยชน์ต่างๆ ข้อได้เปรียบของเรือกำปั่นจึงอยู่ที่เรือกำปั่นสามารถใช้ใบแล่นไปมาระหว่างจีนกับประเทศ

---

^{๔๔} กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรือและการเดินเรือของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ เรียกว่า “กฎหมายท้องน้ำ” มีจำนวน ๒๔ มาตรา ประกอบด้วยเรือใหญ่ ๑๐ มาตรา เรือเล็ก ๗ มาตรา แพร่โพงพางและของลอยน้ำ ๓ มาตรา ทางบก ๔ มาตรา โดยเจตนารมณ์ของกฎหมายนี้เพื่อวางระเบียบวิธีการสำหรับการเดินเรือ การจอดเรือและวางมาตรการต่างๆ เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการตราพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำสยาม ร.ศ.๑๒๘ โดยยกเลิกกฎหมายที่มีอยู่เดิม ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้มีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำสยาม พระพุทธศักราช ๒๔๔๘ และให้ตราพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พระพุทธศักราช ๒๔๕๖ ขึ้นใหม่

^{๔๕} ไผทชิต เอกจริยกร. *กฎหมายพาณิชย์นาวี*. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑-๔๒

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ถึง ๓ เทียบต่อหนึ่งฤดูกาล ขณะที่เรือสำเภาแบบจีนเดินได้เพียงเที่ยวเดียว สามารถระวางบรรทุกสินค้าได้มากกว่า และมีการประกันภัยสินค้าที่เรือกำปั่นบรรทุกมาด้วย ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๓-๒๓๘๒ ชาวสยามเริ่มต่อเรือสินค้าแบบเรือชาวตะวันตก เมื่อพบว่า การใช้เรือสำเภาในการค้าขายของรัฐไม่ได้ให้ผลกำไรรัชกาลที่ ๓ ได้มีพระบรมราชโองการให้ยุติการต่อเรือสำเภา และให้เรือสินค้าของรัฐจะต้องต่อแบบเรือกำปั่นของชาวตะวันตกเท่านั้น เรือรบและเรือกำปั่นพาณิชย์ได้มีการต่อกันที่เมืองจันทบูรณ (จันทบุรี) และที่บางกอก ในราวปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ไทยได้เพิ่มจำนวนเรือใบแบบตะวันตกมากขึ้นในการค้ากับสิงคโปร์ อย่างไรก็ตามการค้าสำเภากับเมืองจีนก็ยังคงมีอยู่ ตราบจนกระทั่งเมื่อมีสนธิสัญญานานกิง ซึ่งให้สิทธิแก่เรือชาวตะวันตกในการเข้าเทียบท่าเรือของจีนและการเรียกเก็บภาษีอย่างเท่าเทียมกัน ทำให้การใช้เรือสำเภาซึ่งได้เปรียบกว่าเรือของชาวตะวันตกหมดลง เรือสำเภาซึ่งเป็นพาหนะในการขนส่งสินค้าเริ่มลดลง ประกอบกับการเกิดสนธิสัญญาบาวริงระหว่างสยามและอังกฤษในปี พ.ศ.๒๓๙๘ ซึ่งยินยอมให้อังกฤษมีสิทธิในการเดินเรือมาสยามเท่าเทียมกับจีนและคนไทย ค่าธรรมเนียมระวางถูกยกเลิก และพ่อค้าจะเสียเพียงภาษีสินค้าเข้าและออก จึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ได้มีการเปลี่ยนการใช้เรือสำเภามาใช้เรือกำปั่นแทน^{๖๐}

รูปที่ ๖ ภาพลายเส้นเรือสำเภาสยาม จากเอกสารบันทึกจดหมายเหตุการค้าของญี่ปุ่นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒

^{๖๐} เจนิเฟอร์ เวย์น คุษแมน. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘). หน้า ๔๘-๕๐.

ลูกเรือและคนประจำเรือ

เรือสำเภาของไทยนั้นได้ดัดแปลงมาจากเรือสำเภาของจีน เพื่อสะดวกในการเดินทางไปค้าขายกับจีน เพราะการใช้เรือสำเภาแบบจีนตลอดจนพ่อค้าและลูกเรือที่เป็นคนจีน นอกจากจะได้รับความสะดวกในการติดต่อสื่อสารแล้ว ยังได้รับการผ่อนปรนในการปฏิบัติตามข้อปฏิบัติต่างๆ ลูกเรือและคนประจำเรือในเรือสำเภาไทย ส่วนใหญ่จึงเป็นคนจีน เพราะคนจีนมีความชำนาญในการเดินเรือ รายชื่อตำแหน่งของคนประจำเรือสำเภาในทำเนียบศักดินาข้าราชการครั้งสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๘ เช่น จุ้นจู้ มีหน้าที่เป็นนายเรือ แต่มีหน้าที่ต่างจากกัปตัน เพราะมีอำนาจสิทธิขาดในสินค้าทั้งหมด แต่ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทั่วไปในเรือ ซึ่งตกเป็นหน้าที่ของฮอจ่างหรือต้นหน ส่วนการควบคุมบัญชีสินค้าเป็นหน้าที่ของลำต้า คนถือท้าย เรียกว่า ไต้ก๋ง นอกจากนี้ยังมีพนักงานช่างไม้ คนครัวและอื่นๆ อีกหลายคน พวกคนเรือชั้นเลว แบ่งออกเป็นสองพวก พวกหนึ่งในชั้นหัวหน้าเรียกว่า เท้ามัก มีอยู่ ๒-๓ คน มีหน้าที่ดูแลสมอ ใบเรือและอื่นๆ อีกพวกหนึ่งเป็นคนเรือชั้นเลว เกี่ยวกับถอนสมอ ชักใบลดใบและงานกลต่างๆ^{๖๐}

การพาณิชย์นาวีไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ อาทิผลอันตามมาจากสนธิสัญญาบาวริง ทำเรือและศุลกากร ฯลฯ รวมถึงการต่อเรือแบบตะวันตก

การพาณิชย์นาวีไทยในยุคปัจจุบัน

รัฐบาลไทยตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนากิจการพาณิชย์นาวี โดยในปี พ.ศ. ๒๔๖๑-๒๔๖๓ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ยุติลง โดยยึดเรือสินค้าเยอรมันที่จอดอยู่ในน่านน้ำไทย จำนวน ๑๑ ลำ ก่อตั้งบริษัทพาณิชย์นาวีสยาม จำกัด จุดนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มธุรกิจพาณิชย์นาวีไทยรุ่นใหม่แต่กิจการของบริษัทอยู่ได้ไม่นานก็ต้องเลิกไป เพราะขาดทุนและล้มเลิกกิจการในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลได้ฟื้นฟูกิจการเดินเรือพาณิชย์ระหว่างประเทศอีกครั้ง โดยการจัดตั้งบริษัทไทยเดินเรือทะเลจำกัด เป็นรัฐวิสาหกิจสังกัดกระทรวงเศรษฐการใน

^{๖๐} พระยาอนุমানราชธน. *ตำนานศุลกากร*, หน้า ๒๕.

ขณะนั้น (ต่อมาได้โอนมาสังกัดกระทรวงคมนาคม) มีรัฐบาลเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ มีวัตถุประสงค์หลักในการขนส่งทางทะเลระหว่างประเทศบริการด้านคลังสินค้าและท่าเรือ สนับสนุนการขนส่งให้กับกองทัพเรือ เพื่อความมั่นคงของชาติและป้องกันทำการเดินเรือ แบบจรดโดยใช้นายเรือชาวต่างประเทศส่วนลูกเรือเป็นคนไทย เมื่อเกิดสงครามบรูพาขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๔ เรือส่วนใหญ่ของบริษัทได้ถูกยึดไป ทำให้บริษัทฯ ต้องหยุดกิจการเพราะไม่มีเรือ^{๖๒} รัฐบาลไทยได้สนับสนุนกิจการพาณิชย์นาวีอย่างจริงจังมากขึ้น โดยใช้เงินงบประมาณเพื่อจัดซื้อเรือให้บริการ แต่การดำเนินการขาดทุนอย่างต่อเนื่อง จนในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ การดำเนินงานของบริษัทอยู่ในระหว่างการพิจารณา ยุบเลิกกิจการปัจจุบันกองเรือไทยมีขนาดเล็ก และมีสัดส่วนในการขนส่งสินค้าระหว่างประเทศโดยเฉลี่ยเพียงร้อยละ ๒.๘ ในขณะที่กองเรือต่างประเทศมีสัดส่วนในการขนส่งสินค้าโดยเฉลี่ยถึงร้อยละ ๙๗.๒^{๖๓}

รูปที่ ๗ แสดงลักษณะทั่วไปของท่าเรือกรุงเทพในอดีต

^{๖๒} บรรพต สุดแสง. กิจการพาณิชย์นาวีของไทย. (กรุงเทพฯ: บริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด, ๒๕๑๘), หน้า ๕.

^{๖๓} สุมาลี สุขदानนท์. พาณิชยนาวีไทย : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว [สายตรง] แหล่งที่มา: [http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=๒๗๑๒\[๓ เมษายน ๒๕๕๕\]](http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=๒๗๑๒[๓ เมษายน ๒๕๕๕])

การพัฒนาท่าเรือไทย^{๖๔} ท่าเรือกรุงเทพมหานครมีความสำคัญนับตั้งแต่การค้าเรือสำเภา ท่าเรือกรุงเทพมหานครมีลักษณะเป็นท่าเรือแม่น้ำ ตั้งอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาที่คอคเคี้ยว ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ +๒๖.๕ ถึง ๒๘.๕ ปากคลองพระโขนง เขตคลองเตย กรุงเทพมหานคร ห่างจากปากแม่น้ำ ๒๖ กิโลเมตร ท่าเรือกรุงเทพมีขีดจำกัดในการรับเรือสินค้ามีขนาดไม่เกิน ๑๒,๐๐๐ ตันกรอสส์กินน้ำลึกไม่เกิน ๘.๒ เมตร และความยาวของเรือไม่เกิน ๑๗๒ เมตร ดังนั้นเรือสินค้าที่แวะจอดที่ท่าเรือจึงเป็นเรือ feeder เท่านั้น^{๖๕} ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ประเทศไทยมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการค้าระหว่างประเทศ ปริมาณการขนส่งด้วยตู้สินค้าของประเทศได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก ส่งผลให้ท่าเรือกรุงเทพซึ่งเป็นท่าเรือหลักเพียงแห่งเดียวที่ให้บริการขนส่งด้วยตู้สินค้าในเวลานั้น ประสบกับปัญหาความแออัดขึ้นในท่าเรือ จนมีแนวคิดในการสร้างท่าเรือแหลมฉบัง^{๖๖} และกำหนดให้ท่าเรือแหลมฉบังเป็นท่าเรือระหว่างประเทศแทนท่าเรือกรุงเทพ ท่าเรือแหลมฉบังได้เปิดให้บริการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมา

การต่อเรือไทย ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยไม้หลายชนิดที่เหมาะสมแก่การต่อเรือ เรือรบและเรือค้าขายของไทยโบราณส่วนใหญ่ เป็นเรือที่ต่อในเมืองไทย ทั้งที่เป็นเรือสำเภาแบบจีน และเรือกำปั่นแบบฝรั่ง เพราะเรือสำเภาแบบจีนคงมีต่อได้อยู่แล้วโดยช่างต่อเรือชาวจีน ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ซึ่งมีการค้าทางทะเลเจริญก้าวหน้ามาก ก็ได้มีการต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่งที่กรุงศรีอยุธยาและที่เมืองมะริดในสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕) ก็ได้มีการต่อเรือกำปั่นขนาดใหญ่เพื่อบรรทุกช้างได้ ๓๐ เชือกให้ไปขายยัง

---

^{๖๔} ในปัจจุบัน ประเทศไทยมีท่าเรือระหว่างประเทศ จำนวน ๑๖๐ ท่า ตั้งอยู่บนชายฝั่ง ดังนี้ อ่าวไทยตอนในมีท่าเรือ ๑๐๗ ท่า อ่าวไทยฝั่งตะวันออกมีท่าเรือ ๓๓ ท่า อ่าวไทยฝั่งตะวันตกมีท่าเรือ ๑๓ ท่า และทะเลอันดามัน มีท่าเรือทั้งสิ้น ๗ ท่า

สุมาลี สุขदानนท์และคณะ. **การศึกษาประเมินสถานการณ์การใช้ท่าเรือไทย.** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖.

^{๖๕} ๑๐ ปี ท่าเรือแหลมฉบัง. **การทำเรือ** (มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔) หน้า ๗๓.

^{๖๖} ระยะเวลาในการก่อสร้างท่า ตั้งแต่เริ่มต้นความคิดการก่อสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ จนกระทั่งการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ดำเนินการท่าเทียบเรือเอนกประสงค์เป็นท่าแรกเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๓๔

รูปที่ ๘ การทำงานในเรือ

ต่างประเทศ ซึ่งเรือดังกล่าวมีขนาดยาวประมาณ ๓๗ เมตร ความกว้างประมาณ ๗ เมตร ใช้เวลาในการต่อ ๕ เดือน แสดงให้เห็นศักยภาพในการต่อเรือของไทยในครั้งอดีตได้อย่างชัดเจน^{๖๗} นอกจากการต่อเรือเพื่อใช้เป็นเรือหลวง และใช้ในการค้าทางทะเล ยังมีพ่อค้าประชาชนจัดตั้งโรงต่อเรือสินค้า บางลำต่อเสร็จแล้วก็นำเรือนั้นไปขายยังต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะไม้มีมากและมีราคาถูกกว่าที่อื่น จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้มีการออกพระราชกำหนดเกี่ยวกับค่าธรรมเนียมต่อเรือขึ้นไว้ตามแบบอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยาใช้ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ทั้งนี้เพราะหากปล่อยให้มีการต่อเรือกันมากจนเกินไป ไม้ดี ๆ ในเมืองไทยอาจหมดลงไป ดังนั้นการที่จะขอต่อเรือได้ต้องทูลขอต่อพระมหากษัตริย์ และต้องมีการจ่ายค่าธรรมเนียมตามที่กำหนด ได้แก่ ทองคำแห่งหมึก ค่ารับสั่ง ค่าทูลฉลอง ค่าหมาย และค่าธรรมเนียมเบ็ดเสร็จ^{๖๘} หากลี้กลบต่อเรือแล้วจะต้องได้รับโทษโดยการเขียนและต้องเสียค่าธรรมเนียมในการต่อเรือให้ครบ จึงจะพ้นโทษและนำสำเนาไปใช้ต่อไปได้ ในกรณีที่เรือสำเนาชำรุด จะตกแต่งเพื่อตัดแปลงใหม่จะต้องแจ้งต่อเจ้าพนักงาน เพื่อให้วัดปากเรือของเรือสำเนาตามกฎหมายไว้เป็นพยาน ขนาดของปากเรือเท่าใด ก็ให้ซ่อมแปลงให้อยู่เท่าเดิม ห้ามแก้ไขให้มีขนาดกว้างมากกว่า ๑ คืบขึ้นไป หากผู้ใดฝ่าฝืนให้ปรับตามค่าธรรมเนียมเช่นเดียวกับการต่อเรือ

^{๖๗} ไพฑูรย์ ขาวมลา. **เรือไทย** (อยุธยา: วิทยาลัยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมการต่อเรือพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

^{๖๘} การเก็บค่าธรรมเนียมที่สูงนี้ เป็นเสมือนการแบ่งผลประโยชน์ในราชการให้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่ ซึ่งไม่มีเงินเดือนประจำ เพราะถือว่าการต่อเรือนั้นประสงค์เพื่อทำการค้าขายกำไร ดังนั้น พวกพ่อค้าก็ควรจะยอมเสียสละจ่ายเงินค่าธรรมเนียมซึ่งค่อนข้างสูง ถวายในหลวงอัตราเป็นทองคำ

ลำเภาใหม่ขนาดปากกว้างสิบเอ็ดศอก นอกจากนี้ เจ้าของเรือจะต้องได้รับโทษตามกฎหมายด้วย

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๕๓-๒๓๖๒ จอห์น ครอเฟิร์ตได้เป็นพยานว่า “ลำเภา” แทบทุกลำที่ใช้ในการพาณิชย์ระหว่างหมู่เกาะอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อขึ้น ณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาของสยามที่กรุงเทพฯ เพราะมีความสะดวกสามารถซื้อหาไม้ที่ราคาถูกเป็นพิเศษ และมีอย่างอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะไม้สัก ส่วนของเรือที่อยู่ใต้น้ำสร้างจากไม้ธรรมดา แต่ส่วนบนนั้นทำจากไม้สัก ครอเฟิร์ตกล่าวว่า ในกรุงเทพฯ ทุกปีจะมีการต่อเรือลำเภาหกในแปดลำ “ที่กล่าวว่าใหญ่ที่สุด” ในราคาต้นละ ๖.๒๕ ตำลึงสยาม หรือมีราคา ๔๒ เหรียญสเตอร์ลิงหากต่อที่เอ้หมิง และ ๓๒ เหรียญสเตอร์ลิงหากต่อที่จ่างหลิน ลำเภาที่มีขนาดความจุ ๘,๐๐๐ หาบ หรือ ๔๓๖ ตัน มีราคา ๓,๕๐๐ เหรียญสเตอร์ลิงหากต่อในสยาม ราคา ๑๖,๐๐๐ เหรียญถ้าต่อที่จ่างหลิน และ ๒๑,๐๐๐ เหรียญถ้าต่อที่เอ้หมิง เหตุที่มีราคาต่างกันมาก เป็นเพราะในช่วงเวลานั้นชายฝั่งจีนทางตะวันออกเฉียงใต้ขาดแคลนไม้ นอกจากนี้ เรือที่ค้าขายกับสยามซึ่งต่อขึ้นในจีนนั้น โดยทั่วไปแล้วมักใช้ไม้สนที่มีคุณภาพด้อยกว่า เรือที่ต่อในสยามจะมีระวางขับน้ำโดยเฉลี่ยประมาณสองร้อยตัน และรู้จักกันนาม “พ่อค้าแต่จีว” เนื่องจากเรือที่ใหญ่ขนาด ๑,๒๐๐ ตันมีจำนวนไม่มากนัก เรือที่ต่อในสยามจึงแคล่วคล่องกว่าเรือที่ต่อในจีนและใช้ลูกเรือน้อยกว่า คือประมาณ ๑๖ คนต่อทุก ๑๐๐ ตัน^{๖๔}

ปัจจุบันผู้ประกอบการต่อเรือซ่อมเรือและกิจการอยู่เรือส่วนใหญ่ยังคงเป็นอยู่ขนาดเล็ก ซึ่งมีความถนัดในการสร้างและซ่อมเรือไม้ เรือไฟเบอร์กลาสและอื่นๆ อยู่เรือเหล่านี้มีอยู่กระจายตามแนวชายฝั่งทะเลของประเทศ เช่น ชายฝั่งทะเลภาคใต้ ภาคตะวันออก และตั้งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำที่สำคัญของประเทศทั้งสิ้น เรือที่ต่อส่วนใหญ่เป็นเรือประมง มีขนาดความยาวของเรือประมาณ ๑๒-๒๕ เมตร (๖-๑๒ วา) หรือรับน้ำหนักบรรทุกได้ประมาณ ๘-๘๐ กรอสตันเนจ อยู่เรือที่มีขีดความสามารถในการต่อเรือตั้งแต่ขนาด ๑๐๐ กรอสตันเนจขึ้นไปมีอยู่ประมาณ ๓๘๐ แห่ง ในจำนวนนี้มีอยู่เรือประมาณ ๑๕ แห่งเท่านั้นที่มีขีดความสามารถในการต่อเรือ/ซ่อมเรือตั้งแต่ขนาด ๕๐๐-๘,๐๐๐ กรอสตันเนจซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและสมุทรปราการ และมีอยู่เรือประมาณ ๘ แห่งที่สามารถต่อเรือและซ่อมเรือตั้งแต่

^{๖๔} สารสิน วีระผล. **จัมก้องและกำไร: การค้าไทย-จีน**, หน้า ๑๗๙.

ขนาด ๔,๐๐๐ กรอสตันเนจขึ้นไป^{๗๐}

การพัฒนารูปแบบของเรือที่ปรับเปลี่ยนไปจากเรือสำเภามาสู่เรือกำปั่น และการพัฒนาเรือสินค้าในปัจจุบัน

บทส่งท้าย

มุมมองการค้าพาณิชย์นาวีในสมัยโบราณที่ส่งผลต่อการพาณิชย์นาวีไทยในปัจจุบันมีดังนี้

๑) ประเทศไทยผูกพันกับระบบการค้าที่อยู่ภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์ หรือที่เรียกว่า การค้าแบบผูกขาดมาตลอด มีวิธีการควบคุมการค้ากับต่างประเทศ การซื้อขายและกำหนดราคาสินค้าอยู่ในการควบคุมของพระคลังสินค้า กำหนดสินค้าต้องห้ามบางชนิด หรือกำหนดสินค้าที่ชาวต่างประเทศไม่สามารถซื้อขายสินค้าได้โดยตรง กิจกรรมการพาณิชย์นาวีของไทยถูกผูกขาดและดำเนินการโดยชาวจีนมาโดยตลอด ซึ่งเป็นระบบการค้าที่ควบคุมโดยส่วนกลางทั้งหมด ทำให้กิจการพาณิชย์นาวีเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในอดีต เมื่อการพาณิชย์นาวีจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการค้ามาสู่มือของเอกชน การแข่งขันการค้าทางทะเลเกิดขึ้นอย่างเสรี

รูปที่ ๙ รูปเรือสินค้าในปัจจุบัน

^{๗๐} สถาบันการขนส่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. โครงการผลักดันการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อเรือและซ่อมเรือแบบครบวงจร. (กรุงเทพฯ: สถาบันการขนส่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๗.

แต่ความคุ้นเคยกับระบบเดิมจึงทำให้การประกอบธุรกิจพาณิชย์ของไทยขาดประสิทธิภาพ ไม่สามารถแข่งขันกับต่างประเทศได้

๒) นโยบายของภาครัฐบาลในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เห็นความสำคัญและส่งเสริมการพาณิชย์อย่างจริงจัง ในขณะที่นโยบายของภาครัฐบาลในยุคปัจจุบันก็ยังคงตระหนักถึงความสำคัญของการพาณิชย์เช่นเดียวกัน แต่การส่งเสริมและสนับสนุนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ระดับประเทศไม่ต่อเนื่องและไม่ชัดเจน

๓) กองเรือพาณิชย์ไทยมีขนาดเล็ก^{๑๑} ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๕๐ การค้าระหว่างประเทศของไทยเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๑๑ ต่อปี การค้าทางทะเลของไทยเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยเพียงร้อยละ ๙ ต่อปีกองเรือไทยมีสัดส่วนในการขนส่งสินค้าระหว่างประเทศโดยเฉลี่ยเพียงร้อยละ ๒.๘ ในขณะที่กองเรือต่างประเทศมีสัดส่วนในการขนส่งสินค้าโดยเฉลี่ยถึงร้อยละ ๙๗.๒ จากฐานข้อมูลเรือไทยของสมาคมเจ้าของเรือไทย พบว่าในรอบ ๒๐ ปีที่ผ่านมากองเรือไทยไม่ได้มีขนาดและจำนวนเพิ่มขึ้น ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ายังปริมาณการค้าทางทะเลของไทยเพิ่มสูงขึ้น สัดส่วนการขนส่งสินค้าของกองเรือไทยก็ยิ่งลดลง^{๑๒} ทำให้ประเทศชาติต้องสูญเสียรายได้อย่างน่าเสียดาย

๔) การเดินเรือไทยในอดีต ชาวจีนมีบทบาทต่อการเดินเรือของไทยในฐานะเจ้าของเรือ คนประจำเรือ ความเชี่ยวชาญในการเดินเรือ จึงถูกผูกขาดโดยชาวจีนมาตลอด การใช้ชีวิตของคนประจำเรือ ต้องเสี่ยงกับภัยธรรมชาติ ประกอบกับลักษณะนิสัยของคนไทยซึ่งเป็นคนบกมิใช่คนเรือ ทำให้ขาดแรงจูงใจที่จะเข้ามาทำงานในกลุ่มอาชีพนี้ ทำให้คนประจำเรือของไทยยังต้องพึ่งพิงคนประจำเรือต่างชาติเช่นเดิม

๕) ความได้เปรียบเรื่องทำเลที่ตั้งในสมัยอยุธยา กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ส่งผลโดยตรงต่อการเติบโตทางพาณิชย์เปลี่ยนไป ทั้งนี้เพราะท่าเรือไทย

---

^{๑๑} UNCTAD ได้จัดให้กองเรือพาณิชย์ไทย อยู่ในอันดับที่ ๓๕ ซึ่งมีขนาดกองเรือเล็กกว่าประเทศสมาชิกในอาเซียนหลายประเทศ เช่น สิงคโปร์ (อันดับที่ ๑๐) มาเลเซีย (อันดับที่ ๒๒) อินโดนีเซีย (อันดับที่ ๒๔) และเวียดนาม (อันดับที่ ๓๐)

^{๑๒} สุมาลี สุขदानนท์. **พาณิชย์นาวีไทย : ความสำเร็จหรือความล้มเหลว** [สายตรง] แหล่งที่มา: [http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=๒๗๑๒\[๖ เมษายน ๒๕๕๕\]](http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=๒๗๑๒[๖ เมษายน ๒๕๕๕])

มิได้อยู่ในเส้นทางเดินเรือโลก ประกอบกับขนาดของเรือสินค้าที่มีขนาดใหญ่มากขึ้น กินน้ำลึกมากขึ้น ทำให้ท่าเรือหลักของประเทศ เช่น ท่าเรือกรุงเทพซึ่งเป็นท่าเรือแม่น้ำ มีระดับความลึกเพียง ๘.๕ เมตรไม่อาจรองรับได้ หรือท่าเรือแหลมฉบังซึ่งมีระดับความลึกหน้าท่า ๑๔-๑๖ เมตรก็ยังไม่สามารถรับเรือแม่ได้ ทำให้ความได้เปรียบเรื่องท่าเลที่ตั้งครึ่งสมัยอยุธยา กรุงเทพมหานครและรัตนโกสินทร์หมดไป

๖) การพัฒนาต่อเรือไทย แต่เดิมไทยเป็นศูนย์กลางการต่อเรือสำเภา ซึ่งเป็นเรือที่ทำด้วยไม้ เมื่อเรือสินค้าเป็นเรือเหล็ก ซึ่งต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูง ประสบการณ์ในการต่อเรือยังมีจำกัด ทำให้อุตสาหกรรมการต่อเรือของไทยพัฒนาช้าไปด้วย

๗) การพัฒนากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพาณิชย์นาวีไทย ได้มีความพยายาม ในการตรากฎหมายใหม่ที่ครอบคลุมการพัฒนาและส่งเสริมการพาณิชย์นาวี รวมทั้ง ปรับแก้กฎหมายเก่าที่มีมา แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องกระบวนการออกกฎหมาย และ นโยบายของรัฐที่มีต่อการส่งเสริมพาณิชย์นาวี ทำให้กฎหมายที่เกี่ยวข้องมีน้อย และการแก้ไขกฎหมายเก่าทำได้ยาก

การพาณิชย์นาวีหรือการขนส่งสินค้าทางทะเล มีความสำคัญควบคู่กับชาติ ไทยตั้งแต่สมัยโบราณ อยุธยา กรุงเทพมหานคร และรัตนโกสินทร์ รูปแบบการพาณิชย์นาวี มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการขนส่งในแต่ละยุคสมัย จากการพัฒนาเรือสำเภา สู่เรือกำปั่น จนมาสู่เรือสินค้าในยุคปัจจุบัน กิจการพาณิชย์นาวีได้นำความมั่งคั่งมาสู่ บ้านเมือง อย่างไรก็ตาม กิจการพาณิชย์นาวีที่เคยเจริญรุ่งเรืองอย่างมากในอดีต ที่ถูก ผูกขาดโดยระบบกษัตริย์และพระคลังสินค้า ตลอดจนวัฒนธรรมพาณิชย์นาวีของไทย ถูกผูกขาดและดำเนินการโดยชาวจีนมาโดยตลอด อาจเหมาะสมกับการพาณิชย์นาวี ในยุคนั้นๆ หากในยุคปัจจุบันเมื่อไทยต้องพัฒนาการพาณิชย์นาวีในรูปของเอกชน ต้องมีการแข่งขันการค้าทางทะเลอย่างเสรีแล้ว กลับปรากฏผลตรงกันข้ามที่ทำให้ การพัฒนาพาณิชย์นาวีของไทยไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร การเรียนรู้ความเจริญรุ่งเรือง ของพาณิชย์นาวีในอดีต อาจใช้เป็นมุมมองหนึ่งเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมที่จะพัฒนาการ พาณิชย์นาวีของไทยในปัจจุบันให้สามารถแข่งขันกับประเทศอื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ และยิ่งใหญ่ได้เช่นเดียวกับการพาณิชย์นาวีในอดีต

- ดำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. **อยุธยาเมืองท่านานาชาติ** [สายตรง] แหล่งที่มา: [http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/๔๒๖/๓๒/\[๖ เมษายน ๒๕๕๕\]](http://ayutthayastudies.aru.ac.th/content/view/๔๒๖/๓๒/[๖ เมษายน ๒๕๕๕])
- นิติ เอียวศรีวงศ์. **ปากโก๋และใบเรือว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรม
ต้นรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
จำกัด, ๒๕๓๘.
- บรรพต สุตแสงวง. **กิจการพาณิชย์นาวีของไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัทไทยเดินเรือทะเล
จำกัด, ๒๕๑๘.
- บังอร ปิยะพันธุ์. **ประวัติศาสตร์ไทย : การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และ
ความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัย จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕**.
กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.
- ไพฑูริย์ เอกจริยกร. **กฎหมายพาณิชย์นาวี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, ๒๕๕๓.
- พิพิธภัณฑสถานเรือจิ๋ว (อุ้เรือจิ๋ว) มินิบูรี** [สายตรง] แหล่งที่มา: http://mini-ship.blogspot.com/๒๐๑๒/๐๓/blog-post_๓๓๓๕.html [๓ เมษายน ๒๕๕๕]
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. **สำเภาสยาม ตำนานเจ๊กบางกอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๔.
- ไพฑูริย์ ขาวมาลา. **เรือไทย**. อยุธยา: วิทยาลัยเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมการต่อเรือ
พระนครศรีอยุธยา, ๒๕๓๗.
- มิตรภาพไทย-อิหร่าน : ความสัมพันธ์อันดีที่ใกล้ชิดกว่า ๔๐๐ ปี**. กรุงเทพฯ : สถาบัน
เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงเตหะราน, ๒๕๔๘.
- รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟานฟลิต (วัน วลีต)**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
๒๕๔๖.
- ราชภัฏนครศรีอยุธยา, มหาวิทยาลัย. **ความสำคัญของเอกสารของชาวต่างประเทศ
ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาเมืองมรดกโลก** [สายตรง] แหล่งที่มา:
<http://www.ayutthayastudies.aru.ac.th> [๓เมษายน ๒๕๕๕]
- วารสารณัฏ จิวชัยศักดิ์. **นโยบายทางด้านเศรษฐกิจของรัฐในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

วารสารณัฏ ฑินานนท ี่ “การค้ำล่ำเภาขงไทยสมัยรัตนโกสินทรตอนตัน” วิทยานิพนธั
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณั,
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วิจิตรมาตรา, ขุน. **ประวัติการค้ำไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์บรรณาคม, ๒๕๑๔.

วิจิตรมาตรา, ขุน. **ประวัติการค้ำไทย**. พิมพ์คร้ังที่ ๔. พระนคร: รวมสาส์น, ๒๕๑๖
เว่ยน คุชแมน, เจนิเฟอร์. **การค้ำทางเรือล่ำเภาจีน-สยาม ยุคต้นรัตนโกสินทร**.
กรุงเทพ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

สรรพากร, กรม. **ประวัติการจัดเก็บภาษี: การจัดเก็บภาษีอากรในสมัยกรุงศรีอยุธยา**
(พ.ศ. ๑๘๔๓ - พ.ศ. ๒๓๑๐) [สายตรง]: แหล่งที่มา:<http://www.rd.go.th/>[๓ กรกฎาคม ๒๕๕๕]

สายสัมพันธ์ ๕๐๐ ปีไทย-เนเธอร์แลนด์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณัมหาวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

สารสิน วีระผล. **จ้มก้องและกำไร: การค้ำไทย-จีน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้า
ประเทศไทย, ๒๕๔๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **กรุงสุโขทัยมาจากไหน**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘.

สุนทร ชุตินทรานนท ี่. **ประวัติการคมนาคมไทย**. (เอกสารส่วนบุคคล)

สุนทร ชุตินทรานนท ี่. **พมารบไทย ว่าด้วยการสงครามไทยระหว่างไทยกับพมา**.
พิมพ์คร้ังที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๔.

สุมาลี สุขदानนท ี่และคณะ. **การศึกษาประเมินสถานการณ์การใช้ท่าเรือไทย**.
กรุงเทพฯ: สำนักรงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

สุมาลี สุขदानนท ี่. **พาณิชยนาวิไทย : ความล่ำเร็จหรือความล้้มเหลว** [สายตรง]
แหล่งที่มา: <http://rescom.trf.or.th/>[๓ เมษายน ๒๕๕๕]

สุวัฒน์ แซ่คั่น. **ตลาดเรือในทองน้ำ: ร่องรอยในแผนที่อยู่ยาโบราณ** [สายตรง]
แหล่งที่มา: [http://haab.catholic.or.th/article/muang%๒๐boran/
muang_boran๑/muang_boran๑.html](http://haab.catholic.or.th/article/muang%๒๐boran/muang_boran๑/muang_boran๑.html) [๖ เมษายน ๒๕๕๕]

๑๐ ปีท่าเรือแหลมฉบัง. **การทำเรือ** (มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔) หน้า ๗๓

สำนักพิมพ์แม็ค, บริษัท. **การค้าระหว่างประเทศสมัยอยุธยา** [สายตรง] แหล่งที่มา:
<http://www.maceducation.com/e-knowledge/2423112110/04.htm>
[๕ เมษายน ๒๕๕๕]

๖๐ ปีแห่งการสถาปนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ประชาชนชาวไทย-จีนร่วม
เฉลิมฉลองด้วยไมตรี [สายตรง] แหล่งที่มา[http://www.oknation.net/
blog/mindhand/๒๐๐๙/๐๘/๓๐/entry-๑](http://www.oknation.net/blog/mindhand/๒๐๐๙/๐๘/๓๐/entry-๑) [๓ เมษายน ๒๕๕๕]
อนุমানราชธน, พระยา. **ตำนานศุลกากร**. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๖.
เอิบเปรม วัชรวงกุล. **ประวัติศาสตร์การพาณิชย์นาวีไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
สมาพันธ์จำกัด, ๒๕๔๔,
โอะอิชิอิ, โนเนะ และโยชิกาว่าะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒.

สถานภาพชายฝั่ง ความมั่นคงในชีวิต และวิถีชุมชนชายฝั่งทะเลไทย*

ศิริวรรณ ศิริบุญ**

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องของความมั่นคงในชีวิตของชุมชนชายฝั่งในเรื่องของ “การกินดี อยู่ดี” โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการคือ ๑) ความตระหนักของชุมชนชายฝั่งต่อสถานภาพชายฝั่ง ๒) การกัดเซาะชายฝั่ง ๓) ทรัพยากรป่าชายเลน และ ๔) ทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งผลการศึกษาทั้งจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิที่เก็บรวบรวมข้อมูลโดยส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์และข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิที่รวบรวมทั้งจากงานวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแสดงให้เห็นว่า ชุมชนชายฝั่งตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศชายฝั่งว่าอยู่ในทิศทางที่ไม่น่าพอใจ ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง การสูญเสียพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลน และการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำส่งผลต่อความมั่นคงในชีวิตและการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิด ทักษะคติ ค่านิยม และวิถีชีวิต โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งมากขึ้น ไม่ผลักภาระให้เป็นหน้าที่ของภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว และมองเห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าชายเลนและสัตว์น้ำว่าเป็นเสมือนระบบสวัสดิการชายฝั่ง ก่อให้เกิดวิถี

* บทความนี้ได้รับการสนับสนุนโดย โครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและการพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ ภายใต้การสนับสนุนงบประมาณจากโครงการ “พลวัตการเปลี่ยนแปลงทางประชากรกับความมั่นคงของมนุษย์ในสังคมไทย” (HS1151A) คลัสเตอร์ความมั่นคงของมนุษย์

** นักวิจัยประจำวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เศรษฐกิจแบบพอเพียง เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคงไม่ใช่เพื่อความมั่งคั่ง
เห็นความสำคัญของการจัดการที่ภาคประชาชนมีส่วนร่วม ไม่ใช่การจัดการแบบมี
พิมพ์เขียว หรือการจัดการแบบรวมอำนาจหรือสั่งการ รวมทั้งให้ความสำคัญกับรูป
แบบของการจัดการแบบ “ประชาสังคม” มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภาค
ส่วนต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรอิสระ และภาคประชาชน

Coastal Conditions, Human Security and Ways of Live of Thai Coastal Communities*

Siriwan Siriboon**

Abstract

This study is an attempt to examine the relationship between coastal conditions and human security. Human security has been defined in terms of the well-being of community members in two aspects; shelters and food security. In this analysis, four components were examined: the awareness of the community of the coastal situation, coastal erosion, mangrove forests, and sea animals. The data used for the analysis was accessed from both primary and secondary data sources. A survey was performed by sending questionnaire to the village headmen by mail. The findings from the survey and the information from secondary data indicates that coastal communities are aware of the poor conditions of coastal resources and the environment. In addition, it has been found that the poor coastal conditions are highly associated with harm to human security and the quality of life of coastal communities.

---

* This work was supported by the Higher Education Research Promotion and National Research University Project of Thailand, Office of the Higher Education Commission and a grant from the project “Interaction between Population Dynamics and Human Security in Thai Society” (HS1151A) under Human Security Research Cluster.

** Senior Researcher, College of Population Studies, Chulalongkorn University.

Community security and the quality of life of community members has been threatened by the crisis of coastal erosion, the loss of mangrove and the reduction of sea animals. These phenomena have resulted in a change of attitude, values and ways of life of community members. The community members realize that coastal management cannot be done solely by the government sector. Cooperation and participation from the coastal community is needed. Coastal communities have changed their view on the value of mangroves and sea animals. Mangroves and sea animals are now viewed as an important coastal welfare system for a sufficiency economy. Coastal resources are important components for economic security not just for wealth. Participation from local communities is needed. Coastal management should be in the form of “Bottom-up Management” not “Top-down Management”. Centralization and management with a blue print should be avoided. Management under the concept of “Civil Society” and building networks among governmental organizations, non-governmental organizations, the private sector and coastal communities is recommended.

หลักการและเหตุผล

ความมั่นคงในชีวิตเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานสำคัญที่มักได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอยู่เนืองๆ แต่ไม่ว่าจะกล่าวถึงความมั่นคงในชีวิตมนุษย์ในรูปแบบใด ประเด็นสำคัญที่ไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ ความมั่นคงของมนุษย์เกี่ยวข้องกับหลักประกันที่สำคัญ ๒ ประการ คือ “การกินดี อยู่ดี” และหากพิจารณาลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทย อาจนับได้ว่าความมั่นคงในชีวิตของประชากรไทยในเรื่อง “การมีที่อยู่ ที่กินเพื่อความมั่นคงของชีวิต” จำนวนไม่น้อยมีความเกี่ยวข้องกับสภาพของสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเล และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง ทั้งนี้เพราะประเทศไทยมีแนวชายฝั่งทะเลยาวทั้งสิ้น ๒,๖๖๗ กิโลเมตร ครอบคลุม ๒๓ จังหวัด ๑๓๖ อำเภอ และ ๘๐๗ ตำบลตามแนวชายฝั่งทะเลไทย^๑

การคาดการณ์ของแบบจำลองการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิโลกพบว่า อุณหภูมิโลกจะสูงขึ้น ๑.๒-๒ องศาเซลเซียส หรืออาจจะสูงขึ้นได้ถึง ๓.๕-๕ องศาเซลเซียส ในอีก ๕๐-๕๐ ปีข้างหน้า^๒ การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลกและผลกระทบต่อภาวะเรือนกระจกไม่เพียงแต่ทำให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้นเท่านั้น ยังเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในด้านต่างๆ อาทิเช่น ปริมาณฝนตก การระเหยของน้ำในอากาศ การเปลี่ยนแปลงของลมพายุซึ่งจะมากขึ้นในอนาคต^๓ ผลที่ตามมาจึงอาจเกิดปัญหาภัยแล้ง ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาความแรงของคลื่น ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งและปัญหาการเกิดลมพายุเพิ่มขึ้น ซึ่งพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูงและได้รับผลกระทบในระดับต้นๆ ก็คือพื้นที่ตามแนวชายฝั่งทะเล ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิตของประชากรที่พึ่งอาศัยและหาเลี้ยงชีพตามแนวชายฝั่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

^๑ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล และ คณะ รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาดูงานการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิงหาคม ๒๕๕๒

^๒ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล. โลกร้อนสุดขีด วิกฤตอนาคตประเทศไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฐานบุ๊คส์. ๒๕๕๐.

^๓ Emanuel, K.A., The dependence of Hurricane Intensity on Climate. 1987. Nature, 326, 483-485.

โครงการศึกษาวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับสถานการณ์ของสิ่งแวดล้อมชายฝั่งและทรัพยากรชายฝั่งเท่าที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันเป็นเพียงโครงการนำร่องที่กำหนดพื้นที่ศึกษาในรูปของการศึกษาเฉพาะกรณีเท่านั้น ดังนั้น เมื่อมีคำถามว่าสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับแนวชายฝั่งทะเลไทยและน่าจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิตของประชากรไทยทั้งในเรื่องของ “ที่อยู่ และ ที่กิน” ตลอดแนวชายฝั่งที่มีความยาวมากกว่า ๒,๖๐๐ กิโลเมตรนั้น แต่ละพื้นที่ประสบปัญหาในระดับใด ปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิตของประชากรไทยตลอดแนวชายฝั่งทะเลมากนักน้อยเพียงใด ชาวชุมชนชายฝั่งได้ตระหนักถึงเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวระดับใด และมีการสร้างระบบหรือกลไกในการป้องกันตนเองและการเตรียมตัวเพื่อ “การรับมือ และ การรับผล” อันจะก่อให้เกิดความสูญเสียไว้ทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและในภาคส่วนราชการมากนักน้อยเพียงใด สถานการณ์ด้านประชากรไม่ว่าจะเป็นเรื่องของขนาด และคุณภาพชีวิตของประชากรซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการพัฒนาตามแบบจำลอง PDE (Population, Development and Environment) ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ๓ มิติ คือ ประชากร การพัฒนา และ สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อประเทศชาติโดยส่วนรวมนั้นมีแบบแผนเป็นเช่นใด และจะต้องกำหนดทิศทางไว้อย่างไร คำถามต่างๆ เหล่านี้ นับเป็นประเด็นที่น่าหวั่นใยเพราะว่ายังไม่พบว่ามีการตอบ งานวิจัยเท่าที่มีเป็นเพียงงานวิจัยในพื้นที่เฉพาะเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ โครงการนี้จึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะนำเสนอสถานการณ์ประชากร สถานภาพชายฝั่งทะเล และความมั่นคงในชีวิตประชากรไทยตลอดแนวชายฝั่งทะเลไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงระดับของปัญหา รวมทั้งนำเสนอข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวกับระดับของการสำเนียงตระหนักของชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง รวมทั้งวิธีการ กลไกและระบบในการจัดการเพื่อการรับมือและรับผลจากการเปลี่ยนแปลงที่จะกระทบต่อความมั่นคงในชีวิต ซึ่งข้อมูลต่างๆ เหล่านี้จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อชุมชน องค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับชุมชน และระดับประเทศ เพื่อเป็นเสมือนสัญญาณเตือนภัย และแผนที่สำหรับการทำงาน (road map) ที่จะยังประโยชน์ต่อการวางแผนงานหรือการดำเนินงานทั้งที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันพิบัติภัย การตั้งรับ การผ่อนหนักเป็นเบา รวมทั้งการเยียวยา และการฟื้นฟูให้เกิดความมั่นคงในชีวิตแก่ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพชายฝั่งด้วย

วิธีการศึกษา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการรวบรวมข้อมูลภาพรวมของสถานการณ์ด้านประชากรและสถานภาพชายฝั่งทะเลไทยตลอดแนวชายฝั่ง ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๒,๖๐๐ กิโลเมตร โดยครอบคลุมพื้นที่ ๒๓ จังหวัด โดยพื้นที่เป้าหมายของการศึกษาคือ ชุมชนและหมู่บ้านทุกแห่งที่ตั้งอยู่ตลอดแนวชายฝั่งทะเลไทย ซึ่งการรวบรวมข้อมูลจากทะเบียนราษฎร์ของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยพบว่า พื้นที่ตลอดแนวชายฝั่ง ๒๓ จังหวัด ประกอบด้วย ๑๐๔ อำเภอ ๓๖๙ ตำบล และ ๑,๓๙๗ หมู่บ้าน การเก็บรวบรวมข้อมูลระดับหมู่บ้าน/ชุมชนชายฝั่งของโครงการทั้งโครงการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ โดยการจัดส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ให้แก่ผู้นำชุมชน/หมู่บ้าน เป็นผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งสิ้น ๑,๓๙๗ หมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม อัตราการตอบกลับค่อนข้างต่ำคือมีเพียง ๓๕๑ หมู่บ้าน หรือคิดเป็นเพียงประมาณ ๑ ใน ๔ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะระยะเวลาที่เก็บข้อมูลคือช่วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยประสบปัญหาอุทกภัย ทำให้ผู้นำชุมชนหลายแห่งมีภาระที่จะต้องดูแลช่วยเหลือผู้ประสบภัย

แหล่งข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล:

ข้อมูลที่ใช้ในรายงานนี้ มาจากแหล่งข้อมูล ๒ แหล่งคือ ปฐมภูมิและทุติยภูมิ

๑. แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ:

ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณโดยจัดส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ไปยังผู้นำชุมชนที่ตั้งอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลทุกชุมชนในรูปของ Rapid Survey ตลอดจนวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลด้วยตารางสถิติ มีหมู่บ้านที่ให้ข้อมูลรวมทั้งสิ้น ๓๕๑ หมู่บ้าน ทั้งนี้โดยจำแนกพื้นที่ชายฝั่งออกเป็น ๔ เขต* ได้แก่ ชายฝั่งภาคตะวันออก

---

* ชายฝั่งภาคตะวันออก ประกอบด้วย ๕ จังหวัดคือ ตราด จันทบุรี ระยอง ชลบุรี และ ฉะเชิงเทรา

อ่าวไทยตอนบน ประกอบด้วย ๖ จังหวัดคือ สมุทรปราการ กรุงเทพมหานคร สมุทรสาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรี และ ประจวบคีรีขันธ์

ภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย ประกอบด้วย ๖ จังหวัดคือ ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี นราธิวาส

ภาคใต้ฝั่งอันดามัน ประกอบด้วย ๖ จังหวัดคือ สตูล ตรัง กระบี่ ภูเก็ต พังงา และ ระนอง

อ่าวไทยตอนบน ภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย และภาคใต้ฝั่งอันดามัน

๒. แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ:

รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยหลายโครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรชายฝั่งทั้งในยามปกติและยามที่เกิดภัยพิบัติที่จะกระทบต่อความมั่นคงของประชากรที่พักอาศัยในพื้นที่ชายฝั่ง ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นข้อมูลจากงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ประกอบด้วยบทสนทนา หรือบทสัมภาษณ์ ด้วยวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ที่สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติ ความเห็น และความตระหนักของประชาชนตามแนวชายฝั่งที่มีต่อสถานการณ์ชายฝั่ง ความมั่นคงในชีวิต และวิถีชีวิตของชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชายฝั่ง

ผลการศึกษา

การนำเสนอผลการศึกษาเรื่อง “สถานภาพชายฝั่ง ความมั่นคงในชีวิต และวิถีชุมชนชายฝั่งทะเลไทย” ในรายงานฉบับนี้ จำแนกประเด็นการศึกษาเป็น ๔ หัวข้อได้แก่

๑. การรับรู้ของสมาชิกชุมชนชายฝั่งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชายฝั่งและภัยพิบัติ
๒. สถานะของการกัดเซาะชายฝั่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงในชีวิต
๓. การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าชายเลนและผลกระทบ
๔. ทรัพยากรสัตว์น้ำและความมั่นคงด้านอาชีพและอาหาร

การที่การศึกษานี้ให้ความสนใจกับประเด็นต่างๆ ๔ ประเด็นดังกล่าวข้างต้น เพราะการรับรู้ของสมาชิกชุมชนชายฝั่งเกี่ยวกับสถานภาพชายฝั่งจะส่งผลให้ชุมชนเกิดความตระหนัก และมีส่วนร่วมต่อการแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง นอกจากนี้ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพชายฝั่งและความมั่นคงในชีวิตและวิถีชุมชนที่มีความสำคัญสำหรับชายฝั่งทะเลไทยก็คือ ประเด็นในเรื่องของการกัดเซาะชายฝั่ง ระบบนิเวศป่าชายเลน และ ทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงในชีวิตมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความต้องการพื้นฐาน (basic

minimum need) ในเรื่องของ “การกินดี อยู่ดี”

ผลการศึกษาในประเด็นต่างๆ ทั้ง ๔ ประเด็น มีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

๑. การรับรู้ของสมาชิกชุมชนชายฝั่งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชายฝั่งและภัยพิบัติ

สถิติจากตารางที่ ๑.๑ เป็นข้อมูลที่รวบรวมจากการสอบถามชุมชนชายฝั่งเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมชายฝั่งในประเด็นต่างๆ ๖ ประเด็น คือ การกัดเซาะชายฝั่ง ความแรงของลม อุณหภูมิ ระดับน้ำทะเล ความสูงของคลื่น และความแรงของคลื่น ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ชุมชนชายฝั่งรับรู้ว่าคุณภาพแวดล้อมชายฝั่งในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา คือระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ๒๕๕๔ มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ไม่น่าพึงใจ ร้อยละ ๗๑.๕ รายงานว่าอุณหภูมิตามแนวชายฝั่งเพิ่มสูงขึ้นอย่างชัดเจน สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ไม่น่าพึงใจลำดับถัดมาคือการเพิ่มขึ้นของความเร็วลม (ร้อยละ ๗๐.๔) การเพิ่มขึ้นของการกัดเซาะชายฝั่ง (ร้อยละ ๖๕.๒) การเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล (ร้อยละ ๖๑.๕) การเพิ่มขึ้นของความแรงของคลื่น (ร้อยละ ๕๙.๓) และ ความสูงของคลื่นมีการเพิ่มสูงขึ้น (ร้อยละ ๕๘.๑) ซึ่งระดับการรับรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมชายฝั่งมีแบบแผนเดียวกัน และระดับที่ใกล้เคียงกันระหว่างพื้นที่ชายฝั่งที่แบ่งไว้ ๔ พื้นที่ คือ ชายฝั่งภาคตะวันออก อ่าวไทยตอนบน ภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย และ ภาคใต้ฝั่งอันดามัน

ตารางที่ ๑.๑ ร้อยละของชุมชนชายฝั่งที่รายงานการรับรู้การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมใน รอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๕๔) จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา		ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	ภาคใต้ ฝั่งอันดามัน	รวม
การกัดเซาะ ชายฝั่ง	เพิ่มขึ้น	๖๑.๕	๖๒.๘	๖๘.๐	๖๕.๖	๖๕.๒
	เหมือนเดิม	๑๑.๕	๑๗.๒	๑๐.๔	๒๐.๐	๑๔.๒
	ลดลง	๗.๗	๖.๕	๑๐.๔	๔.๔	๗.๗
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๙.๒	๑๒.๑	๑๑.๒	๑๐.๐	๑๒.๘
ความแรง ของลม	เพิ่มขึ้น	๖๖.๗	๖๕.๐	๗๖.๘	๖๕.๖	๗๐.๔
	เหมือนเดิม	๒๐.๕	๑๗.๒	๑๖.๐	๒๗.๘	๒๐.๒
	ลดลง	๑.๓	๐.๐	๑.๖	๑.๑	๑.๑
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๑.๕	๑๓.๘	๕.๖	๕.๖	๘.๓
อุณหภูมิ	เพิ่มขึ้น	๖๐.๓	๘๑.๐	๗๐.๔	๗๖.๗	๗๑.๕
	เหมือนเดิม	๒๔.๔	๑๒.๑	๒๒.๔	๑๕.๖	๑๙.๔
	ลดลง	๑.๓	๐.๐	๐.๐	๑.๑	๐.๖
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๔.๑	๖.๕	๗.๒	๖.๗	๘.๕
ระดับน้ำทะเล	เพิ่มขึ้น	๕๓.๘	๗๐.๗	๖๐.๐	๖๔.๔	๖๑.๕
	เหมือนเดิม	๒๙.๕	๒๐.๗	๒๙.๖	๒๘.๙	๒๗.๙
	ลดลง	๖.๔	๐.๐	๔.๘	๑.๑	๓.๔
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๐.๓	๘.๖	๕.๖	๕.๖	๗.๑
ความสูงของ คลื่น	เพิ่มขึ้น	๕๖.๔	๕๘.๖	๖๐.๘	๕๕.๖	๕๘.๑
	เหมือนเดิม	๒๘.๒	๓๒.๘	๓๒.๘	๓๕.๖	๓๒.๕
	ลดลง	๒.๖	๐.๐	๑.๖	๓.๓	๒.๐
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๒.๘	๘.๖	๔.๘	๕.๖	๗.๔
ความแรงของ คลื่น	เพิ่มขึ้น	๕๖.๔	๕๖.๙	๖๓.๒	๕๗.๘	๕๙.๓
	เหมือนเดิม	๒๕.๖	๒๗.๖	๓๑.๒	๓๓.๓	๒๙.๙
	ลดลง	๕.๑	๐.๐	๐.๘	๒.๒	๒.๐
	ไม่มี/ไม่ตอบ	๑๒.๘	๑๕.๕	๔.๘	๖.๗	๘.๘
รวม		๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๙๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)

การศึกษาข้อมูลแหล่งทุติยภูมิจากผลงานวิจัยหลายโครงการเป็นเครื่องยืนยันว่า เมื่อสภาพแวดล้อมชายฝั่งเสื่อมโทรมหรือลดคุณภาพลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกัดเซาะชายฝั่ง นอกจากจะส่งผลในเรื่องของการลดลงของพื้นที่ชายฝั่ง การสูญเสียพื้นที่ทำกิน พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยแล้ว ยังก่อให้เกิดการลดลงของพื้นที่ป่า และทรัพยากรสัตว์น้ำซึ่งส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหารด้วย^๔

นิรุท : เมื่อก่อนมีป่าชายเลนตลอดแนวเลย เดียวนี้ไม่มีแล้ว คลื่นมันเลยกัดเซาะชายฝั่งทั้งหมด กัดเซาะดินหมด... ถ้าคลื่นทำฝั่งพัง กุ้งหอยปูปลาก็เกาะไม่อยู่ ก็จะตามคลื่น ชัดขึ้นฝั่งหมด ทรัพยากรชายฝั่งก็จะไม่มีอยู่... ก็คลื่นเนี่ยแหละ มันกัดเซาะเข้ามาถึงบ้านเรือน จนชาวบ้านจะต้องอพยพหนีเกือบหมดแล้ว มันเร็ว ไม่กี่ปีก็หายไปเป็นกิโลเลย คือที่มันพัง ทำให้ฝั่งเตี้ยลง เป็นทะเลไปหมด ทำให้พื้นที่มันลดลง หายไปเยอะ

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก จังหวัดสมุทรสงคราม

นอกจากการรับรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชายฝั่งในภาวะปกติแล้ว การศึกษานี้ยังได้สอบถามชุมชนชายฝั่งเกี่ยวกับการเกิดภัยพิบัติในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งสถิติจากตารางที่ ๑.๒ แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ชายฝั่งของประเทศไทยมีความเสี่ยงต่อภัยพิบัติในระดับที่ค่อนข้างสูง โดยเฉพาะในเรื่องของการเกิดวาตภัยและพายุฝน ทั้งนี้เพราะมากกว่าครึ่งหนึ่งของชุมชนชายฝั่ง (ร้อยละ ๕๕.๓) รายงานว่าในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๕๔ เกิดวาตภัยในพื้นที่ และที่สำคัญคือ จำนวนครั้งของการเกิดวาตภัยในพื้นที่มีจำนวนหลายครั้งด้วย นอกจากนี้ ภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่อีกประเภทหนึ่งก็คือ พายุฝน เพราะประมาณร้อยละ ๔๙.๓ ของชุมชนชายฝั่งทั้งหมดรายงานว่ามีพายุฝนในพื้นที่ในรอบ ๑๐ ปี ก่อนการสำรวจ และจำนวนครั้งของการเกิดพายุฝนก็มีมากด้วยเช่นกัน

^๔ นิรุชรินทร์ ปภาวลีสิทธิ์ และ คณะ สถานภาพและแนวทางการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนในฝั่งตะวันตก รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ “สำรวจและประเมินสถานภาพและศักยภาพทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน” ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม ๒๕๔๔ หน้า ๔๘๑

ภัยพิบัติประเภทอื่นที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ในระดับรองลงมา คือ น้ำท่วม โดยร้อยละ ๔๒.๕ ของชุมชนชายฝั่งรายงานว่าประสบปัญหาน้ำท่วม นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนชายฝั่งยังประสบปัญหาในเรื่องภัยแล้งเป็นสัดส่วนที่ค่อนข้างสูงด้วย ทั้งนี้เพราะร้อยละ ๓๔.๘ รายงานว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ๒๕๕๔ ประสบภัยแล้ง

สถิติจากตารางที่ ๑.๓ แสดงว่าชุมชนชายฝั่งถึงร้อยละ ๖๒ เชื่อว่าภัยพิบัติที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากภาวะโลกร้อน แต่ถึงแม้ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมาจะอยู่ในระดับที่ค่อนข้างรุนแรง โดยเฉพาะภัยพิบัติอันเกิดจากสึนามิเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ แต่ผลการศึกษากลับพบว่า ครึ่งหนึ่งของชุมชนชายฝั่งไม่มีแผนสำหรับการอพยพราษฎรในกรณีที่เกิดภัยพิบัติ มีชุมชนเพียงร้อยละ ๓๕ เท่านั้นที่มีการจัดทำแผนอพยพราษฎรอย่างเป็นทางการแล้ว ในขณะที่อีกร้อยละ ๑๖ กำลังอยู่ระหว่างจัดทำแผน

ถึงแม้หลายชุมชนจะยังไม่ได้มีแผนอพยพราษฎรอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม แต่วิถีทางที่จะช่วยให้ลดการสูญเสียต่อชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรก็คือการกำหนดเส้นทางอพยพและแจ้งให้สมาชิกของชุมชนชายฝั่งได้ทราบ แต่ผลการศึกษาก็ยังคงพบว่า มีชุมชนเพียงร้อยละ ๔๘ เท่านั้น ที่มีการกำหนดเส้นทางอพยพและแจ้งให้สมาชิกชุมชนได้ทราบ และมีชุมชนร้อยละ ๑๕.๔ ที่มีเส้นทางอพยพ แต่ยังไม่เคยแจ้งให้สมาชิกชุมชนรับรู้ ในขณะที่ชุมชนถึงร้อยละ ๓๖.๓ ยังไม่มีเส้นทางอพยพ และไม่เคยมีความคิดที่จะจัดให้มีเส้นทางอพยพด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชุมชนชายฝั่งในพื้นที่ภาคใต้ฝั่งอันดามันซึ่งเคยประสบภัยสึนามิในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นพื้นที่ที่มีแผนอพยพราษฎรในกรณีที่มีภัยพิบัติเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุด (ร้อยละ ๕๕.๖) และร้อยละ ๖๕.๖ ก็รายงานว่ามีการกำหนดเส้นทางอพยพและแจ้งให้สมาชิกชุมชนทราบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า โดยภาพรวมแล้ว ชุมชนชายฝั่งยังขาดความพร้อม ยังไม่ให้ความสำคัญในการเตรียมตัวเพื่อรับมือกับภัยพิบัติชายฝั่งอย่างเป็นทางการ คงมีเพียงชุมชนที่เคยประสบปัญหาภัยพิบัติถึงขั้นวิกฤตเท่านั้นที่เห็นความสำคัญและเตรียมตัวเพื่อรับผลกระทบจากภัยพิบัติ การขาดความสำนึกยกตระหนักรถึงภัยพิบัติ และการขาดการเตรียมความพร้อมเพื่อการรับมือกับภัยพิบัติย่อมส่งผลอย่างยิ่งต่อความมั่นคงในชีวิตของประชาชนที่พำนักอาศัยตามแนวชายฝั่งทะเลไทย

ตารางที่ ๑.๒ ร้อยละของผู้ชายฝั่งที่รายงานสถานการณ์ด้านภัยพิบัติในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

การเกิดภัยพิบัติในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา		ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
น้ำท่วม	ไม่มี	๗๘.๒	๔๘.๓	๓๓.๖	๗๘.๕	๕๗.๕
	๑-๒ ครั้ง	๑๐.๓	๒๐.๓	๒๒.๔	๗.๘	๑๕.๗
	๓-๕ ครั้ง	๓.๘	๘.๖	๑๘.๔	๔.๔	๑๐.๐
	มากกว่า ๕ ครั้ง	๖.๔	๒๐.๓	๒๔.๐	๔.๔	๑๔.๕
	ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑.๓	๑.๗	๑.๖	๔.๔	๒.๓
ความ แห้งแล้ง	ไม่มี	๗๘.๒	๗๐.๓	๖๓.๒	๕๒.๒	๖๕.๒
	๑-๒ ครั้ง	๗.๗	๑๐.๓	๑๖.๐	๑๕.๖	๑๓.๑
	๓-๕ ครั้ง	๕.๑	๘.๖	๑๒.๘	๑๒.๒	๑๐.๓
	มากกว่า ๕ ครั้ง	๕.๐	๕.๒	๕.๖	๑๔.๔	๘.๕
	ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๐.๐	๕.๒	๒.๔	๔.๔	๒.๘
วาตภัย	ไม่มี	๕๑.๓	๖๕.๕	๒๖.๔	๕๑.๑	๔๔.๗
	๑-๕ ครั้ง	๒๘.๒	๒๐.๓	๖๑.๖	๓๒.๒	๓๕.๕
	๖-๑๐ ครั้ง	๑๐.๓	๕.๒	๕.๖	๑๑.๑	๕.๔
	มากกว่า ๑๐ ครั้ง	๕.๑	๖.๕	.๘	๑.๑	๒.๘
	ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๕.๑	๑.๗	๑.๖	๔.๔	๓.๑
พายุฝนตก หนัก	ไม่มี	๕๗.๗	๖๗.๒	๔๐.๘	๔๗.๘	๕๐.๗
	๑-๕ ครั้ง	๑๕.๒	๑๓.๘	๓๕.๒	๒๘.๕	๒๗.๕
	๖-๑๐ ครั้ง	๑๒.๘	๕.๒	๑๒.๘	๑๗.๘	๑๒.๘
	มากกว่า ๑๐ ครั้ง	๒.๖	๖.๕	๔.๐	๑.๑	๓.๔
	ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๗.๗	๖.๕	๓.๒	๔.๔	๕.๑
รวม		๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)

ตารางที่ ๑.๓ ร้อยละชุมชนชายฝั่งที่รายงานการเตรียมการเพื่อการรับมือภัยพิบัติในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

การเกิดภัยพิบัติในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากภาวะโลกร้อน					
ใช่	๖๔.๑	๖๒.๑	๖๖.๑	๕๔.๔	๖๒.๐
ไม่ใช่	๓.๘	๑.๗	๒.๔	๖.๗	๓.๗
ไม่แน่ใจ	๓๒.๑	๓๖.๒	๓๑.๕	๓๘.๙	๓๔.๓
การมีแผนอพยพราษฎรในกรณีที่มีภัยพิบัติ					
ไม่มี	๕๓.๘	๗๐.๗	๔๘.๐	๓๓.๓	๔๙.๓
มีแล้ว	๒๑.๘	๑๗.๒	๓๕.๒	๕๕.๖	๓๔.๕
กำลังอยู่ระหว่างการทำแผน	๒๔.๔	๑๒.๑	๑๖.๘	๑๑.๑	๑๖.๒
การกำหนดเส้นทางอพยพและแจ้งให้คนรู้ในหมู่บ้านทราบ กรณีที่มีภัยพิบัติ					
มีเส้นทางอพยพ และแจ้งให้คนรู้	๓๖.๔	๒๗.๖	๕๒.๐	๖๕.๖	๔๘.๐
มีเส้นทางอพยพ แต่ยังไม่ได้แจ้งให้คนรู้	๑๕.๖	๒๐.๗	๑๗.๖	๘.๙	๑๕.๔
ยังไม่มีเส้นทางอพยพ/ยังไม่เคยเกิด	๔๘.๑	๕๑.๗	๓๐.๔	๒๔.๔	๓๖.๓
อยู่ระหว่างดำเนินการ	๐.๐	๐.๐	๐.๐	๑.๑	๐.๓
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑.๓	๐.๐	๐.๐	๐.๐	๐.๓
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๙๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)

๒. สถานะของการกีดเซาะชายฝั่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงในชีวิต

สภาพการกีดเซาะชายฝั่งทะเลไทยมีสาเหตุอย่างหลากหลาย ทั้งที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติและที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วย^๔

^๔ ธนวัฒน์ จารุงษ์สกุล และ คณะ รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกีดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิงหาคม ๒๕๕๒, หน้า ๒-๑๖ ถึง ๒-๑๗

๑. ปริมาณตะกอนบริเวณปากแม่น้ำลดลงเนื่องจากการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้การกัดเซาะชายฝั่งเพิ่มระดับความรุนแรงมากขึ้น

๒. โครงสร้างประเภทต่างๆ ทำให้การเคลื่อนตัวของตะกอนตามแนวชายฝั่งทะเลมีการเปลี่ยนแปลง

๓. ปัญหาแผ่นดินทรุดบริเวณชายฝั่งทะเลทำให้อัตราการกัดเซาะรุนแรงขึ้น

๔. การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลกและการเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล

๕. ป่าชายเลนซึ่งเป็นแนวป้องกันชายฝั่งตามธรรมชาติถูกทำลาย

๖. การขุดทรายชายฝั่งทะเล ทำให้การกัดเซาะรุนแรงขึ้น

ผลการศึกษากการกัดเซาะชายฝั่งดังตารางที่ ๒.๑ แสดงว่า มีชุมชนชายฝั่งน้อยกว่า ๑ ใน ๓ รายงานว่าพื้นที่ของตนไม่ประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งเลย เป็นที่มาสังเกตว่าร้อยละ ๓๗ ของชุมชนชายฝั่งภาคตะวันออก และร้อยละ ๓๓ ของชุมชนชายฝั่งภาคใต้ฝั่งอันดามัน รายงานว่าไม่มีปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งเป็นสัดส่วนที่ต่ำกว่าชุมชนชายฝั่งบริเวณอ่าวไทย และยิ่งไปกว่านั้น ชุมชนชายฝั่งบริเวณอ่าวไทยไม่ว่าจะเป็นอ่าวไทยตอนบน หรืออ่าวไทยตอนล่าง (ภาคใต้) เป็นพื้นที่ที่ชุมชนชายฝั่งถึง ๑ ใน ๕ รายงานว่าประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งในระดับที่รุนแรงและอยู่ในระดับวิกฤต

ชายฝั่งทะเลไทยบริเวณอ่าวไทยตอนบนมีระยะทางของการกัดเซาะชายฝั่งลึกที่สุด โดยเกือบครึ่งหนึ่งของชุมชนชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน รายงานว่า การกัดเซาะชายฝั่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการกัดเซาะลึกกว่า ๑ กิโลเมตร และขนาดของพื้นที่ที่สูญเสียไปเพราะการกัดเซาะชายฝั่งอยู่ที่ประมาณ ๑,๖๐๐ ถึง ๑,๓๐๐ ไร่

ผลการศึกษาที่สอดคล้องกับงานวิจัยอื่นที่พบว่า ชายฝั่งอ่าวไทยตั้งแต่บริเวณภาคตะวันออกจากจังหวัดตราดจนถึงบริเวณชายแดนภาคใต้จังหวัดนราธิวาสซึ่งมีความยาวทั้งสิ้น ๑,๖๕๒.๕ กิโลเมตร พบการกัดเซาะชายฝั่งตั้งแต่ ๑-๕ เมตรต่อปี จนถึงมากกว่า ๒๐ เมตรต่อปี ประมาณ ๔๘๕ กิโลเมตร (คิดเป็น ๑๘.๒% ของพื้นที่ชายฝั่งทะเลทั้งประเทศ) สำหรับชายฝั่งทะเลอันดามันซึ่งมีความยาวทั้งสิ้นประมาณ ๑,๐๑๔ กิโลเมตร พบว่ามีการกัดเซาะชายฝั่งประมาณ ๑๑๓.๕ กิโลเมตร (คิดเป็น ๔.๒% ของพื้นที่ชายฝั่งทะเลทั้งประเทศ) ดังนั้น โดยรวมพื้นที่ชายฝั่งที่ประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งมีทั้งสิ้นประมาณ ๕๙๘.๕ กิโลเมตร หรือคิดเป็น ๒๒.๔% ของชายฝั่ง

ทะเลทั้งประเทศ^๖

การกัดเซาะบริเวณอ่าวไทยตอนบน หรือที่เรียกว่า “อ่าวไทยรูป ตัว ก” ซึ่งมีความยาวทั้งสิ้น ๑๕๐ กิโลเมตรเป็นบริเวณติดต่อกันของพื้นที่ ๕ จังหวัด คือ ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ กรุงเทพมหานคร สมุทรสาคร และ สมุทรสงคราม ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหาดเลน พบว่าถูกกัดเซาะรุนแรงมากที่สุดในประเทศไทยด้วย อัตราการกัดเซาะมากกว่า ๓๕ เมตรต่อปี บางแห่งได้ถูกกัดเซาะไปแล้วมากกว่า ๑ กิโลเมตรในช่วงเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมา คิดเป็นพื้นที่ประมาณ ๑๒,๒๘๘ ไร่ โดยมีระยะทางตามแนวชายฝั่งทั้งสิ้น ๗๗ กิโลเมตรที่มีปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเลในขั้นรุนแรง^๗

สถิติจากตารางที่ ๒.๑ ชี้ชัดว่าการกัดเซาะชายฝั่งไม่ได้เพียงทำให้สูญเสียชายหาดเท่านั้น แต่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิต เพราะการกัดเซาะชายฝั่งทำให้เสียที่อยู่อาศัย เสียพื้นที่ทำกิน พื้นที่ที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ทรัพยากรสัตว์น้ำที่อาศัยตามแนวชายฝั่งลดลง เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตชุมชน สมาชิกของชุมชนต้องย้ายบ้าน ย้ายที่ทำกิน หลายครอบครัวต้องย้ายไปอยู่ในเขตเมือง วิถีชีวิตที่เคยประกอบอาชีพประมงที่เป็นอาชีพอิสระ เป็นนายของตัวเอง มีความผูกพันใกล้ชิด ธรรมชาติ และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับเพื่อนบ้านเพราะพักอาศัยในชุมชนร่วมกันมานาน หรือเป็นเพื่อนบ้านกันมาตั้งแต่เกิด ต้องเปลี่ยนไปสู่วิถีชีวิตที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิง โดยต้องประกอบอาชีพรับจ้างในเมือง เป็นอาชีพที่มินาย ถูกจำกัดด้วยเวลา และต้องพักอาศัยในชุมชนเมืองที่มีสัมพันธ์ภาพห่างเหิน ต่างคนต่างอยู่ ซึ่งเป็นวิถีที่ก่อให้เกิดความยากลำบากทั้งกายและใจ และขาดความมั่นคงด้านจิตใจ เพราะเป็นการยากที่จะหวังความช่วยเหลือเกื้อกูลจากคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่เพื่อน ซึ่งต่างก็เป็นคนแปลกหน้ากันและขาดความไว้วางใจกัน

^๖ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล. การกัดเซาะชายฝั่งของประเทศไทย: ปัญหาและแนวทางการจัดการ. หน่วยงานพิบัติภัยและข้อสนเทศเชิงพื้นที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๙.

^๗ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล และ คณะ. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านชุมชนสุทรจิน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สิงหาคม ๒๕๕๒

ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาซึ่งพบว่า ระดับความรุนแรงของการกัดเซาะชายฝั่งมีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในชีวิตของประชากร และคุณภาพชีวิตของชุมชนชายฝั่งทั้งทางด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม ฯลฯ ขนาดของประชากรในชุมชนหลายชุมชนลดลงเพราะการขาดพื้นที่ทำกิน ขาดพื้นที่สำหรับการพักอาศัย สมาชิกชุมชนหลายครัวเรือนต้องย้ายออกจากชุมชน หรือต้องย้ายบ้านภายในชุมชนหลายครั้ง ก่อให้เกิดปัญหาการขาดความมั่นคงในชีวิต การเสียหายของทรัพย์สิน การเสียโอกาสทางเศรษฐกิจ และเป็นอุปสรรคต่อการออมทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค นอกจากนี้ ในหลายชุมชนยังพบว่า สถานที่ราชการ อาทิเช่น โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ศาลสถานและอาคารสถานที่ ซึ่งเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าต่อจิตใจของชาวชุมชนก็ได้รับความเสียหายไปเพราะการกัดเซาะชายฝั่งด้วย^{๙ ๑๐}

---

^๙ ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ชนตติ มลิินทางกูร. การศึกษาด้านท้องถิ่น การมีส่วนร่วม. ใน รายงานการศึกษาครั้งที่ ๑ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๙.

^{๑๐} ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ชนตติ มลิินทางกูร. รายงานความก้าวหน้า ครั้งที่ ๑ โครงการวิจัยการสร้างเสริมศักยภาพชุมชนในการตรวจติดตามและประเมินความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งบริเวณบ้านขุนสมุทรจีน จังหวัดสมุทรปราการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มกราคม ๒๕๕๓.

^{๑๑} หงษ์ฟ้า ทรัพย์บุญเรืองและคณะ. บทที่ ๖ การศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม ใน ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล และคณะ รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ สิงหาคม ๒๕๕๒. หน้า ๖-๘๗ ถึง หน้า ๖-๘๙.

ตารางที่ ๒.๑ ร้อยละของชุมชนที่รายงานปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง จำแนกตามเขตพื้นที่ชายฝั่ง

ปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง	ชายฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	อ่าวไทยตอนบน	ภาคใต้ตอนบน	อันดามัน	รวม
ระดับของปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง					
ไม่มีปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง	๓๗.๒	๒๕.๕	๒๔.๐	๓๓.๓	๒๕.๖
มีแต่ไม่มาก	๒๓.๑	๒๕.๕	๒๘.๐	๓๐.๐	๒๗.๑
มีระดับปานกลาง	๒๐.๕	๒๕.๕	๒๔.๘	๒๐.๐	๒๒.๘
มีปัญหาหนักหรืออยู่ในระดับวิกฤต	๑๖.๗	๒๒.๔	๒๒.๔	๑๕.๖	๑๕.๔
ไม่ตอบทราบ/ไม่ตอบ	๒.๖	๐.๐	๐.๘	๑.๑	๑.๑
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
ระยะของพื้นที่ที่สูญเสียจากการกัดเซาะชายฝั่ง					
ต่ำกว่า ๒๐ เมตร	๒๒.๔	๗.๐	๒๑.๑	๒๖.๗	๒๐.๒
๒๐-๕๕ เมตร	๖.๑	๑๘.๖	๑๒.๖	๒๓.๓	๑๕.๐
๑๐๐-๕๕๕ เมตร	๑๖.๓	๑๑.๖	๒๑.๑	๑๑.๗	๑๖.๒
๑ กิโลเมตร ขึ้นไป	๒๖.๕	๔๗.๘	๒๗.๔	๒๘.๓	๓๑.๒
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๒๘.๖	๑๔.๐	๑.๗.๕	๑๐.๐	๑๗.๔
รวม	๑๐๐.๐ (๔๕)	๑๐๐.๐ (๔๓)	๑๐๐.๐ (๕๕)	๑๐๐.๐ (๖๐)	๑๐๐.๐ (๒๔๗)
ขนาดของพื้นที่ที่สูญเสีย (ไร่)	๑,๔๐๔.๘๔	๑,๖๖๑.๓๐	๑,๓๑๐.๖๒	๑,๐๕๕.๒๔	๑,๓๑๓.๒๕
อัตราส่วนร้อยละจากการกัดเซาะ					
เสียพื้นที่ทำกิน/เสียพื้นที่สาธารณะ	๕๑.๑	๖๕.๐	๕๑.๑	๔๖.๖	
เสียพื้นที่ปลูกบ้าน หรือที่อยู่อาศัย	๕๑.๑	๕๗.๑	๕๕.๔	๕๖.๕	
ต้องย้ายบ้าน/ย้ายที่ทำกิน	๑๗.๐	๖๑.๕	๕๐.๐	๓๕.๗	
สัตว์น้ำลดลง	๖๖.๐	๕๔.๘	๕๑.๑	๔๘.๓	

ผลการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าวิถีของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อจัดการกับปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งที่กระทบต่อความมั่นคงในชีวิตและความอยู่รอดของชุมชน สถิติจากตารางที่ ๒.๒ แสดงว่า การใช้ชีวิตของชุมชนชายฝั่งที่แต่เดิมใช้ชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ต่างทำมาหาเลี้ยงชีพสำหรับครัวเรือนของตน เปลี่ยนเป็นการให้ความสำคัญกับการทำกิจกรรมในรูปของความร่วมมือกันมากขึ้น อาทิ การปักไม้ไผ่ชะลอคลื่น การทิ้งหิน/ปักเสาคอนกรีตเพื่อทำเขื่อน การยกคันดินหรือวางไส้กรอกทรายชะลอคลื่น

การปลูกป่าทดแทน การวางปะการังเทียม และการรณรงค์อนุรักษ์แนวชายฝั่ง ทั้งนี้ เพราะปัญหาชายฝั่งอยู่ในขั้นวิกฤต และกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ บังเจอบุคคลแต่ละคน หรือครัวเรือนแต่ละครัวเรือนไม่สามารถดำเนินการได้เพียงลำพัง

นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนไม่ได้ดำเนินกิจกรรมเพียงลำพัง แต่มีการสร้าง เครือข่ายความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ นอกชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชายฝั่งทาง ภาคตะวันออก อ่าวไทยตอนบน และอ่าวไทยตอนล่างที่ประสบปัญหาการกัดเซาะ ชายฝั่งค่อนข้างรุนแรงนั้น มากกว่าร้อยละ ๘๐ ของชุมชนเหล่านั้น จัดกิจกรรมใน รูปของการมีความร่วมมือกับภาครัฐ และไม่น้อยกว่าร้อยละ ๓๐ จัดกิจกรรมร่วมกับ ภาคเอกชน มีชุมชนชายฝั่งเพียง ๑ ใน ๕ โดยประมาณที่จัดกิจกรรมเพียงลำพัง และ เมื่อสอบถามถึงการนำปัญหาเรื่องการกัดเซาะชายฝั่งหรือในที่ประชุมคณะกรรมการ ชุมชน/หมู่บ้าน พบว่า ในแต่ละปีมีการนำประเด็นเรื่องการกัดเซาะชายฝั่งหรือในที่ ประชุมคณะกรรมการชุมชน/หมู่บ้าน โดยเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า ๖ ครั้งต่อปี โดยชุมชนที่ ประสบปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งระดับสูง อันได้แก่ ชุมชนบริเวณอ่าวไทยตอนบน มีการหารือเกี่ยวกับปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งโดยเฉลี่ยมากที่สุดคือไม่น้อยกว่า ๙ ครั้ง ต่อปี

การศึกษาวิถีของชุมชนในการจัดการปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งพบว่า การ แก้ไขปัญหามีรูปแบบที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” ของชูชัย ศุภวงศ์ ที่กล่าวว่า ประชาสังคม หรือ “Civil Society” หมายถึงการที่ผู้คนในสังคมเห็น วิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลบซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน (Civic Conciousness) มารวมตัวกันเป็น กลุ่มหรือองค์กร (Civic Group/Organization) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกัน แก้ไขปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็น เครือข่าย (Civic Network)^{๑๑}

---

^{๑๑} ชูชัย ศุภวงศ์ แนวคิด พัฒนาการ และข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย ใน **รวม บทความชุดประชาสังคม** สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย โรงพิมพ์ อาสารักษาดินแดน ๒๕๔๑ หน้า ๓๗

ถึงแม้ผลการศึกษานี้จะสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยโครงการอื่นที่พบว่ามีการดำเนินงานในรูปของ “ประชาสังคม” (Civil Society) โดยที่ชุมชนท้องถิ่นเห็นปัญหา ร่วมกัน เกิดสำนึกร่วมกัน และมีการสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือในการทำงาน ร่วมกับองค์กรอื่นๆ แต่ในมุมมองของสมาชิกชุมชนชายฝั่ง ถึงแม้ชุมชนจะไม่ได้จัดการ เพียงลำพัง แต่ฐานรากที่สำคัญของการจัดการก็คือ ชุมชนจะต้องเป็นตัวตั้งสำคัญในการดำเนินงาน^{๑๒} องค์กรหรือหน่วยงานทั้งภาครัฐหรือภาคเอกชนอื่นๆ ที่เข้ามาร่วม ควรมีบทบาทเป็นผู้ช่วยหรือที่ปรึกษา (supervisors) หรือกุนซื่อ (mentors) ไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ (executor) เพราะการดำเนินงานที่ยั่งยืน คือการที่ชุมชนเป็นแกนหลักในการส่งเสริม การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน เพื่อการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมติดตาม และประเมินผล เพื่อให้เกิดความยั่งยืน การจัดการในรูป “การจัดตั้ง” โดยเฉพาะการจัดตั้ง ที่ริเริ่มโดยภาครัฐหากไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความต้องการและปัญหาของชุมชน รวมทั้งการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว โครงการเหล่านั้นจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่าง ยั่งยืน^{๑๓}

---

^{๑๒} นิภูจักร์ตัน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ สถานภาพและแนวทางการจัดการทรัพยากรทาง ทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนในฝั่งตะวันตก รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ “สำรวจและประเมิน สถานภาพและศักยภาพทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน” ศูนย์วิจัย ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม ๒๕๔๙ หน้า ๔๕๑

^{๑๓} Siriwan Siriboon, 2008. Capacity Building in Public Participation in the Integrated Coastal Resources Restoration and Management in Pak Phanang Estuary, Nakhon Si Thammarat Province, Southern Thailand Paper presented at “FORTRAP II An International Conference on Tropical Forestry Change in a Changing World” Conference Center, Kasetsart University November 17-21, 2008

วิทยา : ชุมชนต้องเป็นตัวตั้ง คือสมัครใจที่จะทำโครงการอะไรที่มันควรจะ
ยั่งยืน ต้องคิดโครงการเอง แล้วก็คือให้หน่วยงานเข้ามาส่งเสริม..
คือให้ความรู้ในกระบวนการจัดการ แล้วก็ให้ทำโครงการต่อเนื่อง
ไม่เข้ามาปีแล้วหายไปแล้วพอนั่นกลับมาส่งเสริมอีก มันไม่ต่อเนื่อง
สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก จังหวัดสมุทรสาคร

สมเกียรติ : เรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมแล้วก็ทรัพยากรธรรมชาตินี้
มันทำอยู่หน่วยเดียวไม่ได้มันต้องทำแบบทุกหน่วยต้องให้ความ
ร่วมมือแล้วก็ต้องมาทำพร้อมกันถ้าไปพร้อมๆ กันเรื่องจัดการดูแล
ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมนี้มันจะได้ผล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ชุมชนเป็นตัวสำคัญ พวกหน่วยงานอื่นๆ มาดูงาน มาทำกิจกรรม
พวกนี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนให้ชาวบ้าน เขาได้เห็นความสำคัญ
คนอื่นเขายังให้ความสำคัญ เราก็คงให้ความสำคัญด้วย อย่าง
พวกองค์กรอิสระ มูลนิธิ หรืออะไรพวกนี้ก็เข้ามาอะ แม้กระทั่งพวก
บริษัทเขาก็มา เราก็คงได้รับความร่วมมือ

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก จังหวัดเพชรบุรี

ผู้สัมภาษณ์: ถ้าหน่วยราชการจะมาจัดตั้งกลุ่ม (อนุรักษ์) พี่คิดว่าจะยั่งยืน
ไหมคะ

นายสม: ไม่ยั่งยืน ถ้าระบบราชการออกไปก็เสร็จ ผมเห็นหลายงานแล้ว
ชาวบ้านที่ยึดติดกับระบบราชการ ต้องราชการสั่งมา ทำอะไร
มา เลยคิดอะไรกันเองไม่เป็น

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก จังหวัดนครศรีธรรมราช

ตารางที่ ๒.๒ ร้อยละของชุมชนที่รายงานวิธีการจัดการปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง
จำแนกตามเขตพื้นที่ชายฝั่ง

การจัดการปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดา มัน	รวม
อัตราส่วนร้อยละของการมีกิจกรรมแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง					
ปักไม้ไผ่ชะลอคลื่น	๒๗.๓	๓๖.๗	๘.๐	๒๐.๐	
ทิ้งหินเพื่อทำเขื่อนกัน/ปักเสาคอนกรีต	๖๕.๗	๑๐๐.๐	๗๒.๐	๖๖.๗	
ยกคันดิน/วางไม้กระบอกทรายชะลอคลื่น	๒๗.๓	๒๓.๓	๓๖.๐	๑๓.๓	
ปลูกป่าทดแทน/วางปะการังเทียม/ รณรงค์อนุรักษ์แนวชายฝั่ง	๒๑.๒	๒๓.๓	๒๔.๐	๓๐.๐	
อัตราส่วนร้อยละของการจัดกิจกรรมแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่ง					
หมู่บ้านจัดโดยลำพัง	๒๕.๔	๒๓.๓	๒๔.๐	๓๑.๐	
ภาครัฐร่วม	๘๒.๔	๘๓.๓	๘๔.๐	๖๕.๐	
ภาคเอกชนร่วม	๒๓.๕	๒๖.๗	๓๐.๐	๒๗.๖	
องค์กรอิสระ/มูลนิธิร่วม	๘.๘	๒๓.๓	๒๐.๐	๒๗.๖	
การหารหรือเรื่องการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งในที่ประชุมคณะกรรมการ/ในที่ประชุมหมู่บ้าน					
ไม่เคยหรือ	๒๘.๖	๒๕.๖	๓๘.๕	๓๕.๐	๓๓.๖
ปีละ ๑-๒ ครั้ง	๑๐.๒	๑๖.๓	๒๐.๐	๑๘.๓	๑๗.๐
ปีละ ๓-๕ ครั้ง	๑๘.๔	๓๔.๕	๒๔.๒	๒๕.๐	๒๕.๑
อย่างน้อย ๒ เดือนครั้ง	๒๒.๔	๕.๓	๗.๔	๑๓.๓	๑๒.๑
ทุกเดือน อย่างน้อยเดือนละ ๑ ครั้ง	๖.๑	๕.๓	๕.๓	๓.๓	๕.๗
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑๔.๓	๔.๗	๔.๒	๕.๐	๖.๕
รวม	๑๐๐.๐ (๔๕)	๑๐๐.๐ (๔๓)	๑๐๐.๐ (๕๕)	๑๐๐.๐ (๖๐)	๑๐๐.๐ (๒๔๗)
จำนวนครั้งเฉลี่ยของการหารหรือเรื่องการ แก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งในที่ ประชุมคณะกรรมการ/ในที่ประชุมหมู่บ้าน	๖.๕๖	๕.๒๗	๕.๕๕	๕.๓๑	๖.๕๓

๓. การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าชายเลนและผลกระทบ

การที่ประเทศไทยมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลเป็นแนวยาว ทำให้มีโอกาที่จะได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และทรัพยากรป่าชายเลน ซึ่งนับว่าประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่โชคดี เพราะทรัพยากรป่าชายเลนเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่งและมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของประชากร ป่าชายเลนเป็นแหล่งรวมความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งรักษาความสมดุลของระบบนิเวศชายฝั่ง และให้ผลผลิตที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษย์^{๑๔} ที่สำคัญไปกว่านั้น ป่าชายเลนไม่ได้เจริญเติบโตได้ในทุกประเทศที่มีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเล แต่จะเติบโตเฉพาะในพื้นที่ชายฝั่งทะเลเขตร้อน (tropical region) ตั้งแต่อเมริกา แอฟริกา และเอเชีย แต่จะพบน้อยมากในเขตเหนือหรือใต้เขตร้อน (sub-tropical region)^{๑๕}

ข้อมูลด้านวนศาสตร์แสดงว่า ป่าชายเลนของประเทศไทยนับเป็นป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่งของโลก มีพรรณไม้ ๓๔ ชนิด สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ๓๕ ชนิด สัตว์เลื้อยคลาน ๒๕ ชนิด ปลา ๓๒ ชนิด กุ้ง ๑๕ ชนิด ปู ๖๔ ชนิด หอย ๒๓ ชนิด แมลง ๓๕ ชนิด รวมทั้งสัตว์ชั้นต่ำและพืชจำพวกสาหร่ายอีกจำนวนมาก การประเมินคุณค่าทางเศรษฐกิจของป่าชายเลน ได้แก่ ด้านป่าไม้ ด้านประมง ด้านการท่องเที่ยว และคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมอาจประเมินตัวเลขมูลค่าโดยรวมได้ถึงประมาณ ๘,๐๐๐ ล้านบาทต่อปี^{๑๖} นอกจากนี้ สนิท อักษรแก้วได้กล่าวถึงประโยชน์

---

^{๑๔} เกศยา นิลวานิช และคณะ สถานภาพการศึกษาทรัพยากรกึ่งในป่าชายเลน: กรณีศึกษาบริเวณปากแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ใน การสัมมนาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติ ครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา: III ๖ หน้า ๑-๑๓

^{๑๕} ยอด ศิริรัตน์ การอนุรักษ์ป่าชายเลนแบบยั่งยืน ใน การสัมมนาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา: V ๑๓ หน้า ๑-๖

^{๑๖} เผด็จศึกดิ์ จารยะพันธุ์ และคณะ ผลประโยชน์แห่งชาติทางทะเล สถานการณ์ และข้อเสนอ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สร้างสรรค์ปัญญา: ชุดนโยบายสาธารณะ ลำดับที่ ๑๗. ธันวาคม ๒๕๕๐. หน้า ๒๑

ของป่าชายเลนไว้หลายประการว่า^{๙๓} ป่าชายเลนเป็น “สะพาน” (เชื่อมโยงระบบนิเวศบนบกกับทะเล) เป็น “บ้าน” (เป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต) เป็น “ครัว” (เป็นแหล่งอาหารของต้นไม้และสัตว์น้ำ) เป็น “อุ้งอ่าวน้ำ” (แหล่งผลิตสัตว์น้ำ) เป็น “โรงพยาบาล” (แหล่งผลิตสมุนไพร) เป็น “โรงบำบัดน้ำเสีย” (ดูดซับสิ่งปนเปื้อน) เป็น “โรงฟอกอากาศ” (ลดคาร์บอนไดออกไซด์ เพิ่มออกซิเจน) และเป็น “กำแพงชายฝั่ง” (ป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง และลมพายุ)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งเป็นระบบที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นแนวกันชนการกัดเซาะชายฝั่ง แหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ แหล่งอาหาร แหล่งรายได้ แหล่งทำกิน ปรับสภาพสมดุลของธรรมชาติชายฝั่ง แหล่งบำบัดน้ำเสีย และแหล่งแก้ปัญหามลพิษทางอากาศ ฯลฯ^{๙๔} ก็พบว่าขนาดและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าชายเลน และระบบนิเวศชายฝั่งที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็น แนวปะการังหรือหญ้าทะเลก็อยู่ในภาวะที่ต้องการการฟื้นฟู พัฒนา และอนุรักษ์เพื่อความมั่นคงของชีวิตประชากรทั้งสิ้น^{๙๕} โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๓๙ พื้นที่ป่าชายเลนของประเทศไทยลดลงจาก ๒.๒๙ ล้านไร่ เหลือเพียง ๑.๐๔ ล้านไร่ หรือในระยะเวลาเพียง ๒ ทศวรรษ ป่าชายเลนของไทยได้ลดลงกว่าครึ่ง^{๙๖} ถึงแม้จะมีความพยายาม

---

^{๙๓} สนิท อักษรแก้ว ป่าชายเลน: ขุมทรัพย์ชายฝั่งทะเลที่ควรอนุรักษ์ ใน **ประชากรและทรัพยากรชายฝั่งทะเล (รวมบทความทางวิชาการ)** วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารหมายเลข ๒๘๗ มีนาคม ๒๕๔๕ หน้า ๑๕๗-๑๖๔

^{๙๔} สนิท อักษรแก้ว และคณะ. **การฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนเพื่อสังคมและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนของประเทศไทย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ๒๕๔๒. ๔๐๗ หน้า.

^{๙๕} ญิฐารัตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. **สถานภาพและแนวทางการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนในฝั่งตะวันตก** ศูนย์วิจัยทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม ๒๕๔๙.

^{๙๖} อังชัย จารุพัฒน์ และ จีรวรรณ จารุพัฒน์ การใช้ภาพถ่ายจากดาวเทียม Landsat-๕ (TM) ติดตามสภาพความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนในประเทศไทย ใน **การสัมมนาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี** วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา: I ๙ ตารางที่ ๒ หน้า ๖

ที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ เนื้อที่ป่าชายเลนก็มีเพียง ๑.๕ ล้านไร่เท่านั้น

การสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนในประเทศไทย เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมที่ไม่ได้กำหนดแนวทางที่ชัดเจนเกี่ยวกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะผลการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า การสูญเสียป่าชายเลนมีสาเหตุมาจาก^{๒๑} ๑) การเพิ่มขึ้นของประชากร การพัฒนา และการนำความทันสมัยมาสู่ชุมชน โดยเปลี่ยนสภาพป่าเพื่อเป็นที่ตั้งถิ่นฐาน โรงงานอุตสาหกรรม ท่าเรือ แพลกถนน ๒) การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น นากุ้ง และการเลี้ยงปลา ที่มีเป้าหมายเพื่อการส่งออก และเพื่อเพิ่มรายได้ประชาชาติ โดยเฉพาะในช่วงหลังปี พ.ศ.๒๕๒๒ ส่งผลให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนในระดับวิกฤตในพื้นที่อ่าวไทยทั้งตอนบนและตอนล่าง ๓) การทำเหมืองแร่ในบริเวณป่าชายเลน ส่วนใหญ่จะพบในจังหวัดระนอง พังงา และภูเก็ต และ ๔) การตัดไม้เกินกำลังผลิตของป่า ซึ่งพบในเกือบทุกจังหวัดที่มีป่าชายเลน

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนที่พบจากการศึกษานี้ ดังสถิติในตารางที่ ๓.๑ แสดงว่า ปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ซึ่งเป็นปีที่เก็บข้อมูล มีชุมชนชายฝั่งประมาณร้อยละ ๓๗ ที่รายงานว่ามีพื้นที่ป่าชายเลน แต่เมื่อสอบถามเกี่ยวกับการมีป่าชายเลนในอดีตพบว่า ชุมชนที่ให้ข้อมูลร้อยละ ๓๑ รายงานว่าไม่มีป่าชายเลนในอดีต ซึ่งสถิติที่ต่างกันอยู่ร้อยละ ๖ นี้ น่าจะใช้คาดประมาณได้คร่าวๆ ว่า น่าจะมีชุมชนถึงร้อยละ ๖ ที่เคยมีป่าชายเลน แต่ปัจจุบันได้สูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนไปหมดแล้ว

เมื่อสอบถามเกี่ยวกับขนาดพื้นที่ป่าชายเลนในปัจจุบัน พบว่า ในภาพรวมของทุกพื้นที่ ชุมชนที่มีป่าชายเลนจะมีพื้นที่ป่าโดยเฉลี่ยประมาณ ๑,๔๐๐ ไร่ อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาเจาะลึกลงในเขตพื้นที่ชายฝั่ง จะเห็นได้ว่า ชายฝั่งอันดามันเป็นพื้นที่ที่มีป่าชายเลนเฉลี่ยสูงที่สุด คือ ๒,๕๐๐ ไร่ ในขณะที่พื้นที่ที่มีป่าชายเลนน้อยที่สุดคือ บริเวณอ่าวไทยตอนบน ซึ่งมีพื้นที่ป่าชายเลนเฉลี่ยเพียง ๕๐๐ ไร่ ซึ่งน้อยกว่าพื้นที่แถบ

---

^{๒๑} Suwannodom, S., N.Paphavasith and S.Siriboon. **Coastal Reclamation and Management in Thailand.** Paper presented at the Fourteenth International Conference on Applied Geological Remote Sensing, Las Vegas, Nevada, USA. 6-8 November, 2000

อันดามันถึง ๕ เท่าตัว และเมื่อสอบถามข้อมูลย้อนไปในอดีตพบว่า ช่วงเวลาที่มีป่าชายเลนมากที่สุดคือ ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งชุมชนที่มีพื้นที่ป่าชายเลนมากที่สุดมีป่าอยู่ถึง ๔๕,๐๐๐ ไร่ และช่วงเวลาที่ป่าลดลงมากที่สุดคือในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๓๗ บางชุมชนสูญเสียพื้นที่ป่าไปมากที่สุดในช่วงเวลานั้นถึงกว่า ๗,๐๐๐ ไร่

สาเหตุสำคัญของการสูญเสียผืนป่าชายเลนเกิดจากการบุกรุกป่าเพื่อทำนาทุ่ง (ประมาณร้อยละ ๖๐) ปัญหาอันเกิดจากการกัดเซาะชายฝั่ง (อยู่ระหว่างร้อยละ ๔๐ ถึง ร้อยละ ๖๐) การบุกรุกป่าเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย หรือทำรีสอร์ต (อยู่ระหว่าง ร้อยละ ๓๐ ถึง ร้อยละ ๕๐) การที่ชาวบ้านไม่มีอำนาจในการดูแล (อยู่ระหว่าง ร้อยละ ๒๕ ถึง ร้อยละ ๕๐) เพราะในอดีต พื้นที่ป่าชายเลนที่เป็นของรัฐ รัฐจะให้สัมปทานแก่เอกชนใช้ประโยชน์ แต่ประชาชนซึ่งพักอาศัยอยู่ติดเขตแดนป่าไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ และการที่ราษฎรในพื้นที่ไม่ให้ความสำคัญและไม่ตระหนักในคุณค่าของป่าชายเลน (อยู่ระหว่าง ร้อยละ ๒๕ ถึง ร้อยละ ๓๐) รวมทั้งการละเลยของหน่วยงานภาครัฐ (อยู่ระหว่าง ร้อยละ ๒๕ ถึง ร้อยละ ๕๐)

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อประมวลสาเหตุของการสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนพบว่า เกิดจากการกระทำของมนุษย์มากกว่าเกิดจากธรรมชาติ ทั้งนี้โดยปัจจัยสำคัญคือการที่ประชาชนขาดสิทธิในการดูแลป่า ประกอบกับหน่วยงานภาครัฐมีข้อจำกัดในการดูแล ไม่ว่าจะด้านกำลังคน หรือด้านงบประมาณ การบุกรุกพื้นที่ป่า และการใช้ประโยชน์จากป่าโดยมิได้มีการฟื้นฟูหรือปลูกทดแทนจึงส่งผลให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนจำนวนมาก และการสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนซึ่งเป็นปราการธรรมชาติของการป้องกันชายฝั่ง จึงส่งผลให้การกัดเซาะชายฝั่งโดยธรรมชาติเพิ่มความรุนแรงให้แก่การสูญเสียพื้นที่ชายฝั่งและป่าชายเลนเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ วิธีการจัดการของภาครัฐที่ผ่านมา ที่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแล และจัดการในรูปของ “ป่าสงวน” ซึ่งไม่ให้สิทธิแก่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากป่า ทำให้ชุมชนชายฝั่งที่มีพื้นที่ติดป่าชายเลนไม่ให้ความสำคัญ ไม่ตระหนักในคุณค่าของป่าชายเลน และไม่มีจิตสำนึกที่จะมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาฟื้นฟู อนุรักษ์หรือพัฒนาป่าชายเลนแต่อย่างใด ซึ่งผลการศึกษารวียจากโครงการวิจัยบางโครงการด้วยวิธีการสนทนากลุ่มให้ข้อมูลเชิงรูปธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง ซึ่งท้ายที่สุดได้ส่ง

ผลกระทบให้เกิดความสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลนจำนวนมากด้วย^{๒๒} ๒๓

นายวิ: ผมว่าไม่ให้คนใช้เลยจะไม่ได้ ป่าควรใช้ประโยชน์จะดีกว่า เราปลูกไว้ทำไม เราปลูกไว้ใช้ ไม่ได้ปลูกไว้แล (ดู) เราต้องได้ประโยชน์ เราต้องทำเอาไว้ใช้ ถ้าไม่ให้ใช้แล้วทำไปทำไม

นายเจีย ไม่มีทางร่วมมือ ถ้าเขาไม่ได้ตัดไม้ เขาไม่ได้เข้าไปหาปูหาปลา เขาจะไม่มี ความผูกพันเลย ความผูกพันขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่เขาจะได้ ถ้าเขาไม่ได้ประโยชน์เขาก็ไม่ทำ ผมว่าป่าอนุรักษ์ (อยู่) ไม่รอด ผมกลัวคนต่างถิ่นเข้ามา เพราะคนในชุมชน ไม่ดูแล คนในชุมชนเขาถือว่าไม่ใช่ของเขา เขาไม่สนใจ ไม่ดูแล เขาไม่มีสิทธิ ของตรงกลาง ไม่มีของใคร ใครจะมาเอาก็ได้ คนมาเอาเขาจะว่า “ผมต้องการคนอื่น อย่ามาเกี่ยวข้อง”

การสนทนากลุ่ม จังหวัดนครศรีธรรมราช

มนัส: คนได้สัมปทานเป็นคนนอกหมู่บ้าน ได้รับสิทธิการใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องตามตัวบทกฎหมาย ถึงชาวบ้านต้องการจะรักษาผืนป่าแต่ก็ทำอะไรไม่ได้ คนนอก (เอกชนที่ได้สัมปทานปลูกป่า) เข้ามา คนข้างบน (หน่วยงานภาครัฐ) ให้เขาเข้ามา เราเป็นชาวบ้านจะเอาไม้ซีกไปตัดไม้ซุงไม่ได้

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก สมุทรสงคราม

^{๒๒} ศิริวรรณ ศิริบุญ, ป่าชุมชน: กุญแจสู่ความสำเร็จในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืน ใน วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย **ประชากรและทรัพยากรชายฝั่งทะเล (รวมบทความทางวิชาการ)** เอกสารหมายเลข ๒๔๗ มีนาคม ๒๕๔๕ หน้า ๒๗-๖๑

^{๒๓} ณีจรัสรัตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. **สถานภาพและแนวทางการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนในฝั่งตะวันตก** ศูนย์วิจัยทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม ๒๕๔๙.

ตารางที่ ๓.๑ ร้อยละของชุมชนที่รายงานการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าชายเลน
จำแนกตามพื้นที่

การเปลี่ยนแปลงทรัพยากร ป่าชายเลน	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
การมีพื้นที่ป่าชายเลนใน ปัจจุบัน					
ไม่มีป่าชายเลนเลย	๒๘.๒	๓๗.๕	๕๖.๘	๑๕.๖	๓๖.๘
มีน้อยกว่า ๒๐ ไร่	๒๐.๕	๒๒.๔	๑๐.๔	๓.๓	๑๒.๘
มีจำนวน ๒๐-๕๕ ไร่	๑๒.๘	๑๐.๓	๑๐.๔	๑๐.๐	๑๐.๘
มีจำนวน ๑๐๐-๕๕๕ ไร่	๒๑.๘	๑๓.๘	๕.๖	๓๑.๑	๑๘.๕
มีตั้งแต่ ๑,๐๐๐ ไร่ขึ้นไป	๗.๗	๖.๕	๑๑.๒	๓๘.๕	๑๖.๘
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๕.๐	๘.๖	๑.๖	๑.๑	๔.๓
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
พื้นที่ป่าชายเลนเฉลี่ย ปัจจุบัน (ไร่)	๕๐๐.๖	๓๑๕.๒	๑,๑๗๕.๘	๒,๕๑๘.๔	๑,๓๗๓.๖
การมีพื้นที่ป่าชายเลนในอดีต					
ไม่เคยมี	๒๑.๘	๒๒.๔	๕๒.๘	๑๕.๖	๓๑.๓
เคยมี	๗๕.๖	๗๗.๖	๔๕.๖	๘๓.๓	๖๗.๒
ไม่ตอบ	๒.๖	๐.๐	๑.๖	๑.๑	๑.๔
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
การมีพื้นที่ป่าชายเลนในอดีต					
มากที่สุดในอดีต (ไร่)	ปี พ.ศ.	๒๕๒๕	๒๕๐๔	๒๕๓๗	ก่อน ๒๕๐๐
	จำนวน มากที่สุด	๑๒,๐๐๐	๑๕,๖๐๐	๔,๐๐๐	๔๕,๐๐๐
ลดลงรุนแรงที่สุดในอดีต	ปี พ.ศ.	NA	๒๕๓๒	๒๕๓๗	๒๕๒๕
	จำนวนที่ ลดลง	๗,๐๐๐	๗,๐๐๐	๒,๐๐๐	๕,๐๐๐

ตารางที่ ๓.๑ (ต่อ)

เปรียบเทียบพื้นที่ป่าชายเลนปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๔) กับในช่วง ๑๐ ปีก่อน (พ.ศ.๒๕๔๔)					
เพิ่มขึ้น	๓๔.๔	๒๒.๒	๓๐.๕	๔๗.๔	๓๕.๓
เท่าเดิม	๑๔.๘	๒๐.๐	๒๓.๗	๑๕.๘	๑๘.๓
ลดลง	๔๗.๕	๕๗.๘	๔๔.๑	๓๕.๕	๔๔.๘
ไม่ตอบ	๓.๓	๐.๐	๑.๗	๑.๓	๑.๗
รวม	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐
	(๖๑)	(๔๕)	(๕๖)	(๗๖)	(๒๔๑)
อัตราส่วนร้อยละของสาเหตุที่ทำให้ป่าชายเลนเพิ่มขึ้น					
รัฐมีกิจกรรมปลูกป่า	๖๖.๗	๖๐.๐	๖๑.๑	๘๘.๕	
ชาวบ้านมีกิจกรรมปลูกป่า	๘๕.๗	๗๐.๐	๗๒.๒	๙๗.๒	
ชาวบ้านช่วยกันดูแล	๗๑.๔	๗๐.๐	๘๘.๕	๘๐.๖	
เอกชนมาช่วยปลูกป่า	๕๒.๔	๗๐.๐	๓๓.๓	๔๑.๗	
อัตราส่วนร้อยละของสาเหตุที่ทำให้ป่าชายเลนลดลง					
มีการบุกรุกป่าเพื่อทำนาเกลือ	๕๘.๖	๖๓.๐	๖๕.๔	๖๑.๕	
มีการบุกรุกสร้างบ้าน/ที่พัก	๓๑.๐	๒๕.๖	๔๒.๓	๕๐.๐	
หน่วยงานรัฐไม่เข้มแข็ง	๒๔.๑	๓๓.๓	๕๓.๘	๕๓.๘	
ชาวบ้านไม่สนใจเรื่องป่า	๓๑.๐	๒๕.๖	๓๐.๘	๓๐.๘	
ชาวบ้านไม่มีอำนาจดูแล	๒๔.๑	๔๔.๔	๔๒.๓	๕๓.๘	
คลื่นพัง/เกิดจากธรรมชาติ	๔๑.๔	๖๓.๐	๕๓.๘	๓๘.๕	

ตารางที่ ๓.๒ แสดงว่า ชุมชนชายฝั่งพังงาและใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในระดับสูง เพราะร้อยละ ๗๙.๕ รายงานว่าใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่าชายเลน และร้อยละ ๗๘.๙ ใช้ประโยชน์ทางอ้อม โดยเฉพาะภาคใต้ฝั่งอันดามันซึ่งมีพื้นที่ป่าชายเลนมากที่สุด เป็นพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากป่าชายเลนเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุด โดยร้อยละ ๘๘.๙ ของชุมชนอันดามันรายงานที่ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากป่าชายเลน

ประโยชน์ทางตรงจากป่าชายเลนที่ชุมชนได้รับคือ การเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แหล่งอาหาร แหล่งรายได้ ช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม ป้องกันลมพายุ ป้องกันการพังทลายของชายฝั่ง ในขณะที่การใช้ประโยชน์ทางอ้อมอยู่ในรูปของการที่ป่าชายเลนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และอนุบาลสัตว์น้ำ ป้องกันพายุ และลดความรุนแรงของการกัดเซาะชายฝั่ง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยอื่นที่พบว่า การพึ่งพาป่าชายเลนมีความสัมพันธ์กับขนาดและความอุดมสมบูรณ์ของป่า พื้นที่ที่มีป่าชายเลนมาก ชุมชนก็ได้รับประโยชน์จากป่ามาก และเมื่อได้รับประโยชน์ก็ส่งผลให้ชุมชนตระหนักในคุณค่าของป่า เป็นปัจจัยกระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาป่าชายเลนอย่างเป็นระบบมากขึ้น^{๒๔ ๒๕}

ข้อมูลจากงานวิจัยเชิงคุณภาพหลายโครงการยืนยันว่า บทบาทที่เด่นชัดของป่าชายเลนก็คือ ป่าชายเลนเปรียบเสมือน “ระบบสวัสดิการชายฝั่ง” เป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิต และเป็นที่มาของการ “กินดี อยู่ดี” โดยคนในชุมชนไม่ต้องมีรายจ่ายหรือช่วยลดค่าใช้จ่ายของคนในชุมชน เป็นรากฐานสำคัญของระบบ “เศรษฐกิจพอเพียง” คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงจากป่าเพื่อเป็นแหล่งอาหาร ป่าเปรียบเสมือน supermarket ขนาดใหญ่ ประโยชน์ทางอ้อมก็คือ ป่าทำหน้าที่เป็นกันชนเพื่อป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง ป้องกันน้ำท่วมและลมพายุ^{๒๖}

---

^{๒๔} สุภัททา สุวรรณธิด และ คณะ. ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับระบบนิเวศวิทยาของป่าชายเลน: อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา (รายงานเบื้องต้น). วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารหมายเลข ๒๓๕/๔๒ ตุลาคม ๒๕๔๒. หน้า ๑๓๒ และ หน้า ๑๖๓

^{๒๕} ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ภาพรวมชุมชนบ้านทุ่งตะเซาะและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ใน ภูมิภาครัตน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. การประเมินความสำเร็จการฟื้นฟูป่าชายเลนแบบบูรณาการในป่าชายเลนชุมชนบ้านทุ่งตะเซาะ จังหวัดตรัง. หจก.ประสุขชัยการพิมพ์ มีนาคม ๒๕๕๖. หน้า ๑๕๗

^{๒๖} ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ลมปราณของป่าชายเลนปราณ ใน ภูมิภาครัตน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. ป่าชายเลนปราณบุรี...การเกื้อกูลสรรพชีวิตชายฝั่ง. บริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน) มกราคม ๒๕๕๐ หน้า ๑๙.

สายใจ : ถ้าให้พูดถึงปากกับคนก็เกี่ยวนะ...ประโยชน์ของเขาคือ ในระบบครอบครัวของเราคือดีขึ้น อย่างที่ว่า วันเนี่ยเราไม่มีเบี้ยที่จะไปซื้อ เราก้ไปจับได้มีกับข้าวกิน ลูกเราไม่อด คือว่าถ้าเราดวงดีเราไปเจอเยอะหน่อยเราแบ่งได้นะ เราแบ่งไปเป็นเบี้ยมาซื้ออย่างอื่นได้อีก ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์น้ำเนี่ยคือระบบ คือเราต้องอาศัยกันทั้งคู่

อดิศร: สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก ปรากฏบุรี ประจวบคีรีขันธ์
ก็เขาฟรีอยู่แล้ว หอยก็ฟรี ไม่มีใครเก็บภาษีเขานี้ ปลาก็ได้ฟรี ไข่รีเปล่า เป็นสวัสดิการให้กับชีวิตโดยไม่ต้องลงทุนอะไรเลย มันอาจจะไม่ร่ำไม่รวย แต่ผมว่ามันไม่ใช่แขวนบนเส้นด้ายนะ ผมว่ามันมั่นคง ถึงแม้ว่ากุงจะได้ crop crop หนึ่งหลายตั้งค์ อาจจะร่ำรวย แต่ผมว่ามันเสี่ยง มันไม่มั่นคง...

อรรถชัย : ก็ถ้าว่าเปรียบเทียบกับคนในเมืองหรือคนกรุงเทพฯ ป้าชายเลนในบ้านผมก็เหมือนกับ supermarket อย่างดี พูดง่ายๆ อย่างพวกผมเนี่ยไม่มีกับข้าวนะ เข้าไปแป็บเดียวเดียวก็ได้แล้ว ก็เหมือนคนกรุงเทพฯ เข้าไปจ่ายอาหารในซูเปอร์อะไรอย่างนี้ ก็มีพวกกุงอะ พวกหอยนี่ก็มี ปลา ก็อยากได้อะไรก็ได้อันนั้นตามใจเหมือนใน supermarket อะ

ดาราร: ถ้าเกิดอุทกภัยละเขากันให้เราได้เยอะ แล้วถ้ามีลมมาเนี่ยคือเขาก็กันลมให้เราได้อีก จากที่ว่าพึ่งข้าวเนี่ย จังหวัดอื่นจะโดนลมหนักๆ ที่นี้ก็โดนนะ แต่คือว่าได้บ้างไว้ครั้งนึง กว่าจะมาถึงเราเนี่ย คือพูดง่ายๆ จากร้อยเราก็เหลือแค่ ๒๕ % ที่เราจะโดน...แล้วอีกอย่างนึง การกัดเซาะหน้าดินด้วย คือเราจะได้ผลประโยชน์ตรงนั้น

พงศ์ : การสนทนากลุ่ม ปรากฏบุรี ประจวบคีรีขันธ์
ผมว่าป้าชายเลนนี่นะช่วยเรามากทีเดียวนะ ได้มากทีเดียว วันนั้นเหตุการณ์ที่เกิด (สึนามิ) ขึ้น... โอ้ให้ มันมา น่ากลัว มากจริงๆ เลย เห็นกับตา มันมาน้ำขุ่นน้ำดำ ระเนระนาดหมดนะ ตอนนั้น... มันเขี้ยวแรง ไอน้ำมันก็สูงขึ้น สูงขึ้น ผมว่านะป้าชายเลนตรงนี้ ผมว่ามันสามารถปกป้องภัยจากคลื่นลมตรงนี้ได้ดีมากที่สุตนะ

ผมคิดว่าเออบ้านเราอยู่ตรงนี้มันจะขึ้นมาอย่างน้อยครึ่งที่มันชัด
มันถ้าโถมเข้ามามันก็โดนป่าชายเลนเป็นกำแพงเอาไว้ทีหนึ่ง เรียก
ว่ายังมีป่าอยู่ ไม่ได้อยู่เหมือนชายหาด
สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก บ้านบางโรง ภูเก็ต^{๒๓}

การศึกษาคุณค่าของป่าชายเลนในประเทศไทยทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งคุณค่าที่เป็นประโยชน์ทางตรงและทางอ้อมในหลายมิติพบว่า ป่าชายเลนมีคุณค่าอย่างอเนกอนันต์^{๒๓} เฟดิมคักดี จารยะพันธุ์ และคณะ ได้ประเมินคุณค่าของป่าชายเลนด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ด้านป่าไม้ ประมง การท่องเที่ยว และคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมพบว่าสามารถประเมินตัวเลขมูลค่าโดยประมาณรวม ๘,๐๐๐ ล้านบาทต่อปี^{๒๔}

การศึกษานี้ ได้ประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจของป่าชายเลนในรูปของจำนวนครัวเรือนที่ได้รับประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจจากป่าชายเลน และมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สามารถคำนวณเป็นตัวเงินได้ ดังสถิติในตารางที่ ๓.๒ ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑. รายได้จากการจำหน่ายสัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลน พบว่าในภาพรวมร้อยละ ๕๘.๔ ของชุมชนที่ให้ข้อมูลรายงานว่ามีส่วนร่วมชุมชนมีรายได้จากการจำหน่าย

---

^{๒๓} Siriwan Siriboon, Bussarin Bangkaew, Chanettee Milintangkul and Nittharatana Paphavasit. Public Awareness and Participation in Mangrove Forest Rehabilitation Program. In Tsunami Impact on Mangrove Ecosystems Edited by Nittharatana Paphavasit, Sanit Aksornkoae and Janaka de Silva. Thailand Environment Institute, 2009. page 156.

^{๒๔} Suthawan Sathirathai. Economic Valuation of Mangroves and the Roles of Local Communities in the Conservation of Natural Resources: Case Study of Surat Thani, South of Thailand. International Development Research Centre, Ottawa, Canada. 1997. 38 pages.

^{๒๕} เฟดิมคักดี จารยะพันธุ์ และคณะ ผลประโยชน์แห่งชาติทางทะเล สถานการณ์ และข้อเสนอ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สร้างสรรค์ปัญญา: ชุดนโยบายสาธารณะ ลำดับที่ ๑๗. ธันวาคม ๒๕๕๐. หน้า ๒๑

สัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลน โดยเฉลี่ยชุมชนละประมาณ ๓๖ ครั้วเรือ และสำหรับ
ครั้วเรือที่จำหน่ายสัตว์น้ำที่จับได้ จะมีรายได้เฉลี่ยครั้วเรือละ ๗,๙๐๐ บาท ต่อเดือน

๒. การประเมินตัวเงินจากการจับสัตว์น้ำจากแนวเขตป่าชายเลนไปประกอบ
อาหาร ถึงแม้สมาชิกชุมชนบางคนไม่ได้จับสัตว์น้ำจากป่าชายเลนไปขาย แต่การจับสัตว์
น้ำมาเพื่อบริโภคก็ถือว่าเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจเพราะทำให้ชาวบ้านลดค่าใช้จ่ายได้ ซึ่ง
สอดคล้องกับแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้เพราะการจะหารายได้เพิ่มขึ้น
นั้นย่อมเป็นการยาก แต่การที่สามารถลดรายจ่ายได้ เป็นการทำให้ครั้วเรือสามารถ
อยู่รอดได้และใช้ชีวิตได้อย่างพอเพียง ซึ่งการศึกษานี้พบว่า ร้อยละ ๕๘.๔ ของชุมชน
ชายฝั่งมีสมาชิกที่จับสัตว์น้ำจากแนวเขตป่าชายเลนมาประกอบอาหาร โดยเฉลี่ย
ชุมชนละ ๓๖ ครั้วเรือ และประหยัดรายจ่ายค่าอาหารได้เฉลี่ยถึงเดือนละประมาณ
๒,๕๐๐ บาท ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในพื้นที่อื่น ที่แสดงว่า
ป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารของชุมชนชายฝั่งและช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร^{๑๐}

*เจิมศักดิ์: ป่าชายเลนนี้เป็นแหล่งอาหารของเรา อย่างต่ำที่เราประเมินออกมา
เนี่ยก็อย่างน้อยๆ ก็ ๕๐๐ บาทต่อวัน ผมว่าเงิน ๕๐๐ บาทที่เราหา
ปู หาปลามาได้เนี่ย มันเป็นเงินเหลือด้วยซ้ำนะครับ สำหรับ
ชาวประมง เพราะว่าเรื่องของกับข้าว อาหารเนี่ย ชาวประมงก็แค่
ซื้อแต่ข้าวสารของแห้งนะครับ*

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก บ้านน้ำเค็ม พังงา

๓. การมีรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
การศึกษานี้พบว่า มีชุมชนประมาณร้อยละ ๑๘ ที่มีรายได้ทั้งทางตรงและ
ทางอ้อมจากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ โดยครั้วเรือที่ได้รับการประโยชน์เชิง
เศรษฐกิจเฉลี่ยชุมชนละ ๕๒ ครั้วเรือ และแต่ละครั้วเรือมีรายได้เฉลี่ยจากการ

^{๑๐} Siriwan Siriboon et.al, Public Awareness and Participation in Mangrove Forest Rehabilitation Program. In Tsunami Impact on Mangrove Ecosystems Edited by Nittharatana Paphavasit, Sanit Aksornkoae and Janaka de Silva. Thailand Environment Institute, 2009. page 154.

ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ประมาณ ๔,๐๐๐ บาทต่อเดือน ซึ่งการศึกษานี้สอดคล้องกับผล
งานวิจัยอื่นที่สมาชิกบางพื้นที่ยืนยันว่า ได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจและชาวบ้าน
ร่วมมือกันในการจัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขึ้นในพื้นที่ป่าของชุมชน^{๑๐}

ปิยะ: ก็ได้ประโยชน์เยอะนะครับ เพราะถ้านักท่องเที่ยวเข้ามาเยอะ เค้าจะมา
จับจ่ายใช้สอยในพื้นที่ เงินจะได้หมุนเวียนในพื้นที่เยอะ จะสร้างรายได้ขึ้น
มาให้กับชาวบ้าน ประชากรในพื้นที่ ส่วนหนึ่งชัดๆ ถ้าเขามาเที่ยวมา
พักผ่อน เค้าก็พร้อมที่จะมาจับจ่ายใช้สอย เงินก็จะมาสะพัดในพื้นที่เยอะ
ซึ่งมันเป็นประโยชน์ทางหนึ่งที่เราเห็นได้ชัดๆ

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก ปรานบุรี ประจวบคีรีขันธ์

---

^{๑๐} ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ศูนย์ฯสิรินาถราชินี.
ที่พึ่งอันอบอุ่นและไพศาล ใน ภูมิภาครัตน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. **พลิกป่าฟื้นฟู ศูนย์ฯสิรินาถราชินี.**
บริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน) มกราคม ๒๕๕๐ หน้า ๒๕๒.

ตารางที่ ๓.๒ ร้อยละของชุมชนชายฝั่งที่รายงานการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน
จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน	ชายฝั่งภาค ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ ฝั่งอ่าวไทย	ภาคใต้ ฝั่งอันดามัน	รวม
การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน					
ไม่ได้ใช้ประโยชน์ทางตรง	๑๒.๘	๑๓.๘	๑๕.๒	๖.๗	๑๓.๗
ใช้ประโยชน์	๘๕.๕	๘๒.๘	๖๗.๒	๘๘.๕	๗๕.๕
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑.๓	๓.๔	๑๓.๖	๔.๔	๖.๘
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
อัตราส่วนร้อยละของการใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่าชายเลน					
ที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ	๗๐.๖	๗๖.๕	๕๕.๔	๘๒.๑	
เป็นแหล่งอาหาร	๖๕.๑	๖๘.๖	๕๑.๕	๗๒.๖	
เป็นแหล่งรายได้	๕๒.๕	๕๔.๕	๔๘.๕	๖๖.๗	
ป้องกันพายุ	๕๘.๘	๔๕.๐	๔๐.๖	๗๐.๒	
ป้องกันดิน/ชายฝั่งพังทลาย	๕๔.๔	๖๒.๗	๓๕.๖	๖๔.๓	
ใช้ไม้จากป่า	๑๑.๘	๒๕.๕	๒๑.๘	๖๐.๗	
ความสวยงาม รมรื่น	๔๗.๑	๔๗.๑	๓๕.๖	๕๓.๖	
เป็นแหล่งท่องเที่ยว	๔๑.๒	๔๕.๐	๒๘.๗	๕๒.๔	
รักษาคุณภาพน้ำ	๔๕.๖	๕๑.๐	๔๑.๖	๕๒.๔	
รักษาคุณภาพอากาศ/ดูดซับ คาร์บอนไดออกไซด์	๓๕.๗	๕๒.๕	๓๗.๖	๕๕.๔	
รักษาสัตว์แควกล้อม	๗๐.๖	๗๖.๕	๕๘.๔	๗๓.๘	
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑.๕	๓.๕	๑๖.๘	๔.๘	
การใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชายเลน					
ไม่ได้ใช้ประโยชน์ทางอ้อม	๑๒.๘	๑๒.๑	๒๑.๖	๖.๗	๑๔.๒
ใช้ประโยชน์	๘๕.๕	๘๔.๕	๖๔.๘	๘๘.๕	๗๘.๕
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑.๓	๓.๔	๑๓.๖	๔.๔	๖.๘
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)

ตารางที่ ๓.๒ (ต่อ)

รูปแบบการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชายเลน					
	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
ที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ	๖๐.๓	๕๔.๕	๕๑.๐	๖๔.๓	
เป็นแหล่งอาหาร	๕๑.๕	๖๒.๗	๓๘.๘	๕๗.๑	
เป็นแหล่งรายได้/รวมกลุ่มแปรรูปจากทรัพยากรที่มีอยู่ในหมู่บ้าน	๓๕.๗	๔๗.๑	๓๓.๗	๕๘.๓	
ป้องกันพายุ	๔๕.๖	๓๕.๒	๓๖.๗	๖๐.๗	
ป้องกันดิน/ชายฝั่งพังทลาย	๔๔.๑	๔๕.๑	๓๕.๘	๕๐.๐	
ใช้ไม้จากป่า	๑๐.๓	๒๓.๕	๑๕.๔	๔๕.๒	
ความสวยงาม รมรื่น	๔๕.๖	๔๑.๒	๓๒.๗	๕๓.๖	
เป็นแหล่งท่องเที่ยว	๔๕.๖	๓๗.๓	๓๓.๗	๔๔.๐	
รักษาคุณภาพน้ำ	๔๗.๑	๔๕.๑	๓๖.๗	๕๔.๘	
รักษาคุณภาพอากาศ/ดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์	๔๘.๕	๔๕.๑	๓๗.๘	๕๘.๓	
รักษาสิ่งแวดล้อม	๖๓.๒	๖๒.๗	๔๐.๘	๖๕.๐	
การมีรายได้จากการขายสัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลน					
ไม่มีใครจับสัตว์น้ำจากป่าไปขาย	๓๕.๕	๓๖.๒	๔๑.๖	๑๑.๑	๓๑.๖
มี	๕๕.๑	๕๖.๕	๔๓.๒	๘๓.๓	๕๘.๔
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๕.๐	๖.๕	๑๕.๒	๕.๖	๑๐.๐
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
จำนวนครัวเรือนโดยเฉลี่ยที่มีรายได้จากการขายสัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลน					
จำนวนครัวเรือนเฉลี่ย	๗๖.๒๖	๗๖.๐๕	๗๐.๕๓	๘๐.๔๓	๗๖.๓๕
รายได้จากการขายสัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลน (บาท/ครัวเรือน/เดือน)					
รายได้เฉลี่ย	๘,๕๑๑	๕,๒๑๕	๘,๖๖๔	๖,๔๗๘	๗,๕๕๔

ตารางที่ ๓.๒ (ต่อ)

การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
การจับสัตว์น้ำจากแนวเขตป่าชายเลนไปประกอบอาหาร					
ไม่มีใครจับไปทำอาหาร	๓๗.๒	๓๔.๕	๔๐.๐	๑๐.๐	๓๐.๘
มี	๕๑.๓	๕๘.๖	๔๔.๐	๘๔.๔	๕๘.๔
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑๑.๕	๖.๕	๑๖.๐	๕.๖	๑๐.๘
รวม	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐
	(๗๘)	(๕๘)	(๑๒๕)	(๕๐)	(๓๕๑)
จำนวนครัวเรือนเฉลี่ยที่จับสัตว์น้ำจากป่าชายเลนไปประกอบอาหาร					
ค่าเฉลี่ย	๕๔.๘๐	๗๕.๒๕	๗๕.๓๘	๘๖.๕๓	๗๖.๓๐
มูลค่าของสัตว์น้ำที่จับได้จากป่าชายเลนที่นำไปประกอบอาหาร (บาท/ ครัวเรือน/เดือน)					
ค่าเฉลี่ย	๒,๓๑๖	๒,๕๒๒	๒,๕๕๑	๒,๒๔๔	๒,๔๕๑
การมีรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลน					
ไม่มีใครมีรายได้จากการท่องเที่ยว	๗๕.๖	๖๓.๘	๗๔.๔	๖๒.๒	๖๕.๘
เชิงอนุรักษ์	๑๗.๕	๒๕.๕	๘.๘	๒๖.๖	๑๘.๒
มี	๑๗.๕	๒๕.๕	๘.๘	๒๖.๖	๑๘.๒
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๖.๔	๑๐.๓	๑๖.๘	๑๑.๑	๑๒.๐
รวม	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐	๑๐๐.๐
	(๗๘)	(๕๘)	(๑๒๕)	(๕๐)	(๓๕๑)
จำนวนครัวเรือนเฉลี่ยที่มีรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลน					
จำนวนครัวเรือนโดยเฉลี่ย	๕๕.๐๗	๕๓.๐๐	๓๒.๗๓	๕๘.๕๖	๕๒.๑๕
รายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนถ้าคิดมูลค่าเป็นเงิน (บาท/ ครัวเรือน/เดือน)					
รายได้เฉลี่ย	๔,๕๑๓	๔,๒๔๑	๓,๕๐๕	๕,๒๑๓	๔,๖๐๐

เนื่องจากการมีคุณภาพชีวิตที่ดีและการมีความมั่นคงในชีวิตส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับ การมีพื้นที่ป่าชายเลน ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนและการได้ใช้ประโยชน์จาก ป่าชายเลน ดังนั้น จึงพบว่า ชุมชนหลายแห่งเริ่มเปลี่ยนแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการ ป่าชายเลน ซึ่งสถิติจากตารางที่ ๓.๓ บ่งชี้ให้เห็นแนวทางการจัดการป่าชายเลนใน ปัจจุบันว่าอยู่ในรูปของภาคี ความร่วมมือ เครือข่าย หรือการเป็นหุ้นส่วนกันระหว่าง ภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า กิจกรรมส่วนใหญ่ยังจำกัดอยู่ใน รูปของกิจกรรมปลูกหรือฟื้นฟูป่าชายเลน และปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ แต่กิจกรรมที่เกี่ยว กับการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการสร้างจิตสำนึก การให้ความรู้ การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการจัดการป่าชายเลน ยังคงมีอยู่ไม่มากนัก ยังมีชุมชนถึงร้อยละ ๒๙ ที่ไม่เคยมีการหารือเรื่องการฟื้นฟู อนุรักษ์ พัฒนาป่าชายเลน หรือการรักษาสิ่งแวดล้อมชายฝั่งในที่ประชุมหมู่บ้านแต่อย่างใด และเป็นที่น่าสังเกต ว่า ชุมชนที่มีป่าชายเลนอย่างสมบูรณ์และใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนค่อนข้างสูง ใน ภาคใต้ฝั่งอันดามัน หรือชายฝั่งภาคตะวันออก มีแนวโน้มที่จะให้ความสนใจเรื่องของ ป่าชายเลนมากกว่าชุมชนชายฝั่งในพื้นที่อ่าวไทยที่มีป่าชายเลนเหลือน้อย และไม่ได้ใช้ หรือใช้ประโยชน์ได้ค่อนข้างน้อย

บทเรียนที่เรียนรู้จากการศึกษาวิจัยในชุมชนอื่นพบว่าปัจจัยสำคัญของการ จัดการอย่างยั่งยืนคือการสร้างโอกาส หรือการจัดให้มีเวทีที่สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วม แสดงความเห็น ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำ และร่วมติดตาม ประเมินผล นอกจากนี้ กลไกสำคัญของการจัดการคือ การมีแผนชุมชนที่เป็นรูปธรรมทำให้มีกรอบ มีขอบเขตที่ชัดเจนในทุกด้าน ทั้งในเรื่องของกำลังคน ระยะเวลา งบประมาณ รูปแบบของโครงการหรือกิจกรรมที่จะทำ รวมทั้งการกำหนดภาคีเครือข่ายความ ร่วมมือเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน^{๑๖๖}

---

^{๑๖๖} ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. การประเมินผลสำเร็จ โครงการปลูกและฟื้นฟูป่าชายเลนแบบบูรณาการ ใน ภูมิภาคอันดามัน ปกาบาสีห์ และ คณะ. การประเมิน ความสำเร็จการฟื้นฟูป่าชายเลนแบบบูรณาการในป่าชายเลนชุมชนบ้านทุ่งตะเชะ จังหวัดตรัง. หจก. ประสพชัยการพิมพ์ มีนาคม ๒๕๕๖. หน้า ๒๓๓

สุวิทย์: การมีแผนฯเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ และมีความจำเป็น การดูแลอย่างยั่งยืนต้องมีแผนฯ มีระบบการจัดการ เพราะแผนฯจะเป็นตัวกำหนดกรอบ กำหนดแนวทางการทำงาน และกำหนดตัวงานว่าจะทำอะไร เมื่อไหร่ จะต้องฟื้นฟู ปลุกป่าเพิ่ม หรือต้องปลุกป่าเพื่อซ่อมแซมป่าหรือไม่ ใครต้องรับผิดชอบ ต้องมีระบบการจัดการอย่างไร...ถ้าชุมชนมีแผนฯ ชัดเจน ก็จะช่วยแก้ อดต. ที่จะให้การสนับสนุน ผู้บริหารท้องถิ่นสามารถนำแผนฯ ของชุมชนเสนอต่อสภา อดต. เพื่อให้การสนับสนุนได้

หวัง: การสัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก - ผู้นำท้องถิ่น - กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕
ถ้าป่าจะยั่งยืน มันต้องมีกรอบ เพื่อจะบอกว่าปีไหนจะทำอะไร ต้องมีกฎ กติกา มีขอบเขต มันควรจะมีแผนฯ แต่มันต้องมีหน่วยงานเข้ามาช่วย เพราะชุมชนลำพังมันไม่ค่อยรู้ มันควรจะทำแผนฯ ที่คนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม ไ้ตรงนี้ มันไม่จำเป็นต้องมีคนมาทั้งหมดหรอก เอาตัวแทนของแต่ละกลุ่มในหมู่บ้านก็พอ อย่างเยาวชน อย่างกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน อดต. ต้องมีส่วนร่วม มาเสนอความเห็น

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก - ผู้นำชุมชน - กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

ตารางที่ ๓.๓ ร้อยละของชุมชนที่รายงานวิถีการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน	ชายฝั่ง ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ อ่าวไทย	อันดามัน	รวม
อัตราส่วนร้อยละของกรณีกิจกรรมเกี่ยวกับการฟื้นฟู อนุรักษ์หรือพัฒนาป่าชายเลน					
ปลูก/ฟื้นฟูป่าชายเลน	๕๕.๑	๖๒.๑	๓๑.๒	๗๐.๐	
อบรมให้ความรู้ในการจัดการป่าชายเลน	๓.๘	๓.๔	๒.๔	๔.๔	
รณรงค์สร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่า	๑๕.๒	๒๒.๔	๑๐.๔	๑๒.๒	
ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ	๑๐.๓	๖.๕	๖.๔	๑๗.๘	
อื่นๆ (ตั้งกฎ/บุคคลลง/แก้ปัญหาน้ำเสีย)	๑.๓	๘.๖	๔.๘	๘.๕	
อัตราส่วนร้อยละของกรณีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชายเลน					
หมู่บ้านจัดคำพัง	๓๒.๑	๒๑.๔	๒๕.๐	๒๑.๗	
ภาครัฐร่วมจัด	๘๔.๕	๘๓.๓	๕๕.๔	๘๕.๕	
ภาคเอกชนร่วมจัด	๓๕.๖	๔๒.๕	๒๑.๕	๔๓.๕	
อื่นๆ (องค์กรอิสระ/สถาบันการศึกษา)	๑๘.๕	๓๘.๑	๒๑.๕	๔๓.๕	
การห้ำหรือเรือการฟื้นฟู อนุรักษ์ พัฒนาป่าชายเลน รักษาสิ่งแวดล้อมชายฝั่งในที่ประชุมหมู่บ้าน					
ไม่เคยเลย	๒๕.๕	๒๗.๖	๓๕.๒	๑๕.๖	๒๕.๑
เดือนละ ๑-๒ ครั้ง	๑๕.๔	๑๗.๒	๑๕.๒	๑๘.๕	๑๗.๕
เดือนละ ๓-๕ ครั้ง	๒๔.๔	๓๑.๐	๑๖.๐	๓๕.๖	๒๕.๔
๒ เดือนครั้ง	๑๑.๕	๑๓.๘	๒.๔	๑๐.๐	๘.๖
ทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละครั้ง	๑๐.๓	๕.๒	๖.๔	๑๓.๓	๘.๘
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๕.๐	๕.๒	๑๖.๘	๖.๗	๑๐.๕
รวม	๑๐๐.๐ (๗๘)	๑๐๐.๐ (๕๘)	๑๐๐.๐ (๑๒๕)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๕๑)
จำนวนครั้งของการห้ำหรือโดยเฉลี่ย	๖.๔๖	๔.๕๐	๕.๖๒	๕.๖๗	๕.๖๕

๔. ทรัพยากรสัตว์น้ำและความมั่นคงด้านอาชีพและอาหาร

ผลการศึกษาการประเมินเสถียรภาพของระบบนิเวศหลายแห่ง ไม่ว่าจะ เป็นระบบนิเวศชายฝั่ง หรือระบบนิเวศปากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล (Estuary) พบว่า สถานภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอ่าวหลายแห่งไม่อยู่ในสถานะที่น่าพอใจ ปริมาณและความหลากหลายชนิดของสัตว์น้ำลดลงอย่างมาก ขนาดของสัตว์น้ำเล็ก ลงกว่าอดีต คุณภาพน้ำและคุณภาพดินเสื่อมโทรมลงตลอดช่วงเวลา ๒๐ ปีที่ผ่านมา^{๓๓} ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงขนาดของประชากร และการย้ายถิ่นของประชากร เพราะเมื่อประชากรในพื้นที่ขาดความมั่นคงในเรื่องอาหาร ผลที่ตามมาคือการย้ายถิ่นออกจากพื้นที่เป็นการชั่วคราวเพื่อหางานทำ เกิดการย้ายถิ่น ออกตามฤดูกาล หลายหมู่บ้านต้องสูญเสียประชากรในวัยแรงงานที่เป็นทั้งผู้ผลิตและ ผู้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม คริวเรือนหลาย คริวเรือนพักอาศัยในลักษณะของ “คริวเรือนข้ามรุ่น” (skip generation) ที่มีเพียงผู้ สูงอายุและประชากรวัยเด็กพักอาศัยในคริวเรือน คุณภาพชีวิตและความมั่นคงในชีวิต จึงถูกบั่นทอนเพราะขาดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง^{๓๔}

สถิติในตารางที่ ๔.๑ แสดงให้เห็นว่า ประมาณร้อยละ ๓๐ ของชุมชนมี คริวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงต่ำกว่า ๓๐ คริวเรือน อย่างไรก็ตาม โดยภาพรวม ของทุกพื้นที่ มีคริวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงเฉลี่ยชุมชนหรือหมู่บ้านละประมาณ ๗๐ คริวเรือน สำหรับรูปแบบการประกอบอาชีพประมงนั้น เกือบครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ ๔๘.๙) ของคริวเรือนในชุมชนประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง และ ๑ ใน ๔ จับสัตว์น้ำ ในป่าชายเลน ซึ่งเป็นอาชีพที่ใช้แรงงานจากสมาชิกคริวเรือน ใช้ทุนต่ำ เพราะใช้เรือ ขนาดเล็ก อุปกรณ์ประมงมีราคาถูก ทำได้เอง ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูง การทำ

^{๓๓} นิภูจักรัตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. การประเมินเสถียรภาพของระบบนิเวศปากแม่น้ำ ที่ไหลลงสู่ทะเล (Estuary) อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช กรมทรัพยากรทางทะเลและ ชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรกฎาคม ๒๕๕๑

^{๓๔} ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ขนตติ มลิินทางกูร. ชุมชนชายฝั่งรอบอ่าว ปากพนัง ใน การประเมินเสถียรภาพของระบบนิเวศปากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล (Estuary) อ่าว ปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม กรกฎาคม ๒๕๕๑.

ประมงน้ำลึกริมฝั่งร้อยละ ๑๓.๑๘ เท่านั้น เพราะการลงทุนสูง ใช้แรงงานจำนวนมาก ชุมชนชายฝั่งมีศักยภาพไม่มากที่จะดำเนินการ และส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพนี้ในรูปของการรับจ้างเป็นลูกเรือในเรือประมงน้ำลึกขนาดใหญ่ รูปแบบของการประกอบอาชีพประมงรองลงมาก็คือ การเพาะเลี้ยง โดยสัตว์น้ำเศรษฐกิจที่สำคัญคือ เลี้ยงปลา (ร้อยละ ๒๔) โดยเฉพาะ ปลากะพง ปลาเก๋า รองลงมาก็คือ เลี้ยงหอย (ร้อยละ ๒๓.๙) ซึ่งส่วนใหญ่คือ หอยแมลงภู่ หอยนางรม และเลี้ยงกุ้ง (ร้อยละ ๑๖.๗) ซึ่งส่วนใหญ่คือกุ้งกุลาดำ

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพประมงจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ โดยศึกษาจากรายงานสถิติรายปีประเทศไทย พบว่า ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ๒๕๔๘ มีการเปลี่ยนแปลงของปริมาณสัตว์น้ำทะเลที่จับตามธรรมชาติและที่เพาะเลี้ยง โดยปริมาณสัตว์น้ำทะเลที่จับตามธรรมชาติลดลงจาก ๒.๖๔ ล้านตัน ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เหลือเพียง ๒.๖๑ ล้าน ตันในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ในทางตรงข้าม สัตว์น้ำทะเลที่จับจากการเพาะเลี้ยงชายฝั่งเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาเดียวกัน โดยเพิ่มจาก ๕๓๕,๐๐๐ ตัน เป็น ๗๖๕,๐๐๐ ตัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการเพาะเลี้ยงชายฝั่งมีเพิ่มมากขึ้น อันมีสาเหตุสำคัญจากการที่สัตว์น้ำตามธรรมชาติลดลง^{๑๔} ซึ่งข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ สอดคล้องกับข้อมูลที่รวบรวมได้จากการศึกษาครั้งนี้ เพราะสถิติจากตารางที่ ๔.๒ พบว่า ชุมชนชายฝั่งเกือบร้อยละ ๙๐ มีปัญหาการประกอบอาชีพประมงในปัจจุบันคือ การที่ปริมาณสัตว์น้ำลดลง ขนาดของสัตว์น้ำเล็กลง นอกจากนี้ก็ยังมีเหตุผลอื่นอีก อาทิเช่น ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นเพราะน้ำมันแพงขึ้น ต้นทุนอุปกรณ์ประมงเพิ่มสูงขึ้น รายได้ลดลง รวมทั้งมีการใช้เครื่องมือประมงไม่ถูกวิธีและเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ซึ่งตามหลักกฎหมายแล้วต้องหาสัตว์น้ำนอกชายฝั่งเข้ามาแย่งทรัพยากรตามแนวชายฝั่งเพิ่มมากขึ้น ซึ่งผลการศึกษาครั้งนี้และผลการศึกษาจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน^{๑๕}

^{๑๔} สำนักงานสถิติแห่งชาติ รายงานสถิติรายปีประเทศไทย ๒๕๕๑ ตารางที่ ๑๐.๙ หน้า ๒๗๙

^{๑๕} ศิริวรรณ ศิริบุญ และ คณะ. ปัญหาและอุปสรรคของการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านใน สถาบันวิจัยทรัพยากรทางน้ำ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลมาบตาพุด จังหวัดระยอง. หจก.ประสุขชัยการพิมพ์. กรกฎาคม ๒๕๔๗. หน้า ๒๓๓.

สมหมาย : ที่เปลี่ยนก็น่าจะเป็นประมงนะ เพราะเดี๋ยวนี้นี้ไม่ค่อยมีคนทำน้อยที่จะทำ ผมว่ามันเกี่ยวกับปลามันใกล้สูญพันธุ์รีเปล่า เพราะบางทีเครื่องมือหากินเนี่ยมันทันสมัยเรือจากที่อื่นบ้าง ตัวเล็กตัวน้อยมันลากไปหมด แล้วก็มันเกี่ยวกับพวกปะการัง อะไรพวกนี้บางครั้งไปทำลาย เข้าไปเอาอวนไปวางบ้าง ปะการังหักบ้าง พอพวกปะการังไม่มีปลาก็ไม่อาศัย เพราะปลาพวกนี้ก็จะเข้าไปอาศัยแนวปะการัง สักวันนึงถ้ามันไม่มีการฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ให้ดีๆ แล้วสูญแน่ครับ ตอนนี้อันนี้บางส่วนมันสูญไปแล้ว ปลาบางชนิดมันสูญพันธุ์ไปแล้วแทบไม่เคยเห็นเลย ตรงนี้ผมห่วงมาก

สัมภาษณ์ส่วนบุคคลเชิงลึก มาบตาพุด ระยอง

ตารางที่ ๔.๑ ร้อยละชุมชนที่รายงานการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรสัตว์น้ำ จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

การประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรสัตว์น้ำ	ชายฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	อ่าวไทยตอนบน	ภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย	ภาคใต้ฝั่งอันดามัน	รวม
จำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมง					
ต่ำกว่า ๓๐ ครัวเรือน	๓๒.๕	๒๔.๖	๓๐.๕	๓๐.๐	๓๐.๑
๓๐-๕๕ ครัวเรือน	๓๕.๕	๒๕.๘	๒๒.๐	๒๐.๐	๒๕.๖
มากกว่า ๖๐ ขึ้นไป	๑๔.๕	๓๕.๑	๓๖.๖	๔๓.๓	๓๓.๒
ไม่ทราบ/ไม่ตอบ	๑๗.๑	๑๐.๕	๑๐.๖	๖.๗	๑๑.๐
รวม	๑๐๐.๐ (๗๖)	๑๐๐.๐ (๕๗)	๑๐๐.๐ (๑๒๓)	๑๐๐.๐ (๕๐)	๑๐๐.๐ (๓๔๖)
ค่าเฉลี่ย	๔๔.๔๑	๓๕.๒๕	๖๕.๕๔	๘๕.๕๕	๖๗.๖๘
จำนวนครัวเรือนเฉลี่ยที่ประกอบอาชีพประมงต่างๆ					
เพาะเลี้ยงกุ้ง	๑๒.๒๘	๒๔.๐๖	๒๐.๕๑	๖.๓๓	๑๖.๖๗
เพาะเลี้ยงปลา	๑๕.๒๓	๑๓.๒๕	๒๒.๕๕	๓๓.๕๘	๒๔.๐๑
เพาะเลี้ยงหอย	๑๒.๘๖	๔.๒๕	๒๑.๓๑	๒๒.๒๘	๒๓.๕๕
ออกเรือทำประมงใกล้ฝั่ง	๒๗.๒๖	๔๘.๓๘	๔๗.๗๒	๖๗.๓๒	๔๘.๕๖
ออกเรือทำประมงน้ำลึก	๕.๐๔	๒๑.๓๐	๗.๘๓	๑๗.๐๐	๑๓.๑๘
จับสัตว์น้ำในป่าชายเลน	๑๒.๖๖	๓๕.๔๖	๒๓.๔๖	๑๖.๖๗	๒๕.๘๖

ตารางที่ ๔.๑ (ต่อ)

อัตราส่วนร้อยละของการมีกิจกรรม/การดำเนินงานเพื่อฟื้นฟู อนุรักษ์หรือพัฒนาประมงพื้นบ้าน					
ตั้งกลุ่มอนุรักษ์	๑๒.๘	๒๐.๗	๑๖.๐	๑๖.๗	
กำหนดเขตจับสัตว์น้ำ/ใช้	๐.๐	๑.๗	๔.๐	๑๐.๐	
เครื่องมืออวน					
ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ	๒๑.๘	๑๗.๒	๑๗.๖	๒๐.๐	
ปลูกป่าชายเลน	๑๖.๗	๒๔.๑	๑๒.๐	๒๖.๗	
ทำปะการังเทียม	๕.๐	๖.๕	๑๐.๔	๔.๔	
ส่งเสริมพัฒนาอาชีพประมง	๕.๐	๐.๐	๓.๒	๖.๗	
อบรมให้ความรู้	๖.๔	๘.๖	๑๓.๖	๔.๔	
อื่นๆ (ทำความสะอาด	๑.๓	๘.๖	๗.๒	๒.๒	
ชายฝั่ง/เก็บขยะ)					

ถึงแม้ชุมชนจะตระหนักถึงปัญหาของการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงของชีวิต แต่เมื่อศึกษาถึงการมีกิจกรรมหรือการดำเนินงานเพื่อการฟื้นฟู อนุรักษ์ หรือพัฒนาการประกอบอาชีพประมง โดยเฉพาะอาชีพประมงพื้นบ้าน พบว่ามีไม่มากนัก กิจกรรมที่ทำส่วนใหญ่คือ การปลูกป่าชายเลน และการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ในขณะที่การรวมกลุ่มอนุรักษ์หรือการสร้างภาคีเครือข่าย การดำเนินงานเพื่อการจัดการอย่างยั่งยืนยังไม่เป็นรูปธรรมมากนัก และมีชุมชนที่มีกิจกรรมด้านนี้ไม่ถึง ๑ ใน ๔ ของชุมชนทั้งหมด

ตารางที่ ๔.๒ ร้อยละชุมชนที่รายงานปัญหาหรืออุปสรรคในการประกอบอาชีพประมง
จำแนกตามพื้นที่ชายฝั่ง

ปัญหาหรืออุปสรรคในการประกอบอาชีพ ประมง	ชายฝั่งภาค ตะวันออก	อ่าวไทย ตอนบน	ภาคใต้ ฝั่งอ่าวไทย	ภาคใต้ ฝั่งอันดามัน
อัตราส่วนร้อยละของปัญหาหรืออุปสรรคในการประกอบอาชีพประมง				
ปริมาณสัตว์น้ำลดลง	๗๘.๕	๘๕.๓	๘๒.๘	๘๖.๘
ขนาดของสัตว์น้ำเล็กลง	๔๓.๔	๖๐.๖	๔๕.๑	๔๖.๖
พื้นที่ทำกินลดลง	๓๕.๕	๓๕.๓	๓๐.๓	๒๔.๔
มีการแย่งงานกันทำ	๓๐.๓	๔๑.๑	๒๖.๕	๓๔.๔
ปัญหาน้ำเสียที่เพิ่มขึ้น	๓๘.๒	๖๔.๓	๔๑.๐	๓๔.๔
มีการจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธี	๓๕.๕	๔๘.๒	๔๕.๕	๔๖.๖
เรือประมงพาณิชย์เข้ามารบกวน	๒๘.๕	๔๘.๒	๓๖.๖	๓๖.๖
ต้นทุนอุปกรณ์ประมงสูงขึ้น	๕๖.๕	๖๖.๕	๖๓.๑	๖๓.๓
น้ำมันแพงขึ้น	๖๓.๖	๘๓.๕	๘๕.๒	๘๕.๖
รายได้ลดลง	๖๓.๒	๕๘.๕	๕๖.๔	๕๖.๘
ต้องหากินห่างจากฝั่งไกลขึ้น	๔๓.๔	๕๐.๐	๔๓.๔	๔๖.๘
ไม่มีที่จอดเรือ	๑๕.๘	๒๓.๒	๑๘.๐	๒๑.๑
มีการกีดขวางชายฝั่ง/ตลิ่งพัง	๒๕.๐	๔๔.๖	๔๑.๐	๒๓.๓
คลื่นลมแรงขึ้น	๔๓.๔	๕๑.๘	๔๘.๔	๔๑.๑

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาสถานการณ์ภาพชายฝั่ง ความมั่นคงในชีวิต และวิถีชีวิตชุมชน ประกอบ
ด้วยประเด็นการศึกษาสำคัญ ๔ ประเด็นคือ ๑) การรับรู้ของสมาชิกชุมชนชายฝั่ง
เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมชายฝั่งและภัยพิบัติ ๒) สถานะของการ
กีดขวางชายฝั่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงในชีวิต ๓) การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าชายเลน
และผลกระทบ และ ๔) ทรัพยากรสัตว์น้ำและความมั่นคงด้านอาชีพและอาหาร ซึ่ง
ผลการศึกษาพบว่า สมาชิกของชุมชนที่พักอาศัยอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลไทย ตระหนัก
ถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะของชายฝั่ง โดยมีทัศนคติว่าชายฝั่งทะเลไทยเปลี่ยนแปลงไป
ในทิศทางที่ไม่น่าพอใจ โดยเฉพาะในประเด็นของสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง
ของการกีดขวางชายฝั่ง ความแรงลม อุณหภูมิ ระดับน้ำทะเล ความสูงและความ
แรงของคลื่น รวมทั้งภัยพิบัติทางธรรมชาติที่มีแนวโน้มที่จะเกิดบ่อยครั้งมากขึ้น และ

ยกระดับความรุนแรงเพิ่มขึ้น ปรากฏการณ์ต่างๆ ทางธรรมชาติที่เกิดตามแนวชายฝั่งทะเลไทย ล้วนส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญต่อคุณภาพชีวิต และความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะในเรื่องของ “ที่อยู่และที่กิน”

เมื่อสอบถามเกี่ยวกับปัจจัย ๓ ประการที่มีผลอย่างสำคัญต่อความมั่นคงของชีวิตสำหรับผู้ที่พักอาศัยตามแนวชายฝั่งทะเล อันได้แก่ การกัดเซาะชายฝั่ง ทรัพยากรป่าชายเลน และทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิตที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานในเรื่องของ “การกินดี อยู่ดี” ก็พบว่า การกัดเซาะชายฝั่งมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ตามแนวชายฝั่งถูกกัดเซาะเพิ่มขึ้น ราษฎรต้องเสียพื้นที่ทำกิน ผืนดินสำหรับการสร้างบ้านพักอาศัย และการสูญเสียพื้นที่เพราะการกัดเซาะชายฝั่งก็เกี่ยวโยงไปถึงการสูญเสียพื้นที่ป่าชายเลน และทรัพยากรสัตว์น้ำด้วย

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพชายฝั่งที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิต ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติ ค่านิยม และวิถีชีวิตของราษฎรตามแนวชายฝั่งทะเล ซึ่งมีสาระสำคัญและนำไปสู่ข้อเสนอแนะดังนี้

๑. การใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรป่าชายเลนหรือทรัพยากรสัตว์น้ำโดยมุ่งหวังในเรื่องของ “เศรษฐกิจเพื่อความมั่งคั่ง” และเงินตรา ส่งผลให้เกิดปัญหาวิกฤตในเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหารและที่อยู่อาศัย ปัจจุบันประชาชนในพื้นที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าของทรัพยากรป่าชายเลน และมุ่งหวังที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนเพื่อ “ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ” ไม่ใช่เพื่อ “ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ” ทั้งนี้เพราะทรัพยากรป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำไม่ใช่ระบบที่สร้างความร่ำรวย แต่การรู้จักใช้ภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จะทำให้ป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำสามารถทำหน้าที่เป็น “ระบบสวัสดิการชายฝั่ง” (Coastal Welfare System) เพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนร่วมกันของทั้งชีวิตมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง การใช้ทรัพยากรไม่ใช่เพียงการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของคนรุ่นปัจจุบันเท่านั้น แต่จะต้องส่งต่อทรัพยากรและการจัดการไปสู่คนรุ่นหลังในรูปของมรดกทางวัฒนธรรมและมรดกทางธรรมชาติเพื่อความมั่นคงในชีวิตและเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย

๒. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งจะต้องดำเนินการในรูปของการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่างๆ ทั้งภาค

ประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชน โดยเฉพาะภาคชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการในรูปของการสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือ และการจัดการแบบจากภาคชุมชนไปสู่ฝ่ายบริหารภาครัฐ หรือ “Bottom-up Management” ไม่ใช่การจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจ หรือ “Top-down Management” ที่มีอยู่ในรูปของการสั่งการ หรือ “การจัดการแบบมีพิมพ์เขียว” ที่ไม่สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการ และทุนทางสังคม (Social Capital) ภาครัฐควรปรับเปลี่ยนบทบาทจากผู้ปฏิบัติ (Executors) ไปเป็นผู้ให้การสนับสนุน ทำหน้าที่ที่ปรึกษา (Supervisor) หรือ กุณซื่อ (Mentor) ของการจัดการที่มีชุมชนเป็น “ตัวตั้ง” ไม่ใช่การ “จัดตั้ง” ดังเช่นที่เป็นมาในอดีต

๓. การส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งต้องไม่ปล่อยให้ไปตามยถากรรม หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และ องค์กรอิสระ ควรเพิ่มศักยภาพให้แก่ชุมชน โดยให้การสนับสนุนทั้งทางด้านความรู้ เทคนิค กำลังคน และงบประมาณ เพราะชุมชนทุกแห่งยังมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถดำเนินการได้เพียงลำพัง ทั้งนี้ควรให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพให้แก่คนรุ่นใหม่ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็งภายในชุมชนโดยผ่านทางเครือข่าย “บวร” คือ บ้าน วัด และโรงเรียน ด้วย

๔. การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งต้องไม่ดำเนินการแบบ “สุดโต่ง” หรือดำเนินการในรูปของการ “อนุรักษ์” โดยไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะวิถีชีวิตของชุมชนชายฝั่งคือวิถีที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่ง การจัดการต้องเชื่อมโยงเรื่องของระบบนิเวศชายฝั่งให้สอดคล้องกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคม (integrated ecological-social-economic linkage) ที่ก่อให้เกิดความคงอยู่และความยั่งยืนไปด้วยกันในทุกระบบ

๕. การศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์ การให้ความสำคัญกับการวิจัยและการศึกษาในรูปของสหสาขาวิชา รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งอย่างต่อเนื่อง และมีการปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัย รวมทั้งส่งต่อ หรือสื่อสารข้อมูลไปยังชุมชนเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่น มีความรู้ ความเข้าใจ และความตระหนักในความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งเพื่อการใช้อย่างมีคุณภาพและอย่างยั่งยืนเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เกศยา นิลวานิช และคณะ. สถานภาพการศึกษาทรัพยากรกุ้งในป่าชายเลน: กรณีศึกษา บริเวณปากแม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ใน **การสัมมนาาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี** วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.

ชูชัย ศุภวงศ์. แนวคิด พัฒนาการ และข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย ใน **รวมบทความชุดประชาสังคม** สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย โรงพิมพ์อาสาสมัครศึกษาดินแดน ๒๕๔๑.

ณัฐวรรตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. **สถานภาพและแนวทางการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนในฝั่งตะวันตก** ศูนย์วิจัยทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนบน กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตุลาคม ๒๕๔๙

ณัฐวรรตน์ ปภาวสิทธิ์ และคณะ. การประเมินเสถียรภาพของระบบนิเวศปากแม่น้ำที่ไหลลงสู่ทะเล (Estuary) อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรกฎาคม ๒๕๕๑

ธงชัย จารุพัฒน์ และ จีรวรรณ จารุพัฒน์. การใช้ภาพถ่ายจากดาวเทียม Landsat-๕ (TM) ติดตามสภาพความเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าชายเลนในประเทศไทย ใน **การสัมมนาาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี** วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๔๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล. **การกีดขวางชายฝั่งของประเทศไทย: ปัญหาและแนวทางการจัดการ**. หน่วยงานศึกษาพิบัติภัยและข้อสนเทศเชิงพื้นที่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๙.

ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล. **โลกร้อนสุดขีด วิกฤตอนาคตประเทศไทย** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฐานบุ๊คส์. ๒๕๕๐.

ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล และคณะ. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย** สิงหาคม ๒๕๕๒

เฟดิมศักดิ์ จารยะพันธุ์ และคณะ. **ผลประโยชน์แห่งชาติทางทะเล สถานการณ์และข้อเสนอ.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สร้างสรรค์ปัญญา: ชุดนโยบายสาธารณะ ลำดับที่ ๑๗. ธันวาคม ๒๕๕๐.

ยอด ศิริรัตน์. การอนุรักษ์ป่าชายเลนแบบยั่งยืน ใน **การสัมมนาาระบบนิเวศป่าชายเลนแห่งชาติครั้งที่ ๑๐ การจัดการและการอนุรักษ์ป่าชายเลน: บทเรียนในรอบ ๒๐ ปี** วันที่ ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๐ ณ โรงแรม เจ บี หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา.

ศิริวรรณ ศิริบุญ. ป่าชุมชน: กุญแจสู่ความสำเร็จในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืน ใน **ประชากรและทรัพยากรชายฝั่งทะเล (รวมบทความทางวิชาการ)** วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารหมายเลข ๒๘๗ มีนาคม ๒๕๕๕.

ศิริวรรณ ศิริบุญ และ คณะ. ปัญหาและอุปสรรคของการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ใน **สถาบันวิจัยทรัพยากรทางน้ำ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และวิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลมาตาพูด จังหวัดระยอง.** หจก.ประสุขชัยการพิมพ์. กรกฎาคม ๒๕๕๗.

ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มิลินทางกูร. การศึกษาด้านท้องถิ่น การมีส่วนร่วม. ใน **รายงานการศึกษาครั้งที่ ๑ โครงการศึกษาบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการออกแบบ ณ บ้านขุนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.** ๒๕๕๔.

ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ลมปราณของ
ป่าชายเลนปราณ ใน ภูมิภาครัตน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. **ป่าชายเลน
ปราณบุรี...การเกื้อกูลสรรพชีวิตชายฝั่ง.** บริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน)
๒๕๕๐.

ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ชุมชนชายฝั่ง
รอบอ่าวปากพนัง ใน การประเมินเสถียรภาพของระบบนิเวศปากแม่น้ำที่
ไหลลงสู่ทะเล (Estuary) อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช กรม
ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๒๕๕๑.

ศิริวรรณ ศิริบุญ, บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. รายงานความก้าวหน้า
ครั้งที่ ๑ โครงการวิจัยการสร้างเสริมศักยภาพชุมชนในการตรวจติดตาม
และประเมินความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งบริเวณ
บ้านขุนสมุทรจีน จังหวัดสมุทรปราการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มกราคม ๒๕๕๓

ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. ภาพรวมชุมชน
บ้านทุ่งตะเชะและการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าชายเลน
ใน ภูมิภาครัตน ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. การประเมินความสำเร็จการฟื้นฟู
ป่าชายเลนแบบบูรณาการในป่าชายเลนชุมชนบ้านทุ่งตะเชะ จังหวัดตรัง.
หจก.ประสุขชัยการพิมพ์ มีนาคม ๒๕๕๖.

ศิริวรรณ ศิริบุญ บุศริน บางแก้ว และ ชเนตตี มลิินทางกูร. การประเมินผล
สำเร็จโครงการปลูกและฟื้นฟูป่าชายเลนแบบบูรณาการ ใน ภูมิภาครัตน
ปภาวสิทธิ์ และ คณะ. การประเมินความสำเร็จการฟื้นฟูป่าชายเลนแบบ
บูรณาการในป่าชายเลนชุมชนบ้านทุ่งตะเชะ จังหวัดตรัง. หจก.ประสุขชัย
การพิมพ์ มีนาคม ๒๕๕๖.

สนิท อักษรแก้ว และคณะ. การฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลน
เพื่อสังคมและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนของประเทศไทย. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. ๒๕๕๒.

สนิท อักษรแก้ว, ป่าชายเลน: ชุมทรัพย์ชายฝั่งทะเลที่ควรอนุรักษ์ ใน ประชากร
และทรัพยากรชายฝั่งทะเล (รวมบทความทางวิชาการ) วิทยาลัย

ประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เอกสารหมายเลข ๒๘๗
มีนาคม ๒๕๔๕.

สุนันทา สุวรรณโณดม และ คณะ. ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับระบบ
นิเวศวิทยาของป่าชายเลน: อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
(รายงานเบื้องต้น). วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เอกสารหมายเลข ๒๗๕/๔๒ ตุลาคม ๒๕๔๒.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงานสถิติรายปีประเทศไทย ๒๕๕๑, ๒๕๕๑.

หงษ์ฟ้า ทวีชัยบุญเรืองและคณะ. บทที่ ๖ การศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม
ใน ธรณีพนัน จารุพงษ์สกุล และคณะ “รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการศึกษาดูงานการเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาการกัดเซาะ
ชายฝั่งทะเล จังหวัดสมุทรปราการ: กรณีศึกษานำร่องเพื่อการ ออกแบบ
ถนน บ้านชุมชนสมุทรจีน ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอพระสมุทรเจดีย์”
สิงหาคม ๒๕๕๒.

ภาษาอังกฤษ

Emanuel, K.A., 1987. The dependence of Hurricane Intensity on Climate.
Nature, 326, 483-485

Sathirathai, S., 1966. Economic Valuation of Mangroves and the Roles of
Local Communities in the Conservation of the Resources: Case
Study of Surat Thani, South of Thailand, First Interim Report,
presented at The Sixth Workshop on Economy and Environment
in Southeast Asia, 21-22 May, 1966, Economy and Environment
Program for Southeast Asia (EEPSEA), Singapore.

Siriboon, S., 2008. Capacity Building in Public Participation in the Integrated
Coastal Resources Restoration and Management in Pak Phanang
Estuary, Nakhon Si Thammarat Province, Southern Thailand Paper
presented at “FORTRAP II An International Conference on Tropical
Forestry Change in a Changing World” Conference Center, Kasetsart
University November 17-21, 2008.

Siriwan Siriboon, Bussarin Bangkaew, Chanettee Milintangkul and Nittharatana Paphavasit. 2009. Public Awareness and Participation in Mangrove Forest Rehabilitation Program. In Tsunami Impact on Mangrove Ecosystems. Edited by Nittharatana Paphavasit, Sanit Aksornkoae and Janaka de Silva. Thailand Environment Institute, 2009.

Suwannodom, S., N.Paphavasith and S.Siriboon. Coastal Reclamation and Management in Thailand. Paper presented at the Fourteenth International Conference on Applied Geological Remote Sensing, Las Vegas, Nevada, USA. 6-8 November, 2000

แนะนำหนังสือตำนาน

อาทิตย์ ซีรวณิชย์กุล*

ตำนาน ถือเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญต่อสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างลึกซึ้ง ตำนานมีอยู่หลากหลายลักษณะด้วยกัน ตั้งแต่ตำนานที่อธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ ตำนานเกี่ยวกับที่มาของเมืองหรืออาณาจักร รวมทั้งตำนานทางพุทธศาสนา

---

* อาจารย์ ดร. อาทิตย์ ซีรวณิชย์กุล อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หนังสือรวมบทความเรื่อง ตำนาน ของอาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ** เป็นหนังสือเล่มสำคัญที่เชิญชวนให้เราตั้งคำถาม ขบคิด และคำนึงถึงปัญหาสำคัญของการอ่านหรือการศึกษาตำนาน ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวเกริ่นไว้ในคำนำ นั่นคือ การที่ผู้ศึกษาหรือใช้ประโยชน์จากตำนานเข้าไปถึงสาระที่แท้จริงในตำนานเรื่องต่างๆ ทำให้เกิดการตีความหรือใช้ตำนานอย่างไม่ถูกต้อง เช่น นักวิชาการบางคนมองว่าตำนานเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่จึงไม่น่าเชื่อถือ ขาดหลักฐานที่เป็นเหตุเป็นผล หรือเป็นเรื่องไร้สาระจนไม่อาจนำมาใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ หรือบางครั้ง ตำนานก็ถูกนำไปใช้อย่าง “เกินคุณค่า” กล่าวคือ นำเรื่องราวในตำนานมาเป็นข้อมูลเพื่อแสดงเรื่องราวในอดีตต่ออย่างเป็นจริงเป็นจัง โดยมีได้ศึกษาทำความเข้าใจความหมายอย่างถ่องแท้เสียก่อน

อาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เขียนซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร จึงเสนอความคิดให้ทำความเข้าใจว่า ตำนานของไทยไม่ว่าจากท้องถิ่นใด เป็นสิ่งที่บันทึกและถ่ายทอด “ความรู้สึกนึกคิด” ของคนโบราณในช่วงเวลาที่ตำนานเรื่องนั้นได้รับการแต่งหรือคัดลอกบอกเล่าสืบต่อกันมา และการจะเห็น “ความรู้สึกนึกคิด” เหล่านั้นได้ ผู้อ่านจำเป็นจะต้องมีประสบการณ์การอ่านหรือมีความรู้กว้างขวางเกี่ยวกับตำนานเรื่องต่างๆ พงศาวดาร คัมภีร์ คำสอน และความเชื่อทางพุทธศาสนา จึงจะสามารถทำความเข้าใจตำนานเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างถ่องแท้ หรือไม่คลาดจากความ เป็นจริงมากนักเกินไป เมื่ออ่านตำนานแล้ว ผู้อ่านต้องเข้าใจว่าอะไรเป็นแก่น อะไรเป็นเปลือกของตำนาน ผู้อ่านอาจต้องทำความเข้าใจว่า สิ่งที่ปรากฏในตำนานอาจไม่ใช่ “ข้อเท็จจริง” เพราะเนื้อความในตำนานเรื่องหนึ่งอาจแย้งกับอีกเรื่องหนึ่งเมื่อกล่าวถึงบุคคลหรือเหตุการณ์เดียวกัน แต่ถ้าหากอ่านอย่างวิเคราะห์ก็จะเห็นว่า ตำนานนั้นบันทึก “ความรู้สึกนึกคิด” อะไรของผู้เขียน รวมทั้งบันทึกความเป็นไปของยุคสมัยที่แต่งตำนานเรื่องนั้นอย่างไร

ในหนังสือรวมบทความเล่มนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอแนวทางที่ใช้ในการอ่านและทำความเข้าใจตำนานผ่านบทความทั้งหมด ๙ เรื่อง ซึ่งผู้เขียนได้เขียนตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ ได้แก่ บทความเรื่อง ตำนานเรื่องสิงหนวัติฉบับวัดศรีโคมคำ พะเยา เรื่อง

** พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. ตำนาน (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๕).

ความหมายของตำนานพระธาตุเจ้าดอยตุง เรื่อง เปลือกตำนานว่าด้วยพระร่วงเป็นชายชู้ เรื่อง พระเจ้าพรหมในตำนานของล้านนา เรื่อง ตำนานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวิไล พ.ศ. ๒๑๘๒ เรื่อง ตำนานตันโพธิ์ เรื่อง ตำนานอูรังคะตูกู (พระธาตุพนม) เรื่อง ตำนานพยากรณ์ที่ผิวดพลาด และเรื่อง ตำนานพระธาตุและเมืองนครศรีธรรมราช

ตำนานที่กล่าวถึงในบทความทั้ง ๙ เรื่องนี้มีเนื้อหาและที่มาแตกต่างกันหลากหลาย มีทั้งตำนานเมือง ตำนานเกี่ยวกับปูชนียสถานและปูชนียวัตถุในพุทธศาสนา ได้แก่ พระธาตุ ตันโพธิ์ และพระพุทธรูป ตำนานเกี่ยวกับบุคคลสำคัญ รวมทั้งตำนานต่างๆ ที่พบในเอกสารประวัติศาสตร์เช่นพระราชพงศาวดาร

ในแต่ละบทความ ผู้เขียนได้พยายามวิเคราะห์และอธิบายให้เห็นว่า ตำนานเหล่านี้มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับคัมภีร์ คำสอน และคติความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ความเจริญความเสื่อมของบ้านเมือง กับกัลป์พุทธันดรกับต้นวงศ์กษัตริย์ ความคิดความเชื่อของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรื่องการนับปีศักราชไปจนถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์หรือการเมืองระหว่างอาณาจักรหรือเมืองโบราณต่างๆ เช่น ในบทความเรื่อง ความหมายของตำนานพระธาตุเจ้าดอยตุง ผู้เขียนวิเคราะห์ให้เห็นว่า การแสดงสิทธิธรรมของกษัตริย์ล้านนา ซึ่งเป็นคนพื้นเมืองนั้น ไม่จำเป็นต้องสืบสายโลหิตจากพระเจ้าสมมตราช ตั้งแต่คราวปฐมกับ ดังเช่นที่ปรากฏเป็นชนบในพงศาวดารของภาคกลาง ซึ่งทำให้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางการเมืองที่ต่างฝ่ายต่างอ้างความชอบธรรมของตนเองหรือโต้แย้งกันโดยใช้คติความเชื่อที่มีที่มาจากคัมภีร์พุทธศาสนาอย่างไร

ตำนานบางตำนาน เราอาจไม่ทราบข้อเท็จจริงว่า เหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนานเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงหรือไม่ แต่เมื่ออ่านวิเคราะห์ตำนานเรื่องนั้นดู ประกอบกับการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางการเมืองของอาณาจักรโบราณ ก็อาจจะทำให้เข้าใจเหตุผลของการเขียนตำนานและเรื่องราวต่างๆ ได้ เช่น ในบทความเรื่อง เปลือกตำนานว่าด้วยพระร่วงเป็นชายชู้ ซึ่งถือว่าเป็นเกร็ดของเรื่องราวในตำนานล้านนา ผู้เขียนได้วิเคราะห์อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่-เชียงราย สุโขทัย และพะเยา ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของตำนานที่ว่าพระร่วงแห่งสุโขทัยเป็นชู้กับชายา

พระเจ้าแผ่นดินแห่งพะเยา และพระเจ้ามังรายแห่งเชียงใหม่-เชียงรายต้องเป็นผู้ตัดสินความ

ในบทความหลายเรื่อง ผู้เขียนชี้ให้เห็น “ข้อจำกัด” หรือ “อุปสรรค” ในการอ่านและทำความเข้าใจตำนาน ซึ่งผู้อ่านควรจะต้องคำนึงถึง เช่น ความขำขันเสียดสีของเอกสาร ความผิดพลาดของข้อความหรือชื่อเรื่องซึ่งเกิดจากการคัดลอกหรือพิมพ์ซ้ำ ความเก่าแก่ของภาษาหรือเนื้อหาที่เขียนอย่างวกวน ไปจนถึงการอ่านตำนานที่ผ่านการบอกเล่าด้วยคนๆ หนึ่ง ซึ่งทั้งหมดนี้จะต้องใช้ความอดทน ไม่ว่าจะเป็นการค้นคว้าหาความหมายของถ้อยคำหรือค้นคว้าแหล่งข้อมูลหลักฐานอื่นๆ เพื่อทำความเข้าใจหรือตีความตำนานเรื่องนั้นๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผลมากที่สุด เช่น ในบทความเรื่อง ตำนานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวิไล พ.ศ. ๒๑๘๒ แสดงให้เห็นว่าการอ่านตำนานที่ถ่ายทอดโดยวันวิไล ซึ่งเป็นชาวต่างชาติคนหนึ่งนั้น จะต้องใช้ความรู้ที่กว้างขวางเกี่ยวกับตำนานและประวัติศาสตร์ เพื่อตรวจสอบหรือสืบสวนว่าตำนานเหล่านั้นตรงกับพงศาวดารหรือตำนานของไทยเรื่องอะไร และมีข้อค้นพบไปอย่างไรบ้างหรือไม่ ในขณะเดียวกัน การอ่านข้อเขียนของวันวิไล อาจจะทำให้เราได้ทราบเรื่องบางเรื่องที่ไม่เป็นที่เปิดเผยชัดในเอกสารอื่นๆ ก็เป็นไปได้

หนังสือรวมบทความเรื่อง ตำนาน ของอาจารย์พิเศษ เจียจันทร์พงษ์เล่มนี้จึงมีประโยชน์ต่อนักวิชาการ นักศึกษา และผู้สนใจ ในฐานะที่เป็นหนังสือที่ไม่เพียงแต่เสนอแนวทางในการอ่านตำนานอย่างเป็นวิชาการ ด้วยความ “ระมัดระวัง” อันกอปรขึ้นจากความรู้ที่เป็นพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม ความคิดความเชื่ออย่างกว้างขวางเท่านั้น แต่ยังนำเสนอทำให้ผู้อ่านได้คิดวิเคราะห์และเข้าใจ “สาระ” หรือ “ความรู้สึกนึกคิด” ของคนโบราณในตำนานของไทยที่มีอยู่อย่างหลากหลายอีกด้วย

- ✧ หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา
- ✧ รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา
- ✧ ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา

หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา

๑. บทความวิจัยที่รับพิจารณาตีพิมพ์เผยแพร่จะคัดเลือกจากบทความวิจัยของผู้บอกรับเป็นสมาชิกวารสารไทยศึกษาอย่างน้อย ๒ ปี เพื่อสร้างพลวัต และเครือข่ายในแวดวงของไทยศึกษา
๒. เป็นบทความทางด้านไทยศึกษาซึ่งไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน
๓. เขียนเป็นภาษาไทย พิมพ์ด้วยโปรแกรมไมโครซอฟเวิร์ด (Microsoft word) บนกระดาษ A ๕ แบบหน้าเดียว (Single - spacing) ขนาดตัวอักษร ๑๔ โดยใช้ Font (Angsana New) ความยาวประมาณ ๓๐ - ๔๐ หน้ากระดาษ
๔. มีบทคัดย่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษประกอบบทความ
๕. ถ้าเป็นงานแปลหรือเรียบเรียงจากภาษาต่างประเทศต้องแสดงหลักฐานการอนุญาตให้ตีพิมพ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์
๖. การอ้างอิงใช้ระบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ (the footnote system) และมีบรรณานุกรมเรียงตามลำดับตัวอักษร
๗. การส่งต้นฉบับล่วงหน้า ก่อนถึงกำหนดวารสารออกเผยแพร่ (ฉบับแรกส่งก่อน พฤศจิกายน ฉบับหลังก่อน พฤษภาคม) โดยต้องส่งต้นฉบับพิมพ์ ๒ ชุด พร้อมแผ่นซีดี มายังสถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙ ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ หรือส่งแนบไฟล์มาที่ E-mail : thstudies@chula.ac.th ทั้งนี้สถาบันไทยศึกษาสงวนสิทธิ์ที่จะไม่ส่งคืนต้นฉบับพิมพ์ หรือซีดี
๘. แนบประวัติผู้เขียน พร้อมทั้งสถานที่ติดต่อ เพื่อความสะดวกในการติดต่อกลับ
๙. บทความจะได้รับการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องกับบทความ
๑๐. บทความที่ได้รับการตีพิมพ์จะได้รับค่าตอบแทน และได้รับวารสารไทยศึกษาเป็นอภิสิทธิ์นันทนาการ ๓ เล่ม

รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา

หนังสือ

๑. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **สาระไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๑๕๐ บาท)
๒. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๓. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ทำเนียบผลงานวิจัยด้านไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๑๘๐ บาท)
๔. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ภาษาไทยที่ดีเป็นอย่างไรใครกำหนด**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๔๐ บาท)
๕. อรวรรณ บรรจงศิลป์ และคณะ. **ศรียงคศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๖. ศรีศิลป์ บุญขจร. **กลอนสวดภาคกลาง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๗. ประคอง นิมมานเหมินท์. **ย่าขวัญข้าว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๖๐ บาท)
๘. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. **พินิจไทยไตรภาค ปฐมภาค : ภาษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. ศรีศิลป์ บุญขจร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ทุตติภาค : ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๐. ศรีศิลป์ บุญขจร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ตติยภาค : ประวัติศาสตร์และไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๑. กนก วงษ์ตระหง่าน. **แนวพระราชดำริด้านการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

๑๒. ประคอง นิมมานเหมินท์. **เจ้าเงือกหาญวีรบุรุษไทลื้อ** ตำนาน มหาภาพย์ **พิธีกรรม**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

วารสารระดับชาติ

๑. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๑ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๒. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติศิลป์ ภูมิปัญญาไทย** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๑ - มกราคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๓. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๔. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติภูมิปัญญาอาหารไทย** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๒ - มกราคม ๒๕๕๓ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๕. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวรรณกรรมพุทธศาสนาในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๓ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๖. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพุทธศิลป์ในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๓ - มกราคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๗. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวัฒนธรรมในเชิงวัตถุ** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๘. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๔ - มกราคม ๒๕๕๕ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพิธีกรรมและความเชื่อในชีวิตไทย-ไท** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๕ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

๑๐. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ - มกราคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๑. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับศาสนาและพระมหากษัตริย์กับการสร้างสรรค์สังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๒. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖ - มกราคม ๒๕๕๗ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

วารสารและหนังสือระดับนานาชาติ

วารสาร

๑. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.1/2008 (Price 150 baht)
๒. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.2/2009 (Price 200 baht)
๓. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.3/2010 (Price 200 baht)
๔. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.4/2011 (Price 200 baht)
๕. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.5/2012 (Price 200 baht)

หนังสือ

๖. **Essays on Thai Folklore** by Phraya Anuman Rajadhon Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2009 (Price 350 baht)

สิ่งพิมพ์พิเศษ

๑. รวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๑
๒. รวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๒

ประวัติผู้เขียน :

Biographies of the authors

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อีร์โชติ เกิดแก้ว

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อีร์โชติ เกิดแก้ว อาจารย์ประจำสาขาวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสมุทรปราการ

Assistant Professor Teerachoot Kerdkeaw is a lecturer in the Department of Humanities and Societies of Liberal Arts, Huachiew Chalermprakit University.

อาจารย์นภัส ขวัญเมือง

อาจารย์นภัส ขวัญเมือง อาจารย์ประจำสาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Mr. Napat Kwanmuang is currently a lecturer in the Department of Thai Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.

นางดลยา เทียนทอง

นางดลยา เทียนทอง กำลังศึกษาระดับปริญญาเอกหลักสูตรไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นนักวิจัยประจำศูนย์มุสลิมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Mrs. Dollaya Tiantong is a Ph.D. student in the Thai Studies Program, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. She is currently a researcher at the Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.

นางสาวรุ่งอรุณ กุลธำรง

นางสาวรุ่งอรุณ กุลธำรง ปัจจุบันเป็นนักวิจัยประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Miss Rungaroon Kulthamrong is currently a researcher at the Institute of Thai Studies Chulalongkorn University.

อาจารย์รัตนพล ชื่นคำ

อาจารย์รัตนพล ชื่นคำ ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Rattanaphon Chuenka is currently a lecturer in the Department of
Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University.

อาจารย์ ดร. สุรชัย ชินบุตร

อาจารย์ ดร. สุรชัย ชินบุตร ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร จังหวัดสกลนคร

Dr. Surachai Chinabutr is currently a lecturer in the Department
of Thai, Faculty of Humanities and Social Science, Sakon Nakhon Rajabhat
University.

นางสุนันทา เจริญปัญญายิ่ง

นางสุนันทา เจริญปัญญายิ่ง ปัจจุบันเป็นนักวิจัยประจำสถาบันการขนส่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Mrs. Sunanta Charoenpanyaying is currently a researcher in the
Institute of Transportation, Chulalongkorn University.

นางสาวศิริวรรณ ศิริบุญ

นางสาวศิริวรรณ ศิริบุญ ปัจจุบันเป็นนักวิจัยประจำวิทยาลัยประชากรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Miss Siriwan Siriboon is currently a senior researcher in the
College of Population Studies, Chulalongkorn University.

อาจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล

อาจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชา
ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Dr. Arthid Sheravanichakul is currently a lecturer in the
Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.

ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา

ข้าพเจ้า (นาย/นาง/นางสาว)..... นามสกุล.....
สถานที่จัดส่งวารสารไทยศึกษา เลขที่.....ต.รอก/ซอย.....
หมู่ที่.....หมู่บ้าน..... ถนน.....
แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
โทรศัพท์.....โทรสาร.....
E-mail.....

มีความประสงค์สมัครเป็นสมาชิกวารสารไทยศึกษา

- ประเภทสมาชิก ๑ ปี / ๒ ฉบับ (๑๖๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
- ประเภทสมาชิก ๒ ปี / ๔ ฉบับ (๓๒๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
ปีที่ .....ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ชำระเงินโดย

- ชำระเงินสดด้วยตนเองที่สถาบันไทยศึกษา
- ชำระเงินผ่านธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สาขาสภาอากาศไทย
ประเภทบัญชี ออมทรัพย์ ชื่อบัญชีสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เลขที่บัญชี ๐๔๕ - ๒ - ๔๕๕๐๖๓
- ได้ส่งสำเนาหลักฐานการชำระเงินมาพร้อมนี้
วันที่ส่งหลักฐาน...../...../.....

ส่งใบสมัครสมาชิกและสอบถามรายละเอียดได้ที่

จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม
สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพบรณีย์ ชั้น ๙
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๒๑๘ ๓๔๙๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

